



გარეკანზე: „ძეგლის დება“ გიორგი ბრწყინვალისა
XVII-XVIII სს. (H3094)

კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაერთა ეროვნული ცენტრი

ბიორგო პრეზინვალის ქეგლის დადება

კომენტარები

ავტორები:

თორნიკე ნემსწვერიძე – პრეამბულა

ნინო ყვანია – 1-ლი, მე-3, მე-4, მე-6, მე-8, მე-12, მე-13, მე-15, 26-ე, 29-ე, 30-ე, 41-ე მუხ.

გიორგი ხარატიშვილი – მე-2, მე-7, მე-9, მე-10, მე-17, მე-18 მუხ.

თამარ კაციტაძე – მე-5, მე-11 მუხ.

თათია ბერიკაშვილი – მე-5 მუხ.

ნინო სოხაძე – მე-13, მე-14, 27-ე, 39-ე, მე-40 მუხ.

ანა ბაიაძე – მე-19, მე-20 მუხ.

ელენე კახნიაშვილი – მე-19, მე-20 მუხ.

ირაკლი ბუთურიშვილი – 21-ე, 22-ე, 23-ე, 24-ე, 25-ე მუხ.

ნანა შამათავა – 21-ე, 23-ე, 24-ე, 25-ე მუხ.

სალომე ჩიტორელიძე – 21-ე, 23-ე, 24-ე, 25-ე მუხ.

მარიამ უსენაშვილი – 31-ე, 32-ე, 37-ე, 38-ე მუხ.

ანა ჯიქია – 33-ე მუხ.

მარიამ სალუქვაძე – 34-ე მუხ.

ელენე ძნელაძე – 35-ე მუხ.

ნინო ფიჩხაია – 36-ე მუხ.

გიორგი ქირია – 39-ე, მე-40 მუხ.

ნინო ფხოველიშვილი – მე-16, 28-ე, 46-ე მუხ.

გიორგი ოშიაძე – მე-16, 28-ე, 46-ე მუხ.

დავით დაჩი გვენეტაძე – მე-16, 28-ე, 46-ე მუხ.

გრიგოლ დალაქიშვილი – მე-16, 28-ე, 46-ე მუხ.

ლელა ჭემმარიტაშვილი – მე-16, 28-ე, 46-ე მუხ.

მარი კუტუბიძე – მე-16, 28-ე, 46-ე მუხ.

ზურიკო კობერიძე – 28-ე, 46-ე მუხ.

ვასილ იორამაშვილი – 42-ე მუხ.

გიორგი თორდუა – 42-ე მუხ.

გიორგი კეველიშვილი – 42-ე მუხ.

ხატია კვიციანი – 42-ე მუხ.

მარიამ ნოზაძე – 43-ე მუხ.

თამარ შავგულიძე – 43-ე მუხ.

ანა ხუციშვილი – 43-ე მუხ.

მარიამ ყველაშვილი – 43-ე მუხ.

მარიამ ხუროშვილი – 44-ე მუხ.

თათია ნიკვაშვილი – 44-ე მუხ.

ნათია ნონკოლაური – 44-ე მუხ.

თათია მარანელი – 44-ე მუხ.

მარიამ ნუცუბიძე – 45-ე მუხ.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
იურიდიული ფაკულტეტი
ძველი ქართული სამართლის, რომანისტიკისა და სამართლის
ისტორიის ინსტიტუტი

გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადება

კომენტარი

პროექტის ხელმძღვანელი:
გიორგი დავითაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორი,
იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი



საქართველოს
ენციკლოპედია

მოცემული ნაშრომი არის პირველი მცდელობა ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ცნობილი და მნიშვნელოვანი ქართული სამართლის ძეგლის – გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ – მუხლობრივი, სამართლებრივი ხასიათის კომენტარების შექმნისა.

წიგნი განკუთვნილია ძველი ქართული სამართლებრივი კულტურით დაინტერესებული მკითხველისა და იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებისთვის.

რედაქტორები: გიორგი დავითაშვილი
ნინო ჟვანია

რეცენზენტები: დავით ბოსტოლანაშვილი, სამართლის დოქტორი
სულხან ონიანი, სამართლის დოქტორი

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018

ISBN 978-9941-13-683-2

შინაარსი

წინათქმა	7
შესავალი (თორნიკე ნემსწვერიძე)	14
მუხლი 1 (ნინო ჟვანია)	46
მუხლი 2 (გიორგი ხარატიშვილი)	55
მუხლი 3 (ნინო ჟვანია)	63
მუხლი 4 (ნინო ჟვანია)	75
მუხლი 5 (თამარ კაციტაძე, თამარ ბერიკაშვილი)	77
მუხლი 6 (ნინო ჟვანია)	84
მუხლი 7 (გიორგი ხარატიშვილი)	87
მუხლი 8 (ნინო ჟვანია)	91
მუხლი 9 (გიორგი ხარატიშვილი)	93
მუხლი 10 (გიორგი ხარატიშვილი)	96
მუხლი 11 (თამარ კაციტაძე)	98
მუხლი 12 (ნინო ჟვანია)	107
მუხლი 13 (ნინო ჟვანია, ნინო სოხაძე)	111
მუხლი 14 (ნინო სოხაძე)	120
მუხლი 15 (ნინო ჟვანია)	123
მუხლი 16 (ნინო ფხოველიშვილი, გიორგი ოშიაძე, დავით დარჩი გვენეტაძე, გრიგოლ დალაქიშვილი, ლელა ჭეშმარიტაშვილი, მარი კუტუბიძე)	131
მუხლი 17 (გიორგი ხარატიშვილი)	135
მუხლი 18 (გიორგი ხარატიშვილი)	140
მუხლი 19 (ანა ბაიაძე, ელენე კახნიაშვილი)	143
მუხლი 20 (ელენე კახნიაშვილი, ანა ბაიაძე)	150
მუხლი 21 (ირაკლი ბუთურიშვილი, ნანა შამათავა, სალომე ჩიტორელიძე)	151
მუხლი 22 (ირაკლი ბუთურიშვილი)	153
მუხლი 23 (ირაკლი ბუთურიშვილი, ნანა შამათავა, სალომე ჩიტორელიძე)	162
მუხლი 24 (ირაკლი ბუთურიშვილი, ნანა შამათავა, სალომე ჩიტორელიძე)	167
მუხლი 25 (ირაკლი ბუთურიშვილი, ნანა შამათავა, სალომე	

ჩიტორელიძე).....	169
მუხლი 26 (ნინო ჟვანია).....	170
მუხლი 27 (ნინო სოხაძე).....	184
მუხლი 28 (ნინო ფხოველიშვილი, გიორგი ოშიაძე, დავით დაჩი გვენეტაძე, გრიგოლ დალაქიშვილი, ლელა ჭეშმარიტაშვილი, მარი კუტუბიძე, ზურიკო კობერიძე)	188
მუხლი 29 (ნინო ჟვანია).....	193
მუხლი 30 (ნინო ჟვანია).....	202
მუხლი 31 (მარიამ უსენაშვილი)	207
მუხლი 32 (მარიამ უსენაშვილი)	210
მუხლი 33 (ანა ჯიქია)	214
მუხლი 34 (მარიამ სალუქვაძე)	217
მუხლი 35 (ელენე ძნელაძე).....	219
მუხლი 36 (ნინო ფიჩხაია)	220
მუხლი 37 (მარიამ უსენაშვილი)	222
მუხლი 38 (მარიამ უსენაშვილი)	224
მუხლი 39 (ნინო სოხაძე, გიორგი ქირია).....	226
მუხლი 40 (ნინო სოხაძე, გიორგი ქირია).....	229
მუხლი 41 (ნინო ჟვანია).....	231
მუხლი 42 (ვასილ იორამაშვილი, გიორგი თორდუა, გიორგი კველიშვილი, ხატია კვიციანი).....	241
მუხლი 43 (მარიამ ნოზაძე, თამარ შავგულიძე, ანა ხუციშვილი, მარიამ ყველაშვილი).....	244
მუხლი 44 (მარიამ ხუროშვილი, თათია ნიკვაშვილი, ნათია ნონკოლაური, თათია მარანელი).....	247
მუხლი 45 (მარიამ ნუცუბიძე).....	253
მუხლი 46 (ნინო ფხოველიშვილი, გიორგი ოშიაძე, დავით დაჩი გვენეტაძე, გრიგოლ დალაქიშვილი, ლელა ჭეშმარიტაშვილი, მარი კუტუბიძე, ზურიკო კობერიძე)	258

წ ი ნ ა თ ქ მ ა

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს სტუდენტურ პროექტს, რომელიც შესრულებულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტთა მიერ.

გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების კომენტარების დაწერის იდეა 2015 წელს გაჩნდა და მასზე მუშაობა დაიწყო რამდენიმე მეორეკურსელმა სტუდენტმა, რომელთაც „ქართული სამართლის ისტორიის“ მიმართულებით სამეცნიერო კონფერენციაში მონაწილეობის წარმატებული გამოცდილება ჰქონდათ. თანდათანობით პროექტში ჩაერთნენ სხვა სტუდენტებიც, ძირითადად, პირველკურსელები, რომელთაც გავლილი ჰქონდათ „ქართული სამართლის ისტორიის“ კურსი. ამდენად, გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების კომენტარები, ძირითადად, იურიდიული ფაკულტეტის ბაკალავრიატის საფეხურის სტუდენტების მიერაა შესრულებული, მხოლოდ ძეგლის დადების პრეამბულის კომენტარის ავტორია მაგისტრატურის საფეხურის სტუდენტი. ბუნებრივია, ძეგლის დადების მუხლების კომენტარები უხარვეზო არ იქნება, მითუმეტეს, ეს არის პირველი მცდელობა მნიშვნელოვანი ქართული სამართლის ძეგლის კომენტარების დაწერისა. შესაბამისად, მოხარულნი ვიქნებით, მივიღოთ ნებისმიერი შენიშვნა ნაშრომის მომავალ გამოცემებში გასათვალისწინებლად.

არცთუ იშვიათად, ცალკეული მუხლების კომენტირებისას ავტორებს გამოთქმული აქვთ საკმაოდ საინტერესო მოსაზრებები, რომლებსაც მე, როგორც პროექტის ხელმძღვანელი, არ ვეთანხმები, თუმცა, მიზანშეწონილად ჩავთვალე, მუხლის კომენტარის შესაბამისი ადგილი სტუდენტის მიერ შესრულებული ფორმით დამეტოვებინა, მოსაზრების ორიგინალობის და საინტერესო დასაბუთების გამო. ასევე, დატოვებულ იქნა ზოგიერთი საინტერესო ვარაუდიც, რომელიც განსჯის საშუალებას იძლევა.

გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების მუხლების კომენტარების ფორმატი ასეთია: პირველ რიგში, ხდება მუხლის შინაარსის

თანამედროვე ქართულ ენაზე გადმოცემა; შემდეგ – მუხლის იური-
დიული ანალიზი; საჭიროების შემთხვევაში – მუხლის არაერთგვა-
როვნად თუ რთულად გასაგები ცალკეული მონაკვეთების თუ ფრა-
ზების შინაარსის შესახებ მოსაზრების თუ ვარაუდის გამოთქმა,
ასევე, ცალკეული ტერმინებისა და სიტყვების განმარტება, ძეგლში
მოყვანილი თანამდებობებისა და ზოგიერთი სოციალური ჯგუფის
არსის და ფუნქციების განსაზღვრა.

ნაშრომი არ წარმოადგენს წყაროთმცოდნეობით ან ტექსტო-
ლოგიურ კვლევას. კომენტარებისათვის ძირითადად გამოყენებუ-
ლია აკადემიკოს ისიდორე დოლიძის მიერ გამოქვეყნებული გიორ-
გი ბრწყინვალის ძეგლის დადების ტექსტი.¹ ი. დოლიძემ ვახტანგის
სამართლის წიგნთა კრებულის ტექსტი გამოსცა უძველესი, თვით
ვახტანგის მიერ რედაქტირებული ხელნაწერის (S 3683) მიხედვით.
ძეგლის დადების ტექსტსაც საფუძვლად აღნიშნული ხელნაწერი
უდევს.² წინამდებარე ნაშრომში მოყვანილი ძეგლის დადების ტექ-
სტი, რომელიც წინ უძღვის პრეამბულისა და თითოეული მუხლის
კომენტარს, სწორედ ამ წყაროს მიხედვითაა გადმოცემული. უმ-
თავრესად იმავე ტექსტის საფუძველზეა შესრულებული ძეგლის
დადების კომენტარებიც.

დიდი ხნის განმავლობაში გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადე-
ბა ცნობილი იყო მხოლოდ როგორც ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა
კრებულში შესული ერთ-ერთი ძეგლი (მოსეს სამართალთან, ბერ-
ძნულ სამართალთან, სომხურ სამართალთან, ბექა-ალბუღას სა-
მართალთან, კათალიკოსთა სამართალთან და საკუთრივ ვახტანგ
VI-ის სამართლის წიგნთან ერთად). 1908 წელს დიდმა ქართველმა
მოღვაწემ, ისტორიკოსმა და არქეოგრაფმა, ექვთიმე თაყაიშვილ-
მა, „ხელმწიფის კარის გარიგების“ ხელნაწერთან ერთად გიორგი
ბრწყინვალის ძეგლის დადების უძველესი ხელნაწერიც (H 3094)
აღმოაჩინა.³ ეს ხელნაწერი XVII საუკუნით თარიღდება, გააჩნია
გარკვეული ხარვეზები და ქრონოლოგიურად უფრო ადრეა შეს-

¹ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და
ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ, ტ. I, თბილისი, 1963, 402-421.

² იქვე, 563. მხედველობაშია კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელ-
ნაწერთა ეროვნული ცენტრის S ფონდის 3683 ხელნაწერი.

³ კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენ-
ტრის H ფონდის 3094 ხელნაწერი.

რულებული, ვიდრე ვახტანგ VI მიერ ჩატარებული საკოდიფიკაციო საქმიანობა.⁴ ძეგლის დადების ზოგიერთი მუხლის კომენტირებისას, საჭირო გახდა ამ ხელნაწერით სარგებლობაც.

გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების კომენტარების შესრულებას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი დ. ფურცელაძის მიერ გამოცემულმა წიგნმა, „ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა“ (გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1988). აქ ძეგლის დადების ქართული და რუსული ტექსტები (დ. ფურცელაძის რუსული თარგმანი) პარალელურადაა მოტანილი. ქართული ტექსტი ეფუძნება უძველეს (H 3094) ხარვეზიან ხელნაწერს, ხოლო მისი ნაკლები ადგილები შეესებულია S 3683 ხელნაწერით.⁵

ძეგლის დადების კომენტარების მკითხველს ძეგლთან დაკავშირებული რამდენიმე ზოგადი გარემოების გათვალისწინება მართებს:

ძეგლის დადება გიორგი ბრწყინვალის მიერ შედგენილია 1334-1335 წლებში, მას შემდეგ, რაც მეფემ საქართველო გააერთიანა და ყურადღება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთს, კერძოდ, მთიულეთს მიაპყრო იქ არსებული არეულობისა და მძიმე დანაშაულთა ფართოდ გავრცელების გამო. მონღოლთა ბატონობის პერიოდში, მეფის ძალაუფლების შესუსტების ფონზე, ადგილობრივი მოსახლეობა ცენტრალური ხელისუფლების მიერ დანიშნულ მოხელეებს აღარ ემორჩილებოდა და ადგილი ჰქონია მათზე თავდასხმებს, მათ მკვლელობებს, რაშიც ზოგჯერ მონაწილეობას მთელი სოფლის თუ ხევის მოსახლეობა იღებდა. მთიულეთის ვითარების შესასწავლად მეფე თავის ამალასთან ერთად პირადად გაემგზავრა მოცემულ რეგიონში, შეხვდა ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებს (ხევისბერებსა და ჰეროვანებს), გაარკვია, რა სადავო საქმეები იყო იქ გავრცელებული, რის შემდეგაც თბილისში მობრუნებულმა საკანონმდებლო კრება მოიწვია და მთიულებს სამართალი შეუდგინა. გიორგი ბრწყინვალე მთიულეთში არეულობის და ძალმომრეობის მიზეზად წინა მეფეების მიერ მთიულთათვის კანონმდებლობის შეუდგენლობას ასახელებს, რაც, მისი აზრით, იმით

⁴ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 21.

⁵ იქვე, 25.

იყო განპირობებული, რომ წინა მეფეებს ხელს აძლევდა მთიულთა შორის ურთიერთშუღლი და არეულობა. ასევე მიზეზად ასახელებს „სისხლის მსუბუქობასაც“, ანუ სასჯელის სიმსუბუქეს, დანაშაულთათვის გათვალისწინებულ ქონებრივ საზღაურთა სიმცირეს, რაც დანაშაულთა ჩადენას აადვილებდა.⁶ მეფის მიზანს დაუმორჩილებელ მთიულეთში წესრიგის დამყარება და ცენტრალური ხელისუფლებისადმი ამ რეგიონის დამორჩილება წარმოადგენდა. ამ მიზნის მიღწევას კი იგი არა ძალისმიერი ღონისძიებების გატარებით, არამედ სჯულმდებლობით, სპეციალურად მთიულთათვის კანონმდებლობის დანესებით ახორციელებს.

გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადება შესავლისა და 46 მუხლისაგან შედგება. მუხლების უმრავლესობა სისხლისსამართლებრივ ინსტიტუტებს – ცალკეულ დანაშაულებს და მათთვის დაწესებულ სასჯელებს ითვალისწინებს. სამოქალაქოსამართლებრივ ინსტიტუტებს კი მხოლოდ რამდენიმე მუხლი ეხება.

ძეგლი შედგენილია განსაზღვრული სისტემით, საკითხები დალაგებულია გარკვეული შინაარსის მიხედვით. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, ძეგლის დადების ტექსტის გულდასმით შესწავლა მიუთითებს, რომ საკანონმდებლო კრებას ძეგლი რამდენიმე ნაწილად დაუყვია. თითოეული ნაწილი ერთ გარკვეულ საკითხს ეხებოდა და თითოეულ ამ ნაწილს თავისი მოკლე, ახალი საკითხის დასაწყისის მაუწყებელი წინადადება უძღოდა წინ. ამ დასაწყისი წინადადებების ნაწილი შემორჩენილია, ზოგ ნაწილს კი ასეთი წინადადება არ აქვს და საფიქრებელია, რომ დროთა განმავლობაში გადაწერის დროს უნდა იყოს გამოტოვებული. ახალი ნაწილის აღმნიშვნელი წინადადებები შენარჩუნებულია მე-6, მე-11, მე-19, 29-ე, 32-ე, 33-ე, 44-ე და 46-ე მუხლების დასაწყისში. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, უეჭველია, რომ თავდაპირველად ყველა ნაწილს ამგვარივე თავ-თავისი შესავალი წინადადება ექნებოდა. მეცნიერი თვითონ „აღადგენს“ ამ წინადადებას ზოგიერთი მუხლის წინ.⁷

⁶ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მეფის მოგზაურობის, ძეგლის დადების შედგენის მიზეზების, გავრცელების ტერიტორიის, საკანონმდებლო კრების მოწვევის და მისი შემადგენლობის შესახებ დანვრილებით იხ. ძეგლის დადების პრეამბულის კომენტარში.

⁷ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბილისი, 1982, 99-101.

ი. დოლიძემ ძეგლის დადების ტექსტის გამოცემისას ივ. ჯავახიშვილის სქემით იხელმძღვანელა და კანონთა ტექსტი მათი შინაარსიდან გამომდინარე ნაწილებად დაყო.⁸ ვინაიდან ძეგლის დადების კომენტარები ი. დოლიძის მიერ გამოცემულ ტექსტს ეფუძნება, წინამდებარე ნაშრომშიც შენარჩუნებულ იქნა აქ მოცემული კანონთა ტექსტის ნაწილებად დაყოფა.

გასათვალისწინებელია, რომ ძეგლის დადება შედგენილია სამეფო დომენისათვის, ე.ი. ტერიტორია, რომელზეც ამ სამართლის წიგნის მოქმედება ვრცელდება, სამეფო დომენს წარმოადგენდა. ამასთან, ეს არის მთიანი რეგიონი, სადაც ძეგლის შედგენის პერიოდში შენარჩუნებული იყო თემური ყოფისა და მმართველობის გარკვეული ელემენტები.⁹ ძეგლში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ადგილობრივი ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა ხელშეუხებლობას. საკმაოდ მძიმე სანქციებია გათვალისწინებული ერისთავის, განმგებლის, ხევისბერის, ციხისთავის მკვლელობისათვის. სასჯელებად გამოყენებულია როგორც კერძოსამართლებრივი სანქციები, კერძოდ, სისხლის ფასის გადახდა, ასევე, ადგილი აქვს საჯარო ხასიათის სასჯელების დაკისრებასაც (გაძევება, ბეგარის დაკისრება, მამულის ჩამორთმევა, გაპარსვა). ეს ყოველივე მთიულეთში ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას ემსახურებოდა, რაც ძეგლის დადების შედგენის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა. ცხადია, ადგილობრივ მოხელეთა სიცოცხლის ხელყოფისათვის ასეთი მკაცრი სასჯელების დანესება ხელისუფ-

⁸ რვა ნაწილი თვითონ ხელნაწერებშია გამოყოფილი, დანარჩენი ნაწილების სათაურები შემდეგ დამატებულია ძეგლის მკვლევარი მეცნიერების მიერ. ი. დოლიძის გამოცემაში, რომელსაც წინამდებარე კომენტარები ეფუძნება, ძეგლის დადება დაყოფილია სულ 21 ნაწილად. შესაბამისად, 13 ნაწილი თვით ხელნაწერების მიხედვით არ არის გამოყოფილი და შემდეგშია დამატებული თავისი სათაურებით. შემდგომში გამოყოფილი ნაწილების სათაურები, რომლებიც უშუალოდ ხელნაწერებში არ გვხვდება, კვადრატულ ფრჩხილებშია მოთავსებული (იხ. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 49; ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო *ი. დოლიძემ*, თბილისი, 1963, 402-42).

⁹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 15.

ლების მხრიდან მძლავრი გზავნილი იყო მთიულეთის მოსახლეობისათვის, რომ ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლები ხელშეუხებელნი უნდა ყოფილიყვნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში სახელმწიფო დამნაშავეებს უმკაცრესად დასჯიდა.¹⁰ ძეგლი ითვალისწინებს ასევე მკვლელობის კვალიფიციურ სახეებს, როგორცაა მშობლებისა და ძმის მკვლელობა. ღირსების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებად ძეგლის დადებაში გვხვდება ცოლის უმიზეზოდ მიტოვება და ცოლის წაგვრა. ძეგლში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ჯანმრთელობის წინააღმდეგ მიმართულ, ასევე, ქონებრივი ხასიათის დანაშაულებს. ძეგლის დადება იცნობს თანამდებობრივ დანაშაულებსაც, სამხედრო სამსახურისგან თავის არიდებას, როგორც დანაშაულს და სხვა. ზოგიერთი მუხლი ითვალისწინებს სამართალდარღვევის შედეგად მიყენებული ზიანის ანაზღაურებას (მუხ. 22-ე, 26-ე, 27-ე, 30-ე, 32-ე, 36-ე, 38-ე, 41-ე, 44-ე, 45-ე). ძეგლის დადებაში სამოქალაქო სამართლის შემდეგ ინსტიტუტებს ვხვდებით: მამულის მფლობელობის საკითხი მოხუცებული მამისა და შვილის გაყრის შემთხვევაში (მუხ. მე-16), ბეითალმანი ქონების რეჟიმი (მუხ. 27-ე), სესხი (მუხ. 46-ე). ძეგლის დადება მხოლოდ საერო საქმეებს აწესრიგებს, რისთვისაც საერო ხასიათის სანქციებს იყენებს. სასულიერო იურისდიქცია კი ეკლესიის ინტერესებს იცავს და მოწოდებულია საეკლესიო სასჯელებით დასაჯოს რელიგიურ-ზნეობრივი ნორმების დამრღვევნი.¹¹ ძეგლი ითვალისწინებს თვითგასწორების, შურისძიების უფლებასაც, თუმცა შეზღუდული სახით. ხელისუფლების მიერ ამ უფლების დაშვება ადგილობრივი საზოგადოების წეს-ჩვეულებისადმი გარკვეულ კომპრომისს წარმოადგენდა.¹²

¹⁰ **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, „სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები“, წიგნი II, თბილისი, 2012, 279.

¹¹ **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 52; ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 15, 16.

¹² **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, „სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები“, წიგნი II, თბილისი, 2012, 283.

მიუხედავად იმისა, რომ გიორგი ბრწყინვალის დროს ფიქსირდება სამართლის ნიგნის არსებობა მხოლოდ მთიულთათვის, დიდი ალბათობით ამ ეპოქაში ძეგლის დადების გარდა არსებობდა ზოგადქართული კანონმდებლობაც, რომელიც მთელ სამეფოზე ვრცელდებოდა, მათ შორის ძეგლის დადების გავრცელების ტერიტორიაზე. ივ. სურგულაძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ თუ გიორგი ბრწყინვალემ მთიულებისათვის ცალკე შეადგინა სამართლის ნიგნი, დაუფერებელია, რომ ამ მეფის დროს და მასზე უნინ საქართველოს, ძლიერ ფეოდალურ სამეფოს, სამართლის ნიგნები არ ჰქონოდა. იმავეს ადასტურებს ი. დოლიძეც.¹³

გიორგი დავითაშვილი
პროექტის ხელმძღვანელი

¹³ *სურგულაძე ივ.*, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბილისი, 1952, 68-69; *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 23.

ძეგლის დადება მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ [შესავალი]

ჩუენ, მეფეთ-მეფემან გიორგიმ, ძემან ყოველთა შორის წარჩინებულისა მეფეთ-მეფის დიმიტრისამან, დაედევით ძეგლი – განაჩენი ესე მას ჟამსა, ოდეს შევედით მთიულთა შიგან მოსავლელად ღმრთის მონყალებითა ყოვლგნით უცილებლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩუენისასა და უცილებლად პყრობასა ტახტისა და სკიპტრისასა.

წარვედით ტახტით ჩუენით ქალაქით და შევედით სასახლესა ჩუენსა ჟინვანსა. და მუნიტ მივედით ჯადა-ცხაოტს და მოვასხენით ყოველნი მუნებური ჯევისბერნი და ჰეროვანნი, და გავიგონეთ მათნი საქმენი, დავსხედით მათსა სასაქმოსა.

და მივედით დარიელამდის და ვსცანით ესე, რომელ ღმრთივ გვრგვონსანთა და სანატრელთა ჩუენთა ჩამომავალთა მეფეთაგან ამაღ არ გასჩენოდა ძეგლითა გაჩენითა და დადებითა სისხლისა და სხუათა მრავალთა უნესოთა მიმძღავრებულთა საქმეთა: რომელთამე საქმისა რომლისათვსმე ჰპრიანებოდათ აღრევით ყოფა ერთმანეთსა შიგან, და რომელთამე სხვს ჟამისა შემოსრულობისათვს უკუე გაჩენა ვერ სწრებოდა-ლა სრულად მთიულთა საქმის მოკლებასა და გაჩენასა.

და ჟამ-გუცეს, მონყალებითა ღმრთისათა დარიელიტ მობრუნებულთა ვილოცეთ ღომისის მთავარმონამის წინაშე და ჩამოვიარეთ ცხრაზმის ჯევი და მოვიკულივეთ მუნებური სასაქმო.

მოვედით მუხრანს, საზამთროსა ჩუენსა დაედევით, და შემოვედით ქალაქსა და შემოვიტანეთ თემისა და თემის ერისთავნი და ჯევისთავნი და ჯევისბერნი და ჰეროვანნი.

დავსხედით და დავსჯთ წმინდა მეუფე და ქართლისა კათალიკოზი ეფთვიმე, დავსხით ვეზირნი და ებისკოპოზნი და მოურავნი, და გავიგონეთ, რომელ დიდი უსამართლო და მძღავრებული ქმნილიყო ერთმანეთსა ზედა, და სისხლის მსუბუქობისათვს ადვილ უჩნდა ერთმანეთის ღალატად დასხმა და დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წაგურა და უბრალოდ დაგდება, და მრავალფერნი ულუსობა. და ყოლ სამართალი აღარ იყო-ლა.

და დღეისით წინათ-ლა ერთმანეთის საყოფთა საქმეთა ამაღლარ შემოვიღეთ, – ერთმანეთის ამოსულა არ იქნებოდა, განაჩენ-დაუდებლობა ექმნათ.

და ან ყუელა გავაჩინეთ, რა რიგად ვის რა ეყოს ერთმანეთის ავი, სისხლი დგეს ანუ სხუა სასაქმო რა გინდა რა იყოს, – გარდაქდეს.

ჯუართა ყელს აქეთ, ჯადა-ცხაოტს, ზანდუკის ჯეეს, კიბეთ ქუემეთ და მენესოს ზემოთ ეს განაჩენი დავდევით.

სასჯულო საქმე და საეკლესიო, რისაც გინდა სასაქმოსა, – კაცის მკულელთა, ეკლესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა, – სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოზმან და მათ, განაჩენთა მათ ზედა ებისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ.

ჩუენ მსოფლიოსა მისი სისხლი, პატიუი და სასაქმო გაგკჩენია. დღეისითგან წალმა ესრეთ იქმნას.

1. საკითხის წარდგენა. გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებას“ წინ უძღვის პრეამბულა, შესავალი. პრეამბულები სამართლის ძეგლებში გამოიყენებოდა უძველესი დროიდან. შესავალი ნაწილი ჰქონდა ხამურაბის კანონებს,¹⁴ რომელიც დათარიღებულია ჩვ.წ.ალ-მდე დაახლოებით 1750-იანი წლებით. პრეამბულა, ასევე, ჰქონდა ყველაზე ადრეულ ხელშეკრულებას, რომელიც გაფორმდა ეგვიპტის ფარაონს რამზეს II-სა და პრინც ჩეტას¹⁵ შორის ჩვენს ერამდე XIII საუკუნეში. ერთგვარი გაცნობითი ხასიათის ნაწილი ჰქონდა ჩვ.წ.ალ-მდე III საუკუნეში შედგენილ მანუს კანონებს.¹⁶

¹⁴ იხ. ხამურაბის კანონები, **ზ. კიკნაძის** თარგმანი, თბილისი, 1988.

¹⁵ პროფესორი ვარგა თავის ნაშრომში პრინც ჩეტას მიუთითებს. ჩვენთვის კი ცნობილია, რომ ეს ხელშეკრულება გაფორმდა ეგვიპტის ფარაონ რამზეს II-სა და ხეთების მბრძანებელ ხატუშილი III-ს შორის. ნაწყვეტი ხელშეკრულებიდან: „...თუ წარჩინებული ეგვიპტელი ხეთების მბრძანებელთან გაიქცევა, ხეთების მბრძანებელმა ის არ უნდა მიიღოს და უკანვე უნდა მიუგზავნოს მეუფე რამზესს“ (რამზეს II და ხატუშილი III, ხელშეკრულება). იხ. **გელოვანი ა.**, სიბრძნის სიმფონია, თბილისი, 1989, 35. აღნიშნული ხელშეკრულება გავლენის სფეროების გადანაწილებას ეძღვნებოდა.

¹⁶ **Varga Cs.**, The Preamble: A Question of Jurisprudence, Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus 13(1-2), 1971, 101.

პრეამბულებს შეიცავდა პირველი მესოპოტამიური კოდექსები¹⁷. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ, ძველ რომში კანონებს ურთავდნენ ე.წ. „ნეტარ ფორმულებს“ - *Bonus factum*¹⁸. ამასთან დაკავშირებით, პროფესორი კაშანიძე პრეამბულის, როგორც შესავალი ნაწილის წარმოშობას უკავშირებს ძველ რომში კანონების გაფორმებას. კერძოდ, ძველ რომში ბევრი საკანონმდებლო აქტი კურთხევას იღებდა ფორმულით - *Bonus factum*! რაც ნიშნავდა „ბედნიერების-თვის და სარგებლიანობისთვის“.¹⁹

გიორგი V ბრწყინვალის ძეგლის დადება, როგორც მეფის მიერ სანქცირებული ნორმატიული დოკუმენტი, მრავალი ასპექტით გამხდარა ქართველი მეცნიერების კვლევის საგანი. მოცემულ შემთხვევაში, ჩვენი კომენტარების ობიექტია აქტის შესავალი, პრეამბულა, სადაც გაცხადებულია მისი მიღების მიზეზები, დასახული მიზნები, მოქმედების არეალი, საერო და სასულიერო სადავო საქმეების დიფერენცირება და სხვა. წინამდებარე კომენტარში, ერთი მხრივ, შევხებით იმ ფაქტობრივ მოცემულობას, რომელიც სამართლის ძეგლის პრეამბულაშია ხაზგასმული, ხოლო, მეორე მხრივ, განვიხილავთ, რამდენად ნორმატიული ფუნქციის მატარებელი იყო აღნიშნული შესავალი ნაწილი, ვინაიდან იურიდიულ დოქტრინაში პრეამბულის სამართლებრივი ბუნების შესახებ დღემდე დავაა – ის ნორმატიულად მბოჭავია, თუ მხოლოდ სიმბოლურ-იდეოლოგიური დატვირთვა ახასიათებს.

შესავალში გიორგი V, რომელიც აქ მოიხსენიება როგორც მეფეთ-მეფე, ძე მეფეთ-მეფე დემეტრესი (იგულისხმება დემეტრე II თავდადებული), ჰყვება თუ რა უძღვოდა წინ ძეგლის შედგენას, საკანონმდებლო კრების მოწვევას. კერძოდ, მეფე, როგორც კა-

¹⁷ *Кабрияк Р.*, Кодификации, Перевод с французского *Л. В. Головки*, Москва, 2007, 355. პროლოგი, ასევე, ჰქონდა ურ ნამუს კანონებსაც. იხ. *გარიშვილი მ., ხოფერია მ.*, საზღვარგარეთის ქვეყნების სამართლის ისტორია, თბილისი, 2014, 100.

¹⁸ *Корейво Е. В.*, Использование преамбул в международном праве, журнал „Международное публичное и частное право“, №3, 2010, 2.

¹⁹ *Кашианина Т. В.*, Юридическая техника, 2-е издание, Москва, 2011, 232. რომში ყოველი ახლადმიღებული კანონი შედგებოდა 3 ნაწილისგან - *paerscriptio, rogatio, sanctio*. იხ. *გარიშვილი მ., ხოფერია მ.*, რომის სამართალი, თბილისი, 2013, 34. პრეამბულის ისტორიულ განვითარებასთან დაკავშირებით იხ. *Fögen M. T.*, The Legislator's Monologue, Notes on the History of Preambles, Chicago-Kent Law Review, volume 70, issue 4, 1995, 1594-1607.

ნონმდებელი მონოლოგის რეჟიმში მოგვითხრობს, რომ წინამდებარე საკანონმდებლო აქტი მან დაადგინა მაშინ, როდესაც მთიულთა მხარე მოიარა. კანონმდებელი მეფე დეტალურად აღწერს მისი მოგზაურობის მარშრუტს, ასახელებს კონკრეტულ გეოგრაფიულ პუნქტებს, სადაც იგი თავის თანმხლებ პირებთან ერთად იმყოფებოდა, ასევე, ადგილობრივი საზოგადოების იმ მოწინავე წარმომადგენლებს, რომლებთან ერთადაც მთიულთა პრობლემები განიხილა. ასევე, პრეამბულაში მეფე საუბრობს ქართველი მეფეების მიერ მთიულთათვის შესაბამისი სამართლებრივი აქტის დაუდგენლობის მიზეზებზე (ანუ განაჩენდაუდებლობას განიხილავს როგორც მთიულებს შორის არსებული არეულობის მიზეზად), თბილისში დაბრუნების შემდეგ მოწვეული საკანონმდებლო კრების შემადგენლობაზე. პრეამბულაში საუბარია მიზეზზე („სისხლის მსუბუქობა“, ანუ სასჯელის სიმსუბუქე) იმ გახშირებული დანაშაულისა (მკვლელობა, ცოლის წაგვრა, ციხის დაქცევა, უმიზეზოდ მიტოვება და სხვა), რომლებიც გავრცელებული ყოფილა მთიულეთში ძეგლის დადების შედგენამდე. მითითებულია ძეგლის მოქმედების გავრცელების ტერიტორიის ზუსტი საზღვრები. პრეამბულის ბოლოს აღნიშნულია, რომ ძეგლის დადება საერო ხასიათის სასჯელს ითვალისწინებს, ხოლო საეკლესიო ხასიათის საკითხები, რომლებიც სჯულის კანონს ექვემდებარება, კათალიკოსმა და ეპისკოპოსებმა უნდა გადაწყვიტონ.

2. სამართლის ძეგლის შედგენის თარიღი. უპირველესად, საინტერესო იქნება იმ დოქტრინალური მოსაზრებების წარმოჩენა, რომლებიც ძეგლის დათარიღების საკითხს ეხება. კერძოდ, თავდაპირველად ამ მიმართულებით კვლევა ჩაატარა პროფესორმა სარგის კაკაბაძემ, რომელმაც ძეგლისდება 1325-1338 წლებში შედგენილად მიიჩნია²⁰. ამავე მოსაზრებას იზიარებენ პროფესორი ივანე სურგულაძე²¹ და პროფესორი ს. მაკალათია²². პროფესორ ს. კაკა-

²⁰ კაკაბაძე ს., ძეგლის დება გიორგი ბრწყინვალის მიერ, ტფილისი, 1913, 3.

²¹ სურგულაძე ივ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 67.

²² მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ჯერ კიდევ 1913 წელს პროფესორ კაკაბაძის მოსაზრებას არ იმონებებს და თითქოს ჩნდება შთაბეჭდილება, რომ

ბადის ეს ჰიპოთეზა, კითხვის ნიშნის ქვეშ დატოვა აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა, რომელმაც საბოლოოდ დადგენილად არ მიიჩნია სამართლის ძეგლის დათარიღების კაკაბადისეული ვარიანტი. საბოლოოდ კი, აკადემიკოსმა ისიდორე დოლიძემ დაადგინა, რომ ძეგლისდება 1334-1335 წლებში უნდა ყოფილიყო შედგენილი, უფრო ზუსტად კი 1335 წელს²³.

საინტერესო იქნება იმის გარკვევა, თუ საიდან მივიდა ამ დასკვნამდე აკადემიკოსი დოლიძე. უპირველესად, ხაზგასასმელია, რომ ძეგლის დათარიღების საკითხში ფასდაუდებელი დახმარება გაუწია მკვლევარს, თავად, სამართლის ძეგლის შესავალმა. კერძოდ, სამართლის ძეგლის შესავლიდან ნათლად ჩანს, რომ ძეგლის დადების დროს საქართველო უკვე გაერთიანებული მონარქიული სახელმწიფოა – „...ყოველგნით უცილობლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩუენისასა და უცილებლად პყრობად ტახტისა და სკიპტრისასა“²⁴. ისტორიულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გიორგი V-ის მიერ საქართველოს გაერთიანების თარიღად მიჩნეულია 1334 წელი, როდესაც მეფემ უკანასკნელად სამცხე შემოუერთა დანარჩენ საქართველოს და, ამის შედეგად, გაერთიანებული საქართველოს ტახტი და სკიპტრა მის ხელში აღმოჩნდა²⁵. ეს ყოველივე იმაზე მიაჩნებებს, რომ 1334 წლამდე სამართლის ძეგლი შედგენილი ვერ იქნებოდა, ხოლო, რაც შეეხება თარიღს, რომელზე გვიანაც ძეგლს მეფე ვერ შეადგენდა, ასევე, ძეგლის დადების შესავლის მეშვეობით დაზუს-

ეს მხოლოდ მისი მოსაზრებაა. იხ. *მაკალათია ს.*, მთიულეთი, ტფილისი, 1930, 16. როგორც ჩანს ამავე მოსაზრებას იზიარებს გ. ხორნაულიც, ვინაიდან ის არ იმომწმებს აკადემიკოს დოლიძის მიერ დადგენილ თარიღს (ამ დროს აკადემიკოს დოლიძის ნაშრომი უკვე კარგა ხნის გამოცემული იყო და გ. ხორნაულსაც უნდა გამოეყენებინა, თუ მოსაზრებას არ იზიარებდა მით უფრო მაშინ, კრიტიკისათვის) და ს. მაკალათიას ცნობას ეყრდნობა, რომელიც თავის მხრივ პროფესორ კაკაბადის ჰიპოთეზას ეფუძნება. იხ. *ხორნაული გ.*, მთები და სახელები, თბილისი, 1983, 14.

²³ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 15. ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამს პროფესორი რატიანი, მაგრამ არ უთითებს აკადემიკოს დოლიძის ნაშრომზე. იხ. *რატიანი ზ.*, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“, როგორც საქართველოს სოციალური ისტორიის წყარო, კრებულში: ჟინვალის ექსპედიცია, მეორე სამეცნიერო სესიის მასალები, *რ. რამიშვილის* რედაქტორობით, თბილისი, 1980, 6.

²⁴ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 12.

²⁵ იქვე, 12-13.

ტდა. სამართლის ძეგლის პრეამბულაში აღნიშნულია, რომ ნორმატიული დოკუმენტის მიღების მიზნით მეფემ, საგანგებოდ, სამეფო დარბაზი მოიწვია, რომელსაც, საპატიო სტუმრებს შორის, ესწრებოდა ქართლის კათალიკოსი ეფთვიმე, რომელიც გარდაიცვალა 1335 წელს, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ 1335 წლის შემდეგ ძეგლის დადება ვერ იქნებოდა შედგენილი.²⁶

3. საქართველოს მონარქის ვიზიტი ქართლის მთიანეთში და სამართლის ძეგლის შედგენის მიზეზები. ძეგლის დადების პრეამბულიდან ირკვევა, რომ სანამ სამართლის ძეგლს მიიღებდა გიორგი V ბრწყინვალე ქართლის მთიანეთს ესტუმრა ვიზიტით, რათა უფრო სრულყოფილად შეესწავლა იქ არსებული სიტუაცია (პოლიტიკური და კრიმინოგენური ვითარება) და ქმედითი სამართლის ძეგლი შეექმნა.

ნორმატიული დოკუმენტის პრეამბულაში გაცხადებულია, რომ საქართველოს მეფეთ-მეფე გიორგი V ბრწყინვალე, თანმხლებ მოხელეებთან ერთად, გაემართა მთიულების საშინაო პრობლემების შესასწავლად - „დავსხედით მათსა სასაქმოსა“²⁷. მეფე სატახტო ქალაქ თბილისიდან გაემართა ჟინვალისაკენ, რის შემდეგაც მივიდა ხადა-ცხაოტში²⁸, სადაც დაიბარა „მოსახლეობის რჩეული წარმომადგენლები“²⁹ - ხევისბერები და შეროვანები, რომელთა მეშვეობითაც გამოარკვია მათთან არსებული პრობლემური საკითხები, მათი არსებობის მიზეზები. ამის შემდეგ, ისინი დარიალამდე, საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვრამდე მივიდნენ, იქიდან მეფემ და მისმა ამაღლამ ლომისის სალოცავი მოილოცა, შემდეგ ცხრაზმისხევიც³⁰ მოინახულეს. პრეამბულაში ხაზგასმულია, რომ საკანონმდებლო აქტის მიღებამდე, მთელი ეს „ვოიაჟი“ მიეძღვნა მთის

²⁶ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 13-15.

²⁷ „სასაქმო“ - სამართლის ძეგლის პრეამბულაში, როგორც აკადემიკოსი ჯავახიშვილი მიუთითებს, თითქოს კაზუსის, შემთხვევის აღმნიშვნელი ტერმინია. ხოლო რაც შეეხება მეორე განმარტებას, შემდეგია - სასაქმო „სასჯულო საქმის“ კერძო შემადგენელია, საკითხის, შემთხვეულობის აღმნიშვნელი ტერმინია. იხ. *ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტომი VI, თბილისი, 1982, 98.

²⁸ ხადა-ცხაოტი წარმოადგენდა შემდგომდროინდელ მთიულეთს. იხ. *იოთნიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები*, თბილისი, 1989, 192.

²⁹ იქვე, 192.

³⁰ იგივე ქსნის ხეობა. იხ. იქვე, 208.

ხალხის „აღრევით ყოფის“ მიზეზებისა და ამ პრობლემის გავრცელების არეალის შესწავლას. „წინასაკანონმდებლო მოგზაურობის“ ბოლო გაჩერების ადგილი იყო მუხრანი, მეფის საზამთრო რეზიდენცია, რის შემდეგაც დელეგაცია სატახტო ქალაქ – თბილისს დაუბრუნდა.

ქართლის მთიანეთში დანაშაული და უნესრიგობა დამყარდა, მოსახლეობაში გავრცელდა (თავი იჩინა) ერთმანეთის ჩაგვრამ, „სისხლის მსუბუქობის“ გამო გავრცელდა ლაღატი, ციხეების დანგრევა, კაცის კვლა, ცოლის წართმევა და მიტოვება, რაც მიანიშნებდა „ყოლ სამართლის აღარ ყოფნა“-ს, ანუ სამართალი აღარ სამართლობდა, წესრიგის ადგილი დაიკავა უნესრიგობამ³¹. ასეთ უნესრიგობასა და დაუმორჩილებლობას სამეფო ხელისუფლება ვერ შეეგუებოდა³², შესაბამისად, მან კონკრეტულად ამ რეგიონზე ორიენტირებული ნორმატიული დოკუმენტი დაადგინა, პრობლემის ეფექტური მოგვარების მიზნით. სამართლებრივი აქტი კი, მხოლოდ მისი მიღების შემდეგ განხორციელებულ ქმედებებზე გავრცელდებოდა. აკადემიკოსი დოლიძე ამ აქტის მიღების ერთ-ერთ მიზნად სამეფო ხელისუფლების გავლენის დამკვიდრებასა და განმტკიცებას მიიჩნევს ზემოაღნიშნულ რეგიონში³³.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, ორი ძირითადი მიზეზი გახდა საფუძველი ძეგლის დადებისა. კერძოდ, პირველი იყო „განაჩენ-დაუდებლობა“, ანუ დამნაშავე სუბიექტებს არ სჯიდნენ კანონით დადგენილი წესით, ხოლო მეორე კი – სასჯელის სიმსუბუქე, ანუ რომელიც განსაზღვრული იყო ჩვეულებითი სამართლით. სასჯელის სიმსუბუქე კი ისე ვერ აღკვეთდა და შეაკავებდა დანაშაულებრივ ქმედებებს, როგორც მკაცრი სასჯელი.³⁴ აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ სამეფო დარბაზის კრებაზე მიიღეს ის, რაც აკლდა მთიულებს, ეს იყო მათთვის განკუთვნილი საკანონმდებლო აქტი³⁵. აკადემიკოსი ი. დოლიძე „განაჩენ-დაუდებლობაში“ კანონთა დაუდგენლობას გულისხმობს³⁶.

³¹ იგივე ქსნის ხეობა. იხ. იქვე, 207.

³² შეად. დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 19.

³³ იქვე, 19.

³⁴ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 96-97.

³⁵ იქვე, 97.

³⁶ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 19.

პროფესორი ვახ. ითონიშვილი აღნიშნავს, რომ არაგვის ხეობის მთიანეთში სახელმწიფო და ჩვეულებითი სამართალი თანაარსებობდა, ანუ, ჯერ კიდევ, ძეგლის დადების მიღებამდე ამ ტერიტორიაზე მოქმედებდა სახელმწიფო სამართალი. სხვაა, თუ რამდენად ცნობდნენ ისინი ამ სამართალს და რამდენად მყარი ნიადაგი გააჩნდა, ჩვეულებითი სამართლის აქტიური ფუნქციონირების პირობებში. ფაქტია, რომ არაგვის ხეობის მოსახლეობისათვის ბარის სამართლებრივი წესები ნამდვილად მძიმე იქნებოდა და აღსრულების ეფექტურობაზეც იმოქმედებდა.³⁷

„სისხლის მსუბუქობასთან“ დაკავშირებით პროფესორი ვახ. ითონიშვილი თავდაპირველად მიუთითებდა, რომ ძეგლის დადებამდე არსებობდა შედარებით ლმობიერი სჯულმდებლობა („სისხლის მსუბუქობა“), რომელიც ვერ უზრუნველყოფდა მშვიდობიან ცხოვრებას. შესაბამისად, როგორც ჩანს, მთის მოსახლეობაში სჯულმდებლობის ის ნორმები მოქმედებდა, რომლებიც საქართველოს სხვა კუთხეებში.³⁸ გარკვეული პერიოდის შემდეგ პროფესორმა ვახ. ითონიშვილმა საკუთარი პოზიცია შეცვალა და აღნიშნა, რომ „სისხლის მსუბუქობაში“ იგულისხმება საერთო არეულობის უამს არაგვის მთიელთა მიერ სახელმწიფო და მასთან თანაარსებული ჩვეულებითი სამართლის ნორმების თითქმის სრული შელახვა და არა არაგვის ხეობაში მოქმედი სახელმწიფო კანონების სირბილე და ლმობიერება.³⁹

4. დარბაზის სპეციალური სხდომა და მისი შემადგენლობა. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სამართლის ძეგლის შესავალმა შემოგვინახა საკანონმდებლო პროცესში მონაწილე სუბიექტების ვინაობა. ნორმატიული დოკუმენტის ამ ნაწილიდან ჩანს, რომ საქართველოს მონარქისა და თანმხლები მოხელეების სატახტო ქალაქში დაბრუნების შემდეგ სამართლის ძეგლის მიღების პროცესში ჩარ-

³⁷ ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 183.

³⁸ ითონიშვილი ვ., მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (მთიულეთი, გუდამაყარი, ხანდო, ჭართალი) გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ მიხედვით, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №2, 1980, 63.

³⁹ ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 187.

თეს ადგილობრივი თემის წარმომადგენლები – ერთი მხრივ, „სამოგზაუროდ არჩეული“ კუთხეების პრივილეგირებული წევრები, წარმოდგენილი – ხევისბერებისა და ჰეროვანების სახით, ხოლო, მეორე მხრივ, მთის თემებში მეფის ბრძანებით დადგენილი მოხელეები – ერისთავები და ხევისთავები⁴⁰.

დარბაზის კრებას ესწრებოდნენ დარბაზის მუდმივი წევრები – ვეზირები, ასევე, ქართლის კათალიკოსი ეფთვიმე, ეპისკოპოსები და მოურავები.

იმისათვის რომ მიეღოთ სამართლის წიგნი, შეიკრიბა სამეფოს დარბაზი. როგორც აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ეს უნდა ყოფილიყო საგანგებო სხდომა, რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ ვაზირები და მოურავები, ამასთანავე, ერისთავები, ხევისბერები და ჰეროვანნი ანუ საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეები, აგრეთვე, კათალიკოსი და ეპისკოპოსები, როგორც შეკრებულობის მუდმივი წევრები. მეცნიერი ხაზს უსვამს, რომ საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი, უდავოდ არაგვის ხეობიდან უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც მთიულთა ყოფა-ცხოვრების მცოდნენი, თავად დარბაზის სხდომებს კი, როგორც ჩანს, მეფე გიორგი უძღვებოდა.⁴¹

5. სამართლის ძეგლის მოქმედების გეოგრაფიული იურისდიქცია. ზემოთ შევხებით იმ მარშრუტს, რომელიც წინ უძღოდა სამართლის ძეგლის მიღებას. აღნიშნული ლოკაციები უნდა განვასხვავოთ ძეგლის მოქმედების იურიდიული გეოგრაფიის დამდგენი პუნქტებისაგან. საკანონმდებლო დოკუმენტის ავტორი განკერძოებულად, ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ აქტის ნორმატიული მოქმედების განფენილობა თავსდება „ჯუართა ყელს აქეთ, ჯადაცხატს, ზანდუკის ჴევს, კიბეთ ქუეშეთ და მენესოს ზემოთ“.

მიუხედავად იმისა, რომ ძეგლში ხაზგასმულია მისი მოქმედების ადგილი, როგორც პროფესორი ვახ. ითონიშვილი შენიშნავს „ცალკეულ მკვლევართ ერთგვარად „ეცოტავათ“ კანონმდებლობის მოქმედების ტერიტორიის მასშტაბები და ამ უკანასკნელთა გაფართოვების მოთხოვნილება გაუჩნდათ“⁴².

⁴⁰ ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 192.

⁴¹ ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 96.

⁴² ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 196.

სამართლის ძეგლის მოქმედების ჩრდილოეთი საზღვარი ძეგლისდების მიხედვით „ჯუართა ყელია“. „ჯუართა ყელი“ საფიქრებელია რომ ხადა-ცხაოტის ჩრდილოეთით მდებარეობს, კერძოდ, იქ სადაც ჯუარის მთაა, ჯვრითა გადასავალია. იქიდან გამომდინარე, რომ ვინრო გადასასვლელს ქართულად „ყელსაც“ უწოდებენ და, ასევე, ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს – მთიულეთის ჩრდილოეთით არის ხევი, რომელზეც გზა გადის ხადის დასავლეთით, რომელსაც ყელსაც უწოდებენ, შესაბამისად, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ „ჯუართა ყელი“ იქ იყო, სადაც ჯვრის მთა და ჯვრის გარდასავალია⁴³. აქვე, აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს – იქიდან გამომდინარე, რომ გიორგი V დარიალამდე მივიდა მთიულთა საკითხის შესასწავლად, ეს ნიშნავს, რომ ის უფრო ჩრდილოეთით იყო წასული, ვიდრე ჯუართა ყელია, ანუ დარიალი არის სამართლის ძეგლის მოქმედების ჩრდილოეთი საზღვარი⁴⁴. უკანასკნელი მოსაზრება, გააკრიტიკა და არ გაიზიარა აკადემიკოსმა ი. დოლიძემ. მან მიუთითა, რომ ამ შემთხვევაში მეფე ჩამოთვლის მოგზაურობის გეოგრაფიულ პუნქტებს, მათ შორის, ჟინვალს, მუხრანს, და არა ძეგლის მოქმედების საზღვრებს, შესაბამისად, სავალდებულოდ ის მხოლოდ კონკრეტულად მითითებულ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა.⁴⁵

მეცნიერთა უმრავლესობა ხევისა და ქსნის ხეობას სამართლის ძეგლის მოქმედების არეალში აქცევდა⁴⁶, რაც სავსებით მართებულია გააკრიტიკა პროფესორმა ვახ. ითონიშვილმა. მან მიუთითა, რომ სამართლის ძეგლის მოქმედების არეალის განსაზღვრისას მეფეთ-მეფე გიორგი V ხელმძღვანელობდა „მოკვლეულ ადგილებზე შექმნილი ვითარების დიფერენცირებულად შეფასების პრინცი-

⁴³ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 98.

⁴⁴ იქვე, 99.

⁴⁵ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 27.

⁴⁶ მაგალითად, *ხიზანაშვილი ნ.*, რჩეული იურიდიული ნაწერები, *ი. დოლიძის* რედაქტორობით, თბილისი, 1982, 307-309. *მაკალათია ს.*, ხევი, ტფილისი, 1934, 41; *სურგულაძე ივ.*, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 67. პროფესორი სურგულაძე უაპელაციოდ იზიარებს აკადემიკოს ჯავახიშვილის ზემოაღნიშნულ მოსაზრებას.

პით, რომლის ძალითაც განაჩენის დადება მიზანშეწონილი ჩანდა არა ყველა მთის ალაგში, სადაც მეფეს მოგზაურობა მოუხდა, არამედ მხოლოდ ისეთ მხარეებში, სადაც მეფეს მეტად მძიმე მდგომარეობა ეგულებოდა⁴⁷.

სამართლის ძეგლის მოქმედების სამხრეთ-დასავლეთ საზღვარს წარმოადგენს ხადა-ცხაოტი, რომელიც ქმნის ვრცელ ხაზს ხადიდან ფასანაურამდე. ხადა მთიულეთის ჩრდილოეთ მხარეშია და მოიცავს შემდეგ სოფლებს: ჯალუმისანი, სეთურნი, შარუმისანი, ზაქანი, ქოროლო და სხვა. ხოლო ცხაოტი მდებარეობს არაგვის ხეობაში და მოიცავს ტერიტორიას ფასანაურიდან ხადას მიმართულებით ვიდრე სოფელ ჩირიკამდე.⁴⁸

გ. ხორნაულს ძეგლისდება მთიულეთში მოქმედად მიაჩნია⁴⁹, რაც მართებულად გააკრიტიკა რეცენზიაში პროფესორმა ვახ. ითონიშვილმა. კერძოდ, მან მიუთითა, რომ ძეგლისდება მხოლოდ მთიულეთისათვის (ხადა-ცხაოტი) განკუთვნილ სამართლის ძეგლს არ წარმოადგენს და მის სამოქმედო ტერიტორიაში ხდება გუდამაყარი, ხანდო და ჭარლათი (სოფ. მენესოს ზევით მდებარე ტერიტორია),⁵⁰ რომელიც რეგლამენტირებულია სამართლის ძეგლის პრეამბულაში.

კანონის მოქმედების აღმოსავლეთ საზღვარს წარმოადგენს ზანდუკის ხევი, რომელიც გუდამაყრის ხეობაში მდებარეობს, სოფელ ზანდუკის გასწვრივ. „ამ ხევში მომდინარე წყალი სათავეს იღებს შირიმის მთისა და მის ახლოს მდებარე ქვენა მთის ჭიუხებთან და სოფელ ბოსელის მიხედვით მას ბოსლის წყალს ეძახიან. ეს მდინარე სოფელ კიტოხთან „თორელაანთ წყალს“ უერთდება და ამის შემდეგ იწოდება შავ, ანუ გუდამაყრის არაგვად. ფასანაურთან შავი არაგვი ერთვის თეთრ, ანუ მთიულეთის არაგვს. მანძილს,

⁴⁷ ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 209.

⁴⁸ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 25.

⁴⁹ ხორნაული გ., მთები და სახელები, თბილისი, 1983, 14.

⁵⁰ ითონიშვილი ვ., რეცენზია - გ. ხორნაული, მთები და სახელები (მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიკური მასალები და ძიებანი), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3, 1984, 159. დანვრილებით არაგვის ხეობის მთის კუთხეების შესახებ იხ. ითონიშვილი ვ., არაგვის ხეობა (მთის კუთხეების ლოკალიზაციისა და ეთნონიმიკის საკითხები), თბილისი, 1986, 83-157.

რომელზედაც ხევი მომდინარეობს სოფელ ბოსლიდან ვიდრე თორელაანთ ადგილამდე, ეწოდება ზანდუკის ხევი“.⁵¹

შემდეგი საზღვარია „კიბეთ ქუეშეთი“. კიბენი მდებარეობს გუდამაყრისა და ყაზბეგის მიჯნაზე. საზღვარი კიბეთ ქუეშეთი ვრცელდება კიბენის ქვემოთ მდებარე ადგილებზე (ზანდუკის ხევი) ვიდრე მენესომდე.⁵²

ძეგლის მოქმედების საზღვრად პრეამბულით, ასევე, განსაზღვრულია მენესო, კერძოდ, „მენესოს ზემოთ“. მენესო არაგვის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობს, ის ითვლება მთიულეთის დასაწყისად. სწორედ ის არის ძეგლის მოქმედების უკიდურესი სამხრეთი საზღვარი. სამართლის ძეგლის მოქმედება სწორედ ამ სოფლიდან იწყებოდა.⁵³ აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა ვახუშტი ბაგრატიონზე დაყრდნობით ზანდუკის ხევი არანისთან დააკავშირა⁵⁴, რაც საფუძვლიანად გააკრიტიკა აკადემიკოსმა ი. დოლიძემ და მიუთითა, რომ არანისი სოფელ მენესოდან 17 კილომეტრითაა დაშორებული თბილისის მიმართულებით და, ასევე, ის საერთოდ არ იხსენიება სამართლის ძეგლის ტექსტში⁵⁵.

პროფესორი მამისა ბერძენიშვილი თავის კვლევაში ეხება რა არაგვის ხეობის მთისა და ბარის სასაზღვრო ზოლად ქართლის დადებას⁵⁶, მიუთითებს შემდეგზე - „ქართლის ხეობა“⁵⁷, როგორც

⁵¹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 25-26.

⁵² იქვე, 26.

⁵³ იქვე, 27.

⁵⁴ ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 99. აღნიშნული მოსაზრება, ასევე, გაიზიარა პროფესორმა სურგულაძემ, რომელიც აკადემიკოს ჯავახიშვილის ამ მოსაზრებას კრიტიკის გარეშე იღებს. იხ. სურგულაძე ივ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 67.

⁵⁵ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 27-28.

⁵⁶ ბერძენიშვილი მ., მთის ცნების შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში, კრებულში: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, IV, საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში, მ. დუმბაძისა და ქ. ჩხარტიშვილის რედაქტორობით, თბილისი, 1983, 84.

⁵⁷ ქართლი არაგვის ხეობაში ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ერთ-ერთ კუთხეს წარმოადგენს. იხ. ითონიშვილი ვ., არაგვის ხეობა (მთის კუთხეების ლოკალიზაციისა და ეთნონიმიკის საკითხები), თბილისი, 1986, 31, 151 და შემდგომში.

სამხრეთი საზღვარი მთისა დადასტურებულია აგრეთვე გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებაში“. ამ ძეგლის სამოქმედო ასპარეზია მთიულეთ-გუდამაყარი, რომლის უკიდურესი სამხრეთი ზოლი სახელდებულია როგორც „მენესოს ზემოთ“ მდებარე. მენესო კი ქართლის სასოფლო საბჭოში შემავალი დღესაც არსებული სოფელია⁵⁸. პროფესორ მამისა ბერძენიშვილის ეს მოსაზრება არ გაიზიარა და ხარვეზიანად მიიჩნია პროფესორმა ვახ. ითონიშვილმა, რომელმაც მიუთითა შემდეგი – „ძეგლის დადების მიხედვით, ქართლის ხეობა მთის სამხრეთი საზღვარი კი არ არის, არამედ იგი სამართლის ძეგლის სამოქმედო ტერიტორიაზე ყველაზე სამხრეთით ლოკალიზებული მთის კუთხეა. ...ძეგლის სამოქმედო ასპარეზია არა მარტო მთიულეთი (ხადა-ცხავატი) და გუდამაყარი, არამედ ხანდო და ქართალიც (კერძოდ, ქართლის განსაზღვრული მონაკვეთი მენესოდან ვიდრე ხანდომდე)“⁵⁹. შესაბამისად, თუ პროფესორ ბერძენიშვილის ლოგიკას მივყევით სამართლის ძეგლის სამოქმედო ტერიტორია მხოლოდ მთიულეთ-გუდამაყარს მოიცავს, რაც გაუმართლებელია⁶⁰.

ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ სამართლის ძეგლის მოქმედების არეალში არ შედის ქსნის ხეობა და ხევი, მით უფრო, ამ ტერიტორიულ სივრცეში არ შედის მთელი ქართლის მთიანეთი და ფშავ-ხევსურეთი. ასევე, სამართლის ძეგლის მოქმედების სივრცის შემცირება და მოქცევა მთიულეთის ან მთიულეთ-გუდამაყარის ფარგლებში, უნდა გამოენვია „მთიანეთთან“ ტერმინ „მთიულეთის“ გაიგივებას, ან საკუთრივ მთიულეთის არამართებულ ლოკალიზაციას.⁶¹ საბოლოოდ კი, პარტიკულარული სამართლის ძეგლის – „ძეგლის დადების“ სამოქმედო ტერიტორიას წარმოადგენდა – ხადა-ცხავატი (შემდგომდროინდელი მთიულეთი), გუდამაყარი, ხანდო და ქართალი (ამ კუთხის ძირითადი ნაწილი)⁶².

⁵⁸ *ბერძენიშვილი მ.*, მთის ცნების შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში, კრებულში: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, IV, საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში, *მ. დუმბაძისა და ქ. ჩხარტიშვილის* რედაქტორობით, თბილისი, 1983, 84.

⁵⁹ *ითონიშვილი ვ.*, არაგვის ხეობა (მთის კუთხეების ლოკალიზაციისა და ეთნონიმიკის საკითხები), თბილისი, 1986, 32.

⁶⁰ იქვე, 32.

⁶¹ *ითონიშვილი ვ.*, არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 216.

⁶² იქვე, 220.

6. საერო და საეკლესიო იურისდიქციის საკითხი. სამართლის ძეგლის შესავალში არა მხოლოდ გეოგრაფიულ იურისდიქციაზეა საუბარი, არამედ საერო-საეკლესიო იურისდიქციის თაობაზეც. აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობის საფუძველს იძლევა პრეამბულის შემდეგი დანაწესი: „სასჯულო საქმე და საეკლესიო, რასაც გინდა სასაქმოსა, – კაცის მკულელთა, ეკლესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა, – სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოზმან და მათ, განაჩენთა მათ ზედა ეპისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ. ჩუენ მსოფლიოსა ამისი სისხლი, პატიჟი და სასაქმო გაგჳჩენია“. ამ ამონარიდიდან გარკვევით ჩანს, რომ „ძეგლის დადება“, როგორც ამას კანონმდებელი მეფე აღნიშნავს, მხოლოდ „მსოფლიოსა ამისა“, ანუ საერო ხასიათის კანონმდებლობას შეიცავდა. აქედან გამომდინარე, აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის თანახმად, იქ განზრახ არ იყო შეტანილი არც ერთი „სასჯულო საკითხავი“. „რაკი „სასჯულო საქმე და საეკლესიო რასაც გინდა სასაქმოსა: კაცის მკულელთა, ეკლესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგურელთა სხუათაგან“ სასულიერო სასამართლოს ეხებოდა, ამ მოსაზრებით, საკანონმდებლო კრება მათ არ შეჰხებია და მეფე ჰპრძანებდა, ამგვარი საქმეები „კათალიკოზმან და ეპისკოპოსთა მათ ჰკითხონ“-ო.⁶³ ი. დოლიძე, ასევე, მიუთითებს პრეამბულის შესაბამისი ადგილის განმარტებისას, რომ „ძეგლის დადება საერო სამართლის, ანუ „მსოფლიოსა ამისი“ წიგნია, საეკლესიო სჯულმდებლობის საკითხებს არ ეხება. კანონთა შესავლიდან ჩანს, რომ მთელი რიგი დანაშაული საეკლესიო სასამართლოებს ექვემდებარებოდა და საეკლესიო კანონმდებლობით ისჯებოდა. საეკლესიო სასამართლოების იურისდიქცია გამოყოფილია საერო სასამართლოების იურისდიქციიდან. „სასჯულო საქმე და საეკლესიო“, რისაც გინდა სასაქმოსა..., რაც სასჯულო საკითხავი იყოს“, კათალიკოსსა და ეპისკოპოსებს ჰკითხონ და მათი კანონმდებლობის, ანუ „განაჩენთა“ მიხედვით განიხილონ და გადაწყვიტონო“.⁶⁴ ი. დოლიძის ამ განმარტებიდან გამომდინარეობს, რომ მეცნიერი ძეგლის დადების პრეამბულის განსახილველ დანაწესში საერო და საეკლესიო იურისდიქციის გა-

⁶³ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 97.

⁶⁴ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 48.

მიჯვნას ხედავს და მიიჩნევს, რომ კანონმდებელი საეკლესიო იურისდიქციას უქვემდებარებს ისეთ შემთხვევებს, როგორებიცაა კელა, ეკლესიის გაძარცვა, უმიზეზოდ ცოლის მიტოვება, ცოლის ძალით წართმევა და სხვა. უფრო მისაღები უნდა იყოს დ. ფურცელაძის დამოკიდებულება აღნიშნული საკითხისადმი. მისი განმარტებით, „სასჯულო საქმე“ გულისხმობს საეკლესიო კანონისადმი დაქვემდებარებულ საქმეებს, „სასჯულო საკითხავი“ კი საქმეებს, რომლებიც ექვემდებარება პასუხისმგებლობას საეკლესიო კანონმდებლობით. ეს საქმეები მოიცავენ რელიგიურ-მორალური ნორმების დარღვევას, ხოლო საკუთრივ „სასჯულო“ შინაარსით უახლოვდება „საკანონოს“, ანუ ეპიტიმias. ძეგლის პრეამბულაში კანონმდებელი საეკლესიო სასამართლოების იურისდიქციას კი არ გამოყოფს საერო სასამართლოების იურისდიქციიდან, როგორც ამას ი. დოლიძე მიუთითებს, არამედ მხოლოდ აღნიშნავს, რომ მიუთითებული ქმედებები (მკვლელობა, ეკლესიის გაძარცვა, ცოლის უმიზეზოდ მიტოვება, ცოლის წაგვრა და სხვა) იწვევენ პასუხისმგებლობას, სანქციებს საეკლესიო ხელისუფლების მხრიდანაც.⁶⁵

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ძეგლის დადების პრეამბულის განსახილველი დანაწესის თანახმად, უნდა იგულისხმებოდეს, რომ მკვლელობის, ეკლესიის ძარცვის, ცოლის უმიზეზოდ მიტოვებისათვის, ცოლის წაგვრისათვის და სხვა დანაშაულებრივი ქმედებებისათვის საეკლესიო კანონით (სჯულის კანონით) გათვალისწინებული საეკლესიო სასჯელი - ეპიტიმია დაკისრებული უნდა იყოს კათალიკოსისა და ეპისკოპოსის მიერ და ძეგლის დადება ამ კატეგორიის სასჯელს არ ეხება, რადგანაც იგი საეკლესიო იურისდიქციას მიეკუთვნება. ძეგლის დადება კი დანაშაულისათვის საერო ხასიათის სასჯელს ადგენს: „ჩუენ მსოფლიოსა ამისი სისხლი, პატიჟი და სასაქმო გაგჳრენია“, ანუ ძეგლის დადებამ განსაზღვრა კანონსაწინააღმდეგო ქმედებები, ხოლო ამ ქმედებებისათვის დაადგინა „სისხლი“, „პატიჟი“. „სისხლი“ ძველქართული სამართლებრივი ხასიათის წყაროების მიხედვით, სისხლის სამართლის დანაშაულისათვის დაწესებულ სასჯელს (ქონებრივ საზღაურს) ეწო-

⁶⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 144.

დებოდა.⁶⁶ „პატიჟი“ კი ძველ ქართულ სამართალში წარმოადგენდა დასჯას⁶⁷, კერძოდ, გამოიყენებოდა ტერმინი „განიპატიჟოს“, ანუ დაისაჯოს.

7. სამართლის ძეგლის პარტიკულარული ხასიათი. თავდაპირველად, ქართველი მონარქის ვიზიტითა და, შემდეგ, სამართლის ძეგლის მოქმედების გეოგრაფიული განფენილობით, დადასტურდა, რომ თავიდანვე ნორმატიული დოკუმენტის მოქმედების მასშტაბი იქნებოდა შეზღუდული, ანუ ის თავიდანვე დეტერმინირებული იყო პარტიკულარული ხასიათით.

დოქტრინაში აღნიშნავენ, რომ გიორგი V-მ არა მხოლოდ მთიულეთს, არამედ სრულიად საქართველოს დაუდგინა სამართლის წიგნი. კერძოდ, დ. ბაქრაძე მიუთითებს, რომ გიორგი ბრწყინვალემ მთელი საქართველოსათვის გამოსცა საერთო სასამართლო წიგნი⁶⁸. ნ. ხიზანაშვილიც ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამს და ხაზს უსვამს საერთო გამოყენების სამართლის წიგნის არსებობაზე – „საერთო სჯულზე“, რომელიც დროთა მსვლელობის ჟამსა დაიკარგა⁶⁹. ამ მოსაზრებას არ იზიარებს აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი, რომელიც მიუთითებს, რომ გიორგი ბრწყინვალის მეფობის დროს მხოლოდ მთიულეებს არ ჰქონდათ სამართლის წიგნი და, საზოგადოდ კი, განსვენებული მეფეების მიერ მიღებული სამართლის წიგნები მოქმედებდნენ, რომელიც მეფე გიორგიმ საკმარისად მიიჩნია და ახალი სამართლის წიგნი არც მიუღია⁷⁰. აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი წერს: „რაკი მთიულეები გიორგის დრომდე უკანონებოდ ყოფილან, ამიტომ მეფეს ეს ნაკლი შეუვსია და მხოლოდ მათ-

⁶⁶ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 97-98. „სისხლის“ შედარებით ვრცელი განმარტება იხ. ქვემოთ.

⁶⁷ დანერვილებით იხ. *დოლიძე ი.*, ძველი ქართული სამართალი, 207-218.

⁶⁸ Сборник Законов Грузинского Царя Вахтанга VI, Редактор *Д. Бакрадзе*, Санкт-Петербург. 1887, 81.

⁶⁹ *ხიზანაშვილი (ურბნელი) ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, ტფილისი, 1890, 1. ასევე, იხ. *ხიზანაშვილი (ურბნელი) ნ.*, რჩეული იურიდიული ნაწერები, *ი. დოლიძის* რედაქტორობით, თბილისი, 1982, 307.

⁷⁰ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 94-95.

თვის შეუდგენია ძეგლი⁷¹. აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საფიქრებელია, რომ საქართველოს მეფეები არ ერეოდნენ მთიულეთის შინაურ საქმეებში და ადგილობრივი სამართლის საკითხებს არ ეხებოდნენ, ამასთანავე, „მაშინდელი განათლებული ქართველი საზოგადოება ჩამორჩენილ მთიულებს მედიდურად უყურებდა და დიდ ფასსა და ღირსებას არ სდებდა“⁷².

ქართლის მთიელთა ჩამორჩენილობასა და მათ თემური წყობილების წესებისადმი ქვემდებარეობაზე მიუთითებს აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი, პროფესორი ს. მაკალათია⁷³, პროფესორი ივ. სურგულაძე⁷⁴, აკადემიკოსი ი. დოლიძე⁷⁵; ანალოგიურ ჰიპოთეზას ავითარებს გ. ხორნაშულიც - სამართლის ძეგლიდან ჩანს, რომ „მთიულეთში მაშინ მტკიცე ყოფილა თემური წყობილება და ხალხიც თემურ ადამ-წესებს ემორჩილებოდა“⁷⁶. ეს უკანასკნელი, გამოთქმული მოსაზრების გამო, გააკრიტიკა პროფესორმა ვახ. ითონიშვილმა და მიუთითა, რომ „ავტორს არ ეპატიება იმის არცოდნა, რომ მთიულეთში (ისევე როგორც მის მეზობლად მდებარე სხვა მთის კუთხეებში) XIV ს-მდე თემურმა წყობილებამ ინტენსიური რღვევა განიცადა და ადგილობრივი მოსახლეობაც მხოლოდ თემური ადამ-წესებით აღარ ცხოვრობდა“⁷⁷.

⁷¹ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 95.

⁷² იქვე, 95.

⁷³ *მაკალათია ს.*, მთიულეთი, ტფილისი, 1930, 26.

⁷⁴ *სურგულაძე ივ.*, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 68.

⁷⁵ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 22.

⁷⁶ *ხორნაშული გ.*, მთები და სახელები, თბილისი, 1983, 14.

⁷⁷ *ითონიშვილი ვ.*, რეცენზია - გ. ხორნაშული, მთები და სახელები (მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიკური მასალები და ძიებანი), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3, 1984, 160.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში შემავალი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კუთხეები იმთავითვე ცენტრალური ხელისუფლებისადმი დაქვემდებარებულ სახასო ქვეყნებს წარმოადგენდნენ, რომელთა მართვასაც ახორციელებდა საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეები (ერისთავები). იხ. *ითონიშვილი ვ.*, არაგვი და არაგ-ველები, თბილისი, 1989, 199.

სამართლის ძეგლის მოქმედებაზე ტერიტორიული განფენილობის კუთხით პროფესორი ზ. რატიანი მიუთითებს, რომ მართალია, თავდაპირველად, ძეგლი არაგვისა და ქსნის ხეობის მთიანი მხარეებისათვის იყო განკუთვნილი, მაგრამ გარკვეული პერიოდის შემდეგ მის საფუძველზე სჯიდნენ საქართველოს ყველა მთიან მხარეში, ანუ ძეგლი არ შეიძლება მივიჩნიოთ პარტიკულარულ სამართლად.⁷⁸ ეს მოსაზრება ნამდვილად სადავოა, მაგრამ სადავო არ უნდა იყოს ძეგლის პარტიკულარული ბუნება⁷⁹. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ პროფესორ ზ. რატიანს არ მოჰყავს სათანადო დოკუმენტები, რითაც დადასტურდებოდა მის მიერ წამოყენებული ჰიპოთეზა⁸⁰. ასევე, ვახტანგ VI-ის სამართლის კრებული შესავალში არსებული ჩანაწერი „ძეგლის დადებით“ განსჯა „სამნივე ესე სამეფონი ქართლისან“-ში, არ გამოდგება იმის არგუმენტად, რომ ამ ძეგლს პარტიკულარული ხასიათი წაერთვა; ძეგლის დადებაში მკაფიოდ და მყარად არის გატარებული აზრი, რომ ის მხოლოდ არაგველ მთიელთათვის შედგენილ სჯულმდებლობას წარმოადგენს.⁸¹

რამდენიმე წლის შემდეგ გამოქვეყნებულ პუბლიკაციაში პროფესორი ზ. რატიანი გამოთქვამს შემდეგ ჰიპოთეზას – იქიდან გამომდინარე, რომ ძეგლის დადება შედგენილია საქართველოს მთიანი ნაწილისათვის, ამიტომ მასში მხოლოდ „იმ სოციალური კატეგორიების სისხლია დადგენილი, რომლებიც მხოლოდ მთაში არსებობდა ანდა ბარის ანალოგიური სოციალური კატეგორიისაგან განსხვავდებოდა. ასეთებია, მაგალითად, ჰეროვანი და მსახური.

⁷⁸ **რატიანი ზ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადება“, როგორც საქართველოს სოციალური ისტორიის წყარო, კრებულში: ჟინვალის ექსპედიცია, მეორე სამეცნიერო სესიის მასალები, **რ. რამიშვილის** რედაქტორობით, თბილისი, 1980, 6.

⁷⁹ მეცნიერთა უმეტესობა იზიარებს სამართლის ძეგლის პარტიკულარულ ბუნებას. მაგალითად, იხ. **ჯავახიშვილი ივ.**, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 95; **სურგულაძე ივ.**, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 68; **იოთნიშვილი ვ.**, არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 219.

⁸⁰ **იოთნიშვილი ვ.**, არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 217.

⁸¹ იქვე, 217-218. **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 22.

მაგრამ იმ კატეგორიათა სისხლი, რომელიც ძირითადი სამართლით არის განსაზღვრული, „ძეგლის დადებით“ ასევე ძირითადი სამართლის განსაზღვრით იგულისხმება“⁸². ამ მოცემულობით იგი იზიარებს თავისივე ადრინდელ პოზიციას, ამასთანავე ის მიაჩნებს ქვეყნისათვის დადგენილი სამართლის ძეგლის არსებობასა და მის მოქმედებას ქართლის მთიანეთში, რასაც პროფესორი ზ. რატიანი ძეგლისდების 1-ლი და მე-4 მუხლებით ამტკიცებს, სადაც ერისთავის და აზნაურის მოკვლისათვის სისხლის გვარსა ზედა დაურევებაზეა საუბარი, რაც ძეგლის დადებით არ არის განსაზღვრული⁸³.

8. სამართლის ძეგლის პრეამბულის იურიდიული პასაჟები. ახლა განვიხილოთ გიორგი V-ის სჯულდების შესავალი ნაწილისათვის დამახასიათებელი იურიდიული პასაჟები და საკანონმდებლო სტილისტიკა.

უპირველესად, პრეამბულაში ხაზგასმულია, თუ ვინ იღებს სამართლებრივ დოკუმენტს. თხრობა მიმდინარეობს პირველ პირში და მთავარ აქტორად მონარქი არის წარმოჩენილი, რომელიც თავად აღწერს განვითარებულ მოვლენებს. ამით ჩანს, რომ ეს უფლება, კანონშემოქმედისა სწორედ მის კომპეტენციაშია. ასევე, პირველ პირში (მრავლობითი) წარმართვა მონოლოგისა მეფის მიერ დამახასიათებელია მონარქიული სისტემისათვის.

ჩვენ ზემოთ განვიხილეთ მთელი რიგი პრობლემური საკითხები, რომლებიც სახელდებულია სჯულდების პრეამბულაში, რომელიც მთელი სამართლის ძეგლის იდეურ კონცენტრაციას წარმოადგენს. მისი ერთ-ერთი ფუნქციაა მარტივად და გასაგებად განმარტოს ნორმატიული დოკუმენტის მიღების მიზეზები და მისალწვევი მიზნები.

ცნობილი ბერძენი ფილოსოფოსი პლატონი აღნიშნავდა, რომ „კანონებმა არა მარტო უნდა გმართონ, არამედ უნდა დაგარნმუნონ“, რა თქმა უნდა, ეს ფორმულა აქტუალობას არასოდეს დაკარგავს⁸⁴. მოცემულ შემთხვევაში კი, გიორგი V შეეცადა დაერნმუნე-

⁸² **რატიანი ზ.**, უძველეს ქართულ სამართალთა შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №4, 1984, 159.

⁸³ იქვე.

⁸⁴ **Кашанина Т. В.**, Юридическая техника, 2-е издание, Москва, 2011, 232.

ბინა ყველა სუბიექტი, რომელსაც მიემართებოდა აღნიშნული ნორმატიული აქტი, რომ არსებული ვითარება უეჭველად საჭიროებდა სპეციალურ სამართლებრივ მონესრიგებას, მათზე მორგებული სამართლის ძეგლის მეშვეობით. მეფემ სწორედ პრეამბულას დააკისრა ერთგვარი „დარწმუნების ფუნქცია“, რომ ამ დარწმუნებას, შედეგად აქტის ეფექტური აღსრულება მოჰყოლოდა. იმ ფონზე, როდესაც გაბატონებული იყო უკანონობა და კაცის კვლა, ხელისუფლების წარმომადგენლებისადმი დაუმორჩილებლობა, მეფის მიერ მიღებული კანონი, სადაც მეფე თავადვე, უშუალოდ განმარტავს სჯულდების მიღების პროცესთან დაკავშირებულ დეტალებს, თანაც ამ უშუალობას ამძაფრებს პირველ პირში თხრობა – ყოველივე ეს უნდა მივიჩნიოთ პრევენციად, რათა სამომავლოდ არაფერს შეეშალა ხელი სამართლის ძეგლის აღსრულებისათვის.

ნორმატიულ დოკუმენტში მკაფიოდ არის გაცხადებული მოტივი, რამაც განაპირობა მისი მიღება, მოტივი კი, თავის მხრივ, აღვიძებს ადამიანში აქტიურ საქმიანობას და აქცევს მის მოქმედებებს თანმიმდევრულს და ნაფიქრს⁸⁵. ეს ყოველივე, საბოლოო ჯამში, კანონმდებლის წინაშე არსებულ ამოცანად იქცა, რომელიც საჭიროებდა მოგვარებას ნორმატიული დოკუმენტის მიღებით. შესაბამისად, კანონმდებელმა ამ აქტის იურისდიქციაში მოქცეულ სუბიექტებს მიანოდა ინფორმაცია, თუ რა ხდებოდა აქტის მიღებამდე, როგორ შეისწავლეს ეს პრობლემა (მეფე პირადად მონაწილეობდა ამ მოგზაურობაში), ვინ იღებდა მონაწილეობას სჯულდების მიღების პროცესში (უმაღლესი საერო და სასულიერო ლიდერის გარდა, ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებიც), კანონმდებელი რას ისახავდა მიზნად ამ აქტის მიღებით და ა.შ. ფაქტობრივად სახეზეა არსებული სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობის ხალხისათვის გასაგებად აღწერა პრეამბულის მეშვეობით, ანუ ამ გზით მთელი სამართლის ძეგლი მოსახლეობისათვის გასაგებ ენაზეა დაყვანილი, რაც შესაძლოა მათი გულის მოგებასაც კი ითვალისწინებდა⁸⁶. მკვლევარები იმასაც აღნიშნავენ, რომ პრეამბულა ხელს

⁸⁵ *Кашанина Т. В.*, Юридическая техника, 2-е издание, Москва, 2011, 232.

⁸⁶ შეად. „პრეამბულების მეშვეობით ხდება მთელი კონსტიტუციის მნიშვნელობის დაყვანა მოქალაქეთათვის გასაგებ ენაზე, რაც მათ გულის მოგებას ემსახურება“. იხ. *ჰებერლე პ.*, საქართველოს 1995 წლის კონსტიტუციის „საკუთარი სახე“, *ლ. ბრეგვაძის* თარგმანი, სამართლის ჟურნალი „სარჩევი“, №1-2, 2012, 240.

უნყოფს ნორმატიული აქტის დებულებების კეთილი ნებით აღსრულებას, რადგან უყალიბებს ადრესატებს იმის რწმენას, რომ აუცილებელია იმოქმედო ისე, როგორც გათვალისწინებულია მოცემული ნორმატიული დოკუმენტით.⁸⁷

ასევე, პრეამბულაში ღმერთისადმი მიმართვამ გაიჟღერა რამდენჯერმე. ზოგადად, ანტიკური და შუა საუკუნეების სამართლისათვის დამახასიათებელია მართლმსაჯულების ღვთაებრივ საფუძვლებზე ხაზგასმა; ღმერთი განიხილებოდა სამართლიანობისა და ქვეყნარსებების უზენაეს წყაროდ⁸⁸, ამიტომაც მიმართავდნენ ღმერთის იდეას საკანონმდებლო აქტებში. ეს პრაქტიკა დღეს მოქმედი სახელმწიფოების ძირითად კანონებშიცაა გავრცელებული. ღმერთზე აქცენტი სამართლის ძეგლის პრეამბულაში სამგზის ხდება, პირველი – მეფეთ-მეფე, როდესაც საქართველოს გაერთიანებაზე მიუთითებს და ამას ღმერთის წყალობად მიიჩნევს, მეორე – როდესაც წინაპარ მეფეებზე ხაზგასმას აკეთებს და მათ „ღმერთივ გვრგვნოსან“-ად მიიჩნევს, ხოლო მესამე – ზოგადად, ხაზგასმაა ღვთის წყალობაზე. მეორე ეპიზოდთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი - არახალია, რომ მონარქები თავს ღმერთის კურთხეულად თვლიან, ამ ნაბიჯით მეფეთ-მეფე გიორგიმ ირიბად მის სტატუსზეც გააკეთა აქცენტი, რითაც მიაღწინა ნორმატიული აქტის გავრცელების ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობას, რომ ის ღმერთის მიერ კურთხეულია და მისი განწესება უნდა შესრულდეს. ზოგადად, ღმერთზე აქცენტს, მით უფრო იმ საზოგადოებაში, სადაც მართლმადიდებლობა წარმმართველი რელიგია გახლდათ, კიდევ უფრო პატივისცემით უნდა განეწყო მოსახლეობა ამ ნორმატიული დოკუმენტის მიმართ.

რიგი მეცნიერები პრეამბულას არ მიიჩნევენ საკანონმდებლო აქტის ტექსტის ნაწილად. მაგალითად, აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი განიხილავს რა „კათალიკოსთა სამართალს“ შენიშნავს, რომ სამართლის ძეგლის შესავალი (პრეამბულა) ს. კაკაბაძეს შეცდომით 1-ლ პარაგრაფად აქვს ჩათვლილი, სადაც გაცხადებულია სა-

⁸⁷ *Кашанина Т. В.*, Юридическая техника, 2-е издание, Москва, 2011; 234.

⁸⁸ *დოლიძე ი.*, ორდალების საკითხისათვის შუა საუკუნეების ქართულ სამართალში, წიგნში: ქართული სამართლის კლასიკა, წიგნი I, ზ. კორძაძისა და თ. ნემსწვერიძის რედაქტორობით, თბილისი, 2017, 357. ღმერთისადმი მიმართვა გვხვდება, ასევე, მაგალითად, ძველალმოსავლეთში - ურ ნამუსა და ხამურაბის კანონებში.

ეკლესიო კრების მოწვევის მიზეზები და მიზანი, მომწვევი სუბიექტების ვინაობა. იგი წერს: „რამდენადაც აქ კანონის არავითარი დადგენილება არ არის და მხოლოდ მისი შესავალია, მისი კანონის §-ად ჩათვლა მართებული არ არის“.⁸⁹ აქედან ნათელია, რომ პრეამბულას, მისი შინაარსიდან გამომდინარე, აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი აქტის ნაწილად არ თვლის. ამ მოსაზრებას, რა თქმა უნდა, ვერ გავიზიარებთ, ვინაიდან პრეამბულა ისეთივე განუყოფელი ნაწილია სამართლის ძეგლის, როგორც ნებისმიერი მუხლი. სწორედ პრეამბულა არის, ამ შემთხვევაში, ძეგლის პირველი ერთეული, რომლის მეშვეობითაც იწყება ნორმატიული თხრობა. წინამდებარე კომენტარში ნათლად გამოჩნდა, თუ რაოდენ დიდი და მნიშვნელოვანი ინფორმაციაა გიორგი V-ის ძეგლის დადების შესავალ ნაწილში. შესაბამისად, მისი მნიშვნელობა არაფრით ჩამოუვარდება რომელიმე კონკრეტული მუხლის ფუნქციურ დანიშნულებას. რაც შეეხება აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის მითითებას, რომ შესავალი ნაწილი არ შეიცავს დადგენილებებს, თითქოს ერთი შეხედვით ეს მართლაც ასეა. მოცემულ შემთხვევაში, პრეამბულაში მავალდებულებელი დებულებები სპეციფიკური ფორმით არის გამოხატული. მაგალითად, პრეამბულამ მიზნებისა და ამოცანების ჩამოყალიბებისას, რომელიც დგას ნორმატიული დოკუმენტის წინ, ოფიციალურად კონსტატაცია გაუწია ამ დებულებებს და ამით აპრიორულად დაავალდებულა შემსრულებელი გაითვალისწინოს ისინი პრაქტიკაში⁹⁰. შესაბამისად, პრეამბულისათვის დამახასიათებელი საკანონმდებლო სტილისტიკა სწორედ ასეთია და იმით, რომ ის დანარჩენ საკანონმდებლო ნორმებს არ ემსგავსება, ვერ გახდება იმის საფუძველი, რომ მას ნორმატიულად მბოჭავი, მავალდებულებელი ძალა ჩამოერთვას.

ძეგლის დადების პრეამბულის ნორმატიულ დებულებად, ასევე, უნდა მივიჩნიოთ მისი მოქმედების გეოგრაფიული განფენილობის ზღვარდამდები პუნქტების დამდგენი პოსტულატი. ამით კანონმდებელმა იმპერატიულად განსაზღვრა ძეგლის მოქმედების არეალი, რომელიც მიემართებოდა როგორც მოსახლეობას, ასევე, სამოხელეო აპარატს, რომელსაც ის უნდა აღესრულებინა.

⁸⁹ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 62.

⁹⁰ *Кашикина Т. В.*, Юридическая техника, 2-е издание, Москва, 2011, 234.

9. ტერმინების შესახებ. აქ პრეამბულაში გადმოცემულ ზოგიერთ იურიდიულ ტერმინს შევხებით და, ასევე, განვმარტავთ იმ თანამდებობის პირთა მნიშვნელობას, რომლებიც შესავალში გვხვდება და კონკრეტულ მუხლებში აღარ მოიხსენიება (ან მკრთალად არის წარმოდგენილი).

ჯევისთავი – ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელია, რომელიც ძეგლის დადების მხოლოდ შესავალში მოიხსენიება. ხევისთავის ინსტიტუტი შესწავლილი აქვს პროფესორ ივ. სურგულაძეს. მისი განმარტებით, ხევისთავი სიტყვა-სიტყვით ხევის უფროსს ნიშნავს. ხევი გეოგრაფიული ცნებაა და საფუძვლად დაედო ადმინისტრაციულ დაყოფასაც. აქედან გამომდინარე, ხევისთავი განსაზღვრული ადმინისტრაციული საგამგეო ერთეულის უფროსი უნდა იყოს. მართლაც, ხევისთავი, როგორც ადმინისტრაციული ფუნქციებით აღჭურვილი ადგილობრივი მოხელე, განსაზღვრული საგამგეო ერთეულის უფროსი, წყაროებში დამოწმებულია საქართველოს მთიანეთისათვის (მხედველობაშია 1785 წლის სიგელი).⁹¹ პროფესორ ივ. სურგულაძის კვლევის ობიექტი არის ხევისთავი, რომელსაც ასეთი შინაარსი არ ჰქონდა. იგი სწავლობს ხევისთავის თანამდებობას, რომელიც, ასევე, ადგილობრივი მოხელე იყო და წარმოადგენდა წინა პერიოდის, კერძოდ, გიორგი III-ის 1170 წლის სიგელში მოხსენიებული „მპარავთმძებნელის“ და სვიმონ მეფის 1590 წლის სიგელში მოხსენიებული „მეკობართმძებნელის“ მონაცვლეს, მათი საქმის გამგრძელებელს. მათი ფუნქცია ქურდების დევნა და შეპყრობა იყო. „დასტურლამალის“ მიხედვით ხევისთავის ფუნქცია, ასევე, ქურდების დევნაში გამოიხატებოდა. ხევისთავი თავის სოფლებს წელიწადში ერთხელ შემოივლიდა თავის მხლებლებთან ერთად. იგი უპირველეს ყოვლისა საქმის კვლევა-ძიებას ახდენდა. მისი მოვალეობა იყო, როცა სოფელში მივიდოდა, ქურდი „ეპოვნა“ და გაერჩია მისი საქმე. ხევისთავი ვალდებული იყო საქმე შეესწავლა, დაეკითხა მონმეები და ბრალდებული, საჭიროების შემთხვევაში დაეფიცებინა ბრალდებული და სხვა.⁹² ძეგლის დადების მიხედვით, ხევისთავის კონკრეტული ფუნქციების შესახებ არაფერია ნათქვამი. ძეგლის შესავალში მხოლოდ ის ჩანს, რომ ხე-

⁹¹ სურგულაძე ივ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 339.

⁹² იქვე, 340, 343-344.

ვისთავი მოწვეულია საკანონმდებლო კრებაზე სხვა ადგილობრივ წარმომადგენლებთან ერთად. შესაბამისად, ის ძეგლის დადების მიხედვით ადგილობრივი მოხელეა, საკმაოდ მნიშვნელოვანი, რადგანაც „ჩვეისთავნი“ ღირსად ჩათვალეს საკანონმდებლო კრებაზე ყოფილიყვნენ სატახტო ქალაქში მოწვეულნი და უშუალოდ ერისთავების შემდეგ იხსენებიან. რჩება შთაბეჭდილება, რომ ისინი ადგილებზე იერარქიულად ერისთავის შემდეგ საფეხურზე იდგნენ, როგორც ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის გამგებლები. შესავლის შემდეგ ძეგლის დადების არცერთ მუხლში „ხევისთავი“ აღარ გვხვდება, ხოლო ადგილობრივ ადმინისტრაციაში ერისთავის შემდეგ პირველ პირად ჩანს განმგებელი. პროფესორი დ. ფურცელაძე აქედან გამომდინარე სვამს კითხვას: ხომ არ არის ძეგლის შესავალში ნახსენები ხევისთავი იგივე განმგებელი?⁹³ თუ გავითვალისწინებთ რომ ხევისთავიც და განმგებელიც ერისთავის შემდგომ უმაღლეს თანამდებობის პირებად ჩანან, შესაბამისად, პრეამბულის და ძეგლის დადების მუხლების მიხედვით, გამორიცხული არაა ხევისთავი და განმგებელი ერთი და იგივე შინაარსის მატარებელი თანამდებობის პირი იყოს. აღნიშნულ მოსაზრებას განამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ ძეგლის დადების მუხლებში ყველა ადგილობრივი მოხელის თუ საზოგადოების წარმომადგენლის მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობაზეა საუბარი, მხედველობაშია – ერისთავი, განმგებელი, ხევისბერი, ჰეროვანი. არაფერია ნათქვამი ხევისთავის მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობაზე, მაშინ როდესაც შესავლის მიხედვით იგი მნიშვნელოვან ადგილობრივ მოხელედ გვევლინება. სამაგიეროდ, ძეგლის დადების რამოდენიმე მუხლი ეთმობა განმგებლის (შესაბამის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულში ერისთავის შემდეგ პირველი პირი) მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობას, მაშინ როდესაც ეს მნიშვნელოვანი თანამდებობის პირი ძეგლის შესავალში საკანონმდებლო კრებაზე მოწვეულ ადგილობრივ მოხელეთა შორის არ ფიგურირებს, რაც გასაკვირია იმ ყურადღებიდან გამომდინარე, რასაც ძეგლის დადება მისი სიცოცხლის ხელყოფისათვის პასუხისმგებლობას უთმობს

⁹³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 148.

(განმგებლის მკვლელობას ძეგლის დადების ოთხი მუხლი ეთმობა) და, შესაბამისად, უმნიშვნელოვანეს ადგილობრივ მოხელედ თვლის. ამ შეუსაბამობის ახსნა დასაშვებია იმით, რომ ხევისთავი და განმგებელი ერთი და იგივე თანამდებობის პირია, მხოლოდ იგი პრემამულაში ხევისთავად იხსენიება, ხოლო კონკრეტულ მუხლებში – განმგებლად. ცხადია, ამის ცალსახა მტკიცება არ შეიძლება, მითუმეტეს ძნელი ასახსნელია, თუ რატომ უნდა მოიხსენიებოდეს ერთი და იგივე თანამდებობა სხვადასხვა სახელწოდებით ძეგლის შესავალსა და კონკრეტულ მუხლებში, თუმცა აღნიშნულ ვარაუდს არსებობის უფლება აქვს.

მოურავი – პროფესორ ივ. სურგულაძის თანახმად, სიტყვები „მოურავი“, „საურავი“, „ურვა“ ერთი ძირიდან წარმოდგება; ურვა – ზრუნვას ნიშნავდა, საურავი – საზრუნავს. თანამდებობის სახელწოდება ურვიდან, საურავიდან უნდა იყოს წარმომდგომი. იგი, ძირითადად, სამეურნეო ფუნქციების შემსრულებელი თანამდებობის პირი იყო.⁹⁴ პროფესორ ივ. სურგულაძის დასკვნები „მოურავის“ ინსტიტუტთან დაკავშირებით ასეთია: 1. „მოურავი უძველესი სახელო (თანამდებობა) უნდა იყოს, თუმცა წყაროებში XI საუკუნემდე არ გვხვდება, მაგრამ მისი არსებობა უნდაც არის საგარაუდებელი. 2. ტერმინი მოურავი XI-XIV საუკუნეების ძეგლებში საერთოდ მოხელეს ნიშნავს მზრუნველის მნიშვნელობით. 3. არაბების ბატონობის პერიოდში ქალაქის ან ქვეყნის მმართველს საქართველოში ამირა ეწოდებოდა; ქალაქ თბილისს განაგებდა ამირა. ამავე ხანაში ქართველი მოხელეც ამ არაბულ სამოხელეო სახელს ატარებდა: მაგალითად, ქართლის ამირა. თბილისის საამიროს მოსპობის შემდეგაც XII საუკუნის უკანასკნელი ხანებიდან ამირთამირა ეწოდებოდა. 4. XV საუკუნიდან დაიწყო არაბული სახელის ამირას ქართული მოურავით შეცვლა. ერთხანს პარალელურად იხმარებოდა ეს ორი ტერმინი და XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან საბოლოოდ განდევნა „მოურავმა“ „ამირა“. მოურავი ადგილობრივი მოხელეა. ის ეწოდება, ერთ მხრივ, ქალაქის გამგებელს, მეორე მხრივ, პროვინციის, ან რომელიმე კუთხის ან სოფლის გამგებელს. მოურავი ადგილობრივი ადმინისტრაციის მოხელე იყო. ადგილზე ასრულებდა მეფის გან-

⁹⁴ **სურგულაძე ივ.**, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 394, 395.

კარგულებას (თუ ის სამეფო იყო), კრეფდა გადასახადებს, ახორციელებდა სამართალს თავის კომპეტენციის ფარგლებში, უძღვებოდა მეურნეობას, ეწეოდა მოსახლეობაზე ადმინისტრაციულ მეთვალყურეობას და სხვა. მოურავეები ჰყავდა ეკლესიებს და ფეოდალებს და მათი მოურავეებიც იმავე ფუნქციებს ასრულებდნენ, რასაც სამეფო მოურავეები, მაგრამ უშუალოდ თავის ბატონს ემორჩილებოდნენ. ქალაქ თბილისის მოურავს ევალებოდა ქალაქის მართვა, მას ემორჩილებოდნენ ქალაქის მოხელეები, ქალაქის სავაჭრო და სახელოსნო ორგანიზაციები. მოურავს ჰქონდა სასამართლო ფუნქცია, ევალებოდა ქალაქში წესრიგის დაცვა, გადასახადების განერა და აკრეფა, საქონელზე ნიხრის დადება და სხვა. ასეთივე მოვალეობები ჰქონდა სხვა ქალაქების მოურავეებსაც.⁹⁵ ძეგლის დადების მიხედვით მეფის მიერ მოწვეულ საკანონმდებლო კრებას სასულიერო იერარქებთან და ვეზირებთან ერთად ესწრებიან მოურავეებიც. პროფესორ დ. ფურცელაძის ვარაუდით აღნიშნული მოურავეები ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები არ უნდა იყვნენ, რადგანაც ადგილებიდან საკანონმდებლო კრებაზე მოწვეულნი იყვნენ ერისთავები და ხევისთავები, ხევისბერები და ჰეროვანები. მისი განმარტებით, XIII-XV საუკუნის დოკუმენტებში გვხვდება სამეფო კარის, დარბაზის მოურავეები, მათ შორის ვეზირების გვერდით, უშუალოდ მათ შემდგომ. შესაბამისად, ძეგლის დადებაში მოურავეებში უნდა იგულისხმებოდნენ ცენტრალური და სამეფო მმართველობის მაღალი ჩინის მოხელეები, ვეზირების მომდევნო რანგის, სავარაუდოდ მთავარი სამსახურების უფროსები.⁹⁶ მოურავეებს ძეგლის დადების მიხედვით, ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლებად ასახელებს ივ. ჯავახიშვილი.⁹⁷ „ვეზირნი და მოურავნი“ ერთად მოხსენიებულნი არიან ხელმწიფის კარის გარიგებაში. პროფესორ ივ. სურგულაძის მიხედვით, აქ მოურავი

⁹⁵ *სურგულაძე ივ.*, ქართული სამართლის ძეგლები, თბილისი, 1970, 809-810, 811.

⁹⁶ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 139.

⁹⁷ *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი პირველი, თბილისი, 1982, 96.

ცენტრალური ადმინისტრაციის თანამდებობის პირად ჩანს.⁹⁸ გასაკვირი არაა, რომ რაკი XIII-XV საუკუნეების მონაცემებით (ხელმწიფის კარის გარიგებაც ამ პერიოდს მიეკუთვნება), „მოურავი“ ცენტრალური ხელისუფლების მოხელედ გვევლინება, იმავე ეპოქაში შექმნილ ძეგლის დადებაშიც „მოურავი“ არა ადგილობრივი ხელისუფლების, არამედ ცენტრალური ხელისუფლების, სამეფო კარის მოხელე იყოს.

ძნელი სათქმელია ძეგლის დადებაში მოხსენებული „მოურავნი“ კონკრეტული თანამდებობაა, თუ მოხელის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი. პროფესორი ივ. სურგულაძე მიუთითებს, რომ ხელმწიფის კარის გარიგება იწვევს გარკვეულ ეჭვს, რომ ხომ არ არის მასში მოცემული მოურავი კონკრეტული თანამდებობა, მაგრამ XI-XIV საუკუნეების ძეგლების განხილვა არ გვაძლევს იმის ეჭვმიუტანელ დასაბუთებას, რომ ამ ძეგლებში უსათუოდ მოურავის კონკრეტული თანამდებობა იყოს მოცემული. მას მოჰყავს გიორგი V-ის ერთ-ერთი სიგელი, სადაც სხვა მოხელეებთან ერთად მოხსენიებულია მოურავიც. მეცნიერი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ „მოურავს“ აქ ზოგადი მნიშვნელობა აქვს. „მოურავი“ კონკრეტულ თანამდებობად მხოლოდ XV საუკუნიდან ყალიბდება.⁹⁹

მოყვანილი მონაცემებიდან გამომდინარე გამოორიცხული არ არის ძეგლის დადებაში მოხსენებული მოურავი მოხელის (ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლის) აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი იყოს, როგორც ამას ივ. სურგულაძე აღნიშნავს მოურავთან დაკავშირებით XI-XIV საუკუნის დოკუმენტების მიხედვით, და არა კონკრეტული თანამდებობა.

ძეგლი – კანონს, სამართლის წიგნს აღნიშნავს. ძეგლის დადება – კანონმდებლობას, სჯულმდებლობას, სამართლის წიგნის შედგენას გულისხმობს.¹⁰⁰ აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის მითითებით როდესაც სამართლის წიგნს საკანონმდებლო კრება მიიღებდა, ეს მისი ბჭობისა და შრომის ნაყოფი იყო, ამის გამო ამისთანა კრების ნაღვანსა და დადებულს „ძეგლი“ ეწოდებოდა ხოლმე. მაგალითად,

⁹⁸ *სურგულაძე ივ.*, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში, I, თბილისი, 1952, 394-395.

⁹⁹ *სურგულაძე ივ.*, ქართული სამართლის ძეგლები, თბილისი, 1970, 809.

¹⁰⁰ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 154.

გიორგი ბრწყინვალის სამართლის ნიგნს „ძეგლის დადება“ ჰქვია. საკანონმდებლო კრების განაჩენი, რომელიც კრების „ძეგლად“ უნდა ჩათვლილიყო, სამეფოს სამართლად მიეცემოდა, „დაედებოდა“, ის „დადებული“ იყო. გიორგი ბრწყინვალის მიერ მოწვეული საკანონმდებლო კრების მიერ შედგენილ სამართლის ნიგნს ამიტომ ჰქვია „ძეგლის დადება“.¹⁰¹

განაჩენი – სამართლის ნიგნს, კანონმდებლობას ნიშნავს. ძეგლის დადების შესავალში ნათქვამი „დავდევიტ განაჩენი“ ნიშნავს: შევადგინეთ კანონმდებლობა, სამართლის ნიგნი.¹⁰²

გაჩენა – ნიშნავს კანონით დადგენას, დაკანონებას, დანესებას. შესავალში მოცემული ფრაზა: „ამად არ გასჩენოდა ძეგლითა გაჩენითა“ ნიშნავს: ამიტომ არ შეადგინეს კანონმდებლობა. შესავლის კიდევ ერთი ფრაზა: „ან ყუელა გავაჩინეთ, რა რიგად ვის რა ეყოს ერთმანეთის ავი“ ნიშნავს: ამიერიდან ყველა დავადგინეთ, ვის რა დანაშაული ჩაედინოს ერთმანეთის მიმართ. შესავალში ნახსენები „სასაქმო გაგჳჩენია“ – ნიშნავს: სადავო საქმეთა (კანონები) დაგვიდგენია.¹⁰³ ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, ძეგლად კანონებს ჩვეულებრივ მეფის მიერ მოწვეული საკანონმდებლო კრება, ან სახელმწიფო დარბაზი ადგენდა, გააჩენდა, ამიტომ სამართალს იმ დროს „გაჩენილი“ ერქვა.¹⁰⁴

სასაქმო – აღნიშნული ტერმინი მოხსენიებულია ძეგლის დადების შესავალსა და მხოლოდ 27-ე მუხლში. აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, ეს ტერმინი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში შეტანილი არ არის და შედარებით იშვიათად გვხვდება. მისი აზრით, სასაქმო სასამართლო საქმის, შემთხვევის, კაზუსის აღმნიშვნელი უნდა იყოს.¹⁰⁵ განსახილველი ტერმინი სპეციალურად

¹⁰¹ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 29-30.

¹⁰² *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 29. ქართულ სამართალში ტერმინ „განჩინების“ შესახებ დანვრილებით იხ. *ონიანი ს.*, ტერმინ „განჩინების“ მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულ სამართალში, თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის სამართლის ჟურნალი, №1, 2014, 26-32.

¹⁰³ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 127, .

¹⁰⁴ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 29.

¹⁰⁵ იქვე, 98.

შეისწავლა აკადემიკოსმა ი. დოლიძემ. მას მოჰყავს ძეგლის პრეამბულის ყველა ის ადგილი, სადაც ტერმინი „სასაქმო“ ფიგურირებს. კერძოდ, სამართლის წიგნის შესავალში გიორგი ბრწყინვალე ამბობს: მთიულეთში რომ შევედით, შევეკრიბეთ იქაური ხელისუფალნი, მოვისმინეთ მათი საქმეები და „დავსხედით მათსა სასაქმოსა“-ო; როცა დარიალიდან დავბრუნდით, ჩამოვიარეთ ცხრაზმის ხევი და „მოვიკულივეთ მუნებური სასაქმო“. ბოლოს, თბილისში რომ შემოვედით, საკანონმდებლო კრება მოვიწვიეთ და „ყველა გავაჩინეთ სასაქმო, რაგინდა რა იყოს“. პრეამბულის დასასრულს მეფე ამბობს: „ჩუენ მსოფლიოსა ამისი სისხლი, პატიჟი და სასაქმო გაგვჩენია“-ო. ე.ი. საერო სჯულმდებლობა შევადგინეთ, რომლითაც განესაზღვრეთ სასჯელი სხვადასხვა დანაშაულისათვის. რაც შეეხება საეკლესიო სამართლის საქმეებს და „რისაც გინდა სასაქმოსა“, ისინი საეკლესიო სასამართლოს ექვემდებარებიან და მათი სამართალი კათალიკოზსა და ეპისკოპოსებს ჰკითხოვნო. თვითონ კანონთა ტექსტში კი „სასაქმო“ მხოლოდ 27-ე მუხლშია მოცემული, რომელიც აწესებს სასჯელს „დარბაზის უბრძანებლად“ ციხის დაქცევისათვის, ე.ი. სამეფო საბჭოს განკარგულების გარეშე ციხის თვითნებურად, შურისძიებითა და მტრობით დანგრევისათვის. ამასთან დაკავშირებით კანონმდებელი ადგენს: ბოროტმოქმედსა და დაზარალებულს შორის „სხვა სასაქმო იყოს“, მათი სამართალი როგორც გაგვიჩენია, ისე გადაწყდესო. ეს მონაცემებია დაცული „სასაქმოს“ შესახებ ძეგლის დადებაში.¹⁰⁶ შემდეგ აკადემიკოს ი. დოლიძეს მოჰყავს ის ორიოდე ცნობა სხვა ისტორიული წყაროებიდან, სადაც შემორჩენილია სიტყვა „სასაქმო“. კერძოდ, მეფე გიორგი I-ის ერთ-ერთ განჩინებაში აღნიშნულია, რომ თუ ბატონმა „საქმე სასაქმოთ ჩაუგდოს“, ასე მოექცნენ, ხოლო თუ ბატონმა „საქმე სასაქმოთ არ ჩააგდოს, მაშინ არა ზედა აც“-ო. „სასაქმოთ ჩაგდება“ ნიშნავს საქმის სადავოდ, სასარჩლოდ გახდომას“. ქვათახევის 1299 წლის სიგელში ნათქვამია: „უსაქმოჲ სასაქმოდ“ გამხდარიყო. ე.ი. უდავო საქმე სადავოდ, საცილობლად შექმნილიყო. ზემოთ აღნიშნული ცნობებიდან ჩანს, რომ სასაქმო დაკავშირებულია სადავო, საცილობელ საქმესთან.¹⁰⁷ ამ მონაცემებიდან გამომდინარე, აკადემიკოს ი. დოლიძის თანახმად, „სასაქმო“ ეწოდებოდა ყოველგვარ

¹⁰⁶ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 66-67.

¹⁰⁷ იქვე, 67.

სადავო, სასარჩლო საქმეს, როგორც სისხლის სამართლის საქმეს, ისე სამოქალაქო ხასიათის დავას. სასაქმოს ასეთი ფართო მნიშვნელობა კარგად ჩანს გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის ზემოთ მოტანილი ადგილებიდან.....¹⁰⁸. ამრიგად, შეიძლება დავას-კვნათ, რომ „სასაქმო“ სადავო საქმეს ნიშნავს, როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლებრივს.

ულუსობა – „ულუსი“, „ულუსობა“ მონღოლური სიტყვაა, რომელიც ქართულ ენაში სწორედ მონღოლთა მმართველობის პერიოდში შემოვიდა. „ულუსი“ მონღოლურად ნიშნავს ტერიტორიას, რომელიც ეკუთვნის რომელიმე მონღოლურ გვარს. ულუსობას კი ეძახდნენ იმ სისასტიკეს, ძალადობას, რაც დამახასიათებელი იყო მონღოლური ხელისუფლებისათვის, რომელიც წინ უძღოდა ძეგლის დადებას.¹⁰⁹ ძეგლის დადების შესავალში ჩამოთვლილია მთიულეთში გავრცელებული დანაშაულის ცალკეული სახეობანი და იქვე აღნიშნულია „მრავალფერნი ულუსობანი“. კონტექსტის მიხედვით „მრავალფერნი ულუსობანი“ იგივეა, რაც მრავალი მიმძღვრებული საქმე, რომელიც ყოველგვარ მართლსაწინააღმდეგო მოქმედებას, ე.ი. ბოროტმოქმედებას, დანაშაულს გამოხატავს. ამრიგად, ულუსობა ძეგლის დადების შესავლის მიხედვით სისხლის სამართლის ტერმინია, რომელიც ყველა დანაშაულს, უსამართლობას, ძალმომრეობას აღნიშნავს. შესავალში ნახსენები „მრავალფერნი ულუსობა“ – მრავალგვარ დანაშაულს გულისხმობს.¹¹⁰

სისხლი – აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის თანახმად, „სისხლი“ „სისხლის ფასს“ ნიშნავდა და იმ ქონებრივ საზღაურს წარმოადგენდა, რომელსაც დამნაშავეს თავისი დანაშაულისათვის კანონით განსაზღვრული სასჯელის გარდა დაზარალებულის, ან მისი მემკვიდრეებისათვის უნდა გადაეხადა. თავდაპირველად „სისხლი“ მართლაც სისხლს ნიშნავდა და ეს ტერმინი იმ ხანის ნაშთი უნდა იყოს, როდესაც მხოლოდ სისხლის ძიება სუფევდა, შემდეგში კი ის

¹⁰⁸ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 68.

¹⁰⁹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 147.

¹¹⁰ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 77, 80, 148.

უკვე ქონებრივ საზღაურად იქცა.¹¹¹ პროფესორი გ. ნადარეიშვილი ეთანხმება სისხლის ასეთ განმარტებას და ამატებს, რომ „სისხლი“, როგორც ქონებრივი საზღაური დამნაშავეს უნდა გადაეხადა დანაშაულის სიმძიმის და დაზარალებულის გვარის, მამულისა და თანამდებობის მხედველობაში მიღებით.¹¹² ძეგლის დადებაში „სისხლი“ სწორედ ქონებრივ საზღაურს, კომპოზიციას ნიშნავდა. შესავალში მოცემული ფრაზა: „სისხლის მსუბუქობისათვის“ ნიშნავს – საზღაურის სიმცირის გამო.¹¹³ აქვე აღსანიშნავია, რომ ძეგლის დადებაში ტერმინი „სისხლი“ გვხვდება მეორე, უფრო ძველი მნიშვნელობითაც და აღნიშნავს მკვლელობას, მკვლელობის ჩადენას.¹¹⁴ მაგალითად, შესავალში მოცემული ფრაზა: „სისხლი დგეს ანუ სხუა სასაქმო იყოს“ ნიშნავს – მკვლელობას ჰქონდეს ადგილი ან სხვა სადავო საქმეები იყოს. ძეგლის დადების მესამე მუხლში მოხსენიებული „სისხლის მქნელი“ – მკვლელობის ჩამდენს ნიშნავს.¹¹⁵ „სისხლი“ როგორც ქონებრივი საზღაური, ძეგლის დადების მიხედვით, ძირითადად, გულისხმობს საზღაურს მკვლელობისათვის და სხეულის დაზიანებისათვის, ასევე, უარზანგობისათვის, ანუ უპატიობისათვის.¹¹⁶

თემი – ძეგლის დადების შესავლის მიხედვით, ნიშნავს კუთხეს, მხარეს. თემის ერისთავი მხარის, კუთხის მმართველია.¹¹⁷

ლალატი – აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, „ლალატი“ არაბული სიტყვაა და ამ ენაზე სიყალბეს ნიშნავს. ქართულში მას სხვა შინაარსი აქვს. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით, ლალატი „მუხთლად მოკვლა“ უნდა იყოს, მაგრამ ლალატი უეჭველად მკვლელობას არ გულისხმობდა, მუხთლობას

¹¹¹ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VII, თბილისი, 1984, 359.

¹¹² *ნადარეიშვილი გ.*, კერძო და საჯარო სასჯელები ფეოდალურ საქართველოში, ჟურნალი „ალმანახი“, №14, 2000, 103.

¹¹³ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 146.

¹¹⁴ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 144.

¹¹⁵ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 146.

¹¹⁶ უარზანგობის განმარტება იხილეთ 31-ე მუხლის კომენტარში.

¹¹⁷ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 134.

კი ყოველთვის შეიცავდა და ვერაგულ დანაშაულს აღნიშნავდა.¹¹⁸ ძეგლის დადების მიხედვითაც, ლალატი ვერაგობის, მუხთლობის აღმნიშვნელია. ძეგლის შესავალში ნახსენები „ლალატად დასხმა“, ვერაგულად, მუხთლად თავდასხმას ნიშნავს.¹¹⁹

მკრეხველი – პრეამბულაში მოხსენიებულია „ეკლესიის მკრეხველი“, რაც ეკლესიის ქონების მძარცველს ნიშნავს.¹²⁰ ეკლესიის კრეხვა ეკლესიის გაძარცვას აღნიშნავს.

¹¹⁸ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VII, თბილისი, 1984, 210-211.

¹¹⁹ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 150.

¹²⁰ იქვე, 138.

მუხლი 1:

ერისთვის სიკუდილი ვით აროდეს კადრებულა, აგრე ნუმცა ვისგან იკადრებს.

და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და შეცოდება აზომ დიდი დაე-მართოს და მოკლას ერისთავი, ვითა უმსგავსო არის და უსაზომო შეცოდება, აგრევე დამეტებული დიდი პატიჟი¹²¹ და გარდაჯდე-ნება დარბაზით ეკითხოს: გარდახუნა, მამულის წაღება და სის-ხლი მის გუარსა ზედა დაიურვოს და გარდაიხუნოს.

და მამულისა, რაზომ წლამდის დაიჭირვის, ამაღ არ გავაჩი-ნეთ, რომე უსაზომო იყო და არაოდეს ქნილიყო და არცა ჩუენ წე-სადვე ვდებდით. და თუ რადმე იქმნას, მის ჟამისა მეფემან იკითხ-ოს, რაჟამცა უფრო ძნელად იკითხებოდეს.

1. ძეგლის დადების პირველი მუხლი ეხება ერისთავის მკვლე-ლობას. მუხლის მიხედვით, ერისთავის მოკვლა არასდროს არავის გაუბედავს და ნურც ნურასდროს ნურავინ იკადრებს. თუ ვინმეს ღმერთი გაუწყრება და მაინც ჩაიდენს ამგვარ უმსგავსო და მძიმე შეცოდებას – ერისთავის მკვლელობას, მაშინ მას დარბაზის გა-დანყევტილებით დანაშაულის შესაფერისი მკაცრი სასჯელი უნდა დაეკისროს – თემიდან, სამშობლოდან გადახვენა (გაძევება), მამუ-ლის ჩამორთმევა, და სისხლის ფასის გადახდა ერისთავის წოდების შესაბამისად. ხოლო, ვადა თუ რამდენი ხნის განმავლობაში უნდა იყოს მამული ჩამორთმეული (ანუ იმყოფებოდეს სამეფო მფლო-ბელობაში), არ დადგენილა, რადგანაც ამგვარი უზომო შეცოდება არასდროს არავის ჩაუდენია და ამიტომ არც კანონმდებელს განუ-საზღვრავს, არ დაუნერია შესაბამისი ნორმა. თუ ვინმე მაინც ჩაი-დენს ამგვარ დანაშაულს, მაშინ დაე, დამნაშავეს მეფემ მოკითხოს პასუხი, ამ დანაშაულის ჩადენის დროისთვის ყველაზე მძიმე ფორ-მით.

¹²¹ ხელნაწერის (S-3683) მიხედვით არის „პატივი“. „პატივი“ „პატიჟით“ შეცვლილია დ. ფურცელაძის მიერ გამოცემულ ტექსტში. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 43.

2. **ერისთავი** – ერისთავი იყო ხალხის თავი, მხარის (კუთხის) გამგებელი.¹²² ძველქართულად ერი ნიშნავდა ხალხს, ჯარს, ხოლო თავი უფროსს. ერისთავი გახლდათ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულის გამგებელი. იგი სათავეში ედგა საერისთავოს პოლიტიკურ ორგანიზაციას. იგი იყო, ერთი მხრივ, საერისთავოს გამგებელი – მოხელე, მეორე მხრივ კი – მემამულე-ფეოდალი. ერისთავობა გვაროვნული წყობილების წიაღში შექმნილი ინსტიტუტი ჩანს. XI-XV საუკუნეებში ერისთავეები საქართველოს მეფის მოხელეები იყვნენ და განაგებდნენ სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ ერთეულებს. ძეგლის დადების მიხედვით, ერისთავი ადგილობრივ მოხელეებს შორის ყველაზე მაღალი თანამდებობის პირია. საერისთავოში რაც კეთდება, ყველაფერი ერისთავის ხელთაა, მის უკითხავად არაფერი ხდება. იგი საერისთავოს ბატონ-პატრონია.¹²³

3. **პატიჟი** – განსახილველი მუხლის მიხედვით, ერისთავის მკვლელს „დიდი პატიჟი“ უნდა დაკისრებოდა. „პატიჟი“ იგივე სასჯელია, სასჯელის ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინია.¹²⁴ შესაბამისად, „დიდი პატიჟი“ გულისხმობს ზოგადად მძიმე სასჯელის დაკისრებას. საინტერესოა, რომ ძეგლის ორივე ხელნაწერში გვხვდება არა პატიჟი, არამედ პატივი, რაც შესაბამისი მუხლების შინაარსს ცვლის. გასაზიარებელია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ყველა მუხლში, სადაც ხელნაწერებში პატივია მითითებული უნდა ეწეროს პატიჟი, რაც თვითონ შესაბამისი მუხლების შინაარსიდან მომდინარეობს.¹²⁵

4. **დარბაზი** – განსახილველ მუხლში ნახსენებია „დარბაზი“. გასარკვევია, თუ რა მნიშვნელობით გვხვდება „დარბაზი“ ძეგლის

¹²² დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 133.

¹²³ ხიზანაშვილი ნ., ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 310.

¹²⁴ ნადარეიშვილი გ., კერძო და საჯარო სასჯელები ფეოდალურ საქართველოში, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „ალმანახი“, №14, 2000, 104.

¹²⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 141.

დადებაში? ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, „დარბაზი“ სპარსული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს სახლის კარს, ან ალყაფის კარს. ქართულში ეს სიტყვა მეფის, ან საერთოდ, მბრძანებლის სასახლეს, სამეფო კარს ნიშნავდა. დარბაზს, სასახლის იმ ოთახსაც ეძახდნენ, სადაც სახელმწიფო საქმეების გამო მეფის თანდასწრებით და მონაწილეობით სხდომა იმართებოდა. ასევე, დარბაზი სახელმწიფო ხელისუფლების უზენაესი ორგანო იყო. სხვადასხვა დიდმნიშვნელოვანი სახელმწიფო საკითხების გადასაწყვეტად, თუ დიდებული მოხელეების დასანიშნად, მეფე „დარბაზობას“ მართავდა.¹²⁶ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებაც, რომლის თანახმადაც, „დარბაზი“ არ წარმოადგენდა სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოს, სახელმწიფო საბჭოს, არამედ მხოლოდ სასახლის აღმნიშვნელი იყო, ხოლო „დარბაზობა“ აუდიენციას ნიშნავდა.¹²⁷ ძეგლის დადების მიხედვით, დარბაზი ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ ჩანს¹²⁸ და ძეგლის სხვა მუხლების კომენტარებისას, სადაც დარბაზია ნახსენები, იგი ამ მნიშვნელობით იქნება განხილული. ერისთავის მკვლელს პატიჟი და გარდახდევინება „დარბაზით ეკითხოს“, გულისხმობს, რომ ამ დანაშაულის ჩამდენს სასჯელი შეეფარდებოდა და გადახდებოდა დარბაზის ანუ სამეფო საბჭოს მიერ. შესაბამისად, დასტურდება დარბაზის სასამართლო ფუნქცია.¹²⁹ როგორც ჩანს, საქმის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ერისთავის მკვლელობა დარბაზის განსჯადობას მიეკუთვნებოდა. აღნიშნული დანაშაულისთვის კონკრეტული სანქცია არ არის დადგენილი და საბოლოო გადაწყვეტილება სასჯელის დანიშვნასთან დაკავშირებით, დარბაზის შეფასების საგანს წარმოადგენდა და მისი ბჭობის შედეგად მიიღებოდა. ძეგლის დადება მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის დარბაზის არსის, უფლებამოსილებების, ფუნ-

¹²⁶ *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, ნიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 179-180.

¹²⁷ *ანთელავა ი.*, XI-XV საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1980, 133.

¹²⁸ ანალოგიურად განმარტავს ტერმინ დარბაზს ი. დოლიძე: დარბაზი – სამეფო საბჭო იხ. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 130.

¹²⁹ დარბაზის, როგორც სახელმწიფო ორგანოს სასამართლო ფუნქციაზე იხ. *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, ნიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 183, 342.

ქციების შესახებ. შესავალში დარბაზის საკანონმდებლო ფუნქცია ფიქსირდება, განსახილველ მუხლში კი – სასამართლო. ზოგიერთ მომდევნო მუხლში დარბაზის სხვა ფუნქციებიც იქნება განხილული.

5. ერისთავის მკვლელობა სამი სახის სასჯელს ითვალისწინებს: 1. „გარდახენა“, 2. „მამულის წაღება“, 3. „სისხლის დაურება“.

ა. გარდახენა – ძეგლის დადებაში აღნიშნული ტერმინის გარდა გვხვდება აგრეთვე „მამულისაგან გაძება“. ჩვენი ვარაუდით, ორივე ტერმინი ერთი და იმავე შინაარსის მატარებელია და იგი გულისხმობს გაძევებას. გაძევება, როგორც სასჯელი, ჩვეულებითი სამართლის ნიშანია. თავდაპირველად გაძევება დაკავშირებული იყო სისხლის აღების ადათთან. შურისმაძიებელი ცდილობს სისხლი აიღოს, დამნაშავე კი ერიდება შურისმაძიებელთან შეხვედრას და ამის გამო იძულებულია გაშორდეს მოსისხლე მტერს. მაგრამ გაძევება, როგორც სახელმწიფოს მიერ დაკისრებული სასჯელი, განსხვავდება დამნაშავეს თვითგარდახენისაგან იმით, რომ გაძევება დამოკიდებული არ არის მის ნებაზე. ამ შემთხვევაში, დამნაშავეს დაზარალებულთან ერთად სახელმწიფო ხელისუფლებაც სდევნის. გაძევება სახელმწიფოს მიერ კანონით სანქცირებულ სასჯელად იქცევა. ძეგლის დადება სასჯელის სახედ აქტიურად იყენებს გაძევებას. იგი მძიმე სასჯელია, რომელსაც კანონმდებელი უფარდებს დამნაშავეს სხვა დამატებით სასჯელებთან (მამულის ჩამორთმევა, თანამდებობის ჩამორთმევა) ერთად. საკანონმდებლო ძეგლებიდან ყველაზე ფართედ გაძევებას ძეგლის დადება იყენებს.¹³⁰ აქ გაძევება ძირითადი საჯარო-სამართლებრივი ხასიათის სასჯელია, რომელიც მკვლელობის შემთხვევებში გამოიყენება. ძეგლის დადების მიხედვით, გაძევება არის ვადიანი (ათი, სამი, ორი, ერთი წლით), სამუდამო (უკან დაბრუნების უფლების გარეშე) და განუსაზღვრელი ვადით. ეს უკანასკნელი სწორედ განსახილველ მუხლში გვხვდება. როგორც მუხლის შინაარსიდან ირკვევა, ერისთავის მკვლელობისათვის გაძევების და მამულის ჩამორთმევის ვადა დადგენილი არ არის და კანონმდებელი ამის განსაზღვრას იმ მეფის უფლებამო-

¹³⁰ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 39.

სიღებაში ტოვებს, რომლის დროსაც ერისთავის მკვლელობა მოხდება. მან აღნიშნული სასჯელი იმდროისთვის არსებული ყველაზე მძიმე ფორმით უნდა გამოიყენოს. საერთოდ, გაძევება, როგორც სასჯელი, ჩვეულებითი სამართლის პირმშოა და თავდაპირველად გვაროვნულ-თემური ურთიერთობების მატარებელ საზოგადოებაში ყალიბდება, სადაც პიროვნება თემის, გვარის მფარველობის ქვეშ იმყოფება. გაძევებული იძულებული იყო გასცლოდა თავის თანამოძმეებს, ნათესავებს, დაეტოვებინა სახლ-კარი, ქონება და სხვაგან ფაქტობრივად თავიდან დაენყო ცხოვრება. ამდენად, გაძევებული თანასოფლელის, ნათესავის, მეზობლის თანადგომის გარეშე რჩებოდა და ყველას შეეძლო მისი, ფაქტიურად, დაუსჯელად დაჩაგვრა. საზოგადოებაში, სადაც თემური, კოლექტიური ფსიქოლოგია, თემურ-გვაროვნული სოლიდარიზმი იყო გაბატონებული, ადამიანს ძალზედ უჭირდა თანამოძმეთა დახმარების გარეშე ცხოვრება. ამდენად, გაძევება თემის წევრისთვის ნამდვილი სოციალური სიკვდილი იყო. გაძევებულს უნდა დაეტოვებინა ის ტერიტორიული ერთეული, საიდანაც მას აძევებდნენ.¹³¹ თემურ-გვაროვნული სოლიდარობა ძეგლის შედგენის ეპოქაში მთიულეთშიც საკმაოდ მყარი უნდა ყოფილიყო. შესაბამისად, გაძევება, მითუმეტეს სამუდამო, აქ უმძიმეს სასჯელად იქნებოდა აღქმული. ძეგლის დადებაში არაფერია მითითებული განსაზღვრული ვადით გაძევებული დამნაშავის მდგომარეობის შესახებ. უვალოდ გაძევებული მკვლელი კი ყოველმხრივ მფარველობის გარეშე გამოცხადებულ პირად ითვლებოდა და ყოველგვარი დაცვის გარეშე იმყოფებოდა. ეს არ შეიძლება ითქვას განსაზღვრული ვადით გაძევებული დამნაშავის მიმართ, რომლის პიროვნება, ალბათ, მთლიანად ბედის ანაბრად არ იყო მიტოვებული, რადგან განსაზღვრული ვადის გასვლის შემდეგ კანონი შესაძლებლად თვლიდა სისხლის დაურეების შემთხვევაში დამნაშავის დაბრუნებას ხევისა და თემის ფარგლებში და მისთვის ჩამორთმეული მამულის მიცემას.¹³² ძველ ქართულ სამართალში გაძევება, როგორც სასჯელის ფორმა, არ იყო დაწესებული ერთი კონკრეტული დანაშაულისთვის. თუ მხოლოდ ძეგლის დადების მუხლებით შემოვიფარგლებით, მაშინ შესაძლოა ვი-

¹³¹ **დავითაშვილი გ.**, დანაშაული და სასჯელი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბილისი, 2011, 265, 325.

¹³² **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 42.

ფიქროთ, რომ თითქოს გაძევება მხოლოდ მკვლელობისთვის იყო დანესებული, მაგრამ საკმარისია გადავხედოთ სამართლის სხვა ძეგლების მუხლებს, რომ საპირისპირო მოსაზრება წამოვაცენოთ. მაგალითად, ბექა-ალბულას სამართლის ძეგლის მე-40 მუხლის თანახმად, პატრონის მოლაღაბე ისჯება მამულის ჩამორთმევით და გაძევებით ანუ გაღარიბებით. ალბულას სამართალში გაძევების გვერდით გამოიყენება ტერმინი გაბეზრება, რაც გაგდებას, განყენებას, გაშორებას ნიშნავს.¹³³

ბ. მამულის წაღება, იგივე მამულის ჩამორთმევა, ძირითადად დაკავშირებულია დამნაშავის გაძევებასთან. მამული ჩამოერთმეოდა გაძევებულს და მეფის, სახელმწიფოს (სახაზინო) მფლობელობაში გადავიდოდა. მამულის ჩამორთმევის ხანგრძლივობა დამნაშავის გაძევების ვადით განისაზღვრებოდა. თუ გაძევება ვადიანი იყო, გაძევებული სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მამულსაც დაიბრუნებდა. სამუდამო გაძევების შემთხვევაში, ცხადია, ამას ვეღარ შეძლებდა და მამულის ჩამორთმევასაც სამუდამო ხასიათი ექნებოდა. გვხვდება რამდენიმე მუხლი, რომლის მიხედვითაც ადგილი აქვს მამულის ჩამორთმევას, თუმცა არ არის მითითებული დამნაშავის გაძევების შესახებ (მუხ. მე-19, 43-ე).

გ. სისხლის დაურევა – მუხლის მიხედვით, ერისთავის მკვლელობისას სისხლის დაურევა მის „გვარსა ზედა“ უნდა მომხდარიყო. „სისხლი“, როგორც ძეგლის შესავლის კომენტარში აღინიშნა, ძველქართულ სამართალში „სისხლის ფასს“ ნიშნავდა და დანაშაულისათვის გათვალისწინებული ქონებრივი საზღაურის ზოგად სახელწოდებას წარმოადგენდა. „სისხლი“ კერძო-სამართლებრივი სასჯელი იყო და მას დამნაშავე, როგორც წესი, დაზარალებულს უხდიდა. ძეგლის დადების მიხედვით, სისხლის ფასის გადახდა მთლიანად დაზარალებულის სასარგებლოდ ხდებოდა. სისხლის დაურევის სისტემა, იგივე კომპოზიციების სისტემაა. კომპოზიცია (ლათ. compositio – დავის მოგვარება-მოწესრიგება, მიყენებული ზარალის ანაზღაურება) სამართლის ისტორიაში აღნიშნავს ქონებრივ საზღაურს სისხლის სამართალდარღვევისათვის, დაზარალებულის მა-

¹³³ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის* რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 756.

ტერიალურ დაკმაყოფილებას, სისხლისსამართლებრივი დარღვევის ფულადი, ქონებრივი სახდელით გამოსყიდვას. კომპოზიციამ შეცვალა სისხლის ალების ჩვეულება. კომპოზიციათა სისტემა დაცანონებული იყო ძველი აღმოსავლეთის და შუა საუკუნეების სამართლის ძეგლებში. კომპოზიციის ოდენობა დანაშაულის სიმძიმესა და დაზარალებულის წოდებრივ, თუ თანამდებობრივ მდგომარეობაზე იყო დამოკიდებული.¹³⁴ კომპოზიციის, სისხლის დაურევების სისტემა წინადადგმული ნაბიჯია შურისძიებასთან შედარებით. შურისძიება ჩამორჩენილი და განუვითარებელი სამართლის თვისებაა: პირველყოფილი და პრიმიტიული ბუნების გამომხატველია. სისხლის დაურევა კი უფრო განვითარებული სამართლებრივი სისტემისთვისაა დამახასიათებელი და საზოგადოების სხვადასხვა სოციალური ფენის წოდებრივ და უფლებრივ მდგომარეობას ასახავს. სისხლის დაურევა ერისთავის „გვარსა ზედა“ გულისხმობს სისხლის ფასის გადახდას ერისთავის წოდების მიხედვით, თუმცა ერისთავის მკვლელობისათვის კონკრეტული ოდენობის თანხაში გამოხატული სისხლის საფასური ძეგლში მითითებული არ არის. სისხლის ფასი დამოკიდებულია ერისთავის წოდებაზე. თუ რამდენი იყო სისხლის ფასი სხვადასხვა წოდების წარმომადგენლის მკვლელობისათვის, ძეგლის დადებაში მითითებული არაა. ზოგადად, კომპოზიციათა, ანუ სისხლის დაურევების სისტემა დამახასიათებელია ძველი ქართული კანონმდებლობისათვის. მაგალითად, ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალში, ვახტანგ VI სამართლის წიგნში და ა.შ. დეტალურადაა განსაზღვრული ამ ძეგლების მოქმედების პერიოდში არსებული თითოეული წოდებისათვის დადგენილი სისხლის ფასი. ძეგლის დადებაში წოდებების მიხედვით სისხლის ფასის დაუდგენლობა განპირობებული უნდა ყოფილიყო იმით, რომ იგი გათვალისწინებული იქნებოდა იმ დროს არსებული ზოგადქართული კანონმდებლობით, რომელიც ძეგლის დადების გავრცელების ტერიტორიაზეც იმოქმედებდა.¹³⁵

¹³⁴ *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 433, 439.

¹³⁵ *დავითაშვილი გ.*, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 276.

6. საინტერესოა, მაინც რამდენი უნდა ყოფილიყო ერისთავის სისხლის ფასი? ძეგლის დადების პირველი მუხლით, ერისთავის მკვლელობისათვის სისხლის ფასი მხოლოდ მისი გვარის, ნოდების მიხედვითაა გათვალისწინებული. ძველქართული კანონმდებლობა, კერძოდ, ვახტანგ VI სამართლის წიგნი იცნობს ნოდების, გვარის მიხედვით სისხლის ფასის გარდა ე. წ. „სახელოს სისხლს“ ანუ ქონებრივ საზღაურს თანამდებობის გათვალისწინებით. თანამდებობის პირის მიმართ დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში, დამნაშავეს დაზარალებულისათვის გვარის მიხედვით სისხლის გარდა, უნდა გადაეხადა „სახელოს სისხლიც“ (მუხ. 34-ე).¹³⁶ ძეგლის დადების პირველი მუხლის თანახმად კი ერისთავის მკვლელობის შემთხვევაში მისი ნოდების მიხედვით სისხლის ფასის გარდა, დამატებითი საზღაურის გადახდა, თანამდებობის („სახელოს სისხლის“) გათვალისწინებით, კანონმდებელმა საჭიროდ არ მიიჩნია. ზუსტად იმავეს ვხვდებით აზნაური განმგებლის მკვლელობის შემთხვევაშიც (მუხ. მე-4). ამდენად, ერისთავის სისხლის ფასის დასადგენად უნდა გავარკვიოთ, თუ ზოგადად რა ნოდებისა შეიძლება ყოფილიყო ერისთავი ძეგლის დადების მოქმედების პერიოდში. ერისთავი, როგორც ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის გამგებელი, მსხვილი ფეოდალი, მხოლოდ მაღალი ნოდების წარმომადგენელი იქნებოდა. იმდროინდელ საქართველოში ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული თავადის ნოდება და შესაბამისად, უმაღლეს ნოდებას აზნაურობა წარმოადგენდა. ძეგლის დადების 31-ე მუხლში არის მინიშნება, რომ აზნაურის სისხლი მაშინდელ საქართველოში შეფასებული უნდა ყოფილიყო 6000 თეთრად (იხ. 31-ე მუხლის კომენტარი), თუმცა აზნაურთა შორის არსებობდა გარკვეული დიფერენციაცია.¹³⁷ მაგალითად, აზნაურთა ზედა ფენას დიდებული აზნაურები, დიდებულები წარმოადგენდნენ. სტატუსიდან გამომდინარე, საფიქრებელია, ერისთავის კუთვნილება აზნაურთა უფრო მაღალი კატეგორიისადმი, ვიდრე იმ ჩვეულებრივ აზნაურთა, რომლის სისხლის ფა-

¹³⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 490.

¹³⁷ ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს ბექა-აღბულას სამართალში, რომლის მიხედვითაც აზნაურები სისხლის ფასის მიხედვით სამ ჯგუფად იყოფიან და მათზე მაღლა მოიაზრება დიდებულთა ფენაც იხ. *დოლიძე ი.*, ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 21-24.

სი 6000 თეთრს შეადგენს. ძეგლის დადების 31-ე მუხლის მიხედვით, საუბარია ადამიანთა გარკვეულ კატეგორიაზე, რომლის სისხლის ფასი 12000 თეთრია („ვისიც თორმეტი ათასი თეთრია სისხლის ფასი...“). ამ მუხლში არ არის მითითებული, თუ კონკრეტულად ვისი „სისხლი“ იყო შეფასებული 12000 თეთრად. ძეგლის დადების სხვა მუხლები კი საერთოდ არ ითვალისწინებს ვინმეს სისხლის ფასად 12000 თეთრს. ისმის კითხვა: მაშინ რატომაა ნახსენები 31-ე მუხლში სუბიექტი, რომლის სისხლის ფასი 12000 თეთრია? ძეგლის დადების მიხედვით, მითითებულთაგან არც ერთი თანამდებობის პირის, თუ წოდების წარმომადგენლის სისხლის ფასი 6000 თეთრს არ აღემატება. შესაბამისად, 12000 თეთრი უნდა ყოფილიყო იმის სისხლის ფასი, ვისაც მთიულეთში ყველაზე დიდი გვარი ჰქონდა და მაღლა იდგა ჩვეულებრივ აზნაურზე, რომელთა სისხლის ფასი სავარაუდოდ 6000 თეთრი იყო. ასეთი კი ძეგლის დადებით გათვალისწინებულ სუბიექტთა შორის, სწორედ ერისთავი უნდა ყოფილიყო, ხოლო 12000 თეთრი მისი გვარის (წოდების) სისხლის ფასად არის სავარაუდებელი.¹³⁸

¹³⁸ 12000 თეთრად სწორედ ერისთავის სისხლის ფასს ვარაუდობს ი. ფუტკარაძე - იხ. *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 457.

მუხლი 2:

განმგებელი თუ ქუეყანამან მოკლას, ერთმან სოფელმან, გინა ერთმან პირმან ჴევმან, – მსახური იყოს განმგებლად, ექუსი ათასი თეთრი დაიურვოს სისხლთა ფასად და თვთო კაცი დაიპიროს, სოფლისა და სოფლისა თავადი, და რაზდონიცა კაცი იყოს თავადი, თვთო გაიპარსოს.

და რაზომიც სოფელი იყოს, ერთი, ორი და რაზომიცა გინდეს იყოს, განმგებლისა რთოდეს, ვითა ძველითგან გაჩენილი არის, თვთო ცხენი ბეგრად დაედვას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფოდ და საუკუნოდ.

1. თუ მსახურეული წოდების განმგებელს მოკლავს მთელი ქვეყანა (ხალხი ერთობლივად), ერთ პირად შეკრული ხევი, ან სოფელი, 6000 თეთრი გადაიხადონ მოკლული განმგებლის სისხლის ფასად. ასევე, თითოეული სოფლიდან შეირჩეს სოფლის თითო თავკაცი და რამდენიც იქნება ასეთი თავკაცი, ყველა გაიპარსოს. თითოეულ სოფელს (რამდენი სოფელიც იყო, ერთი, ორი და რამდენიც გინდა), რომელსაც შემხებლობა ჰქონდა განმგებლის მკვლელობასთან, ძველი წესისამებრ, ბეგრად დაეკისროს წელიწადში თითო ცხენის გამოყვანა სამეფო საჭიროებისათვის. ეს ვალდებულება სამუდამო ხასიათისაა.

2. განსახილველი მუხლი ეხება ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულში ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლის – განმგებლის მკვლელობას, ჩადენილს არა ერთი, ცალკე აღებული პიროვნების, არამედ კოლექტიურად – ერთ პირად შეკრული ხევისა თუ სოფლის მოსახლეობის („ქუეყანის“) მიერ. დანაშაულის სუბიექტად მუხლის მიხედვით გვევლინება ხევი, სოფელი. მის მაცხოვრებლებს კოლექტიური პასუხისმგებლობა ეკისრება ერთობლივად ჩადენილი მკვლელობისათვის.

ა. ხევი – უძველესი ქართული ისტორიულ-გეოგრაფიული და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული. ნ. ბერძენიშვილის მიხედვით, ხევი არის სოციალური ერთობა შექმნილი ერთიან საირიგაციო სისტემაზე დამყარებული ეკონომიკის საფუძველზე.

მთაში მისი წარმოშობის ძირითადი ფაქტორი ბარისგან განსხვავებით იყო არა საირიგაციო სისტემაზე დაფუძნებული ეკონომიკა, არამედ ფიზიკურ-გეოგრაფიული ფაქტორი: საერთო საძოვრები, გზები და სხვა.¹³⁹ ხევი თვითკმარი ბუნებრივ-სამეურნეო ერთეული იყო, რომელიც რამდენიმე სოფლის გაერთიანებას წარმოადგენდა. ძეგლის დადების მიხედვითაც, ხევი რამდენიმე სოფლის გაერთიანებაა, ფისკალური და სამხედროვალდებული საზოგადოებრივ-ტერიტორიული ერთეულია.¹⁴⁰

ბ. სოფელი – დასახლების ერთ-ერთი უძველესი და საყოველთაოდ გავრცელებული ფორმაა. მისი დამახასიათებელი ნიშანია ინდივიდუალური საცხოვრებელი სახლებით განაშენიანება.¹⁴¹ სოფელი კომლექსურად დასახლებულ ტერიტორიას წარმოადგენდა. თითოეულ კომლს თავისი საკუთრება ჰქონდა და საერთო მფლობელობის საკითხი კარგა ხანია აღარ არსებობდა.¹⁴² ხევისა და სოფლისთვის საერთო ის იყო, რომ ორივე საერთო ძალას ემორჩილებოდა – ცენტრალურ ხელისუფლებას.

გ. „ქუეყანა“ – უძველესი ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინია, რომელიც აღნიშნავს ზოგადად ქვეყანას, სახელმწიფო ტერიტორიას, მის ნაწილს – მხარეს, კუთხეს.¹⁴³ ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, დაახლოებით VIII საუკუნიდან მოყოლებული მინა-წყლის აღსანიშნავად თანდათან ახალი სიტყვა – „ქუეყანაჲ“ შემოდის, რომელიც მალე გაბატონდა. საქართველოს გაერთიანების შემდეგ, ასე იწოდებოდა სრულიად საქართველოს შემადგენელი მთავარი ნაწილებიც, ყოფილი სამეფოები, ასევე უფრო მცირე ერთეულებიც, რომელთაც არასდროს ცალკე სახელმწიფო მონყობა არ ჰქონ-

¹³⁹ იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, თბილისი, 1987, 451; *ბერძენიშვილი ნ.*, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი I, თბილისი, 1964, 76-85.

¹⁴⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 136.

¹⁴¹ იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. IX, თბილისი, 1985, 477.

¹⁴² *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 319-320.

¹⁴³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 136.

დათ, როგორც მაგალითად, ჯავახეთი, თრიალეთი, შავშეთი და სხვა. ქვეყანა შედგებოდა უფრო მომცრო საგანმგებო ერთეულები-საგან – ხევებისაგან. დროთა განმავლობაში „ქუეყანა“ საზოგადო, ფართე ცნების გამომხატველი გახდა.¹⁴⁴ დ. ფურცელაძის დაკვირვებით, ძეგლის დადების განსახილველ მუხლში „ქუეყანა“ აღნიშნავს ქვეყნის ნაწილს, სამხედრო ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს, რომელიც თავისი მნიშვნელობით ხევს უთანაბრდება, როგორც რამდენიმე სოფლის გაერთიანებას, ხოლო მის სამხედრო მეთაურს ხევისბერი წარმოადგენს.¹⁴⁵ ხევი ძეგლის დადებაში მხოლოდ ერთხელ გვხვდება – განსახილველ მე-2 მუხლში. ამ და აგრეთვე ძეგლის დადების ზოგიერთ სხვა მუხლშიც (მუხ. მე-5, მე-8) ქვეყანა ნიშნავს ერთობლივად მოქმედ, ერთ პირად შეკრულ ქვეყანა-ხევის მოსახლეობას.¹⁴⁶

3. სწორედ განსახილველი მუხლი, რომელიც ითვალისწინებს მსახური განმგებლის მკვლელობას ერთ პირად შეკრული მოსახლეობის მიერ (საერთო განზრახვა), გვიჩვენებს, რომ მთიულეთში იშვიათი არ უნდა ყოფილიყო ადგილზე ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენელთა მკვლელობები ხალხის – ხეობისა თუ სოფლის მცხოვრებლების – ერთობლივი მონაწილეობით, რაც ცენტრალური ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობის ტენდენციის მაჩვენებელია. ასეთი ფაქტები უნდა ყოფილიყო განმაპირობებელი ძეგლის დადებაში ასეთი შინაარსის მუხლის შეტანისა და არსებითი მიზეზი საერთოდ ძეგლის დადების შედგენისა. ცენტრალურმა ხელისუფლებამ ადგილზე თავისი შელახული ინტერესის დასაცავად ძეგლის დადებაში შეიტანა ნორმა, რომელიც განმგებლის მკვლელობისათვის საკმაოდ მძიმე სასჯელს ადგენს და მიზნად ისახავს მომავალში ასეთი დანაშაულის თავიდან აცილებას. ამ მუხლის შინაარსი თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ ძეგლის დადების შედგენის ერთ-ერთი ძირითადი მიზანი მთიულეთში ცენტრალური ხელი-

¹⁴⁴ *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი პირველი, თხზულებათა კრებული თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბილისი, 1982, 182, 184-185.

¹⁴⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 136.

¹⁴⁶ იქვე.

სუფლების გავლენის აღდგენაა, რაც ადგილზე საკუთარი წარმომადგენლების სამართლებრივი დაცვის გაძლიერებით ხდება.

4. განმგებელი – სულხან-საბა ორბელიანი განმგებელს განმარტავს, როგორც მეურნეს.¹⁴⁷ განმგებელი ზოგადად მმართველია (ქვეყნის, შედარებით მცირე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის, დანესებულების). ძეგლის დადების მიხედვით, მოცემულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულში განმგებელი მეორე პირია.¹⁴⁸ განმგებელი საქართველოს ადგილობრივი ადმინისტრაციის მოხელის აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა ყოფილიყო. ნ. ხიზანაშვილი მას ერისთავის მარჯვენა ხელად, მის მოადგილედ იხსენიებს, თუმცა იგი მისი თანასწორი არ არის და მის ღირსებაზე დაბლა დგას. განმგებელს ხალხთან უფრო ახლო დამოკიდებულება აქვს. იგი ყველაფერს ერისთავის სახელით განაგებს, მას აძლევს პასუხს. მხოლოდ ერისთავს და განმგებელს აქვთ უფლება „დარბაზსა ჰკადრონ“, რომელსამე დიდ დამნაშავეს შემწეობა მისცენ და სახელმწიფო საბჭოსთან (დარბაზთან) შუამდგომლობა გაუწიონ (მუხ. მე-5, მე-6, მე-11 და სხვა). განმგებელი შეიძლება ყოფილიყო ნოდებით მსახური და აზნაური.¹⁴⁹

5. მსახური – განსახილველი მეორე მუხლი ეხება მხოლოდ და მხოლოდ მსახურის წოდების განმგებლის მკვლელობას. მსახურში არ იგულისხმება თანამდებობა, იგი ცალკე წოდებას წარმოადგენდა. დ. ფურცელაძის მიხედვით, მსახური მისთვის გადაცემული მიწის პირობით-მემკვიდრეობითი მფლობელია, ძირითადად, სამხედრო სამსახურის ვალდებულების მქონე. მსახურეული ფენა გარდამავალია გლეხსა და მსახურს შორის.¹⁵⁰ აზნაურობა სწორედ მსახურისაგან წარმოდგა.

¹⁴⁷ ორბელიანი ს., ლექსიკონი ქართული, ტ. 1, თბილისი, 1991, 132.

¹⁴⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 132.

¹⁴⁹ ხიზანაშვილი ნ., ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 311.

¹⁵⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 139.

6. მსახური-განმგებლის მკვლელობისათვის ძეგლის დადების მეორე მუხლით ძირითად სასჯელად გათვალისწინებულია სისხლის დაურევება. კანონმდებელი მსახური განმგებლის სისხლის ფასად განსაზღვრავს 6000 თეთრს. ამ საკითხთან დაკავშირებით გ. დავითაშვილი სვამს კითხვას: რატომ ჩათვალა საჭიროდ კანონმდებელმა განესაზღვრა სისხლის ფასის კონკრეტული ოდენობა მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის, მაშინ როცა აზნაური განმგებლის სისხლის ფასთან დაკავშირებით იგივე არ გაუკეთებია? შემდეგ თვითონვე პასუხობს ამ კითხვას: კანონმდებელმა არ ჩათვალა მიზანშეწონილად მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის სისხლის ფასი მისი გვარის (მსახურის წოდების) მიხედვით განესაზღვრა. მსახურის სისხლი ასევე განსაზღვრული იქნებოდა ზოგადქართული კანონმდებლობით და მსახური განმგებლის მკვლელობისას, გვარის სისხლის მიხედვით რომ გადაენციცათ პასუხისმგებლობის დაკისრება, როგორც ეს ერისთავთან და აზნაურ განმგებელთან დაკავშირებით გაკეთდა (იხ. 1-ლი და მე-4 მუხლის კომენტარი), ძეგლის დადებაში მსახური განმგებლის სისხლს აღარ განსაზღვრავდნენ. როგორც ჩანს, ჩაითვალა, რომ მსახურის სისხლი მცირე იყო და განმგებლის თანამდებობისათვის შეუფერებელი (განსხვავებით აზნაურის სისხლისაგან), ხოლო იმ არეულობის უამს, როდესაც განმგებელთა სიცოცხლის ხელყოფა მთიულეთში არ იყო იშვიათი მათ სამსახურებრივ საქმიანობასთან დაკავშირებით, მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის გვარის მიხედვით სისხლის ფასის განსაზღვრას პრევენციული მნიშვნელობა არ ექნებოდა. ამიტომ გადანყდა, რომ მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის სისხლის ფასი არსებითად მეტი დაედგინათ, ვიდრე მსახურის სისხლია, რათა გამკაცრებული სასჯელის პირობებში, მსახური განმგებლის სიცოცხლის ხელყოფის თავიდან არიდების მეტი შესაძლებლობა ყოფილიყო.¹⁵¹ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ძეგლის დადებაში სისხლის ფასის კონკრეტული ოდენობა მაშინაა დადგენილი, როდესაც საკანონმდებლო კრებამ საჭიროდ მიიჩნია ზოგიერთი კატეგორიის პირთათვის ამ კომპონენტის გაზრდა ზოგადქართულ კანონმდებლობასთან შე-

¹⁵¹ **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 274-276.

დარებით (მაგალითად, მსახურის წოდების წარმომადგენლის, თუ ის განმგებელია ძეგლის დადების გავრცელების ტერიტორიაზე), ან განსაზღვრა, თუ იგი ამ კანონმდებლობით საერთოდ არ იყო დადგენილი. სისხლის ფასის კონკრეტული ოდენობა ძეგლის დადებით განმგებლის გარდა, განსაზღვრულია, მაგალითად, ხევისბერისათვის, ჰეროვანისათვის, ხადის ციხისთავებისათვის, ლომისის ეკლესიის გლეხთათვის. ამ კატეგორიის პირები სპეციფიკურია მთიულეთისათვის და ამდენად, სისხლის ფასი კონკრეტულად მათთვის ზოგადქართულ კანონმდებლობაში არ იქნებოდა განსაზღვრული. აქ დადგენილი უნდა ყოფილიყო ძირითადი სოციალური ფენების წარმომადგენელთა (აზნაურის, მსახურის, გლეხის) სისხლი. სავარაუდოდ, საკანონმდებლო კრებამ მიზანშეწონილად ჩათვალა ზემოთჩამოთვლილ კატეგორიის პირთა მიმართ სპეციფიკური სისხლის ფასი დაედგინა.¹⁵²

7. როგორც ვხედავთ, მსახური განმგებლის სისხლის ფასი თეთრით განისაზღვრება. ძეგლის დადების მიხედვით, თეთრი ფულის ძირითადი ერთეულია. თეთრი ვერცხლის ფულს აღნიშნავს. ქართული ნუმიზმატიკის ფონდში ცნობილია ქართული ვერცხლის ფულის ნიმუშები, რომელთაც „გიორგაულად“, ე.ი. გიორგის მიერ მოჭრილად მიიჩნევენ. მათ აქვთ ასომთავრული წარწერა – „მეფეთა მეფე გიორგი“ და უკანა გვერდზე სამ-სტრიქონიანი არაბული წარწერა.¹⁵³ „გიორგაული“ ვახტანგ VI მიერაა დამკვიდრებული (იხ. ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, მუხ. მე-15)¹⁵⁴ და ემყარება ბექა-აღბულას სამართალს, სადაც მოხსენიებულია „გიორგის ჟამისა თეთრი“.¹⁵⁵ ძეგლის დადებაში, სავარაუდოდ, სწორედ „გიორგაული თეთრი“ უნდა იგულისხმებოდეს, თუმცა ნ. ხიზანაშვილი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ რადგან ძეგლის დადებაში ფულად თეთრია მოხსენიებული და რაიმე განსაკუთრებული სახელწოდება არ-

¹⁵² **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 276.

¹⁵³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბილისი, 1973, 660.

¹⁵⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, **ი. დოლიძის რედაქციით**, ტ. 1, თბილისი, 1963, 485.

¹⁵⁵ იქვე, 425.

სად გვხვდება, ეს მიუთითებს, რომ გიორგი ბრწყინვალეს ძეგლის დადების შედგენის მომენტში ჯერ არ ჰქონდა მოჭრილი საკუთარი ფული.¹⁵⁶ ამ არგუმენტს ვერ გავიზიარებთ, რადგანაც არ ვთვლით, რომ გიორგი ბრწყინვალეს საკუთარი ფულისთვის აუცილებლად რაღაც განსაკუთრებული სახელი, მაგალითად, „გიორგაული“ უნდა ეწოდებინა და თუ ასე არ უნოდა, ე.ი. თავისი ვერცხლის ფული ჯერ მოჭრილი არ ჰქონდა. ცალსახად არც სანინაალმდეგოს მტკიცება შეიძლება, რადგანაც წყაროების მიხედვით, „გიორგაული“ თეთრის მოჭრის ზუსტი თარიღის დადგენა შეუძლებელია.

8. გაპარსვა – ძეგლის დადების მეორე მუხლში მსახური-განმგებლის კოლექტიური მკვლელობისათვის ერთ-ერთ დამატებით სასჯელად განსაზღვრულია გაპარსვა. ეს სასჯელი ძეგლის დადების მხოლოდ ამ მუხლში გვხვდება. მუხლის მიხედვით, მკვლელობაში მონაწილე ყველა სოფლიდან უნდა შეირჩეს თითო „თავადი“ კაცი და თითოეული უნდა გაიპარსოს. სიტყვა „თავადი“ აქ არ გულისხმობს წოდებით თავადს, არამედ ნიშნავს სოფლის თავკაცს. რაც შეეხება უშუალოდ გაპარსვას, იგი ჩვეულებითი სამართლიდან არის დამკვიდრებული და გამანბილებელი სასჯელის ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენდა. როგორც გამანბილებელი სასჯელი, გაპარსვა საჯარო-სამართლებრივ სასჯელს მიეკუთვნებოდა. გაპარსვაში იგულისხმებოდა თავის გადაპარსვა, წვერ-ულვაშის გაპარსვა, საფეთქლებთან თმების შეჭრა. გაპარსვა, როგორც სასჯელი, ცნობილი იყო ძველალმოსავლურ სამართალში, ბიზანტიურ სამართალში, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და რუსეთში.¹⁵⁷

9. ბეგარა – ამ მუხლში მოცემული დანაშაულისათვის კიდევ ერთ დამატებით სასჯელად მოცემულია ბეგარა, კერძოდ, კი მსახური განმგებლის მკვლელობაში მონაწილე თითოეული სოფლის მიერ ყოველწლიურად სამეფო საჭიროებისათვის („სასეფეოდ“) თითო ცხენის გამოყვანის ბეგარად დადება. სულხან-საბას განმარ-

¹⁵⁶ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 321.

¹⁵⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 133.

ტებით, „ბეგარი“ „გლეხთა გამოსაღებია“.¹⁵⁸ ბეგარა ძეგლის დადების სხვა მუხლით, ვალდებულების ერთ-ერთი სახეა და მიწათმფლობელის სამინათესარგებლო გადასახადს, ბეგარას უნდა წარმოადგენდეს (იხ. 28-ე მუხლის კომენტარი). ამ მუხლის მიხედვით კი ბეგარა სასჯელის ერთ-ერთი სახეა, საჯარო-სამართლებრივი ხასიათის. ნ. ხიზანაშვილის მიხედვით, საკანონმდებლო კრებამ მამულის ჩამორთმევის ნაცვლად ეს სასჯელი აირჩია, რადგანაც ამ შემთხვევაში უფრო მოსახერხებელი და სახიერო იყო.¹⁵⁹ ბეგარას, როგორც ვალდებულებას, კომლობრივი ხასიათი ჰქონდა, თუმცა აღნიშნული მუხლის მიხედვით, ცხენის ბეგრად გამოყვანა ყოველწლიურად მკვლელობაში მონაწილე თითოეულ სოფელს დაეკისრა და არა ცალკეულ კომლს და ეს ვალდებულება გრძელდებოდა სამუდამოდ.

10. „ვითა ძველთაგან გაჩენილი არის“ – მნიშვნელობის-თვის.

ძეგლის დადების მეორე მუხლის მიხედვით, ცხენის ბეგარად დადება სავალდებულო იყო ყოველწლიურად „სასეფოდ“ და „საუკუნოდ“ „ვითა ძველთაგან გაჩენილი არის“. სამეცნიერო ლიტერატურაში მოცემულ ფრაზას მიიჩნევენ იმ შეხედულების დასტურად, რომ გიორგი ბრწყინვალის ეპოქაში არსებული ზოგადქართული კანონმდებლობა მოქმედებდა მთიულეთშიც. წინამდებარე მუხლში ჩანს, რომ განმგებლის მკვლელობისათვის აღნიშნული სასჯელი (ცხენის ბეგარად ყოველწლიურად დადება „სასეფოდ“ და „სამუდამოდ“) „ძველთაგან გაჩენილი“ სახელმწიფო კანონით ხორციელდებოდა, რაც უფლებას გვაძლევს მთიულეთში სახელმწიფო კანონების ფუნქციონირების დამამტკიცებელ პირდაპირ საბუთად ჩავთვალოთ. რასაკვირველია, სხვა საკითხია, თუ რამდენად ცნობდნენ მთიელები სახელმწიფო სამართალს. ამ მხრივ პრობლემები რომ იყო სწორედ ამან უბიძგა გიორგი ბრწყინვალეს სპეციალურად მთიულებისთვის კანონმდებლობა შეედგინა.¹⁶⁰

¹⁵⁸ *ორბელიანი ს.*, სიტყვის კონა, ნიგნი I, თბილისი, 1991, 99.

¹⁵⁹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 322-323.

¹⁶⁰ *იოთონიშვილი ვ.*, არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 181, 183.

მუხლი 3:

და თუ ერთს კაცს ეფათერაკოს განმგებელი, კაცი გაიპატი-
ჟოს და მამულისაგან გაიძოს, და შეუნდობლად მამული სასეფე-
ოდ დადვას.

და სისხლის დაურევა არ შეეძლოს, ანუ მამული ებოძოს მის
კაცისა, სისხლის მქნელისა, დარბაზით, ანუ განმგებლის სახლს
მეფისაგან სისხლი ებოძოს და მამული სასეფოდ დაიდვას.

1. ძეგლის დადების მესამე მუხლის მიხედვით, ერთ ადამიანს
რომ მოუხდეს („ეფათერაკოს“) განმგებლის მოკლა, მაშინ დამნა-
შავე შემდეგნაირად დაისჯება: იგი გაძევებულ იქნება სამშობლო-
დან, მამული ჩამოერთმევა სამუდამოდ („შეუნდობლად“) და ჩა-
მორთმეული ქონება სახაზინო, სახელმწიფო მფლობელობაში გა-
დავა. მაგრამ, თუ დამნაშავეს თავისი ქონებრივი მდგომარეობიდან
გამომდინარე, არ შეუძლია, ჩადენილი დანაშაულის გამოსასყიდად
საზღაურის გადახდა („სისხლის დაურევა“), მაშინ ორი შესაძლო
გარემოებიდან ერთ-ერთი უნდა დადგეს: ან დამნაშავეს კარ-მი-
დამო, მამული დარბაზის გადანყვებილებით გადაეცეს მოკლუ-
ლი განმგებლის ოჯახს, ან მეფემ თავად გადაუხადოს მსხვერპლის
ოჯახს სისხლის ფასი, მკვლელის მამული კი სახაზინო, სახელმწი-
ფო საკუთრებაში გადავიდეს.

2. ტერმინ „ფათერაკის“ განმარტებისათვის ძეგლისდების
მე-3 მუხლის კონტექსტში.

სულხან-საბას განმარტების თანახმად, ფათერაკი არის „მოუ-
ლოდებელად და უნებლიედ იქმნას რამ ანაზღად, მოულოდებელად
და უნებლიეთ და უიძულოდ მოველინოს საქმე იჩქითად და იშ-
ვით.“¹⁶¹ ანალოგიურ განმარტებას ვხვდებით ქართული ენის გან-
მარტებით ლექსიკონში, რომ ფათერაკი არის მოულოდნელი, უბე-
დური შემთხვევა, უბედურება-ხიფათი.¹⁶² თუ გადავხედავთ ჩვენამ-

¹⁶¹ *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, ტ. II. თბილისი, 1993, 180-181.

¹⁶² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, პროფ. *არნ. ჩიქობავას*
საერთო რედაქციით, ტ. VII, თბილისი, 1962, 4. აგრეთვე, იხ. ფათერაკი-
ხიფათი – *შანიძე ა.*, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, თბილისი,
1934, 278. ფათერაკი-უბედური შემთხვევა, ხიფათი, მარცხი; ქართული

დე მოღწეულ სამართლის ძეგლებში ტერმინ ფათერაკის მნიშვნელობას, ვნახავთ, რომ გიორგი V ძეგლისდება ერთადერთი სამართლის ძეგლია, რომელიც ამ ტერმინს განსხვავებული მნიშვნელობით ხმარობს. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს: სამართალი მოსესი – „კაცის კულისა ფათერაკად“ (მუხ. მე-12) – „.....რომელმან მოკლას მოყუასი იშვთ, არა ნებსით, არცა ზაკვით....“;¹⁶³ სამართალი ბერძნული – „უნებურად კაცის კულისათვის“ (მუხ. 388-ე): „უკეთუ უნებურად მოუჭდა, ფათარაკად, და სიკუდილი არ უნდოდა, ხუთს წელიწადს ექსორია უყონ“.¹⁶⁴ ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნი მიუთითებს, რომ ფათერაკად მკვლელობა განზრახ მკვლელობას არ წარმოადგენს, კერძოდ 193-ე მუხლის თანახმად – „დამწვარი კაცი თუ ამას ამბობდეს, რომე განზრახ მიყოო და ფათერაკს აბრალეფსო“.¹⁶⁵ მუხლი 252-ე: „ერთმანეთის შუღლით სიკუდილი სხვა არის, ფათერაკით სიკუდილი სხვა არის, მტერობის სიკუდილი სხვა არის“.¹⁶⁶ მუხლი 92-ე: „თუ ნადირს შესტყორცნოს და კაცს მოხუდეს, ან ყაბახს ესროლოს და ისარი კაცს დაეცეს, ამგვარს ყველას ფათერაკი ქვიან“.¹⁶⁷ ამგვარად, ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ფათერაკი გაუფრთხილებლობას ან შემთხვევას, კაზუსს უტოლდება. მოცემული დასკვნა დასტურდება ალ. ვაჩიშვილის მიერაც. იგი აღნიშნავს, რომ განსახილველი ტერმინი ძველ ქართულ სამართალში შეიძლება დღევანდელი გაგებით „შემთხვევასაც“ (casus) გულისხმობდეს და ზოგადად განზრახვის გარეშე ჩადენილ დანაშაულსაც.¹⁶⁸ ვნახოთ, რა გარემოება გვაქვს აღნიშულ ტერმინთან მიმართებით გიორგი V ძეგ-

სამართლის ისტორიაში – სამართალდამრღვევის თავისებური ფსიქიკური დამოკიდებულება თავისი ქმედობისადმი. ფათერაკად ჩადენილი ქმედობა „ნებსითს“, ე.ი. განზრახვის უპირისპირდებოდა. ფათერაკის, ე.ი. უგანზრახვო ქმედობათა წრე მოიცავდა სხვადასხვა ხარისხის გაუფრთხილებლობას და წმინდა შემთხვევასაც (casus-ს). იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. X, თბილისი, 1986, 211.

¹⁶³ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 111-112.

¹⁶⁴ იქვე, 217.

¹⁶⁵ იქვე, 529.

¹⁶⁶ იქვე, 545.

¹⁶⁷ იქვე, 505.

¹⁶⁸ *ვაჩიშვილი ალ.*, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1946, 178.

ლისდებაში. ფათერაკი გვხვდება მე-3 და მე-12 მუხლში. ამჯერად, მხოლოდ მე-3 მუხლთან მიმართებაში განვიხილავთ მის მნიშვნელობას. შესაძლოა, ყურადსაღები იყოს ის გარემოება, რომ ძეგლისდებაში ტერმინი ფათერაკი გვხვდება ბრუნვაში, ე-ფათერაკ-ოს,¹⁶⁹ მაშინ როცა სხვა სამართლის ძეგლებში იგი აღნიშნული სახით არ არის წარმოდგენილი, არამედ, როგორც „ფათარაკად“, „ფათერაკად“, „საფათერაკო“. საკითხის კვლევის დროს შეგვიძლია წამოვყენოთ ორი ჰიპოთეზა: 1. კანონმდებელი სწორი მნიშვნელობით იყენებს ტერმინს „ფათერაკი“ (გაუფრთხილებლობა ან კაზუსი) და ვალიაროთ, რომ განსახილველ მუხლში გაუფრთხილებლობითი დანაშაულისთვის ასეთი მკაცრი სასჯელია დადგენილი. (სისხლის დაუურევება, სამუდამო გაძევება). შესაბამისად, დავადასტუროთ, რომ ძეგლისდება ეფუძნება ობიექტური შერაცხვის პრინციპს, რადგან ერთმანეთისგან ვერ ასხვავებს განზრახვას და გაუფრთხილებლობას. 2. ძეგლისდება ტერმინ „ფათერაკს“ სხვა მნიშვნელობას ანიჭებს, განსხვავებული შინაარსით ტვირთავს. ვეცდებით, ქვემოთ მოცემული არგუმენტებით გავამყაროთ მე-2 ჰიპოთეზა. ლოგიკური იქნებოდა ტერმინი ფათერაკი განგვემარტა არა მისი სიტყვასიტყვითი მნიშვნელობით, არამედ კანონის მიზნიდან გამომდინარე. უპირველესად, უნდა აღინიშნოს, რომ „კანონში მოცემული ზოგადი ცნებები ხშირად იძლევა განსხვავებული ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას. სამართლის ნორმის განმარტება (ინტერპრეტაცია) გულისხმობს მისი შინაარსის გარკვევას, ე.ი იმის დადგენას, თუ რა აზრი ჩააქსოვა მასში კანონმდებელმა.“¹⁷⁰ „კანონის ტექსტში გამოყენებულ სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა მნიშვნელობა, სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება გაირკვეს არა იზოლირებულად, არამედ ტექსტთან კავშირში.“¹⁷¹ „სამართლის ნორმა უნდა ნავიკითხოთ სხვა ნორმებთან ურთიერთკავშირში და არა იზოლირებულად.“¹⁷² გ. დავითაშვილი სტატიაში „გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი“ განსა-

¹⁶⁹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 140.

¹⁷⁰ *ბუბუა გ.*, სამართლის თეორია, თბილისი, 2004, 143.

¹⁷¹ იქვე, 153.

¹⁷² იქვე, 158.

ხილველ ნაწილთან მიმართებით გამოთქვამს შემდეგ მოსაზრებებს: ძეგლის დადების მე-3 მუხლი შინაარსობრივად წარმოადგენს წინა მუხლის გაგრძელებას. მიუხედავად იმისა, რომ აქ პირდაპირ მითითებული არ არის, მე-2 მუხლის მსგავსად იგი ეხება მხოლოდ და მხოლოდ მსახური განმგებლის მკვლელობას და არა აზნაური განმგებლის. ამ უკანასკნელის მკვლელობის საკითხს მე-4 მუხლი არეგულირებს და შესაბამისად, განსახილველი მუხლი შეუძლებელია ამ საკითხს ეხებოდეს. აღნიშნული სამართლის ნორმა წინა მუხლის გაგრძელებას რომ წარმოადგენს, იქიდანაც ჩანს, რომ აქ მსახურის მკვლელობისათვის სისხლის ფასის ოდენობა მითითებული არაა, თუმცა საუბარია იმ სამართლებრივ შედეგზე, რაც სისხლის გადაუხდელობას (სისხლის დაურეების შეუძლებლობას) მოჰყვება. ეს ნიშნავს, რომ აღნიშნული დანაშაულის ჩადენისას, მკვლელს ამ მუხლში ჩამოთვლილ სასჯელებთან ერთად, სისხლიც უნდა დაეურეებინა. სისხლის ფასი კი მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის სწორედ წინა მუხლით იყო განსაზღვრული (6000 თეთრი) და კანონმდებელმა ამ მუხლში საჭიროდ აღარ მიიჩნია განმეორებით მისი მითითება. ძირითადი განსხვავება განსახილველი მუხლის შინაარსისა წინა მუხლისაგან მდგომარეობს იმაში, რომ იგი ეხება მსახური განმგებლის მკვლელობას არა კოლექტიურად ხალხის მასის მიერ, არამედ ცალკე აღებული ერთი პიროვნების მიერ. დანაშაულის სუბიექტი ნებისმიერი პიროვნებაა მისი თანამდებობის, თუ სოციალური სტატუსის მიუხედავად.¹⁷³ ძეგლის დადების მე-2 მუხლში საუბარია განმგებლის კოლექტიურ მკვლელობაზე. ლოგიკურია, რომ შემდგომი მუხლი უნდა ანესრიგებდეს განმგებლის განზრახ მკვლელობას ერთი პირის მიერ. შეუძლებელია განმგებლის კოლექტიური მკვლელობის მუხლს მოჰყვებოდეს გაუფრთხილებლობით სიცოცხლის მოსპობის მომწესრიგებელი ნორმა. თუ ვიგულისხმებთ, რომ ტერმინ ფათერაკში იგულისხმება შემთხვევა, მაშინ ისმის კითხვა – რომელი იქნება განზრახი მკვლელობის მომწესრიგებელი ნორმა? (ჩვენ ვგულისხმობთ ერთი პირის მიერ განმგებლის მკვლელობას). შეუძლებელია ძეგლისდება გვერდს უვლიდეს განზრახ მკვლელობას. ჩვენი აზრით, მე-3 მუხლი არის

¹⁷³ **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ნიგნი II, თბილისი, 2012, 284-286.

ზოგადი ნორმა. აქ სახეზე არ არის დანაშაულის სპეციალური სუბიექტი, როგორიცაა მაგალითად, მე-5 მუხლში („თუ ჯევისბერმან მოკლას განმგებელი“), არც დამამძიმებელ გარემოებებში არ არის ჩადენილი მკვლელობა (მაგალითად, კოლექტიურად მე-2 მუხლის შესაბამისად). ანუ აქ სადავო არ არის, ის გარემოება, რომ ფათერაკი განზრახვას არ გულისხმობს, არამედ ეჭვქვეშ არის დაყენებული ის ფაქტი, რომ მე-3 მუხლში ფათერაკი ჩვეულებრივი მნიშვნელობით გამოიყენება. ამდენად, ზემოთ მოყვანილი სტატიის თანახმად, მე-3 მუხლი მე-2 მუხლის ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენს. ჩვენ შეგვიძლია, რომ სამართლის ნორმა განვმარტოთ, ნორმის მიზნიდან გამომდინარე და არა მისი სიტყვასიტყვითი მნიშვნელობით. ნორმის მიზანს კი განზრახ მკვლელობის დასჯა წარმოადგენს. თუ რატომ გამოიყენა ძეგლის დადების ავტორმა ტერმინი ფათერაკი განზრახვის გამოსახატავად, ბუნდოვანია, მაგრამ ნათელია ის გარემოება, რომ მე-3 მუხლი პასუხისმგებლობას აწესებს განზრახი მკვლელობისათვის. აღნიშნულ საკითხთან მიმართებით განსხვავებული პოზიციები აქვთ მეცნიერებს. მაგალითად, ნ. ხიზანაშვილი აღნიშნავს, რომ „ძველი სჯული და ადათი თითქმის ერთნაირად სჯის ფათერაკით და განზრახ მკვლელობას. ძეგლისდებაც სწორედ ამ საყოველთაო აზრს მისდევს“-ო.¹⁷⁴ მას ეთანხმება ალ. ვაჩიშვილიც, რომელიც განსახილველ მუხლთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ აქ ფათერაკით მკვლელობაზეა საუბარი და ეს მუხლი ნაკლებ ყურადღებას აქცევს დანაშაულის სუბიექტურ მხარეს და სჯის უბრალო შემთხვევასაც.¹⁷⁵ მნიშვნელოვანია განვიხილოთ დ. ფურცელაძისეული რუსული თარგმანი ძეგლის დადების მე-3 მუხლისა: „А если одному человеку приключится“¹⁷⁶ убитъ про-внителя“¹⁷⁷ – და თუ ერთ ადამიანს შეემთხვეს გამგებლის მოკვლა.

¹⁷⁴ **ხიზანაშვილი ნ.**, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 323.

¹⁷⁵ **ვაჩიშვილი ალ.**, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1946, 173, 174.

¹⁷⁶ **приключится** - შეემთხვევის, შეხვდების, დაეკვეთების. შემთხვევა, შემთხვეულობა, გარდასავალი. იხ. რუსულ-ქართული ლექსიკონი, **ჩუბინაშვილი ნ.**, ალ. **ლლონტის** რედაქციითა და ნინასიტყვაობით, თბილისი, 1993, 300.

¹⁷⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 46.

ხოლო უშუალოდ ტერმინ ფათერაკის განმარტებისას მეცნიერი აღნიშნავს, რომ „ეფათერაკოს“ განზრახ მკვლელობას გულისხმობს და სანქციის სახით უმკაცრეს სასჯელსაც ითვალისწინებს.¹⁷⁸ ჩვენი აზრით, ძეგლისდების კანონმდებლის მიზანი იყო განზრახი მკვლელობისათვის შესაბამისი სანქციის დანესება, მიუხედავად იმისა, რომ იგი იყენებს ტერმინს ეფათერაკოს, იგი არ შეიძლება გავიგოთ კაზუსის მნიშვნელობით, არამედ გვერდი უნდა ავუაროთ სამართლის ნორმის მოცემული ტერმინის სიტყვასიტყვით განმარტებას და დავასკვნათ, რომ მე-3 მუხლი განზრახი მკვლელობისათვის ანესებს პასუხისმგებლობას, ისევე როგორც, მისი წინამდებარე და შემდგომი მუხლები.

3. გაპატიჟება – პირველი მუხლის კომენტირებისას აღინიშნა, რომ „პატიჟი“ სასჯელის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია. შესაბამისად, ამ მუხლის მიხედვით, გაპატიჟება გულისხმობს დასჯას; კაცი გაიპატიჟოს ნიშნავს კაცი დაისაჯოს.¹⁷⁹ დ. ფურცელაძე გაპატიჟების გამოსახატავად იყენებს ანალოგიურ ტერმინს – *кара* (სასჯელი).¹⁸⁰

4. მამულისაგან გაძება. განსახილველ მუხლში მოცემული დანაშაულებრივი ქმედებისათვის ერთ-ერთ სასჯელად განსაზღვრულია „მამულისაგან გაძება“. პირველი მუხლის კომენტირებისას აღინიშნა, რომ ამ ნორმაში მოცემული სასჯელი – „გარდახვეწა“ იგივეა, რაც „მამულისაგან გაძება“. „მამულისაგან გაძება“ გულისხმობს, რომ დამნაშავე გაძევებულ უნდა იქნეს თემიდან, ადგილ-მამულის მფლობელობიდან, ხოლო თავად მამულში მოიახ-

¹⁷⁸ „Эпатеракос имеет в виду умышленное убийство и назначает жесточайшее наказание“. იხ. იქვე, 140. დ. ფურცელაძის აღნიშნული მოსაზრება ციტირებულია შემდეგი სტატიიდან. დავითაშვილი გ., გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ნიგნი II, თბილისი, 2012, 285.

¹⁷⁹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 126.

¹⁸⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 46.

რება მემკვიდრეობითი მფლობელობა უძრავი ქონებისა.¹⁸¹ „გაძე-
ბაში“ კანონმდებელი გულისხმობს გაძევებას მამულიდან, მაგრამ
სიტყვა „მამული“ უნდა ვიგულისხმოთ არა მარტო მემკვიდრეობი-
თი სამფლობელო, არამედ სამშობლოც.¹⁸² ე.ი მამულიდან გაძევება
ფაქტობრივად სამშობლოდან გაძევებას უტოლდება. იგი გულის-
ხმობს გარდახვეწას უცხო მხარეში საკუთარი თემიდან, ხეობიდან.
როდესაც ვსაუბრობთ მამულზე, როგორც სამემკვიდრეო მფლო-
ბელობაში არსებულ უძრავ ქონებაზე, უნდა გავითვალისწინოთ
ის გარემოება, რომ ძეგლის დადების გავრცელების ტერიტორია,
იმდროინდელი მთიულეთი, წარმოადგენდა სამეფო დომენს. შესა-
ბამისად, მამულის ფლობა აქ დაფუძნებული იყო სუზერენულ-ვა-
სალურ ურთიერთობებზე მეფესა და მთიულეთის ადგილობრივ
მცხოვრებლებს შორის. შესაბამისად, უნდა გავითვალისწინოთ,
რომ ძეგლის დადების მიხედვით, მეფის მთიან დომენში მამული პი-
რობითი სამემკვიდრეო მფლობელობაა, დატვირთული გარკვეული
ვალდებულებებით. ძირითადი ვალდებულება სამხედრო ბეგარაა.
არსებობს სხვა ვალდებულებები (მამულის პირობით-სამემკვიდ-
რეო მფლობელის – მემამულის – საჯარო, სალაშქრო, საბეგრო
ვალდებულებების შესახებ იხ. 28-ე მუხლის კომენტარი). მამული
გადაეცემა ადგილობრივ მცხოვრებს ხელისუფლების მიერ „სასე-
ფოდან“, ანუ სამეფო, სახელმწიფო, საერთო-სახელმწიფოებრივი
მიწის ფონდიდან.¹⁸³ ძეგლის დადების მიხედვით ჩანს, რომ მთიუ-
ლეთში სამსახურის პირობით-მემკვიდრეობითი მფლობელობის
ინსტიტუტი სრულიად ჩამოყალიბებული სახით წარმოგვიდგება.¹⁸⁴

5. მამულის სასეფოდ დადება. პირველი მუხლის კომენტარ-
ში განმარტებული იყო მამულის ჩამორთმევა, რაც თავისი არსით

¹⁸¹ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 136.

¹⁸² ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-
საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლო-
სარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988,
131.

¹⁸³ იქვე, 157.

¹⁸⁴ *ფურცელაძე დ.*, გიორგი V „ძეგლის დადების“ მოწმობანი „დარბაზის“
თაობაზე, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, IV,
თბილისი, 1986, 176.

იგივეა, რაც ამ მუხლით გათვალისწინებული „მამულის სასეფოდ დადება“. ძეგლის დადებაში დამნაშავეს მამულის სახელმწიფო, სახაზინო მფლობელობაში გადასვლა ძირითადად გამოიხატება ტერმინით – „მამულის სასეფოდ დადება“. იგი იმ მუხლებში გვხვდება, რომელიც ითვალისწინებს დამნაშავესათვის მამულის ჩამორთმევას (იხ. მუხ. მე-5, მე-9, მე-11, მე-17, მე-19). მხოლოდ ზოგიერთ მუხლში გვხვდება „მამულის სასეფოდ დაჭერა“ (იხ. მაგალითად, მუხ. მე-6, მე-13), ან „მამულის წაღება“ (იხ. მუხ. 1-ლი, 43-ე), რასაც იგივე მნიშვნელობა აქვს.

6. მე-3 მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულისათვის მამულიდან გაძევება და მამულის სასეფოდ დადება უნდა მომხდარიყო „შეუნდობლად“, ანუ სამუდამოდ, პატიების, შენდობის გარეშე. გაძევების, როგორც სასჯელის შინაარსიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ სამშობლოდან სამუდამო გაძევება, უკან დაბრუნების უფლების გარეშე, ძეგლის დადების მიხედვით გათვალისწინებული უმძიმესი სასჯელია. დამნაშავე სამუდამოდ კარგავს მამულის მფლობელობის და უკან დაბრუნების უფლებას.

7. მამულის ბოძება. „მამული ებოძოს“ გულისხმობს მამულის მიცემას.¹⁸⁵ „მამული ებოძოს მის კაცისა სისხლის მქნელისა დარბაზით“ ნიშნავს: დამნაშავეს მამული დარბაზის გადაწყვეტილებით გადაეცეს დაზარალებულის ოჯახს. ძეგლის დადების მიხედვით „მამულის ბოძება“ დარბაზის საქმიანობის ერთ-ერთ მიმართულებად ჩანს. ამ მუხლის მიხედვით, საუბარია გადახდისუუნარო მკვლელის მამულის ბოძებაზე დაზარალებულისადმი სისხლის საზღაურად. ამ შემთხვევაში, მამულის ბოძება ხდება სასჯელის აღსრულების მიზნით.¹⁸⁶ ამდენად, ირკვევა, რომ შესაძლოა ქონებრივი საზღაურის გადახდა მომხდარიყო მიწითაც, თუმცა კერძო ანგარიშსწორება ასეთ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა და ანაზღაურება სახელმწიფოს განსაკუთრებული ნებართვით უნდა მომხდარიყო (დარბაზის გადაწყვეტილებით), რაც იმით აიხსნება, რომ მთიულეთი სამეფო დომენი იყო და დომენს მიკუთვნებული მიწების კერძო აღებ-მი-

¹⁸⁵ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 136.

¹⁸⁶ ფურცელაძე დ., გიორგი V „ძეგლის დადების“ მოწმობანი „დარბაზის“ თაობაზე, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, IV, თბილისი, 1986, 176.

ცემობა კანონით იკრძალებოდა.¹⁸⁷ მკვლელის ხელმოკლეობის და შესაბამისად, მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის დაწესებული სისხლის საზღაურის გადახდის შეუძლებლობის შემთხვევაში, როგორც ჩანს, შესაძლებელი იყო დარბაზს დაზარალებული მხარე დაექმაცოფილებინა მისთვის მკვლელის მამულის ბოძებით, ან მეფეს თვითონ გადაეხადა დაზარალებულისათვის სისხლის ფასი. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში კი მკვლელის მამული სასეფოდ უნდა დადებულყო. შესაძლოა ვარაუდის გამოთქმა იმის შესახებ, თუ სისხლის ფასის გადაუხდელობის შემთხვევაში ამ ორი შესაძლო ვარიანტიდან, როდის რომელს მიმართავდნენ. ჩვენი აზრით, ეს სახელმწიფო ხელისუფლებაზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული. გამომდინარე სიუზერენულ-ვასალური ურთიერთობებიდან, მამულის ბოძება დაკავშირებული იყო სახელმწიფოს მიმართ გარკვეული ვალდებულებების შესრულებასთან. შესაბამისად, მკვლელის მიერ სისხლის ფასის გადაუხდელობის შემთხვევაში, დაზარალებულისადმი დარბაზის მიერ მამულის ბოძება უნდა მომხდარიყო მაშინ, როდესაც დაზარალებულს ექნებოდა უნარი მეფის, სახელმწიფოს წინაშე არსებული ვალდებულებები შეესრულებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილი უნდა ჰქონოდა მკვლელის მიერ სისხლის ფასის გადაუხდელობის დროს მეორე შესაძლო სამართლებრივ შედეგს: დაზარალებულს სისხლის ფასს თვითონ მეფე გადაუხდიდა, თუმცა მკვლელის მამული მას დარჩებოდა და შემდგომში, ალბათ, მას უბოძებდა, ვისაც სახელმწიფოს წინაშე არსებული ვალდებულებების შესრულება შეეძლო. ეს ძეგლის დადებით გათვალისწინებული ერთადერთი შემთხვევაა, როდესაც მეფე უშუალოდ მოქმედი პირია (დაზარალებულს „მეფისგან სისხლი ებოძოს“) და გვევლინება მხარედ კერძო-სამართლებრივ ურთიერთობაში. სხვა შემთხვევაში სახელისუფლებო მოქმედებანი ხორციელდება „წესითა დარბაზისათა“.¹⁸⁸ ცხადია, როდესაც მკვლელი შეძლებს სისხლის ფასის გადახდას, ამ შემთხვევაში მისი მამული უპირობოდ გადავა სახელ-

¹⁸⁷ *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 484-485.

¹⁸⁸ *ფურცელაძე დ.*, გიორგი V „ძეგლის დადების“ მონმობანი „დარბაზის“ თაობაზე, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, IV, თბილისი, 1986, 174.

მწიფოს მფლობელობაში და გამომდინარე იქედან, რომ გაძევებას მუდმივი ხასიათი აქვს, იგი მამულს უკან ველარასდროს დაიბრუნებს.

8. დამნაშავის მიერ სისხლის საფასურის გადახდის შეუძლებლობის შემთხვევაში დაზარალებული მხარისადმი (მოკლული განმგებლის ოჯახი) სასეფოდ დასადები მამულის გადაცემა სისხლის საფასურის სანაცვლოდ, ან სისხლის ფასის მეფის მიერ გადახდა, მხოლოდ განსახილველ მუხლში გვხვდება. აღნიშნული განპირობებული უნდა იყოს იმ გარემოებით, რომ ეს მუხლი ერთადერთია, რომელიც ითვალისწინებს დამნაშავის (განმგებლის მკვლელის) სამუდამო გაძევებას მამულიდან და ამავდროულად სისხლის ფასის გადახდას, თანაც საკმაოდ სოლიდური ოდენობით. შეუძნებლად, სამუდამოდ გაძევება გათვალისწინებულია მშობლების მკვლელობის გამოც (მუხ. მე-15), თუმცა ამ დანაშაულისათვის სისხლის ფასი დადგენილი არ არის. დანარჩენ შემთხვევებში გაძევებას დროებითი ხასიათი აქვს. ი. ფუტყარაძე, ძეგლის დადების მე-17 მუხლზე დაყრდნობით მიუთითებს, რომ დამნაშავე დაზარალებულს სისხლს დაუურვებდა მაშინ, როდესაც გაძევების ვადის გასვლის შემდეგ დარბაზის მეშვეობით საცხოვრებელ ადგილზე დაბრუნების უფლებას მიიღებდა.¹⁸⁹ თუ სისხლის დაურვება მართლაც დამნაშავის გაძევებიდან დაბრუნების შემდეგ ხდებოდა, ეს წესი ვერაფრით გავრცელდებოდა სამუდამოდ გაძევებულის მიმართ. იგი ხომ თავის საცხოვრებელ ადგილას ველარ დაბრუნდებოდა და ვერც ჩამორთმეულ მამულს მიიღებდა უკან. აქედან გამომდინარე, მას სისხლის დაურვება მხოლოდ გაძევებამდე შეეძლო და თუ ამ დროს ამის საშუალება არ ჰქონდა, ცხადია, იგი ამის გაკეთებას ველარასდროს შესძლებდა, ამის თეორიული შესაძლებლობაც არ იყო. ასეთ შემთხვევაში დაზარალებული მხარის დაკმაყოფილება მხოლოდ იმ წესით შეიძლება მომხდარიყო, რაც განსახილველ მუხლშია მოცემული. ძეგლის დადებაში გადმოცემული მკვლელობის სხვა შემთხვევებში დამნაშავე, რომელმაც სისხლის ფასი უნდა გა-

¹⁸⁹ ფუტყარაძე ი., კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 483-484.

დაუხადოს დაზარალებულ მხარეს, გარკვეული დროის შემდეგ მაინც დაბრუნდებოდა და თუ გაძევების მომენტში არ გადაიხდიდა სისხლის ფასს, დაბრუნების შემდეგ მაინც შეეძლებოდა ამის გაკეთება. მკვლელის დროებითი გაძევების შემთხვევაში, შეუძლებელი იყო სისხლის დაურეების სანაცვლოდ მკვლელის მამული დაზარალებულ მხარეს გადასცემოდა, რადგანაც მკვლელი გარკვეული დროის შემდეგ უნდა დაბრუნებულიყო და კანონის ძალით საკუთარი მამული ისევ მიეღო. ასევე, სისხლის დაურეება მეფის მხრიდანაც გამორიცხული იყო, რადგანაც, განსახილველი მუხლით მეფე მოკლულის ოჯახისათვის სისხლის ფასის გადახდის შემთხვევაში, სანაცვლოდ სასეფოდ მკვლელის მამულს იტოვებდა, ამ შემთხვევაში კი ეს ვერ მოხდებოდა. ამდენად, მკვლელის მიერ სისხლის დაურეების შეუძლებლობის შემთხვევაში დაზარალებული მხარის დაკმაყოფილების განსახილველი მუხლით გათვალისწინებული ნესი, მხოლოდ მკვლელის სამუდამოდ გაძევების შემთხვევაში შეიძლება ამოქმედებულიყო და რადგანაც მკვლელის სამუდამოდ გაძევება სისხლის დაურეებასთან ერთად, ამ ერთადერთი მუხლითაა განსაზღვრული, აღნიშნულ ნესს მხოლოდ განსახილველი მუხლი ითვალისწინებს. რადგანაც, ჩვენი მოსაზრებით, ამ ნესის გამოყენება მხოლოდ მკვლელის სამუდამოდ გაძევების დროს შეიძლება მომხდარიყო, ისმის კითხვა, თუ როგორ განხორციელდებოდა სისხლის დაურეების უზრუნველყოფა, როდესაც მკვლელის დროებით გაძევება იყო გათვალისწინებული? საერთოდ, კომპოზიციის გადახდის საქმეს მხარეები თვითონ ანესრიგებდნენ, სახელმწიფო ხელისუფლების წარმომადგენელთა ჩარევის გარეშე (მაგალითად, ეს ჩანს ძეგლის დადების 45-ე მუხლით, როდესაც ქურდობის შედეგად დაზარალებული მიდის დამნაშავესთან და თვითონ სთხოვს ნაქურდალის სათანადო ნესით ანაზღაურებას).¹⁹⁰ დროებით გაძევებული მკვლელის მიერ სისხლის ფასის გადაუხდელობის შემთხვევაში, სავარაუდოდ ამოქმედდებოდა ის მექანიზმი, რომელიც გათვალისწინებულია ძეგლის დადების მე-5, მე-6, მე-7 მუხლებით, მხედველობაშია სისხლის ფასის გადახდის უზრუნველყოფა მკვლელის ქონე-

¹⁹⁰ ფუტყარაძე ი., კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 484.

ბის დანინდვის (დაგირავეების) მეშვეობით.¹⁹¹ სამუდამო გაძევების მისჯისას მკვლელის ქონების დაგირავება ვერ მოხდება, რადგანაც დამნაშავე სამუდამოდ კარგავს უძრავ ქონებას, მიუხედავად იმისა, გადაიხდის თუ არა იგი სისხლის ფასს, ხოლო ქონების დაგირავება გულისხმობს იმას, რომ თუ დებიტორი, რომლის ქონებაც დაგირავებულია, ვალს გადაიხდის (ამ შემთხვევაში სისხლის ფასს), დაგირავებული ქონება ისევ მას დარჩება. ამიტომ განსახილველი მუხლით გათვალისწინებულ შემთხვევაში, მე-5-მე-7 მუხლებში მოცემული სისხლის ფასის გადახდის უზრუნველყოფის მექანიზმი ვერ იქნებოდა გამოყენებული და კანონმდებელმა დაზარალებულის დაკმაყოფილების სხვა წესი შეიმუშავა, რაც ითვალისწინებს მკვლელის მიერ სისხლის ფასის გადაუხდელობის შემთხვევაში ან დარბაზმა მკვლელის მამული პირდაპირ გადასცეს მოკლულის ოჯახს, ან ეს მამული სასეფოდ იყოს დადებული და სისხლის ფასი დაზარალებულ მხარეს მეფემ აუნაზღაუროს.

¹⁹¹ იხ. მე-5, მე-6, მე-7 მუხლების კომენტარი.

მუხლი 4:

და თუ აზნაური იყოს განმგებლად და მოკლან, მის გუარსა ზედა დაიურვონ სისხლი.

1. ძეგლის მეოთხე მუხლი ეხება ნოდებით აზნაური განმგებლის მკვლელობას. თუ განმგებლად იქნება გვართ აზნაური და მას მოკლავენ, მაშინ, დაე, დამნაშავემ სისხლის ფასი გადაიხადოს აზნაურის ნოდების შესაბამისად.

2. აზნაური – აზნა ნიშნავს კეთილშობილს, ხოლო აზნაური თავისუფალს, წარჩინებული ნოდების ან გვარისას, დიდებულს, მდიდარს, მთავარს.¹⁹² სულხან-საბა ორბელიანიც აზნაურს განმარტავს, როგორც თავისუფალს.¹⁹³ აზნაურის ნოდება უკვე V საუკუნის საქართველოში ჩანს, იგი იყო პრივილეგირებული ფენის წარმომადგენელი, მინათმფლობელი.¹⁹⁴ ნოდებრივ იერარქიაში აზნაური მსახურზე მაღლა იდგა.

3. განსახილველ მუხლში აღნიშნულია, რომ ნოდებით აზნაური განმგებლის მკვლელობის შემთხვევაში, სისხლის ფასის გადახდა უნდა მოხდეს აზნაურის ნოდების შესაბამისად, თუმცა აზნაურის სისხლის ფასი გამოხატული კონკრეტულ ფულად თანხაში, როგორც ეს მსახური განმგებლის მკვლელობის შესახებ მუხლშია (იხ. მუხ. მე-2), აქ მითითებული არ არის. ამის მიზეზი სავარაუდოდ, ისაა, რომ აზნაურის სისხლის ფასი განსაზღვრული იყო ზოგადქართული კანონმდებლობით, რომელიც მთელ საქართველოზე, მათ შორის მთიულეთზეც ვრცელდებოდა. ამის გამო ძეგლის დადებაში მისი მითითება საჭირო აღარ გახდა. ძეგლში ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ თუკი განმგებელი აზნაურის ნოდებისა იყო, სისხლის ფასის გადახდა მხოლოდ მისი გვარის მიხედვით უნდა მომხდარიყო. მიუხედავად იმისა, რომ იგი განმგებელია, ამისათვის

¹⁹² აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973, 3.

¹⁹³ ორბელიანი ს., სიტყვის კონა, თბილისი, 1993, 20.

¹⁹⁴ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 130.

დამატებითი გადასახადის, „სახელოს სისხლის“ დაწესება კანონმდებელს მიზანშეწონილად აღარ ჩაუთვლია და აზნაურის სისხლის ფასის არსებული ოდენობა საკმარისად მიუჩნევია.¹⁹⁵

4. ძეგლის 31-ე მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აზნაურის სისხლის ფასი 6000 თეთრი უნდა ყოფილიყო.¹⁹⁶

5. განსახილველ მუხლში მხოლოდ აზნაური განმგებლის მკვლელობისათვის დაწესებულ სისხლის ფასზეა საუბარი. ეს არ ნიშნავს, რომ სხვა სასჯელების გამოყენებას, რომლებიც მსახური განმგებლის მკვლელობისთვისაა განსაზღვრული, ამ შემთხვევაში ადგილი არ ექნებოდა (იხ. მე-3 მუხლის კომენტარი). აზნაური განმგებლის მკვლელობისათვის არანაკლები სიმძიმის სასჯელი უნდა ყოფილიყო გათვალისწინებული, ვიდრე მსახური განმგებლის. შესაბამისად, მამულისაგან გაძევება და მამულის სასეფოდ დადება სამუდამოდ, უცილობლად უნდა დაკისრებოდა განსახილველი მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულის ჩამდენს. კანონმდებელმა აღნიშნული დამატებითი სასჯელების მითითება აქ აღარ ჩათვალა საჭიროდ და აზნაური განმგებლის მკვლელობისათვის გათვალისწინებულ მხოლოდ იმ სასჯელზე გაამახვილა ყურადღება, რომლისადმიც მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის გათვალისწინებული შესაბამისი სასჯელისგან განსხვავებული მიდგომა ჰქონდა. კერძოდ, კანონმდებელი მსახური განმგებლის მკვლელობისათვის სისხლის ფასის განსაზღვრისას, მსახურის წოდებისათვის გათვალისწინებული სისხლის ფასით არ დაკმაყოფილებულა, ხოლო აზნაური განმგებლის მკვლელობისათვის ანალოგიური სასჯელის განსაზღვრისას კი აზნაურის წოდებისათვის დადგენილი სისხლის ფასი საკმარისად ჩათვალა.

¹⁹⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 10; დავითაშვილი გ., გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ნიგნის II, თბილისი, 2012, 274.

¹⁹⁶ იხ. 31-ე მუხლის კომენტარი.

მუხლი 5:

და თუ ჭევისბერმან მოკლას განმგებელი, სამს წლამდის მამულისაგან გაიძოს და ციხე და მამული სასეფოდ დაიდვას. ერისთავმან თავადნი სახლნი დაუნინდნეს.

მესამეს წელიწადს მოვიდეს და ერისთავს შემოეხუენოს; ერისთავმან ვეზირთ მოაწსენოს და ვეზირთ დარბაზთ ჰკადრონ; და დარბაზით მამული ებოძოს ჭევისბერსა.

და ამას ზემოთ გაჩენილი სისხლი დაეურვოს განმგებლის სახლს და ჭევისბერობაც წაეღოს.

და თუ მის ჭევისბერის გუარის კაცი იყოს, ასეთი რომ განმგებლის სიკუდილს არ დახუდრიყოს და არას ერიოს არა ცხადად და არა იდუმალ, თვთ მას ებოძოს ჭევისბერობა დარბაზით.

და თუ არავინ იყოს მისი სახლის კაცი, ვინც ერისთავმან და ახალმან განმგებელმან გამოარჩიონ ერთი კაცი, – მეფის ერთგული იყოს და ქუეყანასაც უჯობდეს, – იგი დააყენონ დარბაზით ჭევისბერად.

1. ძეგლის დადების მე-5 მუხლი ეხება სპეციალური სუბიექტის – ხევისბერის – მიერ განმგებლის მკვლელობას. თუ ხევისბერი მოკლავს განმგებელს, მას სამი წლით გააძევენ თემიდან (სამშობლოდან), მისი ციხე და მამული (უძრავი ქონება) გადაეცემა სასეფოდ, ანუ სახელმწიფოს მფლობელობაში. გარდა ამისა, ერისთავი, მკვლელი ხევისბერის მთავარ სახლს დააგირავებს. სამი წლის გასვლის შემდეგ, ხევისბერს შეუძლია მამულის დასაბრუნებლად ხვეწნით მიმართოს („შემოეხუენოს“) ერისთავს, ერისთავმა ამის შესახებ ვეზირებს უნდა მოახსენოს, ვეზირებმა დარბაზს მიმართონ („ჰკადრონ“) და დარბაზის გადაწყვეტილებით ებოძოს მამული ხევისბერს. მკვლელმა, ზემოთ გაჩენილი სისხლის ფასი უნდა დაუურვოს მოკლული განმგებლის ოჯახს. მკვლელ ხევისბერს თანამდებობა ჩამოერთვას. თუ ხევისბერის გვარში მოიძებნება კაცი, რომელიც განმგებლის მკვლელობას არ შესწრებია, არც უშუალო მონაწილეობა მიუღია მასში, არც აშკარად და არც ფარულად, მას უნდა ებოძოს ხევისბერობა დარბაზის მიერ. თუ ხევისბერის ოჯახში (სახლში) ასეთი არავინ მოიძებნა, მაშინ ერისთავმა და ახალმა

განმგებელმა უნდა შეარჩიონ ისეთი პიროვნება, რომელიც მეფის ერთგულიც იქნება და ქვეყნისთვისაც (ხევის მოსახლეობისთვის) მისაღები (უმჯობესი) და დარბაზმა უბოდოს მას ხევისბერობა.

2. ხევისბერი, როგორც ამ მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულის სპეციალური სუბიექტი. განსხვავებით წინა მუხლებისაგან, რომლებიც ეხება განმგებლის მკვლელობას, მე-5 მუხლი ითვალისწინებს განმგებლის მკვლელობას მხოლოდ და მხოლოდ ხევისბერის მიერ. ხევისბერი ხევში (თემში) საკულტო, მართლმსაჯულების და სამხედრო მეთაურის ფუნქციების მატარებელია. საერო და სასულიერო ხელისუფლების ერთ პირში ასეთი გაერთიანება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა უძველეს ტრადიციას წარმოადგენს. ხევისბერობა იყო არჩევითი თანამდებობა, თუმცა იგი ჩვეულებრივ ძლიერ და განსაკუთრებული პატივისცემის მქონე გვარს ეჭირა და მის სამემკვიდრეო კუთვნილებას წარმოადგენდა, რაც კარგად ჩანს განსახილველ მუხლში. ძეგლის დადების მიხედვით კი ხევისბერი სახელმწიფო ადგილობრივი ადმინისტრაციის თანამდებობის პირია, მხოლოდ ამ თანამდებობის დაკავება მაინც საზოგადოების მოწონებას მოითხოვს (ქვეყანასაც უჯობდეს).¹⁹⁷ აღნიშნული დანაშაულისათვის სასჯელის იგივე სახეობა გათვალისწინებული, რაც სხვა მუხლებით, რომლებიც განმგებლის მკვლელობას ეხება, კერძოდ, სისხლის დაურეგება (სისხლის ფასი იგივეა), გაძევება და მამულის სასეფოდ გადაცემა. განსხვავება გაძევების ვადებშია. განმგებლის მკვლელობა, როდესაც დანაშაულის სუბიექტი შეიძლება იყოს ნებისმიერი პირი, უვადო გაძევებას ითვალისწინებს (მუხ. მე-3), ხოლო ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობა მხოლოდ 3 წლით გაძევებას. საინტერესოა, თუ რა უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობისათვის მნიშვნელოვნად შემცირებულ პასუხისმგებლობას ვხვდებით და საერთოდ რატომ დაჭირდა კანონმდებელს ცალკე მუხლად გამოეყო განმგებლის მკვლელობა ჩადენილი მხოლოდ და მხოლოდ ხევისბერის მიერ? ამ კითხვაზე ზუსტი პასუხის გაცემა

¹⁹⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 147.

ძნელია. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ კანონმდებელი გარკვეულ კომპრომისს უშვებს ხევისბერის, როგორც ხეობის ადგილობრივი მოსახლეობის უმაღლესი წარმომადგენლის, მისი სამხედრო ხელმძღვანელის მიმართ – მეფის წინაშე სამხედრო სამსახურის ორგანიზებულად მოხდას, თითოეული ხეობის მცხოვრებთა მიერ ხომ სწორედ ხევისბერი უძღვებოდა. სრულიად შესაძლებელია ამ გარემოებების გამო, კანონმდებელს დაედგინა ძეგლის დადებამი წინ, რომელიც ხევისბერს გარკვეული დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში სხვა ადგილობრივ მცხოვრებლებთან შედარებით უპირატეს მდგომარეობაში ჩააყენებდა.

3. მე-5 მუხლი ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობისათვის ითვალისწინებს სისხლის დაურევებას „ზემოთ გაჩენილი“ ოდენობით. იგულისხმება ძეგლის დადების მე-2 მუხლი, რომლის მიხედვითაც მსახურეული წოდების განმგებლის სისხლი 6000 თეთრია და მე-4 მუხლი, რომლის თანახმადაც, თუ განმგებელი წოდებით აზნაურია, მაშინ სისხლის ოდენობა მისი გვარის მიხედვით განისაზღვრება.

4. „თავადი სახლის დანინდვა“. ძეგლის დადების განსახილველ მუხლსა და ასევე ზოგიერთ სხვა მუხლში (იხ. მუხ. მე-6, მე-7) გვხვდება, რომ დამნაშავეს (ამ შემთხვევაში ხევისბერს) ერისთავმა (ან ერისთავმა და განმგებელმა) „თავადნი სახლნი დაუწინდნენ“ (ან „თავადი სახლი დაეწინდნენ“). რას უნდა გულისხმობდეს აღნიშნული ფრაზა? „დანინდვა“ ძველ ქართულ სამართალში გირაოს სახელწოდება იყო.¹⁹⁸ ამ საკითხზე ყველაზე რელევანტურად მიგვაჩინია ი. ფუტყარაძის მოსაზრება. მისი განმარტებით, წინდისთვის, როგორც სამოქალაქო-სამართლებრივი ინსტიტუტისათვის დამახასიათებელია ის, რომ იგი უპირველეს ყოვლისა მხარეთა ურთიერთობის გამომხატველია: ვალდებულების უზრუნველსაყოფად მოვალე მხარე (ძეგლის დადების მიხედვით, დამნაშავე) აძლევს მეორე მხარეს (დაზარალებულს) რაიმე ნივთს; გადაცემული ნივთი ვალდებულების შეუსრულებლობის შემთხვევაში რჩება დაზა-

¹⁹⁸ ნადარეიშვილი გ., გირავნობა გვიანი შუა საუკუნეების ქართული სამართლის მიხედვით, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „ალმანახი“, 2000, №14, 91.

რალეზულს და მის საკუთრებად იქცევა. „ძეგლის დადების“ ნახსენებ მუხლებში კი დანიშნვა არაა ურთიერთობა დამნაშავესა და დაზარალებულებს შორის. მას დამნაშავეს მიმართ ახორციელებენ სახელმწიფო მოხელეები – ერისთავი და განმგებელი, ხოლო დაზარალებულს დანიშნულ სახლთან ხელი არ აქვს. მთავარი სახლისა თუ სახლების დანიშნვა უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ სისხლისსამართლებრივი გადახდის უზრუნველყოფის ერთ-ერთ საშუალებად და ამავე დროს შეიძლება განვიხილოთ, როგორც სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ დამნაშავეს და მისი ქონებისადმი მიმართული იძულებითი, ერთგვარი სადამსჯელო ღონისძიება. ჩანს, რომ ხელისუფლება დანაშაულისათვის საზღაურის გადახდის უზრუნველყოფის საშუალებას თავის ხელში იღებს.¹⁹⁹ შესაბამისად სწორი უნდა იყოს განსახილველი ფრაზის უორდროპისეული თარგმანი, რომლის მიხედვითაც ერისთავი ხევისბერის (დამნაშავეს) სახლს სამართავად იბარებს („the eristavi is to take the management of his house“).²⁰⁰ „თავადნი სახლნი“ (თავადი სახლი) გულისხმობს მთავარ სახლს, რომელიც გამოიყენება ძირითად საცხოვრებლად, განსხვავებით დროებითი, სეზონური სახლისა სამინათმოქმედო საქმიანობისათვის, თუ პირუტყვის სადგომად.²⁰¹

5. განსახილველი მუხლი პირველია, სადაც აღწერილია მკვლელობის გამო გარკვეული ვადით გაძევებული დამნაშავეს უკან დაბრუნების და მისთვის ჩამორთმეული – სასეფოდ დადებული – მამულის მფლობელობაში ხელახლა მიღების პროცესი. გაძევების ვადის ამოწურვის შემდეგ, დამნაშავემ დასაბრუნებლად და ჩამორთმეული მამულის უკან მისაღებად პირველ რიგში თხოვნით უნდა მიმართოს ერისთავს, შემდეგ ერისთავმა – ვეზირებს, ვეზირებმა დარბაზს, ხოლო საბოლოო გადაწყვეტილება უნდა მიიღოს დარბაზმა. ასეთი პროცესი ძეგლის დადების სხვა მუხლებშიცაა მოცემული

¹⁹⁹ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 493-494.

²⁰⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 49.

²⁰¹ იქვე, 143.

(იხ. მუხ. მე-6, მე-7, მე-9, მე-11, მე-13, მე-14, მე-17), შესაბამისად, იგი ასახავს ზოგად წესს გაძევების ვადის გასვლის შემდეგ დამნაშავის მიერ თემში უკან შემოშვების და გაძევებამდე მის მფლობელობაში არსებული მამულის დაბრუნების პროცესისა, რომელშიც ჩართულია როგორც ადგილობრივი ხელისუფლების უმაღლესი თანამდებობის პირი – ერისთავი, ასევე ცენტრალური ხელისუფლების მაღალი თანამდებობის პირები – ვეზირები და სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანი – დარბაზი. ვეზირები ერთგვარ შუალედურ რგოლს წარმოადგენენ ადგილობრივ ხელისუფლებასა და ქვეყნის უზენაეს ორგანოს – დარბაზს შორის. რამდენადაც, მეფის დომენში შემავალი მამულის ბოძება დარბაზის პრეროგატივად ჩანს, ეს ვრცელდება გაძევებული დამნაშავის დაბრუნების შემდეგ, გაძევებამდე მის მფლობელობაში არსებული მამულის მისთვის ბოძების შემთხვევაზეც.

6. განსახილველ მუხლში მოცემულია ასევე ხევისბერის თანამდებობაზე განმწესების წესი. ამ წესის სწორედ ამ მუხლში მოტანა განპირობებულია იმით, რომ განმგებლის მკვლელ ხევისბერს დამატებით სასჯელად ეკისრება ხევისბერობიდან გადაყენება („ჰევისბერობა წაელოს“). შესაბამისად, ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობის შემთხვევაში დღის წესრიგში დებოდა ახალი ხევისბერის არჩევის საკითხი. ძეგლის დადების მიხედვით, (კერძოდ, განსახილველი მუხლით), ეს ცენტრალური სახელმწიფო ხელისუფლების პრეროგატივად ჩანს, თუმცა მას ხევისბერის შერჩევისას უნდა გაეთვალისწინებინა ადგილობრივი რეალიები. კერძოდ, ახალი ხევისბერის შერჩევა უნდა მომხდარიყო ძველი ხევისბერის გვარიდან. ეს დასტურია იმისა, რომ იმდროინდელ მთიულეთში (ძეგლის დადების გავრცელების ტერიტორიაზე) ხევისბერობა უკვე კონკრეტული, ძლიერი და ავტორიტეტული გვარის პრეროგატივას წარმოადგენდა. როგორც ნ. ხიზანაშვილი აღნიშნავს, ხევისბერობა ერთსა და იმავე გვარში ტრიალებდა და როცა ყოფილი ხევისბერის გვარი ამოწყდებოდა, მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა სხვა გვარის კაცის ხევისბერობა.²⁰² როგორც გამოჩნდა, ყოფილი ხევისბერის მოგვარეს ხევისბერის თანამდებობის დასაკავებლად აუცი-

²⁰² *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 313.

ლებელი პირობა უნდა დაექმაცოფილებინა – მას არც ცხადად და არც ფარულად განმგებლის მკვლელობაში მონაწილეობა არ უნდა ჰქონოდა მიღებული – „განმგებელის სიკუდილს არ დახუდრილიყოს და არას ერიოს, არა ცხადად და არა იდუმალ...“.. გასარკვევია „დახუდრილიყოს“ და „ერიოს“ სიტყვების მნიშვნელობა აღნიშნულ კონტექსტში. „დახუდრა“, „დახუდომა“ უნდა გავიგოთ, როგორც შემთხვევა, „შეხედომა“. ანუ საკუთარი ნებისაგან დამოუკიდებლად, შემთხვევით რაიმე მოვლენას შესწრება.²⁰³ ეს ჩვენი ვარაუდით, გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ ტერმინში იგულისხმება არა განმგებლის მკვლელობაში შემთხვევით მონაწილეობის მიღება, არამედ მოკვლის სცენის შემთხვევითი ხილვა, ყოველგვარი მონაწილეობის გარეშე. თავის მხრივ, სწორედ მეორე ტერმინი – „ერიოს“ გამოხატავს არა მოკვლის სცენის უბრალოდ, მესამე პირის თვალიდან ხილვას, არამედ მასში უშუალო მონაწილეობის მიღებას. ამგვარი ფიქრის საფუძველს გვაძლევს არა მხოლოდ თითოეული ტერმინის განმარტება, არამედ მათი შეკავშირების ფორმა. ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან და კავშირით, რაც განსხვავებული და არა იდენტური შინაარსის წინადადების წევრების შემაკავშირებლად გამოიყენება. ახალი ხევისბერის განმწესებლად, განსახილველი მუხლის მიხედვით, ჩანს დარბაზი. ამდენად, ძეგლის დადებაში ფიქსირდება დარბაზის კიდევ ერთი ფუნქცია – თანამდებობაზე „დაყენების“. ამ შემთხვევაში საუბარია დარბაზის მიერ ხევისბერის დანიშვნაზე. განსახილველი მუხლის მიხედვით, თუ განმგებლის მკვლელი ხევისბერის „სახლში“ ასეთი მამაკაცი არ იქნებოდა, მხოლოდ მაშინ უნდა მომხდარიყო ახალი ხევისბერის შერჩევა სხვა გვარიდან. შერჩევა ადგილობრივი ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენლების – ერისთავის და ახალი განმგებლის ფუნქციას წარმოადგენდა. კანონმდებელი ახალი ხევისბერისგან მოითხოვს: 1. მეფის ერთგულებას და 2. ასევე ხალხის (მხედველობაშია. ქვეყნის ანუ ხევის მცხოვრებნი) მოწონებას. ერისთავსა და განმგებელს სწორედ ასეთი პიროვნება უნდა შეერჩიათ ხევისბერობის კანდიდატად, რომელსაც წარუდგენდნენ დარბაზს.

7. როდესაც მუხლში საუბარია ახალი ხევისბერის შერჩევაზე, მითითებულია, რომ ახალი ხევისბერი ყოფილის გვარიდან უნდა

²⁰³ აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973, 136.

შეირჩეს, თუმცა იქვე, ქვემოთ აღნიშნულია, რომ თუ შესაბამისი კანდიდატი ძველი ხევისბერის „სახლისა“ არავინ იქნება, მაშინ სხვა უნდა შეირჩეს ამ თანამდებობაზე. ამრიგად, ერთი შეხედვით წინააღმდეგობასთან გვაქვს საქმე: ახალი ხევისბერი ძველის გვარიდან უნდა ყოფილიყო, თუ მისი სახლიდან? „სახლში“, ცხადია, მოიაზრება „სახლელი“, ე. ი. ოჯახის წევრები. აქ „სახლი“ გულისხმობს დიდ ოჯახს, ე. წ. საოჯახო თემს, რომელშიც რამოდენიმე (შესაძლოა, ოთხი-ხუთი და მეტი) თაობის ნათესავები ერთად ცხოვრობდნენ. მაგალითად, ძეგლის დადების მე-7 მუხლში ჩანს რამოდენიმე თაობის ნათესავთა ერთად ცხოვრება, რაც ადასტურებს ძეგლის დადების შექმნის პერიოდში მთიულეთში დიდი ოჯახის არსებობას. ეს გასაკვირი არაა, რადგანაც დიდი ოჯახის გადმონაშთები საქართველოს მთიანეთში XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისშიც ფიქსირდება. ამდენად, შესაძლოა, ხევისბერთან ერთად, ერთ ჭერქვეშ არა მარტო მის ცოლ-შვილს, არამედ ბიძაშვილებს და მათ შვილებსაც, ეცხოვრათ. ისინი მოიაზრებიან სწორედ მუხლში ნახსენებ ხევისბერის მოგვარეებად. ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობის ჩადენის შემთხვევაში, ახალ ხევისბერს პირველ რიგში სწორედ ყოფილი ხევისბერის ამ ნათესაური ჯგუფიდან, მისი „სახლიდან“ შეარჩევდნენ. ხოლო თუ მისი „სახლისა“ არავინ იქნებოდა ისეთი, რომელსაც რაიმე სახით მონაწილეობა არ ჰქონდა მიღებული განმგებლის მკვლელობაში, მაშინ მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე, ხევისბერი ყოფილი ხევისბერის „სახლის“ გარეთ უნდა შერჩეულიყო.

მუხლი 6:

წვეისბერი თუ მოკლას წვეისბერმან, სამს წელიწადს მამულისაგან გაიძოს, ერისთვისა და განმგებლისაგან თავადი სახლი დაენიღნენ, მამული სამს წლამდის სასეფოდ დაეჭიროს.

მესამეს წელიწადს ერისთავსა და განმგებელს შემოეხუენენ და მათ ვეზირთ მოაწსენონ; ვეზირთ დარბაზთ იურვონ და მამული წელთ უბოძონ.

და სისხლთა ფასად ექუსი ათასი თეთრი დაუურვოს.

1. ხევისბერი თუ მოკლავს ხევისბერს, მას 3 წლით მამულიდან გააძევენ, მისი მთავარი სახლი დაგირავებული იქნება ერისთავის და განმგებლის მიერ, ხოლო ჩამორთმეული მამული (უძრავი ქონება) 3 წლით სამეფო (სახაზინო) მფლობელობაში გადავა. 3 წლის გასვლის შემდგომ, ხევისბერი ერისთავს და განმგებელს უნდა შეევედროს, მათ ეს თხოვნა ვეზირებს მოახსენონ, ამ უკანასკნელებმა კი დარბაზს მიმართონ. ამის შემდგომ, ჩამორთმეული მამული ხევისბერს დაუბრუნდება, მან კი სასჯელის სახით სისხლის ფასი – 6000 თეთრი უნდა გადაიხადოს.

2. მე-6 მუხლში საუბარია დანაშაულის სპეციალური სუბიექტის – ხევისბერის – მიერ მხოლოდ ხევისბერის მკვლელობაზე.

3. ხევისბერის მკვლელობის ცალკე მუხლად გამოყოფა მიგვანიშნებს, რომ იგი განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა იმდროინდელი მთიულეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამას ისიც მიუთითებს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობიდან კანონმდებელმა მეფემ, საკანონმდებლო კრებაზე დასასწრებად, სწორედ ხევისბერები მიიწვია ჰეროვანებთან ერთად, რაც ძეგლის შესავალშია აღნიშნული.²⁰⁴ მისი პიროვნების მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის გარემოებაც, რომ ძეგლის დადებამ ხევისბერის სიცოცხლე ფაქტიურად მსახური განმგებლის (ადგილზე ცენტრალური ხელისუფლების ერთ-ერთი უმაღლესი წარმომადგენლის, ერისთავის შემდეგ

²⁰⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 401.

პირველი პირის) სიცოცხლის ანალოგიურად – 6000 თეთრად – შეაფასა. განსახილველი მუხლი შესაძლებლობას იძლევა ხევისბერის თანამდებობრივი სტატუსის მნიშვნელობის შესაფასებლად. ამისათვის, საჭიროდ მიგვაჩნია ერთმანეთს შევადაროთ განმგებლისა და ხევისბერის მკვლელობისთვის დადგენილი სანქციები. ძეგლის დადების მე-5 მუხლში საუბარია ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობაზე, მე-6 მუხლში კი ხევისბერის მიერ ხევისბერის მკვლელობაზე. ორივე შემთხვევაში სანქცია თითქმის ანალოგიურია. გასათვალისწინებელია მხოლოდ ერთი განსხვავება. მე-5 მუხლში განმგებლის მკვლელ ხევისბერს საბოლოოდ ხევისბერობაც ჩამოერთმეოდა, ამიტომაც განიხილავს კანონმდებელი დანვრილებით, თუ ვინ უნდა გამხდარიყო შემდგომ ხევისბერი (სავარაუდოა, რომ, ხევისბერობის ჩამორთმევა და შესაბამისად, ახალი ხევისბერის არჩევა უნდა მომხდარიყო მას შემდეგ, რაც მკვლელი ხევისბერი მამულიდან იქნებოდა გაძევებული (მამულიდან გაძევება თავის თავში ისედაც მოიაზრებს ხევისბერობის ჩამორთმევას) და არა 3 წლის გასვლის, დამნაშავის დაბრუნების შემდგომ, მიუხედავად იმისა, რომ ნორმაში სასჯელთა თანმიმდევრობა განსხვავებულ სურათს იძლევა: „მესამეს წელიწადს მოვიდეს...სისხლი დაეურვოს განმგებლის სახლს და ჴევისბერობაც წაელოს“). მე-6 მუხლში ხევისბერობის ჩამორთმევაზე არ არის საუბარი, ეს კი იმას გულისხმობს, რომ სამწლიანი გაძევების შემდგომ დაბრუნებულ დამნაშავეს ხევისბერობა არ ჩამოერთმეოდა. მიუხედავად იმისა, რომ სასჯელი თითქმის ანალოგიურია, კანონმდებელი მაინც მცირედით განასხვავებს ხევისბერისა და განმგებლის მკვლელ ხევისბერს და ამ უკანასკნელს უფრო მეტად სჯის, ვიდრე ხევისბერის მკვლელ ხევისბერს. გარდა ამისა, ძეგლის დადებით ხევისბერს არ ჰქონდა უფლება ვეზირებისთვის რაიმე მოეხსენებინა, მაშინ როდესაც განმგებელი ამ უფლებამოსილებით აღჭურვილი იყო (იხ. მუხ. მე-11). ამდენად, კანონმდებელი მიუხედავად ხევისბერის მნიშვნელოვნად დაფასებისა, განმგებელს სტატუსით შედარებით მასზე მაღლა აყენებს. შესაბამისად, უზუსტოდ მიგვაჩნია ნ. ხიზანაშვილის მოსაზრება, რომ ხევისბერი და განმგებელი „ორივე ერთსა და იმავე იერარქიულ საფეხურზე დგანან“.²⁰⁵

²⁰⁵ **ხიზანაშვილი ნ.**, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 325.

4. ძეგლის დადებით გათვალისწინებულ ხევისბერის მკვლელობასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: როგორ დაისჯებოდა ხევისბერის მკვლელი ჩვეულებრივი (არახევისბერი) პირი? აღნიშნული მკვლელობის მომწესრიგებელ ნორმას ძეგლის დადება არ შეიცავს, რადგანაც მე-6 მუხლი აწესებს პასუხისმგებლობას სპეციალური სუბიექტის – ხევისბერის მიერ ხევისბერის მკვლელობისთვის, ამიტომაც ამსრულებელი შეიძლება იყოს მხოლოდ ხევისბერი, ხოლო მე-8 მუხლი აწესრიგებს ხევისბერის კოლექტიური მკვლელობის შემთხვევას (იხ. მე-8 მუხლის კომენტარი). ამის მიზეზი, ჩვენი ვარაუდით, საკანონმდებლო ძეგლის ხარვეზია, ან ჩვენამდე ძეგლის ხარვეზებით მოღწევა, აღნიშნული ხარვეზი არ გვაქვს განმგებლის მკვლელობის შემთხვევაში. ძეგლის დადება მისი მკვლელობის მომწესრიგებელ ზოგად ნორმასაც შეიცავს, რომლის მიხედვითაც, გათვალისწინებულია პასუხისმგებლობა განმგებლის მკვლელობისათვის ნებისმიერი პირის მიერ (იხ. მუხ. მე-3). გამომდინარე იქედან, რომ ძეგლის დადების მიხედვით, ხევისბერის მკვლელობისათვის დაახლოებით იგივე პასუხისმგებლობაა დადგენილი, რაც განმგებლის მკვლელობისათვის, სავარაუდოდ, ერთი პირის (არახევისბერის) მიერ ხევისბერის მკვლელობის შემთხვევაში ისეთივე პასუხისმგებლობის დაკისრებას ექნებოდა ადგილი, რაც ერთი პირის (არასპეციალური სუბიექტის) მიერ განმგებლის მკვლელობისათვისაა გათვალისწინებული (იხ. მუხ. მე-3).

მუხლი 7:

თუ ვინ ჰევისბერის კაცის გაუყოფარი, მისსა სახლსა შიგან მოახლე, ერთ სახლის კაცი, მოკლან – მამა, ბიძა, ძმა, ბიძასძე, ძმისწული, რა გინდა რა მისის გუარისა მისი მოახლე, – სისხლად ესევე ექუსი ათასი თეთრი იყოს; მამულისაგან გაძება ორს წელიწადს ოდენ მიხუდეს და თავადნი სახლნი დაენინდნენ ერისთვისა და განმგებლისაგან.

და იმავე ზემოთ განაჩენით ერისთვისა და განმგებლისაგან დარბაზთ ეურვოს ვეზირთა და მოურავთა პირითა, – მამული ებოძოს.

1. თუ ვინმე ხევისბერის ოჯახისაგან გამოუყოფელ, მასთან ერთსახლად მცხოვრებ ნათესავს მოკლავს: მამას, ბიძას, ძმას, ბიძაშვილს, ძმისშვილს, ან კიდევ ხევისბერთან ერთად მცხოვრებ მისი გვარის ნებისმიერ წარმომადგენელს, მკვლელს სისხლის ფასად 6000 თეთრის გადახდა დაეკისროს, მამულისაგან 2 წლის განმავლობაში გაძევდეს და მისი ძირითადი სახლი ერისთავისა და განმგებლის მიერ გირაოდ დაიდოს. იმავე განაჩენით, დარბაზს, ერისთავისა და განმგებლისაგან, ვეზირებისა და მოურავების პირით ეთხოვოს და მკვლელს მამული უკანვე ებოძოს.

2. ზემოთ განხილული მუხლები ნათელყოფს, ხელისუფლების მხრიდან მკაცრი სასჯელების დაწესება მთიულეთის მოსახლეობისათვის ძალიან მძლავრი გზავნილი უნდა ყოფილიყო, რომ ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლები ხელშეუხებელნი ყოფილიყვნენ, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ კანონმდებელი საკუთარი პოლიტიკის გატარებას ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესების იგნორირების ხარჯზე აპირებდა. ხევისბერები უშუალოდ მონაწილეობდნენ საკანონმდებლო კრებაში და სავარაუდოდ, მოითხოვდნენ კიდევ მათი და საკუთარი ნათესავების სიცოცხლის სათანადოდ დაფასებას. ამ მსჯელობის თვალსაჩინო მაგალითს წინამდებარე მუხლი წარმოადგენს, რომლის ძალითაც ხევისბერთან „ერთ სახლში მცხოვრები პირის“ სიცოცხლე ხევისბერის ანალოგიურად 6000 თეთრად შეფასდა. პასუხს კითხვაზე, თუ რატომ მოხდა ხევის-

ბერისა და მისი „მოახლის“ გათანაბრება მკითხველი მე-10 მუხლის კომენტარში გაეცნობა, აქ კი მხოლოდ იმას დავსძენთ, რომ ეს ფაქტი ხევისბერის უახლოესი ნათესავეების პრივილეგირებულ მდგომარეობაში ჩაყენებას და სახელმწიფოს მხრიდან მათი სამართლებრივი დაცვის მაღალ ხარისხს გულისხმობდა.²⁰⁶

3. „გაუყოფარი, მისსა სახლსა შიგან მოახლე, ერთსახლი კაცის“ განმარტებისთვის. ადრეფეოდალური ხანიდან, ქართული საზოგადოებრივი ორგანიზმის ძირითად უჯრედს დიდი ოჯახი წარმოადგენდა. დიდი ოჯახის ზოგი სახელწოდება უშუალოდ ოჯახის წევრთა ნათესაურ კავშირს გამოხატავს. მაგალითად, განუყოფელი სახლობა სიტყვასიტყვით მიუთითებს ერთ ქერქვეშ ცხოვრებას. აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის აზრით, სანამ ტერმინი „სახლი“ საცხოვრებელი ნაგებობის აღმნიშვნელ სიტყვად გადაიქცეოდა, ერთი სახურავის ქვეშ მცხოვრებ ადამიანთა ახლო ნათესაურ ჯგუფს ანუ დიდ ოჯახს ნიშნავდა.²⁰⁷ დიდი ოჯახი აერთიანებდა სისხლის ნათესავთა რამდენიმე თაობას მამის მხრიდან (ძმები, შვილები, შვილიშვილები, თითოეულის ცოლები),²⁰⁸ მაგრამ მრავალრიცხოვანი რომც ყოფილიყო, თუკი მინიმუმ სამ თაობაში არ იყო განფენილი, არ ითვლებოდა სრულყოფილ დიდ ოჯახად,²⁰⁹ ამდენად, ჩამონათვალს „მამა, ბიძა, ძმა, ბიძაძე, ძმისწული“, აქვს სანიმუშო მნიშვნელობა და გულისხმობს დიდი ოჯახის ნებისმიერ წარმომადგენელს განურჩევლად ხევისბერთან ნათესაობის ხარისხისა.

4. სისხლის ფასის გადახდის გარდა, განსახილველი მუხლი ითვალისწინებს დამნაშავის გაძევებას 2 წლით და მისი მთავარი სახლის დაგირავენებას. მამულის უკან ბოძების მექანიზმის მითითება, გაძევების პერიოდში დამნაშავის მამულის ჩამორთმევას და მის

²⁰⁶ **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი მეორე, თბილისი, 2012, 279.

²⁰⁷ **ხოფერია მ.**, ოჯახის გაყრის წესები ძველი ქართული სამართლის მიხედვით, დისერტაცია, 2015, 15.

²⁰⁸ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. III, თბილისი, 1973, 531.

²⁰⁹ **ონიანი ს.**, დიდი ოჯახის ინსტიტუტი სვანურ ჩვეულებით სამართალში, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი მეორე, თბილისი, 2012, 396.

სასეფოდ დადებას გულისხმობს, რაც ამ მუხლში პირდაპირ მითითებული არ არის. აღნიშნული ინსტიტუტების (გაძეგება, დანინდვა, მამულის ბოძება) განმარტება მოცემულია წინა მუხლებში, რის გამოც მათ აქ აღარ შეეცხებოთ (იხ. 1-ლი, მე-3 და მე-5 მუხლის კომენტარი). „იმავე ზემოთ განაჩენით“ მამულის ბოძება გულისხმობს, რომ გაძეგებიდან დაბრუნებული დამნაშავესათვის მამულის დაბრუნება უნდა მომხდარიყო ზემოთ დადგენილი წესის მიხედვით, კერძოდ, იგულისხმება ძეგლის დადების მე-5 მუხლში მოცემული მამულის დაბრუნების წესი. აღსანიშნავია, რომ ამ მუხლში გადმოცემულ მამულის დაბრუნების მექანიზმში ერთი განსხვავებაა ძეგლის სხვა მუხლებში აღწერილი ანალოგიური წინაპირობებისგან, კერძოდ, ადგილობრივ ხელისუფლებასა და დარბაზს შორის შუალედურ რგოლად ვეზირებთან ერთად გვევლინებიან მოურავებიც. როგორც ძეგლის დადების შესავლის კომენტარებისას აღინიშნა, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული შეხედულებით, ძეგლის დადებაში მოურავები ცენტრალური და სამეფისკარო მმართველობის მსხვილ მოხელეებად უნდა მივიჩნიოთ,²¹⁰ რაც ჩვენი აზრით, მართებული შეხედულებაა.²¹¹ ნ. ხიზანაშვილი მოურავს განსახილველი ძეგლის მიხედვით, ადგილობრივი ხელისუფლების თანამდებობად მიიჩნევს. მისი განმარტებით, მოურავი დარბაზს არაფერს „ჰკადრებს“, მაგრამ მის ბრძანებას კი ასრულებს, – „მოურავთა პირითა მამული ებოძოსო“. აქედან გამომდინარე, ნ. ხიზანაშვილის დასკვნით, მოურავი, ძეგლის დადებით, ბრძანების აღმასრულებელია.²¹² ამდენად, ნ. ხიზანაშვილის მიხედვით, გამოდის, რომ გაძეგებულის დაბრუნების შემდეგ მისთვის მამულის დასაბრუნებლად ერისთავმა და განმგებელმა უნდა მიმართონ ვაზირებს, ვაზირებმა დარბაზს, ხოლო დარბაზის ბრძანებით კი დაბრუნებულს მამული უნდა ებოძოს, და დარბაზის ეს ბრძანება მოურავის პირით უნდა

²¹⁰ *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი პირველი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 96; ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 139.

²¹¹ ძეგლის დადების შესავლის კომენტარში მოცემულია მოურავის, როგორც თანამდებობის ზოგადი დახასიათება.

²¹² *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 311.

გადაეცეს ადგილზე. ჩვენი აზრით, განსახილველი მუხლის ბოლო ნაწილის ამგვარი წაკითხვა არასწორია. მუხლის მიხედვით ჩანს, რომ მოურავები ვეზირებთან ერთად მიმართავენ დარბაზს მამულის ბოძების შესახებ, ანუ მამულის დაბრუნების პროცესში იმავე ფუნქციას ასრულებენ, რასაც ვეზირები. შესაბამისად, დარბაზს სწორედ მოურავები „ჰკადრებენ“ მამულის დაბრუნებასთან დაკავშირებით და მათი მოვალეობა ამ პროცესში დარბაზის ბრძანების აღსრულება არაა (ნ. ხიზანაშვილის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ).

მუხლი 8:

და თუ ქუეყანამ მოკლას ჯევისბერი, – განმგებლის სიკუდილის სწორი პატიჟი, ბეგარი და სისხლი დაეურვოს. და დაედვას ბეგარი საუკუნოდ.

1. თუ მთელი ქვეყანა (ხევის, სოფლის მცხოვრებნი ერთობლივად) მოკლავს ხევისბერს, მაშინ დამნაშავეებს განმგებლის მკვლელობისთვის დადგენილი სანქციის ანალოგიური სასჯელი, სამუდამო ბეგარა და სისხლის ფასი დაეკისრებათ.

2. განსახილველ მუხლში საუბარია დანაშაულის ჩადენაზე ჯგუფურად, მთელი სოფლის მიერ. კანონმდებელი ადგენს, რომ თუ მთელმა ქვეყანამ (ხევის, სოფლის მცხოვრებლებმა) ერთობლივად მოკლა ხევისბერი, მაშინ დამნაშავეებს განმგებლის მკვლელობისთვის დადგენილი სასჯელი უნდა დაეკისროს. განმგებლის მკვლელობას ანესრიგებს ძეგლის დადების რამდენიმე მუხლი: მე-2, მე-3, მე-4, მე-5, მაგრამ ჩვენ მე-8 მუხლთან მიმართებით აუცილებლად უნდა გამოვიყენოთ მე-2 მუხლით დადგენილი სანქცია, რადგანაც ამ უკანასკნელშია ანალოგიური დანაშაულის სუბიექტი – მთელი სოფელი, ხევი და სახეზე გვაქვს კოლექტიური პასუხისმგებლობა. განსახილველ მუხლში არ არის განმარტებული, თუ რა იგულისხმება ბეგარაში ან რას უდრის სისხლის ფასი, თუმცა ნათელია, რომ ყველაფერი მე-2 მუხლის სანქციის შესაბამისია. ამ მუხლის სანქციიდან გამომდინარე, განსახილველი მუხლითაც დამნაშავეებს (კერძოდ, მკვლელობაში მონაწილე თითოეულ სოფელს) დაეკისრებოდა ყოველწლიურად თითო ცხენის გამოყვანა, რომელიც სამუდამოდ გადავიდოდა სახელმწიფოს საკუთრებაში, ხოლო სისხლის ფასად – 6000 თეთრის გადახდა. მე-2 მუხლში, აგრეთვე მოხსენიებულია სასჯელის კიდევ ერთი სახე – გაპარსვა. განსახილველ მუხლში გაპარსვაზე ცალკე მითითება არ გვაქვს. ჩვენი აზრით, პატიჟი, როგორც სასჯელის ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინი გაპარსვასაც უნდა მოიცავდეს და სავარაუდოდ, ხევისბერის მკვლელობაში მონაწილე სოფლების თავკაცებსაც გაპარსავდნენ, ისევე როგორც ეს ხდებოდა განმგებლის მკვლელობის შემთხვევაში.

3. განსახილველი მუხლი ხევისბერის სახელოს სიძლიერის მაჩვენებელია, რადგანაც იგი განმგებლის მკვლევლობისთვის დადგენილი სანქციის ანალოგიურ სასჯელს ითვალისწინებს. ნ. ხიზანაშვილი აღნიშნავს, რომ ხევისბერი თემში მრავალგვარი უფლებამოსილებით იყო აღჭურვილი. მეცნიერი თავის დასკვნას საფუძვლად უდებს სწორედ მე-2 და მე-8 მუხლების ურთიერთშედარებას.²¹³ ხევისბერისა და განმგებლის მკვლევლობისთვის დადგენილი ანალოგიური სანქცია „შესაძლოა განვიხილოთ როგორც მეფისა და ცენტრალური ხელისუფლების მხრიდან ადგილობრივი საზოგადოების წარმომადგენელთა მიმართ გარკვეული კომპრომისი“.²¹⁴

²¹³ *ხიზანაშვილი ნ.*, ფშავ-ხევსურეთი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 227.

²¹⁴ *დავითაშვილი გ.*, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 280.

მუხლი 9:

და თუ ჯევისბერის განაყოფი და მისი გუარის კაცი მოკლას ვინმე, – თუ ძმაც იყოს ანუ სხუა რა გინდა რა მეყვსი იყოს, ჯევისბერის მოახლე იყოს განაყოფი, – განაყოფისა კაცისათვის სამი ათასი თეთრი სისხლის ფასად მისცეს და ორს წელიწადს განეძოს, და მამული სასეფოდ დაედვას.

ორს წელიწადს უკან იურვოს ერისთვისა და განმგებლის პირით, იმავე ვეზირთა საურავითა და წესითა დარბაზისათა, – მაშინღა მამული ებოძოს.

1. თუ ვინმე ხევისბერის ოჯახისაგან გამოყოფილ მისი გვარის წარმომადგენელს მოკლავს, მოკლული ძმა იქნება, თუ ნებისმიერი სხვა ნათესავი, შორეული, თუ ახლო, განაყოფი კაცის მკვლელობისათვის მკვლელმა 3000 თეთრი უნდა გადაიხადოს, 2 წლით გაძედეს და მისი მამული სასეფოდ დაიდოს. 2 წლის შემდეგ ითხოვოს მამული ერისთავისა და განმგებლის მეშვეობით, ვეზირთა შუამდგომლობით და დარბაზის განწესების მიხედვით, რის შემდეგაც მკვლელს მამული უკან ებოძოს.

2. მე-7 მუხლის კომენტარებისას აღინიშნა, რომ კანონმდებელი საკუთარი პოლიტიკის გატარებისას ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესების იგნორირებას არ ახდენს და ხევისბერის ნათესავებს პრივილეგიებზე მდგომარეობაში აყენებს, სამართლებრივი დაცვის მაღალ ხარისხს უდგენს. თუმცა წინამდებარე მუხლში იკვეთება, რომ მიდგომა სულაც არ არის ერთნაირი: ხევისბერის განაყოფი კაცის მკვლელი იხდის 3000 თეთრს. თუ რა საფუძველი უდევს ნათესავებს შორის ამგვარ დიფერენცირებას, მკითხველი მე-10 მუხლის კომენტარში გაეცნობა, აქ კი იმას დავსძენთ, რომ სახეზეა საგვარეულო ღირსების ერთგვარი შეზღუდვა. კანონმდებლის აზრით, მართალია, ხევისბერის განაყოფიც მისი გვარისაა, მაგრამ გაუყოფართან გათანაბრება მაინც არ შეიძლება.²¹⁵

²¹⁵ *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი მესამე, თბილისი, 2015, 459

3. „ხევისბერის განაყოფი და გუარის კაცის“ განმარტებისთვის. სხვადასხვა მიზეზთა გამო²¹⁶ დიდი ოჯახი იშლებოდა. ქართული სამართლის ისტორიაში ამ პროცესს „ოჯახის გაყოფით“, ანდა „ოჯახის გაყრით“ იხსენიებენ. არსებითად, იგი ახალი, დამოუკიდებელი ოჯახების შექმნას და თითოეული მათგანის მყარად განსაზღვრული საკუთარი ქონების გამოყოფას გულისხმობს.²¹⁷ წინამდებარე მუხლში ოჯახის გაყრას შემდეგი სამართლებრივი შედეგი უკავშირდება: გაყოფა ხდება ის გარემოება, რომელიც ერთი-ორად აცოტავებს, ამცირებს ხევისბერის განაყოფი ნათესავის სისხლს. ასე რომ თუნდაც ხევისბერის განაყოფი ძმა მოეკლათ, ორჯერ ნაკლები (3000 თეთრი) უნდა გადაეხადათ.²¹⁸ რასაკვირველია, ხევისბერის განაყოფი ამავედროულად გვარის წარმომადგენელიც იყო. გვარი წარმოადგენს სისხლით ნათესავთა ჯგუფს, რომლის წევრები თავიანთ წარმომადგენლობას მამის მხრიდან საერთო წინაპარს უკავშირებდნენ (ქალები შედიოდნენ ქმრის გვაროვნულ თემში).²¹⁹

4. „მეყვისის“ სისხლის 1500 თეთრად დაურევა – კანონის ანალოგია თუ არასწორი ინტერპრეტაცია?! ნიკო ხიზანაშვილი გამოთქვამს მოსაზრებას: „მეყვისის (შორეული ნათესავი) სისხლი ნახევრით ნაკლებია მოახლის (ახლო ნათესავი) სისხლზე. მართალია, ნაჩვენები არ არის სახელდობრ რამდენი ღირს ხევისბერის მეყვისის სისხლი, მაგრამ ანალოგიის დახმარებით იგი შეადგენდა 1500 თეთრს.“²²⁰ ჩვენ კატეგორიულად ვენიანაღმდეგებით მსგავს განმარტებას შემდეგი გარემოებების გამო: უპირველეს ყოვლისა, კანონმდებელი ხევისბერის ნათესავთა დიფერენციაციას არა ნათესაობის ხარისხის მიხედვით, არამედ მისი ოჯახისაგან გამოყოფის მიხედვით ახდენს. მე-7 მუხლი პირდაპირ უთითებს, „რა გინდა

²¹⁶ ძირითადად ასახელებენ დიდი ოჯახის წევრთა რაოდენობას, საცხოვრებელი სახლის ფართობის სიმცირესა და წევრთა უთანხმოებას. დანვრილებით იხ. *ხოფერია შ.*, ოჯახის გაყრის წესები ძველი ქართული სამართლის მიხედვით, დისერტაცია, თბილისი, 2015, 32-37.

²¹⁷ იქვე, 27.

²¹⁸ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 326.

²¹⁹ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტომი VII, თბილისი, 1987, 184.

²²⁰ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 327.

რა მისი გვარისა" იყოს სისხლი 6000 თეთრად დაიურვოსო, ხოლო წინამდებარე მუხლით, მოკლული „თუ ძმაც იყოს ანუ სხუა რა გინდა რა მეყვსი იყოს, ხევისბერის მოახლე იყოს განაყოფი“, განაყოფი კაცის სისხლი 3000 თეთრად განისაზღვრება. მართალია, დროის გასვლასთან ერთად ერთ-სისხლობა სუსტდება, იბადება განსხვავება შორეულსა და ახლოს შორის, მაგრამ ამას განსახილველ საკითხთან მიმართებაში, ძეგლის დადების მიხედვით, იურიდიული შედეგის მხრივ არანაირი მნიშვნელობა არ აქვს, რადგან, როგორც მე-10 მუხლში დავინახავთ, ხევისბერის ნათესავთა სამართლებრივი დაცვის მაღალი სტანდარტი არა გვარის კეთილშობილებას, არამედ ხევისბერობასთან, როგორც სახელოსთან, კავშირს ეფუძნება; ამ თვალსაზრისით კი განაყოფი ახლო და შორეული ნათესავი კანონისთვის აბსოლუტურად იდენტურია.

მუხლი 10:

ჯევისბერის მეყვსისა და მისის მოახლის სისხლისა და მისი განაყოფისა სისხლი, ასეთისა, რომე არა ეახლოს, ამაღ არა სწორად დავდევით, რომე ჯევისბერს დარბაზით ლაშქართ თავადობა ჰბოძებია და იგინი მისნი მოახლენი იქმნებიან და საბატონი, და მისნი მოახლენიცა, ამაღ რომე დარბაზით დაყენებულს ჯევისბერს ახლავან; თუ არა, განაყოფი არიან. მის განაყოფს ჯევისბერის მოახლისა სისხლის სწორი არ მართებს, ამაღ მისი სისხლი გაუნახევრეთ.

1. ხევისბერის შორეული და ახლო ნათესავის, მასთან გაუყოფლად მცხოვრების და მისი განაყოფის, მისგან გაყოფით მცხოვრების მკვლელობისათვის სისხლის თანასწორი საზღაური იმიტომ არ დანესდა, რომ ხევისბერს დარბაზისაგან ლაშქრის ხელმძღვანელობა აქვს ნაბოძები და ისინი (ხევისბერთან გაუყოფელნი) მასთან ერთსახლად მცხოვრებნი იქნებიან და ამიტომ საპატიო პირები, ამასთან მასთან მყოფნი, რადგანაც დარბაზის მიერ დანიშნულ ხევისბერს ახლავან (როგორც სამხედრო ვალდებულნი სამხედრო მეთაურს), თუ არა (ხევისბერთან გაუყოფელნი არ არიან), ხევისბერს ასევე ახლავან (როგორც სამხედრო ვალდებულნი სამხედრო მეთაურს), თუმცა მისგან გაყოფით არიან. შესაბამისად, განაყოფს ხევისბერთან ერთად მცხოვრების სისხლის თანასწორი საზღაური არ ეკუთვნის და ამიტომაც იგი განახევრებულია.

2. აღნიშნულ მუხლს ფაქტობრივად დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს და წარმოადგენს იმის ახსნას, თუ რატომ არაა თანასწორი ხევისბერთან ერთსახლად მცხოვრები და მისი განაყოფი ნათესავის სისხლის ფასი.

3. ხევისბერი, როგორც „ლაშქართ თავადი“. მოცემული მუხლის განმარტებიდან ჩანს, რომ ხევისბერის, როგორც მოხელის უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას შეადგენდა ხევის ლაშქრის შეყრა და მეთაურობა (თავადობა).²²¹ უფრო რომ დაეაკონკრეტოთ, ხევისბერი, როგორც საკვლევ რეგიონში განმნესებული საერო მოხე-

²²¹ ითონიშვილი ვ., აღმოსავლეთ საქარელოს მთიანეთის მოსახლეობის სტრუქტურა მე-14-მე-18 საუკუნეებში, თბილისი, 2001, 38.

ლე, საგამგეო ერთეულის სამხედრო უფროსი იყო.²²² თანამდებობა დარბაზის, ცენტრალური ხელისუფლების მიერ გახლდათ ბოძებული, თუმცა შეუძლებელი იყო ნებისმიერ პირს დაეკავებინა ასეთი საპატიო და მნიშვნელოვანი სახელო. ხევისბერობა ერთსა და იმავე გვარში ტრიალებდა, საგვარეულო ნიადაგზე გახლდათ აღმოცენებული და, როცა ხევისბერის გვარი ამოწყდებოდა, მხოლოდ შემდეგ შეიძლებოდა აღნიშნული სახელო სხვა გვარის წარმომადგენელს მიეღო.²²³ ხევისბერს ხელი მიუწევდებოდა მთიელთა შინაგანი სათემო ცხოვრების სხვა სფეროებზეც (მაგ., სამართალწარმოება, პოლიტიკური ფუნქციები), მაგრამ ძეგლის დადების მონაცემების გაანალიზება არ იძლევა იმ დასკვნის გამოტანის უფლებას, რომ სახელო თავის თავში აერთიანებდა საკულტო ხელისუფლებასაც, იგი მხოლოდ სამხედრო მოხელედ წარმოჩინდება.²²⁴

4. ხევისბერის ნათესავთა სისხლის განსხვავებული საზღაურის მიზეზი. ხევისბერის დიდი ოჯახის წევრებისა და მისი განაყოფების სისხლის ფასის უთანასწორობის მიზეზად ხევისბერობასთან, როგორც მეტად საპატიო თანამდებობასთან, კავშირის ხარისხი უნდა მივიჩნიოთ. უპირველეს ყოვლისა, დავაკონკრეტოთ ის გარემოება, რომ წოდებრივი მდგომარეობით ხევისბერი დიდგვაროვანთა წარმომადგენელი არ ჩანს; საწინააღმდეგო რომ დაგვეშვა, მაშინ წარმოუდგენელი იქნებოდა ნათესავთა დიფერენციაციის ახსნა, რადგან სისხლი „გვარსა ზედა დაიურვებოდა“. ვინაიდან, ხევისბერობა შემდგომში იმავე გვარის წარმომადგენლისათვის უნდა ებოძებინათ, პირველ რიგში მოიაზრებოდნენ მისი გაუყოფრები. შესაბამისად, მათ სისხლისსამართლებრივი დაცვის გაცილებით მაღალი სტანდარტი დაუდგინდათ, რაც განაყოფართან შედარებით სისხლის ორმაგ ღირებულებაში გამოიხატა.

²²² ითონიშვილი ვ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის სტრუქტურა მე-14-მე-18 საუკუნეებში, თბილისი, 2001, 38.

²²³ ხიზანაშვილი ნ., ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 313.

²²⁴ ითონიშვილი ვ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის სტრუქტურა მე-14-მე-18 საუკუნეებში, თბილისი, 2001, 38.

მუხლი 11:

ვინც ჰეროვანი კაცი მოკლას ჰეროვანმანვე კაცმან, სამს წლამდის გარდაიხუენოს და სისხლი ორასი დრაჰკანი დაეურვოს – ათას ორასი თეთრი; და მამული სასეფოდ დაედვას.

და თუ დარბაზისა ცნობასა ღირს იყოს იგი ჰეროვანი, თუთ იმავე ზემოთ განაჩენით დარბაზს იკითხონ ერისთავმან და განმგებელმან და აგრევე უბოძონ მამული.

და თუ დარბაზს არა ღირს იყოს ცნობასა, თუთ ერისთავმან და განმგებელმან შეუშვან და მისცენ მამული.

1. თუ ჰეროვანი მოკლავს ჰეროვანს, ის სამი წლით გაძევებული იქნება მამულიდან, დაეკისრება 200 დრაჰკანის, ანუ 1200 თეთრის გადახდის ვალდებულება და მისი მამული გადავა სახელმწიფო მფლობელობაში. თუ ჰეროვანი დარბაზის ცნობის ღირსი იქნება, ზემოთ დადგენილი წესის მსგავსად (იხ. მე-5 მუხლის კომენტარი), სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოს – დარბაზის განსჯის შედეგად მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე, ერისთავი და განმგებელი მისცემენ თემში დაბრუნების უფლებას და მამულსაც უკან დაუბრუნებენ. მაგრამ თუ ჰეროვანი დარბაზის ცნობის ღირსი არ იქნება, ერისთავსა და განმგებელს, დამოუკიდებლად მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე შეუძლიათ დააბრუნონ ჰეროვანი და უბოძონ მამული.

2. განსახილველი მუხლი ითვალისწინებს სპეციალური სუბიექტის – ჰეროვანის მიერ ჰეროვანის მკვლელობას, რაც მიუთითებს, რომ კანონმდებელი დამნაშავისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრებისას არა მარტო დაზარალებულის, არამედ, აგრეთვე, დამნაშავის გვარს თუ სოციალურ-წოდებრივ მდგომარეობას ითვალისწინებს.

3. ჰეროვანი – მუხლის ანალიზისთვის არსებითია ჰეროვანის მნიშვნელობის დადგენა. საკითხს ძირითადად ი. დოლიძის მიხედვით განვიხილავთ. ჰეროვანი მხოლოდ გიორგი ბრწყინვალის ძეგ-

ლის დადებაში იხსენიება და სხვა წყაროებში არ გვხვდება. სამართლის ნიგნი არ განმარტავს, თუ რა სოციალური, თუ უფლებრივი სტატუსი ჰქონდა ჰეროვანს მთიულეთში. „ჰეროვანნი“ ძეგლის დადების შესავალშია მოხსენიებული, სადაც ჩანს, რომ ჯადა-ცხატს ჩაბრძანებულ მეფეს შეუკრებია ადგილობრივი ხევისბერები და ჰეროვანები და იქაური საქმეები მათგან მოუკითხავს.²²⁵ ჰეროვანი აქ აღნიშნავს ხევის მოსახლეობის წარმომადგენელთა გარკვეულ ჯგუფს, რომელიც მეფეს მოუწვევია მთიულეთში შექმნილი მდგომარეობის გამოსარკვევად. ასევე, შესავალშივე, ჰეროვნებს ვხვდებით ხევისბერებთან ერთად, როგორც საკანონმდებლო კრების მონაწილეებს.²²⁶ აქედან გამომდინარე მისაღებია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც მეფის მიერ საკანონმდებლო კრებაზე სხვა პირებთან ერთად მთიულეთის კანონმდებლობის მისაღებად ხევის მცხოვრებთა ამ წარმომადგენლების მოწვევის მიზეზი, მათი განსაკუთრებით დიდი ცხოვრებისეული გამოცდილება და ადათ-ჩვეულებათა კარგად ცოდნა იყო.²²⁷ მსგავსი პრაქტიკა უცხო არ იყო ქართველი კანონმდებლებისათვის. მაგალითად, ვახტანგ VI სამართლის ნიგნის შესავალში არის მითითებული, რომ საკანონმდებლო კრება გაიმართა „კითხვითა ჭკუით მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთათა“.²²⁸ ი. დოლიძის აზრით, „ეროვანნი ხევისა და სოფლის საზოგადოებრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებია, რომლებიც ერისგან გამორჩეულნი არიან და სოფლის თავკაცებად ითვლებიან“.²²⁹ მსგავს აზრს აყალიბებს მ. კეკელია: „საფიქრებელია მისი გვაროვნული წყობილებიდან მომდინარეობა, ვითარცა შედარებით გვიან სისხლის საზღაურის გაჩენით მაინც პრივილეგიურებულ მდგომარეობაში ჩაყენებული პირის, დაახლოებით ისეთის, როგორიც იყო ხევისბერი, ოღონდ უფრო მცირე, მიკრო რაიონში“.²³⁰ ხევისბერის,

²²⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, თბილისი, ტ. 1, 1963, 401.

²²⁶ იქვე.

²²⁷ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 86.

²²⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 479.

²²⁹ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 85.

²³⁰ *კეკელია მ.*, ადამიანის სიცოცხლის, ჯანმრთელობის, პატივისა და ღირსების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები ძველ ქართულ სამართალში, თბილისი, 2015, 99.

როგორც საკულტო, მართლმსაჯულების და სამხედრო მეთაურის ფუნქციათა შემსრულებელი პირის უფლებამოსილებათა გაერცელების არეალია მთელი ხევი, რომელიც არც თუ მცირე ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულია, შესაბამისად, დასაშვებია ვივარაუდოთ, რომ ჰეროვანი საზოგადოებრივი მდგომარეობით წარმოადგენს პირს, რომელიც ხევის უკეთ მართვის მიზნით მასში შემავალი უფრო მცირე ტერიტორიული ერთეულის მართლმსაჯულების, თუ სამხედრო საქმეების მოგვარებაზე პასუხისმგებელი. ასევე, ძეგლის შესავალში ჩანს, რომ მთიულეთში ჩაბრძანებული მეფე ხევისბერებთან ერთად სწორედ ჰეროვანებთან განიხილავს ადგილობრივ „სასაქმოს“, ანუ სადაო, სამართლებრივი ხასიათის დავებს. ეს გარემოება მიანიშნებს ჰეროვანთა გარკვეულ მართლმსაჯულებით ფუნქციაზე მთიულეთში. აღნიშნულიდან გამომდინარე ძირითადად ვიზიარებთ ი. დოლიძის დასკვნას, რომ ჰეროვანი ერის, ხალხის წარმომადგენელია, ხევში შემავალი თემ-სოფლების თავკაცია, შესაძლოა დავუმატოთ – გარკვეული სამხედრო თუ მართლმსაჯულებითი ფუნქციებით აღჭურვილი. იგი გამორჩეულია უბრალო, მდაბიო ხალხისგან (სოფლიონთაგან), მაგრამ პრივილეგირებულ, წარჩინებულ ჯგუფს არ მიეკუთვნება.²³¹

4. ჰეროვანის მიერ ჰეროვნის მკვლელობისათვის იგივე სასჯელებია გათვალისწინებული, რაც წინა მუხლებით, კერძოდ, სისხლის დაურევა, გაძევება და მამულის სასეფოდ გადაცემა. აღნიშნული დანაშაულისათვის სისხლის საზღაური 200 დრაჰკანია. „დრაჰკანს ბიზანტიური ოქროს ფულის აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად გამოიყენებდნენ ქართულ წყაროებში XI-XVI საუკუნეებში“.²³² მუხლშივე მითითებულია, რომ 200 დრაჰკანი 1200 თეთრია (1 დრაჰკანი = 6 თეთრი), რაც ძეგლის დადების ფარგლებში მკვლელობისათვის გათვალისწინებული სისხლის ყველაზე უფრო მცირე ოდენობაა. ჰეროვნის სისხლის ღირებულება დახმარებას გვინევს მისი სტატუსის უკეთ წარმოჩენაში. ი. დოლიძე სწორად შენიშნავს, რომ ჰეროვანის უფლებრივი მდგომარეობის გასარკვევად საგულისხმო ცნობას შეიცავს ძეგლის დადების მე-20 მუხლი, რომლის მიხედვითაც, ჰეროვანი და სოფლიონი, ორივე სოფლის მცხოვრებია, თანაბრად

²³¹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 85.

²³² კაკანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, 1950, 106.

სამხედრო ბეგარავალდებული და სალაშქრო სამსახურზე თავის არიდების შემთხვევაში თანაბრად ისჯებიან. ამ თვალსაზრისით მათი უფლებრივი მდგომარეობა ერთნაირია. მაგრამ ჰეროვანი და სოფლიონი ცალ-ცალკეა აღნიშნული და ისინი ერთმანეთისგან მაინც განსხვავებულნი არიან. სოფლიონი მდაბიო, სოფლის მცხოვრები უბრალო ადამიანია, რომლის სისხლი ძეგლის დადებით საერთოდ არ არის განსაზღვრული. ჰეროვანის სისხლი კი განსაზღვრულია, იგი ყველაზე მცირეა, მაგრამ მაინც კანონით დადგენილი. ეს მიუთითებს, რომ ჰეროვანი განსხვავდება სოფლიონისგან, კანონმდებლობით მისგან გამორჩეულია, თუმცა მისი სისხლის შედარებითი სიმცირე მიუთითებს, რომ იგი პრივილეგიურულ, ნარჩინებულ ჯგუფს არ შეადგენს.²³³ ამას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ ჰეროვანის სისხლი 300 თეთრით ნაკლებია ლომისის ეკლესიის გლეხის სისხლზეც კი (42-ე მუხლი),²³⁴ ჰეროვანი და სოფლიონი სოციალურად ერთსა და იმავე საფეხურზე იდგნენ, თუმცა სავარაუდოდ, ჰეროვანებზე, როგორც საზოგადოების თავკაცებზე, სოფლიონთაგან მათი გამორჩეულობის გამო, ზოგად-ქართული კანონმდებლობით განსაზღვრული გლეხის სისხლი არ გაავრცელეს (განსხვავებით სოფლიონთაგან, იხ. მე-19 მუხლის კომენტარი) და მათ ჩვეულებრივ გლეხთან, რიგით მეთემესთან – სოფლიონთან შედარებით, უფრო დიდი ოდენობის სისხლი განუსაზღვრეს.

5. განსახილველ მუხლში კანონმდებელი, განსხვავებით წინა მუხლებისგან, არ ანესებს ჰეროვანის გაძევების ვადის ამონურვის შემდეგ მისი უკან დაბრუნებისა და ჩამორთმეული მამულის გადაცემის საკითხის უპირობოდ ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოს – დარბაზის მიერ განხილვის ვალდებულებას. ძეგლის დადების მიხედვით ამის საჭიროება წარმოიშვება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ჰეროვანი „დარბაზისა ცნობის ღირსი იყოს“, ანუ ზოგიერთი ჰეროვანი შეიძლება ყოფილიყო დარბაზის ცნობის ღირსი, ზოგიერთი კი არა. ამ უკანასკნელის თემში შემოშვების და მამულის დაბრუნების საკითხს ერისთავი და განმგებელი განსჯიდნენ. თუ ჰეროვანის მკვლელი ჰეროვანის თემში დაბრუნების და მამულის ბოძების სა-

²³³ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 85.

²³⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, თბილისი, ტ. 1, 1963, 418.

კითხს დარბაზი განსჯიდა, წინა მუხლების დანაწესის ანალოგიური პროცედურა უნდა განხორციელებულიყო, კერძოდ, გაძევებიდან სამი წლის გასვლის შემდეგ, თემში დასაბრუნებლად და მამულის უკან მისაღებად, ჰეროვანს ხვეწნით უნდა მიემართა ერისთავისთვის, როგორც ადგილობრივი ხელისუფლების უმაღლესი თანამდებობის პირისთვის, რომელიც ამის შესახებ ვეზირებს მოახსენებდა, ვეზირები დარბაზს მიმართავდნენ და დარბაზი გადაწყვეტდა დამნაშავეისათვის მამულის დაბრუნების საკითხს.

6. საინტერესოა, რაზე იყო დამოკიდებული გაძევებული (ამ შემთხვევაში ჰეროვანი) მისი უკან შემოშვებისა და მამულის დაბრუნებისას დარბაზის ცნობის ღირსი იქნებოდა თუ არა? შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ჰეროვნის შემოშვების და მისი დარბაზის მიერ ცნობის საკითხი დამოკიდებული იყო არა მის სახელოზე (თანამდებობაზე), არამედ გვარზე და რადგანაც ჰეროვნის თანამდებობა შეიძლება საპატიო გვარის წარმომადგენელს არც დაეკავებინა,²³⁵ საჭირო გახდა ხაზგასმა იმაზე, იქნება თუ არა კონკრეტული ჰეროვანი დარბაზის ცნობის ღირსი. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ დარბაზის მიერ ცნობის ღირსება ყოველთვის სახელოს სიდიდეზე არ იყო დამოკიდებული, არამედ გვარზეც. მაშინ ჩნდება კითხვა, რატომ არ არის იგივე საკითხი დასმული ხევისბერთან მიმართებით, რადგან არცერთ მუხლში, რომელიც ხევისბერის მიერ დანაშაულის ჩადენას ეხება (მუხ. მე-5, მე-6) არ არის დაკონკრეტებული იყო თუ არა ხევისბერი დარბაზის ცნობის ღირსი? ამაზე შემდეგი პასუხი შეგვიძლია გავცეთ: ხევისბერის თანამდებობას, როგორც წესი, კონკრეტული გვარის წარმომადგენელი იკავებდა და აღნიშნული გვარი მთიულეთში თავისთავად პატივსაცემ გვარად ითვლებოდა, შესაბამისად, ხევისბერობა მხოლოდ პატივსაცემი გვარის წარმომადგენელს შეეძლო,²³⁶ განსხვავებით ჰეროვანისაგან. ამიტომაც, ხევისბერის (ან დანაშაულის ჩადენის გამო გადაყენებული ხევისბერის) ცნობის ღირსების საკითხის დაკონკრეტებაც აღარ გახდა საჭირო. ამდენად, ძეგლის დადების მონაცემებიდან გამომ-

²³⁵ ჰეროვანნი პრივილეგიურ, წარჩინებულ ჯგუფს არ შეადგენდნენ. იხ. **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 85. აგრეთვე, იხ. ამავე მუხლში ჰეროვანის განმარტება.

²³⁶ შდრ. იხ. მე-5 მუხლის კომენტარი.

დინარე შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ხევისბერი (თუ ყოფილი ხევისბერი) თანამდებობრივად და გვარის თვალსაზრისითაც, თავისი სტატუსით თავისთავად იმსახურებდა მისი გაძევებიდან უკან დაბრუნებისა და მამულის ბოძების საკითხის დარბაზის წესით განხილვას, ავტომატურად ითვლებოდა დარბაზის მიერ ცნობის ღირსად. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ როცა სახელო იმდენად უმნიშვნელოა, რომ დამნაშავეს შემოშვების საკითხი მხოლოდ ამაზე ვერ იქნება დამოკიდებული, კანონმდებელი უკვე ყურადღებას ამახვილებს დამნაშავეს წარმომავლობაზე.²³⁷ მეორეს მხრივ კი დარბაზისადმი ცნობადობის საკითხი შეიძლება დამოკიდებული ყოფილიყო ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმეზე. ჩვენი აზრით, ამის მაგალითია მე-17 მუხლი, სადაც რეგლამენტირებულია ძმის მიერ ძმის მკვლელობის საკითხი. შეიძლება გაჩნდეს კითხვა, რომ შესაძლოა დამნაშავე ძმა იყო საპატიო გვარის და ამიტომაც გახდა მისი საქმე დარბაზის საკითხავი, თუმცა ეს მოსაზრება უნდა უარვეყოთ, რადგანაც მე-17 მუხლში არ არის საუბარი დარბაზისადმი ცნობის ღირსებაზე, პატივზე, როგორც სხვა მუხლებში (მაგ: განსახილველი მუხლი – „და თუ დარბაზისა ცნობისა ღირს იყოს“), არამედ პირდაპირ მოყვანილია გაძევებული დამნაშავეს შემოშვების წესი, სადაც ვეზირებთან ერთად დარბაზიც მონაწილეობს. ამ შემთხვევაში, საკითხი იყო დარბაზის განსჯადი არა იმიტომ, რომ დამნაშავე მნიშვნელოვანი პერსონაა, არამედ იმიტომ რომ ჩადენილია განსაკუთრებით მძიმე კატეგორიის დანაშაული.²³⁸ დასკვნის

²³⁷ ამ საკითხთან მიმართებით ასევე საინტერესოა მე-18 მუხლი, რომლის მიხედვითაც სასაპყროს ოდენობის განსაზღვრის საკითხი შეიძლება დარბაზის განსჯადი საქმე გახდეს, იმისდა მიხედვით, არიან თუ არა მხარეები დარბაზის ცნობის ღირსნი ანუ სავარაუდოდ, შესაბამისი საპატიო გვარის წარმომადგენლები.

²³⁸ სავარაუდოდ, დანაშაულის სიმძიმეს განაპირობებდა არა მხოლოდ მისი ხასიათი (მე-17 მუხლი), ასევე ისიც თუ ვის წინააღმდეგ იყო იგი მიმართული. მხედველობაში გვაქვს მე-5, მე-6, მე-7, მე-9 მუხლები, რომლებიც ითვალისწინებს მკვლელობას – განმგებლის, ხევისბერის და მისი ნათესავის (გაუყოფარის თუ განაყოფის). ამ მუხლებით ძეგლის დადებით გათვალისწინებული ყველაზე დიდი სახდელებია დანესებული, რაც ამ დანაშაულთა სიმძიმეზე მიუთითებს და ასევე გათვალისწინებულია დარბაზის უპირობო მონაწილეობა დროებით გაძევებული დამნაშავეს უკან შემოშვების და მამულის დაბრუნების გადაწყვეტაში, მათ შორის იმ მუხლებითაც, სადაც დანაშაულის სუბიექტი მხოლოდ ხევისბერი არ

სახით შეიძლება ითქვას, რომ, ჩვენი აზრით, ერთმანეთისგან უნდა გაიმიჯნოს დარბაზის მიერ დამნაშავეის შემოშვების სტანდარტი, მაშინ როცა თავისი სტატუსის (სახელოს მნიშვნელობა, საპატიო გვარი) გამო იგი ამას იმსახურებს და მეორე, როცა დარბაზის განსჯადობას განსაკუთრებით მძიმე კატეგორიის დამნაშავეების უკან დაბრუნების საკითხის განხილვაც განეკუთვნება.

გასათვალისწინებელია კიდევ ერთი გარემოება. როდესაც ვსაუბრობთ ძეგლის დადების ეპოქის მთიულეთზე, მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ აქ ამ პერიოდში სოციალური დიფერენცირება შორს არ იყო წასული და წოდებრივ განსხვავებებს ადგილი არ ჰქონდა. შესაბამისად, გვარის თვალსაზრისით განსხვავება მკვეთრად გამოხატული და ფორმალიზებული არ იყო, როგორც წოდებათა შორის განსხვავებისას. აქედან გამომდინარე ისმის კითხვა, თუ რა კრიტერიუმით ხდებოდა ამა თუ იმ გვარის საპატიოდ გამორჩევა და შესაბამისად დარბაზის ღირსად ცნობა, როდესაც თანამდებობრივი ფაქტორი არ იყო სახეზე, ან არ მიიღებოდა მხედველობაში? ამ საკითხის გასარკვევად დახმარების განევა შეუძლია მთიულეთ-გუდამაყრის სოციალური სტრუქტურის შესახებ XVIII საუკუნის მონაცემებს. ვახ. ითონიშვილის მიხედვით, მთიულეთი და გუდამაყარი საქართველოს მთიანეთის სხვა კუთხეებთან ერთად, სოციალური განვითარებით ბარს ჩამორჩებოდა. ამას უჩვენებს ვიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადება და მომდევნო პერიოდის წყაროებიც. იგივე ფიქსირდება XVIII საუკუნეშიც. XVIII საუკუნის II ნახევარში ერეკლე II-ის ბრძანებით ჩატარებული არაგვის ხეობის მოსახლეობის აღწერა გვიჩვენებს, რომ მთიულეთისა და გუდამაყრის მოსახლეობა სოციალურად ერთფეროვანი იყო და ძირითადად გლეხებისაგან შედგებოდა. მონაცემებით კარგად ჩანს, რომ მიუხედავად ამისა მთიულეთ-გუდამაყარში არსებობდნენ სხვებისგან გამორჩეული გვარები.²³⁹ ამა თუ იმ საგვარეულოს გამორჩევას, გავლენის ზრდას, თემის თავკაცობის პირობას ხელს უწყობდა თემის, საზოგადოების

არის (მუხ. მე-7, მე-9). ეს მუხლები (მე-7, მე-9) ასევე გვიჩვენებს, რომ დარბაზის უპირობო მონაწილეობას დამნაშავეის დაბრუნების და მამულის ბოძების გადაწყვეტილების მიღებაში შესაძლოა მართლაც განაპირობებდა დანაშაულის სიმძიმეც.

²³⁹ *ითონიშვილი ვ.*, მთიულეთისა და გუდამაყრის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XVIII საუკუნეში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1983, №4, 103-104.

წინაშე განსაკუთრებული დამსახურება, რაც გამოიხატებოდა მაგალითად, თავის გამოჩენაში თემზე მოთარეშე მტრის წინააღმდეგ ომში, საზოგადოების გათავისუფლებაში მასზე მოძალადე ოჯახისგან თუ გვარისგან და სხვა. მაგალითად, მთიულეთში XVIII საუკუნეში მოხდა ბურდულების გვარის დანაწილება. გადმოცემის თანახმად, ეს განპირობებული იყო იმით, რომ მათ განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი ოსების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამის შემდეგ სათემო კრებაზე დასმულა საკითხი, თუ რითი დაესაჩუქრებინათ თემის წინაშე ღვაწლმოსილი გვარის წარმომადგენლები. სათემო კრების გადაწყვეტილებით, მათთვის წმინდა გიორგის ეკლესიის მუდმივი დეკანოზობის უფლება მიუციათ. თემში დანაწილებული პირები ადრე თუ გვიან ხელისუფლების ყურადღების ცენტრში ექცეოდნენ და კანონზომიერია ის ფაქტი, რომ ბურდულთა გვარის წარმომადგენლები ადგილზე განმწესებულ მთიელ მოხელეთა შორის ფიგურირებენ.²⁴⁰ თემის წინაშე დამსახურების გარდა გვარების გამორჩევა ხდებოდა მეფის, ერისთავის წინაშე დამსახურების გამო. მაგალითად, მთიულეთში სამოურავოს ნაცვლის თანამდებობაზე გლეხები ინიშნებოდნენ, მაგრამ მხოლოდ ისინი, რომელთაც განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი სამეფო კარის ერთგული სამსახურით. ამ აღნიშნული აღწერის მიხედვით მთიულეთ-გუდამაყრის სამოხელეო აპარატში გვხვდებიან: ბურდულები, ნადიბაიძეები, ამირიძეები, ნაზლაიძეები, აფციაურები, რომლებიც შეიძლება ითქვას თაოსნობდნენ ამ რეგიონში.²⁴¹ აღნიშნული მონაცემების საფუძველზე ვახ. ითონიშვილი დაასკვნის, რომ XVIII საუკუნის მთიულეთ-გუდამაყარში ამა თუ იმ საგვარეულოს გავლენის გაზრდის და თემის თავკაცობის პირობას წარმოადგენდა, ერთ მხრივ, თემის წინაშე პირადი დამსახურება, მეორე მხრივ, მეფის სამსახურ-

²⁴⁰ *ითონიშვილი ვ.*, მთიულეთისა და გუდამაყრის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XVIII საუკუნეში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1983, №4, 106.

²⁴¹ იქვე, 105. XVIII საუკუნეში ვხვდებით ნადიბაიძეთა გვარის წარმომადგენლების დანაწილებას მოურავის თანამდებობაზე. მეფის წინაშე ერთგული სამსახურისთვის ერეკლე მეორეს არაერთი ნადიბაიძისთვის უბოძებია სახელო (იქვე, 107). გუდამაყრიდან კი ცენტრალური ხელისუფლების სათავეში განსაკუთრებით აქტიურად იყვნენ ჩართული აფციაურები. ერთ-ერთ აფციაურს ბახტრიონის ალებაში უსახელებია თავი და არაგვის ერისთავისაგან (სხვა ვერსიით მეფისგან) ჯილდოდ ნაცვლის სახელო მიუღია (იქვე, 111).

ში თავის გამოჩენა და სახელოს მფლობელობა. ამ ორი ფაქტორის მოქმედების ძალით მთიულეთ-გუდამაყარში ყველა საგვარეულო თანაბარი გავლენით და ავტორიტეტით არ სარგებლობდა. ზემოთჩამოთვლილი გვარები მთიულეთსა და გუდამაყარში სხვებზე მეტი გავლენით სარგებლობდნენ, თემში თავკაცობდნენ, მაგრამ მათი წრიდან გამოსული არც ერთი პირი მაღალ სოციალურ ნოდებაში არ გაფორმებულა. XVII-XVIII საუკუნეებში მთიულეთ-გუდამაყარში, არაგვის მთიულეთში არ შექმნილა სათანადო პირობები ბარის (თუნდაც არაგვის ხეობის ბარის ნაწილის) დამახასიათებელი ფეოდალური ინსტიტუტების განვითარებისათვის.²⁴² ეს მონაცემები სრულიად შესაძლებელია მივუსადაგოთ ძეგლის დადების ეპოქას. თუ XVIII საუკუნეში ძეგლის დადების გავრცელების ტერიტორიაზე – მთიულეთ-გუდამაყარში სოციალური სტრუქტურა ერთგვაროვანია, მითუმეტეს ანალოგიური ვითარება იქნებოდა იმავე რეგიონში XIV საუკუნეში. შესაბამისად, ამ პერიოდშიც ნოდებრივი განსხვავებულობის არ არსებობის მიუხედავად, გასაკვირი არაა ეარსებათ სხვებისგან გამორჩეულ, პატივსაცემ გვარებს, რომელნიც სხვა გვარებისაგან განსხვავებით დარბაზის ცნობის ღირსნი იქნებოდნენ. გვარის საპატიოდ, გამორჩეულად და შესაბამისად დარბაზის ცნობის ღირსად მიჩნევა სწორედ იმ კრიტერიუმებით უნდა მომხდარიყო, რითაც XVIII საუკუნის მონაცემებით ხდებოდა გვარების გამორჩევა და საზოგადოების თაოსნებად მათი ჩამოყალიბება. თანამდებობრივი ფაქტორის გარდა ესაა კონკრეტული გვარის წევრის თუ წევრების დამსახურება საზოგადოების, თემის წინაშე, ან მეფისადმი ერთგული სამსახური.²⁴³

²⁴² ითონიშვილი ვ., მთიულეთისა და გუდამაყარის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XVIII საუკუნეში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1983, №4, 106, 112, 116.

²⁴³ ხელისუფლის წინაშე დამსახურების გამო გლეხის გამორჩევა ფიქსირდება ბექა-აღბულას სამართლის წიგნითაც, რომლის პირველი სამოცდახუთი მუხლი გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადებამდე დაახლოებით 30-40 წლის წინათ იყო შედგენილი. კერძოდ, აქ გვხვდება გლეხის კატეგორია, რომელსაც „პატრონნი იცნობდენ სიკეთეზედა“. მისი სამართლებრივი სტატუსი გათანაბრებული იყო მსახურთან და სისხლის ფასი შეადგენდა 1000 თეთრს, განსხვავებით ჩვეულებრივი გლეხისაგან, რომლის სისხლის ფასი მხოლოდ 400 თეთრს უდრიდა (ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 429).

მუხლი 12:

თუ ჰევისბერმან მოკლას ჰეროვანი მამულის ნდომისათვის, ერთს წელიწადს მამულისაგან განიძოს.

და თუ ეფათერაკოს, დაიურვოს ისრე, ვით ზემოთ გაგვჩენია.

1. თუ ხევისბერი მოკლავს ჰეროვანს, იმის გამო, რომ ეს უკანასკნელი მამულის დაუფლებას ცდილობდა, მაშინ ხევისბერი გაძევებულ იქნება მამულიდან ერთი წლის განმავლობაში. ხოლო თუ დასახელებული გარემოების არსებობის გარეშე მოუხდეს („ეფათერაკოს“) ხევისბერს ჰეროვნის მოკლა, მაშინ, დაე, ისეთივე სასჯელი დაეკისროს, როგორიც ზემოთ დავადგინეთ.

2. ძეგლის დადების მე-12 მუხლი ეხება სპეციალური სუბიექტის – ხევისბერის მიერ ჰეროვნის მკვლელობას. აღნიშნული მუხლის პირველი ნაწილი ითვალისწინებს მკვლელობას ჩადენილ შემამსუბუქებელ გარემოებაში, კერძოდ, ხევისბერი ჰეროვანს კლავს „მამულის ნდომისათვის“.²⁴⁴ დასახელებული გარემოება არაერთგვაროვნად არის გაგებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. კერძოდ, გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ხევისბერი კლავს ჰეროვანს, რადგანაც სურს მისი მამულის ხელში ჩაგდება, მეორე მოსაზრებით კი, პირიქით, ამ მუხლის მიხედვით, სხვისი მამულის უკანონო დაუფლება სურს ჰეროვანს და ამიტომაც კლავს მას ხევისბერი. ძეგლის დადების დ. ბაქრაძისეული რედაქციის რუსული თარგმანის თანახმად, ხევისბერს ამოძრავებდა ანგარების მოტივი და არა ჰეროვანს.²⁴⁵ ანალოგიური პოზიცია აქვს დაფიქსირებული ძეგლის დადების ინგლისურად მთარგმნელ ო. უორდროპს.²⁴⁶ ალ. ვაჩიშვილიც ჰეროვანის მკვლელობას ხევისბერის ანგარებით

²⁴⁴ მამულის ნდომისათვის – მამულის დაუფლებისათვის, ხელში ჩაგდებასათვის. იხ. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 136.

²⁴⁵ Если ушельский старшина убьет отличнейшаго из жителей за присвоение себе имени его. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 59.

²⁴⁶ If an Elder of a Glen slay a Notable in order to take his patrimony. იხ. იქვე, 60.

მოტივს უკავშირებს.²⁴⁷ თუმცა დ. ფურცელაძეს განსხვავებული შეხედულება აქვს. როგორც მეცნიერი აღნიშნავს, არა ხევისბერს სურს ჰეროვანის მამულის დაუფლება და ამიტომ კლავს მას, არამედ ჰეროვანს ამოძრავებს საკულტო, საერთო საკუთრებაში არსებული მიწების მისაკუთრების მიზანი. ამ ვარაუდის ნამოყენების შესაძლებლობას იძლევა შემცირებული სანქცია.²⁴⁸ მართლაც, ძეგლის მე-11 მუხლისგან განსხვავებით (რომლის თანახმადაც ზოგადად ჰეროვანის მკვლევლობისათვის გათვალისწინებულია 1200 თეთრის ოდენობის სისხლის დაურება, ხოლო მამულიდან გაძევება ხდება სამი წლის ვადით), განსახილველ შემთხვევაში დამნაშავე ხევისბერს მამულისგან გააძევებდნენ მხოლოდ ერთი წლის ვადით, ხოლო სისხლის ფასის გადახდა და მამულის სასეფოდ დადება საერთოდ არ იყო გათვალისწინებული. ანალოგიური მოსაზრება აქვს გამოთქმული გ. დავითაშვილს: „მე-12 მუხლის პირველ ნაწილში არ არის საუბარი ანგარების მოტივით მკვლევლობის ჩადენაზე. ხევისბერი, როგორც საზოგადოების (ხევის) ხელმძღვანელი ვალდებული იყო დაეცვა ნებისმიერი ხელყოფისაგან საზოგადო ქონება, პირველ რიგში სათემო მიწები და თუ ჰეროვანი ხელყოფდა ასეთ ქონებას, ხევისბერი წინ უნდა აღდგომოდა მას და ხელი შეეშალა ამისათვის“.²⁴⁹ ჩვენ აბსოლუტურად ვიზიარებთ იმ მოსაზრებას, რომ განსახილველი მუხლით მამულის მისაკუთრების ანგარებითი მოტივი ამოძრავებს მხოლოდ და მხოლოდ ჰეროვანს და ხევისბერი სწორედ ამის გამო კლავს მას. ზემოთ აღინიშნა, რომ ამავე მუხლის პირველი ნაწილი ითვალისწინებს მოცემული დანაშაულის ჩადენას შემამსუბუქებელ გარემოებაში, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სანქციაზე და დამნაშავე ხევისბერს უმსუბუქდება მდგომარეობა – იგი გაძევებულ უნდა იქნეს მამულიდან მხოლოდ ერთი წლით და სხვა რაიმე სახის სასჯელის გამოყენებას მის მიმართ ად-

²⁴⁷ *ვაჩიშვილი აღ.*, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1946, 174.

²⁴⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 59.

²⁴⁹ *დავითაშვილი გ.*, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 287.

გილი არ აქვს. ამ შემთხვევაში პასუხისმგებლობის შემსუბუქებაზე მიუთითებს სასჯელის, ჰეროვანის მკვლელობისათვის წინა მუხლით გათვალისწინებულ სანქციასთან შედარება. ეს ფაქტი კიდევ ერთი დასტურია იმისა, რომ ძეგლის დადება არ არის დაფუძნებული ობიექტური შერაცხვის პრინციპზე.²⁵⁰

3. ძეგლის დადების მე-12 მუხლის მეორე ნაწილი, ასევე წარმოადგენს ჩვენი ყურადღების საგანს. დანაშაულის ამსრულებელი, ისევე როგორც განსახილველი მუხლის პირველ ნაწილში, არის ხევისბერი, დაცული სამართლებრივი სიკეთე კი ჰეროვანის სიცოცხლე. აღნიშნულ შემთხვევაში პრობლემურია დანაშაულის სუბიექტური მხარის დადგენა, რაც ერთგვარად იქნა განხილული ძეგლის დადების მე-3 მუხლის კომენტარში. ძეგლის დადება „ფათერაკს“ მე-12 მუხლშიც იმავე მნიშვნელობით ტვირთავს, როგორც მე-3 მუხლში. გ. დავითაშვილი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „მე-12 მუხლის მეორე ნაწილი აზრობრივად პირველი ნაწილიდან გამომდინარეობს“.²⁵¹ აქ იგულისხმება ისეთი შემთხვევა, როცა ხევისბერი კლავს ჰეროვანს მუხლის პირველ ნაწილში გადმოცემული პირობების გარეშე.²⁵² იგივე გარემოება შეინიშნება მე-3 მუხლთან მიმართებითაც. ერთადერთი განსხვავება, რაც დასახელებულ ორ მუხლს შორის არსებობს, არის ის, რომ მესამე მუხლის წინამდებარე სამართლის ნორმაში დამამძიმებელი გარემოება გვაქვს სახეზე (განმგებლის კოლექტიური მკვლელობა), მე-12 მუხლის პირველ ნაწილში კი პირიქით, შემამსუბუქებელი. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ტერმინი „ეფათერაკოს“ ყოველთვის გამოყენებულია ისეთ კონტექსტში, რომ მის წინამდებარე მუხლში მოწესრიგებულია დანაშაული ჩადენილი დამამძიმებელ (იხ. მე-2 მუხლი) ან შემამსუბუქებელ (იხ. მე-12 მუხლის პირველი ნაწილი) გარემოებაში. თვით „ეფათერაკოს“ კი გამოხატულია ისეთი განზრახი დანაშაულის აღსანიშნავად, რომელიც ყოველგვარი დამამძიმებელი და შემამსუბუქებელი გარემოებების გარეშე ხდება. აქედან გამომდი-

²⁵⁰ დავითაშვილი გ., გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 289.

²⁵¹ იქვე, 288.

²⁵² იქვე.

ნარე, ამ ტერმინს კანონმდებელი იყენებს ე.წ. მარტივი მკვლელობის მნიშვნელობით.

4. „დაიურვოს ისრე, ვით ზემოთ გაგჳჩენია“-ს განმარტებისათვის. განსახილველი მუხლის მე-2 ნაწილში მოცემული გვაქვს, რომ თუ ხევისბერს „ეფათერაკოს“ ჰეროვანი, მაშინ მას უნდა დაეკისროს ისეთივე სასჯელი, როგორიც დადგენილია არა მე-12 მუხლის პირველ ნაწილში, არამედ მე-11 მუხლში, რომელიც ანებს პასუხისმგებლობას ჰეროვნის მიერ ჰეროვნის მკვლელობისათვის. თუ შემამსუბუქებელ გარემოებაში ჩადენილი მკვლელობისათვის კანონმდებელი, შესაბამისად შემცირებულ სანქციას ადგენდა, ლოგიკურია, რომ მოცემული მუხლის მეორე ნაწილში, ხევისბერის მიერ ჰეროვნის განზრახმა მკვლელობამ, ყოველგვარი შემამსუბუქებელი გარემოების გარეშე, გამოიწვიოს სანქციის გაზრდა. კანონმდებელი პირდაპირ აკეთებს მითითებას მე-11 მუხლზე და ამით გვამცნობს, რომ ხევისბერს, რომელიც კლავს ჰეროვანს არანაირი უპირატესობა არ ენიჭება ჰეროვნის მკვლელ ჰეროვანთან მიმართებით. აქედან გამომდინარე, მკვლელ ხევისბერს, რომელმაც განზრახ მოკლა ჰეროვანი, დაეკისრებოდა შემდეგი სახის სასჯელი: იგი გაძევებული იქნებოდა მამულიდან 3 წლით, აღნიშნული დროის განმავლობაში მისი უძრავი ქონება სამეფო მფლობელობაში გადავიდოდა და აგრეთვე, დაეკისრებოდა სისხლის ფასის გადახდა 200 დრაჰკანის – 1200 თეთრის ოდენობით.

მუხლი 13:

ციხისთავნი ჯადას ორნი იყვნენ. ნესი ასრე არის, რომე, ჯადელთ თუ ვინ მოკლას ციხისთავი, ჯევისბერმან ანუ სხუამან ვინმე, ესრეთ რომ ციხისთავად იდგეს ბრძანებით და არა გარდადგომილ იყოს, სამს წელიწადს მამულისაგან განიძოს და მამული სასეფოდ დაეჭიროს, და სამი ათას ზუთასი თეთრი სისხლად დაეურვოს.

სამს წელიწადს უკანით შემოიშვას და მამული ებოძოს იმ ზემოთ წესითა და განაჩენითა.

1. დაე, ხადაში ორი ციხისთავი იდგეს. საყოველთაო ნესი ასეთია, რომ თუ ვინმე ხადის მცხოვრებთაგანი მოკლავს ციხისთავს, და არ აქვს მნიშვნელობა დამნაშავე ხევისბერი იქნება თუ ვინმე სხვა, მაშინ როდესაც ციხისთავი დანიშნულია თანამდებობაზე ბრძანებით და არ არის გადამდგარი, დამნაშავე გაძევებულ უნდა იქნეს მამულიდან 3 წლის განმავლობაში, ხოლო მისი უძრავი ქონება სახაზინო საკუთრებაში გადავიდეს. აგრეთვე, მან უნდა გადაიხადოს სისხლის ფასი – 3500 თეთრის ოდენობით. 3 წლის გასვლის შემდგომ კი გაძევებული უკან უნდა დააბრუნონ და ჩამორთმეული მამულიც გადასცენ ზემოთ დადგენილი წესების დაცვით.

2. განსახილველი მუხლი ეხება ადგილობრივი ხელისუფლების მოხელის – ციხისთავის მკვლელობას, ამასთან საუბარია მხოლოდ ხადელი ციხისთავის მკვლელობაზე. მუხლში დაზუსტებულია, თუ ვინ შეიძლება ყოფილიყო აღნიშნული დანაშაულის ამსრულებელი, სახეზე არ გვყავს დანაშაულის სპეციალური სუბიექტი ნოდებრივი თუ თანამდებობრივი მდგომარეობის მიხედვით, იგი შეიძლება იყოს ნებისმიერი პირი, ხევისბერი ან ვინმე სხვა, მაგრამ აუცილებელია, რომ დამნაშავე წარმოადგენდეს ხადის მკვიდრს. ამასთან, ხევისბერის ან სხვა მოხელის მიერ ჩადენილ დანაშაულს არ ენიჭება პრივილეგირებული მნიშვნელობა და დამნაშავე (მოყვანილი მაგალითის შემთხვევაში, ხევისბერი) ისევე დაისჯება, როგორც ხადაში მცხოვრები ნებისმიერი სხვა პირი. ნოდებრივ და თანამდებობრივ დიფე-

რენციასთან მიმართებით კანონმდებელი აღნიშნულ მუხლში განსხვავებულ პოზიციას აფიქსირებს, რადგანაც, როგორც წესი, იგი მაღალი მოხელის თუ წოდების წარმომადგენლის მიერ ჩადენილ მკვლელობას ნაკლებად მძიმე დანაშაულად განიხილავს, ვიდრე ჩვეულებრივი მოქალაქის მიერ (შედარებისთვის იხ. მე-5 მუხლის კომენტარი, რომელიც ხევისბერის მიერ განმგებლის მკვლელობას ეხება).

3. **ხადა** – აღნიშნული დასახელება ჯერ კიდევ ძეგლის დადების შესავალ ნაწილში გვხვდება, როდესაც კანონმდებელი ადგენს სამართლის მოქმედების ტერიტორიულ ფარგლებს: „ჯუართა ყელს აქეთ, ჯადა-ცხაოტს, ზანდუკის ჯევს, კიბეთ ქუეშეთ და მენესოს ზემოთ“.²⁵³ „ჯადა მთიულეთის ჩრდილო მხარეშია. ამ ტერიტორიაზე მდებარეობენ სოფლები: ჯალუმინი, სეთურნი, შარუმინი, ზაქანი, ქოროლო და სხვა. ჯადას დასავლეთით ეკვრის კაიშაურთ ველი, რომელიც არაგვის ფლეშეებით მთავრდება.“²⁵⁴ ადგილობრივი განსაზღვრებით, სახელწოდება „ხადა“ ნიშნავს მთას, მთიან ადგილს.²⁵⁵ ვ. ითონიშვილი აღნიშნავს, რომ ხადა არის ციხე-კოშკებით გამაგრებული თემი, როგორც ციხისთავთა ადგილსამყოფელი.²⁵⁶ ძეგლის დადება ხადაში ორი ციხისთავის არსებობაზე მიუთითებს, რაც ხაზს უსვამს მის მნიშვნელობას. ხადის ერთი ციხისთავი უნდა მჯდარიყო ბენიანთ ვაკეზე – ხადის კარზე, ხოლო მეორე კი დიდველზე. ამრიგად, ხადის ციხისთავნი მსხდარან სწორედ იმ ტერიტორიაზე, სადაც გადიოდა მთავარი კომუნიკაციები.²⁵⁷ ძეგლის

²⁵³ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 104.

²⁵⁴ იქვე, 25.

²⁵⁵ გვასალია ჯ., გიორგაძე მ., სურამელაშვილი მ., ჭურღულია ლ., ხადის ხეობა, თბილისი, 1983, 5.

²⁵⁶ ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 209.

²⁵⁷ გვასალია ჯ., გიორგაძე მ., სურამელაშვილი მ., ჭურღულია ლ., ხადის ხეობა, თბილისი, 1983, 8. ვახ. ითონიშვილის თანახმად, ორი ციხისთავის არსებობა ხადაში უკავშირდება ხადის თემის ტერიტორიული თვალსაზრისით ორ ნაწილად გაყოფას – გაღმა ხადად (საკუთრივ ხადის ხევად, ვახუშტისეულ ციკარად) და გამოღმა ხადად (ვახუშტისეულ დაბა ჯადად, დღევანდელ დიდველად). მისი ვარაუდით, ერთ-ერთი ციხისთავი განაგებდა სწორედ გაღმა ხადის ციხეებს, მეორეს კი გამოღმა ხადის ციხეებზე (ბარა (ითონიშვილი ვ., მთიულეთისა და გუდამაყრის მოსახლეობის

დადებაში ხადელ ციხისთავზეა საუბარი, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ხადა ციხეთა სიმრავლით გამოირჩეოდა, სწორედ ამიტომაც იდგნენ ციხისთავები ხადაში. „საქართველოში, გარდა სვანეთისა, ჩვენ არ ვიცით არც ერთი კუთხე, სადაც ასეთ მცირე ტერიტორიაზე ასე ბევრი კოშკი იდგეს“.²⁵⁸ ხადაში 60 კოშკი ყოფილა. ერთ-ერთი ქართული ხალხური ლექსის თანახმად, ხადა სწორედ 60 კოშკით იყო განთქმული.²⁵⁹ აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ „ჯერჯერობით აუხსნელია ხადაში ციხე-სიმაგრეთა ასეთი სიმრავლე, რის მიზეზადაც მხოლოდ სასაზღვრო მდებარეობა არ გამოდგება, ვინაიდან მეზობელ ხეობასა თუ პროვინციაში სათავდაცვო ნაგებობათა ასეთი სიჭარბე არსად აღინიშნება“.²⁶⁰ ამასთან, გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადება მხოლოდ ხადელი ციხისთავის სისხლის ფასს ადგენს, რაც აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ძეგლის დადების მოქმედების ფარგლები მხოლოდ არაგვის ხეობის მთის მხარეებზე ვრცელდებოდა და შესაბამისად არ მოიცავდა საქართველოს სხვა კუთხეებში, უპირატესად კი, მონაპირე კუთხეში – ხევში მდებარე დარიალის სიმაგრეს, რომელიც არანაკლები სტრატეგიული მნიშვნელობით გამოირჩეოდა.²⁶¹ ამდენად, აღნიშნული მუხლი ადასტურებს, რომ ძეგლის დადების მოქმედება ხევზე არ ვრცელდებოდა.

4. ციხისთავი – სანამ თავად ციხისთავის მნიშვნელობას გა-
ვიაზრებდეთ, უპირველესად უნდა განვმარტოთ თუ რას წარმოად-
გენდა ციხე. სულხან-საბა ორბელიანი ციხეს განმარტავს, როგორც
სიმაგრეს, ნაშენებს.²⁶² ანალოგიურ განმარტებას ვხვდებით ნ. ჩუ-
ბინაშვილის ქართულ ლექსიკონში.²⁶³ აგრეთვე, ციხე არის სამხედ-
რო-თავდაცვითი ნაგებობა – მაღალი გალავანი კოშკებით, შიდა

სოციალური სტრუქტურა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, 1983, №4, 110).

²⁵⁸ გვასალია ჯ., გიორგაძე მ., სურამელაშვილი მ., ჭურღულია ლ., ხადის ხეობა, თბილისი, 1983, 16.

²⁵⁹ იქვე, 7, 8.

²⁶⁰ იქვე, 46.

²⁶¹ ითონიშვილი ვ., არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 209-210.

²⁶² ორბელიანი ს., ლექსიკონი ქართული, II, თბილისი, 1993, 339.

²⁶³ ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი, აღ. ლლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1961, 436.

ციხით და სხვა.²⁶⁴ ძეგლის დადებასთან მიმართებით ციხის მნიშვნელობა განმარტებული აქვს დ. ფურცელაძეს. აღნიშნულის თანახმად, ციხე არის ანალოგიური სიმაგრის, კოშკის. იგი წარმოადგენს სამეთვალყურეო-თავდაცვითი და საევაკუაციო დანიშნულების საფორტიფიკაციო ნაგებობას, აგრეთვე მას შეიძლება მივანიჭოთ საბაჟოს მნიშვნელობაც. ციხე-კოშკი ეს არის საცხოვრებელი კომპლექსი თავდაცვითი ნაგებობის ელემენტებით. ძეგლის დადების სამოქმედო ტერიტორიაზე სამი სახის ნაგებობას განასხვავებდნენ: საცხოვრებელი კოშკი, საცხოვრებელი სახლი კოშკით და საბრძოლო დანიშნულების კოშკებით გარშემორტყმული საცხოვრებელი კომპლექსი.²⁶⁵ როგორც ვხედავთ, ციხე გაიგივებულია კოშკის, სიმაგრის მნიშვნელობასთან. „მემატიანესთან ციხე ყოველთვის ციხეს კი არ აღნიშნავს, არამედ კოშკსაც. საინტერესოა, რომ მთიულეთში ადგილობრივი მოსახლეობა დღესაც ციხეს უწოდებს, როგორც ციხე-სიმაგრეს, ასევე კოშკს“.²⁶⁶ სწორედ აღნიშნული ციხის უფროსს წარმოადგენს ციხისთავი. იგი არის ციხე-სიმაგრის (ან პატარა გამაგრებული ქალაქის) უფროსი.²⁶⁷ რუსულად ციხისთავი თარგმნილია როგორც, *начальник крепости*,²⁶⁸ *комендант крепости* (ციხის უფროსი).²⁶⁹ ო. უორდროპი ციხისთავს ინგლისურად შემდეგნაირად თარგმნის – *castellan*.²⁷⁰ ნ. ხიზანაშვილი აღნიშნავს, რომ ციხისთავი სამხედრო დანიშნულების პირი იყო, ისევე როგორც ხე-

²⁶⁴ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986, 539.

²⁶⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 148.

²⁶⁶ იხ. სქოლიო, *გვასალია ჯ., გიორგაძე მ., სურამელაშვილი მ., ჭურღულია ლ.*, ხადის ხეობა, თბილისი, 1983, 10.

²⁶⁷ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986, 539.

²⁶⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 60.

²⁶⁹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 314.

²⁷⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 60.

ვისბერი. მისი სამხედრო მნიშვნელობა კი იმაში გამოიხატებოდა, რომ მტრისაგან უნდა დაეცვა ციხის შემოგარენი, ამასთან ციხისთავი არ იყო ციხის პატრონი, მესაკუთრე, იგი უბრალოდ ციხის უფროსს წარმოადგენდა და მას მეციხოვნე ჯარი ემორჩილებოდა.²⁷¹ ამასთან, ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ ციხისთავი სახელოს, თანამდებობრივი მდგომარეობის გამომხატველი ტერმინია. იგი არის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულში ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელი. ძეგლის დადება ადგენს ციხისთავის სისხლის ფასს – 3500 თეთრის ოდენობით. მოცემული მუხლის შემთხვევაში, სისხლის დაურეგება ხდება სახელოს და არა წოდებრივი მდგომარეობის შესაბამისად. ციხისთავს ადგილობრივ ხელისუფლებაში მეტად საპატიო მდგომარეობით უნდა ესარგებლა, რადგანაც მთის ხალხისთვის მნიშვნელოვანი იყო ციხე, და შესაბამისად დიდად პატივცემული უნდა ყოფილიყო ციხის თავკაცი. მისი სისხლის ფასი განმგებლის და ხევისბერის სისხლის ფასის ნახევარს (მცირედით მეტს) წარმოადგენს, სხვა სანქცია კი ანალოგიურია. განსხვავებას ვხვდებით მხოლოდ სისხლის ფასთან მიმართებით. ძეგლის დადების მიხედვით, ციხისთავის პრივილეგირებული მდგომარეობა იქიდანაც ჩანს, რომ მისი სისხლის ფასი (3500 თეთრი) მნიშვნელოვნად აღემატება ჰეროვანის სისხლის ფასს, რომელიც 1200 თეთრითაა განსაზღვრული.²⁷²

5. ხადაში ორი ციხისთავის ყოფნის იმპერატიული მნიშვნელობის შესახებ – მოცემულ შემთხვევაში ჩვენი ყურადღების საგანს წარმოადგენს განსახილველი მუხლის პირველი წინადადება. „ციხისთავნი ჯადას ორნი იყვნენ“. დ. ფურცელაძის თარგმანის თანახმად ეს შემთხვევა შეგვიძლია გავიაზროთ შემდეგნაირად – ხადაში ორი ციხისთავი იყო.²⁷³ თუმცა მეცნიერი არ გამორიცხავს იმ გარემოების არსებობასაც, რომ „იყვნენ“-ს იმპერატიული მნიშ-

²⁷¹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 314.

²⁷² *გვასალია ჯ., გიორგაძე მ., სურამელაშვილი მ., ჭურღულია ლ.*, ხადის ხეობა, თბილისი, 1983, 11.

²⁷³ *Начальников крепостей в Хаде было два*. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 60.

ვნელობა ჰქონოდა მინიჭებული.²⁷⁴ მნიშვნელოვანია გამოვარკვე-
ოთ კანონმდებლის მიზანი, მისი აზრი. სურდა მას იმპერატიულად
დაედგინა ხადაში ორი ციხისთავის არსებობის აუცილებლობის შე-
სახეზე, თუ რეალურად მართლაც ორი ციხისთავი იდგა და კანონ-
მდებელმა ეს ფაქტი უბრალოდ აღნიშნა მუხლის დასაწყისში. აღ-
ნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო იქნებოდა მოგვე-
ტანა ძეგლის დადების მოცემული მუხლის თარგმანის სხვა ვერსი-
ებიც. რუსულ თარგმანში დ. ბაქრაძის რედაქციით (1887) პირდაპირ
არის აღნიშნული, რომ ხადაში ორი ციხისთავი უნდა ყოფილიყო²⁷⁵
ანუ მას იმპერატიულ მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული. ანალოგიუ-
რად აქვს იგი გააზრებული ო. უორდროპს, რადგანაც აღნიშნავს
– In Khada there shall²⁷⁶ be two castellans.²⁷⁷ (თუმცა უნდა გავითვა-
ლისწინოთ ის გარემოებაც, რომ ო. უორდროპის ინგლისური თარ-
გმანი გარკვეულწილად დაფუძნებულია ზემოთ მოტანილ რუსულ
თარგმანზე).²⁷⁸ ძეგლის დადების ფრანგულად მთარგმნელიც, ჟ.
კარსტი, ზემოთ განხილული თარგმანის ანალოგიურ შესატყვისს
გვთავაზობს.²⁷⁹ (თარგმნის დროს ჟ. კარსტი სარგებლობს ძეგლის
დადების რუსული და ინგლისური გამოცემებით).²⁸⁰ აღნიშნულ სა-
კითხზე ი. დოლიძის განმარტება შემდეგნაირია: „ხადის ციხე-სი-
მაგრეში ორი ციხისთავი იყოს“.²⁸¹ ზემოთ მოხმობილი მაგალითე-
ბის საფუძველზე ირკვევა, რომ მეცნიერები ძირითადად ხადაში
ორი ციხისთავის არსებობის იმპერატიულ მოთხოვნას აღიარებენ,
თუმცა დ. ფურცელაძე უპირატესობას ანიჭებს ხადაში ორი ციხის-
თავის ყოფნის ფაქტს (ამას ვასკვნით იქიდან, რომ მეცნიერი თავის

²⁷⁴ იქვე, 61.

²⁷⁵ В Хаде должны быть два начальника крепости. იხ. იქვე.

²⁷⁶ shall – გამოხატავს მოვალეობას, განზრახვას, ბრძანებას, მუქარას. იხ.
ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 2007, 716.

²⁷⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-
საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ.
ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 61.

²⁷⁸ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 93.

²⁷⁹ Dans Khada doivent être deux capitaines de citadelle. იხ. ძეგლის დადება
გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზა-
და, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბი-
ლისი, 1988, 61.

²⁸⁰ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 95.

²⁸¹ იქვე, 153.

ძირითად თარგმანში ორი ციხისთავის იმპერატიულად არსებობის აუცილებლობაზე არ მიუთითებს და ამ უკანასკნელ გარემოებას მხოლოდ სქოლიოში აღნიშნავს შენიშვნის სახით), რასაც, მისი აზრით, კანონმდებელმა უბრალოდ ხაზი გაუსვა მე-13 მუხლის დასაწყისში. ჩვენ ვიზიარებთ ი. დოლიძის მოსაზრებას, რომ ხადაში ორი ციხისთავი უნდა იყოს და არა – იყო. კანონმდებლის ენა მეტად თავისებურია და მის სიღრმისეულად გასაზრებლად ვერ შემოვიფარგლებით მხოლოდ მე-13 მუხლით, ამიტომაც ლოგიკური იქნებოდა დაგვედგინა, ხომ არ იყენებს კანონმდებელი იმავე სიტყვას – „იყვნენ“ ბრძანებითი ფორმის გამოსახატავად სხვა მუხლებში. შევადაროთ 27-ე მუხლში გამოყენებულ ენას: „და თუ დარბაზით მისსა ბოძებასა უღირსი იყოს, ერისთავმან და განმგებელმან მისცენ და აგრევე მობეგრედ და მოსამსახურედ იყვნენ“.²⁸² აღნიშნულ მუხლში აშკარაა ბრძანებითი ხასიათი. კანონმდებელი ადგენს, რომ დაე, მოსამსახურედ და მობეგრედ იყვნენო. ამიტომაც, არ არის გამორიცხული, რომ მე-13 მუხლშიც იგივე შინაარსი ჩადებული და იმპერატიულად დადგენილია ხადაში აუცილებლად მხოლოდ ორი ციხისთავის არსებობის შესახებ. თუმცა, დ. ფურცელაძის მოსაზრებაც მხედველობაშია მისაღები, რადგანაც ძეგლის დადება შეიცავს ისეთ სამართლის ნორმებსაც, რომლებშიც იმპერატიული მნიშვნელობა არ იკვეთება და მხოლოდ ფაქტობრივი გარემოებების აღწერით შემოიფარგლება. (მაგალითად, იხ. მე-10, მე-20 მუხლები).

6. განსახილველ მუხლში აღნიშნულია, რომ ციხისთავი თანამდებობაზე „იდგეს ბრძანებით და არა გარდადგომილ იყოს“, მაგრამ არ არის დაზუსტებული ვისი ბრძანებით უნდა იდგეს. ზოგადად, ციხისთავის თანამდებობაზე განმწესება ხდებოდა დარბაზის მიერ.²⁸³ იმავეს უნდა ჰქონდეს ადგილი ძეგლის დადების მიხედვითაც. დ. ფურცელაძე აღნიშნავს, რომ ძეგლის დადების შესაბამისად, დარბაზის მიერ გაცემული განკარგულება ბრძანებად უნდა იწოდებოდეს.²⁸⁴ ძეგლის მე-10 მუხლის თანახმად, „ვევისბერს

²⁸² *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 113.

²⁸³ ციხისთავებს დარბაზის ბრძანებით ეკავათ საფორტიფიკაციო ნაგებობების სიმრავლით განთქმული ხადის თემის ციხე – სიმაგრეების უფროსთა სახელო. იხ. *იოთხიშვილი ვ.*, არაგვი და არაგველები, თბილისი, 1989, 182.

²⁸⁴ *ფურცელაძე დ.*, გიორგი V „ძეგლის დადების“ მონმობანი „დარბაზის“

დარბაზით ლაშქართ თავადობა ჰბოძებია". აღნიშნული გარემოება გვაძლევს იმის ვარაუდის შესაძლებლობას, რომ ციხისთავსაც დარბაზი უბოძებდა „სახელოს“. დ. ფურცელაძის მოსაზრებითაც, განსახილველი მუხლის მიხედვით, ციხისთავად განმწესება სწორედ დარბაზის ბრძანებით უნდა მომხდარიყო.²⁸⁵ ი. დოლიძის თანახმად, ციხისთავის ბრძანებით დგომა გულისხმობს ციხისთავის დანიშვნას განკარგულებით.²⁸⁶ „არ გარდადგომილ იყოს“ კი უნდა ნიშნავდეს, რომ გადამდგარი, განთავისუფლებული არ იყოს.²⁸⁷

7. **სასჯელის სახეები.** განსახილველი მუხლით სასჯელად განსაზღვრულია კომპოზიციის ერთ-ერთი სახე - „სისხლის დაურევება“, აგრეთვე, მამულის ჩამორთმევა და მამულისაგან გაძევება. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ციხისთავის მკვლელობისათვის დადგენილი იყო სისხლის დაურევება 3500 თეთრის ოდენობით. სისხლის ფასის გადახდა ამ შემთხვევაშიც ხდებოდა დაზარალებულის სასარგებლოდ, რაც ამ სასჯელის კერძოსამართლებრივ ხასიათს განაპირობებს. კანონმდებელი ციხისთავის მკვლელობისათვის სასჯელად განიხილავს დამნაშავეისათვის მხოლოდ დროებით (3 წლით) მამულის ჩამორთმევას, მის სახაზინო მფლობელობაში გადასვლას და იმავე ვადით გაძევებას, როგორც საჯარო ხასიათის სასჯელს.

8. როგორც განსახილველი მუხლიდან ჩანს, დანაშაულის ამსრულებელი შეიძლება იყოს ხევისბერი ან ვინმე სხვა ხადელთაგანი. დამნაშავეს უკან შემოშვების და მამულის დაბრუნების საკითხის განხილვისას დ. ფურცელაძე აქცენტს აკეთებს მე-5 მუხლით დადგენილ შემოშვების წესზე,²⁸⁸ სადაც განერილია დამნაშავე ხევისბერის უკან დაბრუნების საკითხი დარბაზის აუცილებელი მონაწილეობით. ჩვენ დ. ფურცელაძის მოსაზრებას ვიზიარებთ იმ შემთხვევაში, როცა დანაშაულის ამსრულებელი არის ხევისბერი, მაგრამ

თაობაზე, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, თბილისი, 174.

²⁸⁵ იქვე, 177.

²⁸⁶ **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 124.

²⁸⁷ იქვე, 126.

²⁸⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 61.

მაშინ როცა დანაშაული ჩადენილია სხვა პირის მიერ, იგულისხმება ნებისმიერი ხადელთაგანი, მათი შემოშვების საკითხი მაღალი თანამდებობის მქონე ხევისბერის უკან დაბრუნების დებულებებს ვერ გაუთანაბრდებოდა. ამიტომაც, ჩვენი აზრით, განსახილველი მუხლის შემდეგ ნაწილში – სამს წელიწადს უკანით შემოიშვას და მამული ებოძოს იმ ზემოთ წესითა და განაჩენითა – იგულისხმება არა მხოლოდ ხევისბერთა შემოშვებისთვის დადგენილი სტანდარტი, რაც გულისხმობს დარბაზის უცილობელ მონაწილეობას დამნაშავის დაბრუნებაში, არამედ ჰეროვანთათვის განსაზღვრულიც, რომელიც მე-11 მუხლშია განერილი, როცა შემოშვების საკითხის დარბაზის მიერ ცნობადობა დამნაშავის სტატუსზეა (რამდენად საპატიო გვარისაა) დამოკიდებული. ამიტომაც, მიზანშეწონილი იქნებოდა, მე-13 მუხლის მიერ შემოშვების ზემოთ დადგენილ წესში ჰეროვანთათვის დანესებული დებულებანი მიგვეჩნია, რადგანაც ეს უკანასკნელი ითვალისწინებს დამნაშავის შემოშვებას, როგორც დარბაზის მიერ, ისე მის გარეშეც. მე-13 მუხლთან მიმართებითაც საკითხი დიფერენცირებულად გადაწყდებოდა იმისდა მიხედვით, თუ რა წოდების წარმომადგენელი იქნებოდა დამნაშავე.

მუხლი 14:

თუ უცხისთაო ჯადელი კაცი მოკლას ვინმე, თუ ცხისთავა-
დაც დგომილიყოს, დაეგდოს და აღარ იყოს ცხისთავად, ჰეროვა-
ნის სისხლი დაეურვოს და მამულისაგან განეძოს ეზომსა ხანსა,
ვითა ზემოთ ჰეროვნისათვს გაგვჩენია.

იმავე წესით შემოუშვას.

და თუ ცხისთავის ძმა ანუ შვილი ვინმე მოკლას, ჰეროვნის
სისხლით დაიურვოს.

1. თუ ვინმე მოკლავს ხადელ კაცს, რომელიც არ არის ცხის-
თავი, თუნდაც ადრე ცხისთავადაც მდგარიყოს, დაეტოვებინოს
ეს თანამდებობა და აღარ იყოს ცხისთავი, ჰეროვანისათვის გან-
საზღვრული სისხლის ოდენობა დაეკისრება და მამულიდან იქნება
გაძევებული იმავე ვადით, რაც ზემოთ ჰეროვანისთვის არის გან-
წესებული. გაძევებულის მამულში უკან შემოშვებაც იმავე წესით
უნდა მოხდეს. ცხისთავის ძმის ან შვილის მკვლელსაც ჰეროვანის
მკვლელობისათვის გათვალისწინებული საზღაურის (სისხლის) გა-
დახდა უნდა დაეკისროს.

2. მუხლი ეხება არაცხისთავი ხადელი პიროვნების, მათ შო-
რის, ყოფილი ცხისთავის, ასევე მოქმედი ცხისთავის შვილის და
ძმის, ე.ი. მოქმედი ორი ცხისთავის გარდა, ყველა სხვა ხადელის
მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობას.

3. არაცხისთავი (რიგითი) ხადელის მკვლელობა განსახილვე-
ლი მუხლის თანახმად გათანაბრებულია ჰეროვანის²⁸⁹ მკვლელო-
ბასთან და მისთვის გათვალისწინებულია ზუსტად ანალოგიური
სასჯელი, რაც ჰეროვანის მკვლელობისათვის. კერძოდ, დაწესე-
ბულია სისხლის ფასის გადახდა იმავე ოდენობით (1200 თეთრი) და
მამულიდან გაძევება იმავე ვადით (3 წელი). სავარაუდოდ, ამ ვადის
განმავლობაში მოხდებოდა მკვლელის მამულის სასეფოდ დადე-
ბაც. ეს განსახილველ მუხლში მითითებული არაა, თუმცა მკვლე-
ლის მამულიდან გაძევება მკვლელობის სხვა მუხლების მიხედვით

²⁸⁹ ჰეროვანის შესახებ იხ. მე-11 მუხლის კომენტარი.

ითვალისწინებს მისი მამულის სასეფოდ დადებასაც და, ლოგიკურია, ამ შემთხვევაშიც ასე ყოფილიყო. ჰეროვანის მკვლელის ანალოგიური წესით უნდა მომხდარიყო გაძევებული მკვლელის უკან, საკუთარ მამულში შემოშვებაც („იმავე წესით შემოშვას“). ეს წესი, ძეგლის დადების მიხედვით, ზოგადად გულისხმობს მკვლელობის გამო მამულიდან გაძევებული დამნაშავეს უკან დაბრუნების და მისთვის ჩამორთმეული (სასეფოდ დადებული) მამულის მის მფლობელობაში ხელახლა მიღების განსაკუთრებულ წესს (იხ. მე-5 მუხლის კომენტარი). ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი გაძევებულის უკან შემოშვება უნდა მომხდარიყო იმავე წესის დაცვით, რაც ძეგლის დადების მე-11 მუხლში გვხვდება (იხ. მე-11 მუხლის კომენტარი).

4. საინტერესოა, თუ რატომაა არაციხისთავი, რიგითი ხადელის მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობა ცალკე გამოყოფილი? სავარაუდოდ, ამის მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ ხადელებს ხადაში არსებული სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეების დამცველთა ფუნქციები ჰქონდათ და საკანონმდებლო კრებამ საჭიროდ მიიჩნია მათი მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობა ცალკე ნორმით დაედგინა, როგორც ჩანს, მათი ამ სამხედრო ფუნქციების დიდი მნიშვნელობის გამო. რიგითი ხადელები სტატუსით ძირითადად სოფლიონნი²⁹⁰ უნდა ყოფილიყვნენ. კანონმდებელმა კი ისინი სტატუსით მდაბიო ხალხისგან (სოფლიონთაგან) გამორჩეულ, ხევ-სოფლების თავკაც ჰეროვანს გაუტოლა. შესაბამისად, არაციხისთავი, რიგითი ხადელი კანონმდებელმა, მათი სამხედრო ფუნქციის მნიშვნელობის გამო, სხვა ხევ-სოფლების სოფლიონთაგან გამოარჩია და მათზე მაღალი სტატუსი მიანიჭა. რიგითი ხადელის გათანაბრება სწორედ ჰეროვანთან განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ ჰეროვანს, სავარაუდოდ, ჰქონდა გარკვეული მნიშვნელოვანი სამხედრო ფუნქციები – იგი შედარებით მცირე ტერიტორიულ ერთეულში სამხედრო საქმეებზე პასუხისმგებელი უნდა ყოფილიყო (იხ. მე-11 მუხლის კომენტარი) და კანონმდებელმა რიგითი ხადელი, როგორც ჩანს, სამხედრო ფუნქციების მნიშვნელობის თვალსაზრისით, სწორედ ჰეროვანს გაუთანაბრა.

²⁹⁰ სოფლიონის შესახებ იხ. მე-19 მუხლის კომენტარი.

5. განსახილველი მუხლის ბოლო ნაწილში ცალკეა მოწესრიგებული მოქმედი ხადელი ციხისთავის უახლოესი ნათესავების, კერძოდ, მისი ძმისა და შვილის მკვლელობის საკითხი. მათი მკვლელობისათვის, ფაქტიურად, იგივე სასჯელია დაწესებული, რაც ამავე მუხლით სხვა რიგითი ხადელის მკვლელობისათვის (დიდი ალბათობით, მათი მკვლელობისათვის მამულისაგან გაძევებაც იმავე ვადით უნდა მომხდარიყო). ეს გარემოება აჩენს კითხვას, თუ რატომ არის ცალკე გამოყოფილი ციხისთავის ძმისა და შვილის მკვლელობის საკითხი, თუ ამისათვის იგივე სასჯელია დაწესებული, რაც რიგითი ხადელის მკვლელობისათვის და შესაბამისად ამის საჭიროება პირდაპირ არ იკვეთება? სავარაუდოდ, საკანონმდებლო კრებაზე დაისვა საკითხი მოქმედი ხადელი ციხისთავის ძმისა და შვილის მკვლელობისას სხვა, რიგითი ხადელებისაგან განსხვავებული, მომატებული საზღაურის გადახდის თაობაზე, როგორც ეს დადგინდა ხევისბერის ახლო ნათესავის მკვლელობის შემთხვევაში, როდესაც გაუყოფარი, ხევისბერთან ერთსახლად მცხოვრები ნათესავის (მამის, ბიძის, ძმის, ძმისშვილის, ბიძაშვილის დ სხვა) მკვლელობისათვის იგივე საზღაურის გადახდა დადგინდა, რაც თვით ხევისბერის მკვლელობისათვის (მხოლოდ გაძევება განისაზღვრა ერთი წლით ნაკლები ვადით), ხოლო ხევისბერის განაყოფი ნათესავის (მაგალითად, ძმის) მკვლელობისათვის ხევისბერის მკვლელობისათვის დაწესებული გადასახადის ნახევარი (იხ. მუხ. მე-7, მე-9). თუ ეს ასეა, მაშინ გამოდის, რომ საკანონმდებლო კრებამ არ ჩათვალა მიზანშეწონილად მოქმედი ციხისთავის ძმისა და შვილის მკვლელობის შემთხვევაში რიგითი ხადელის მკვლელობისათვის დადგენილ სანქციაზე მეტი საზღაურის დაწესება და რაკი ამ საკითხზე მსჯელობა გაიმართა, მისი შედეგი ცალკე ნაწილად გამოყო. ამით შეიძლება აიხსნას მოქმედი ციხისთავის ძმისა და შვილის მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობის საკითხის ცალკე განხილვა.

მუხლი 15:

დედ-მამათა სიკუდილი შვილისაგან უნესო არის და ღმერთმან ნუ იყოფინოს ამის კადრება.

და თუ ვის ღმერთი შერისხდეს და დაემართოს, რაც უარესია – ყველას დამართება და ყოფა: პირიანი გაპატიჟება, გაძება შეუნდობლად, შემოუშვებლობა, აღმოფხვრა და აღმონყუეცა.

სისხლი გაჩენით ამაღ არა შევაკუთეთ, რომე უსახო და უმსგავსო იყო და უნესო, და სხუათაგან სასახოდ დაიდებოდა.

და არცა ეს წესია, რომე დედ-მამათა სიკუდილისათჳს რა რიგათ რა საავო დაუამოს შვილთა კაცმან.

და რაზომიცა კაცი შვილთა თანა ადგეს მამა-დედათა სიკუდილს, იგიცა ამავე პატიჟითა იკითხოს.

და სისხლი ამაღ არ გავაჩინეთ, – ამავე ჩუენთა ჟამთა შიგან არა ქნილა და ღმერთმან ნუცა იყოფინოს!

1. შვილთა მიერ დედ-მამის მოკვლა უმსგავსო საქციელია და ღმერთმა ნუ ქნას, რომ მათ ასეთი რამ გაბედონ. და თუ ვინმეს ღმერთი გაუწყრეს და ყველაზე უარესი დაემართოს – მსგავსი ბოროტმოქმედების ჩამდენი გახდეს, მაშინ მას, დაე, დაეკისროს სასტიკი სასჯელი – გაძევება თემიდან, შენდობის მიცემის გარეშე, სამუდამოდ, აღმოფხვრა და აღმონყუეცა (ძირიანად, ოჯახიანად მოკვლეთა-გაძევება, გაპარტახება). სისხლის ფასი იმიტომ არ დავადგინეთ, რომ მშობლების მკვლელობა უმაგალითო, უმსგავსო და უნესო დანაშაულია, ხოლო სისხლის ფასის განსაზღვრით, სხვისთვის უცხო აღარ იქნებოდა და სამაგალითო გახდებოდა. და არც ის არის დაკანონებული (დანესებული), რომ დედ-მამის მკვლელობაში შვილს გარეშე პირი რა ხერხითაც არ უნდა იყოს, დაეხმაროს, ნააქვზოს და შეუმსუბუქოს ასეთი ბოროტი საქმის ჩადენა; და რამდენიც მიიღებს მონანილეობს შვილებთან ერთად მშობლების მკვლელობაში, დაე, ყველანი (თანამონანილენი) ისეთივე მკაცრი სასჯელით დაისაჯონ, როგორითაც თავად მკვლელი შვილები. ხოლო სისხლის ფასი იმიტომ არ დავადგინეთ, რომ ჩვენი დროისათვის მსგავსი და-

ნაშაული უცხოა და ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ოდესმე ვინმემ ჩაიდინოს!

2. მუხლი ეხება შვილის მიერ მშობლის (მამის ან დედის) მკვლელობას და ამ დანაშაულისათვის პასუხისმგებლობას. აღნიშნულ დანაშაულს კანონმდებელი უწესო, ბუნების სანინაალმდეგო ქმედებად მიიჩნევს, რომელიც შეიძლება ადამიანმა მხოლოდ მაშინ ჩაიდინოს, თუ მას ღმერთი გაუწყრება.

3. მე-15 მუხლი ძეგლის დადებაში ერთადერთია, რომელიც სისხლის ფასს არ განსაზღვრავს დანაშაულის სიმძიმის გამო.²⁹¹ კანონმდებელი თავადვე განმარტავს, რომ მშობელთა მკვლელობა უმსგავსო საქციელია, რომელიც არასდროს არავის ჩაუდენია. შესაბამისად, არ გამხდარა საჭირო სისხლის ფასის დადგენა. იგი მომავლისთვისაც არ იქნება განსაზღვრული, რათა სხვებისთვის მაგალითად არ იქცეს, რადგან ეს უცხო შეცოდება ისევე უმაგალითოდ უნდა დარჩეს. შეიძლება ითქვას, რომ ამ მუხლს პრევენციული მნიშვნელობა აქვს, რადგან კანონმდებელი ცდილობს თავიდან აიცილოს ისეთი დანაშაულის ჩადენა, რომელიც ჯერ კიდევ არავის ჩაუდენია. როგორც ვიცით, სისხლის ფასის გადახდა კერძო ხასიათის სასჯელია, რომელსაც დამნაშავე უხდიდა დაზარალებულის ოჯახს. განსახილველი მუხლის შემთხვევაში მსხვერპლი (მოკლული მშობლები) და დამნაშავენი ერთი ოჯახის წარმომადგენლები არიან. შეიძლება ეს იყო მეორე მიზეზი იმისა, რატომაც შეიკავა თავი კანონმდებელმა სისხლის ფასის განსაზღვრისაგან. არაზნეობრივიც იქნებოდა,²⁹² მკვლელ შვილს საკუთარი მშობლის მოკვლი-

²⁹¹ ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის 78-ე მუხლი ძეგლის დადების მე-15 მუხლის ანალოგიურად მამის მოკვლისათვის სისხლის ფასს არ განსაზღვრავს: „თუ მამამ შვილი მოკლას ან შვილმა მამა, მაგისი სისხლი და სამართალი არ დაინერგებოდა და რჯულის კანონით უნდა გარიგდეს" იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 1, *ი. დოლიძის რედაქციით*, თბილისი, 1963, 501. მშობლის მკვლელობის საკითხს აწესრიგებს კათალიკოსთა სამართალიც. მე-4 მუხლის თანახმად, „ვინც ძმა მოკლას ანუ მამა, ჳელი მოეკუეთოს და მამულისაგან განვარდეს" იხ. იქვე, 394.

²⁹² „სისხლის დაურეგება ხომ ყოვლად შეუძლებელი იყო და ან რა სისხლს გაანელებდა გონებისა და გრძნობის ღრმად აღმამფოთებელს დედ-მამის მოკვლას." იხ. *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლის დება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 343.

სათვის სისხლის ფასი გადაეხადა ოჯახის რომელიმე წევრისთვის, მაგალითად, ძმისთვის.

4. განსახილველ მუხლში, სასჯელის სახით მოცემულია მხოლოდ გაძევება, რადგანაც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კანონმდებელი თავს იკავებს სისხლის ფასის დადგენისაგან. „გაძევება, როგორც სასჯელის ფორმა, გამოიყენება არა მხოლოდ მაშინ, როცა დაბალი ფენის წარმომადგენელი კლავს მაღალი წოდებისას, არამედ მაშინაც, როცა დაზარალებული და დამნაშავე ერთი და იმავე სოციალური ფენის წარმომადგენლები არიან“.²⁹³ მოცემულ მუხლში, დანაშაულის სისასტიკე და სიმძიმე განისაზღვრება არა დაზარალებულის წოდებრივი მდგომარეობით, არამედ ოჯახური კავშირებით. ძეგლის დადება საოჯახო-სამართლებრივ ურთიერთობებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს და ამიტომაც მიაჩნია ესოდენ მძიმედ შვილის მიერ მშობლის მოკლა.²⁹⁴ გაძევება არის უვადო.²⁹⁵ ამის დამადასტურებლად კანონმდებელი იყენებს ტერმინს – „გაძება შეუნდობლად, შემოუშვებლობა“. შესაბამისად, ეს გულისხმობს დამნაშავეს ქონების (მამული, სახლ-კარი) კონფისკაციასაც.

5. ტერმინ „საავო დაუამოს“ მნიშვნელობისათვის. ძეგლის დადების თანახმად, არ არის დაშვებული, რომ შვილებს მშობლების მკვლელობის დროს სხვა, მესამე პირმა „საავო დაუამოს“. დ. ფურცელაძე საავოს ისევე ავის მნიშვნელობით ტვირთავს,²⁹⁶ ხოლო

²⁹³ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 40.

²⁹⁴ ძეგლის დადება საერთოდ არ ანესრიგებს იმ შემთხვევას, როცა პირიქით ხდება და მშობელი კლავს შვილს. ეს გარემოება ალბათ იმით უნდა აიხსნას, რომ „ხევსურს თავისი ოჯახი კერძო საკუთრებად მიაჩნია, იგი სრული ბატონია ცოლ-შვილისა“ და თუ მათ მოკლავს ამისათვის მხოლოდ „მცირედი გადასახადია დაწესებული“. იხ. *ხიზანაშვილი ნ.*, ფშავ-ხევსურეთი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 250-251.

²⁹⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 131.

²⁹⁶ იქვე, 63.

ი. დოლიძე საავოს პირდაპირ დანაშაულად მოიხსენიებს.²⁹⁷ საავო გულისხმობს ავის ქმნას, ბოროტების ჩადენას.²⁹⁸ საავო – შეიძლება გამოიყენებოდეს ისეთი ქმედების გამოსახატავადაც, რომელიც ბოროტებაა, თუმცა თავისი არსით არ წარმოადგენს დანაშაულს, მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში კანონმდებელი მას სწორედ დანაშაულის აღმნიშვნელ ერთ-ერთ ტერმინად იყენებს. დაამება თანამედროვე ლიტერატურულ ქართულში შეგვიძლია გავიგოთ, როგორც რისამე გაყუჩება, მაგ: ტკივილის დაამება,²⁹⁹ დ. ფურცელაძე პირდაპირ განმარტებას ამჯობინებს და სიტყვას დაუამოს განმარტავს როგორც შემსუბუქებას,³⁰⁰ ი. დოლიძე კი დაამებაში – ნაქეზებას, შეგულიანებას გულისხმობს.³⁰¹ თუმცა ორივე განმარტება ერთი და იმავე შინაარსის მატარებელია: დანაშაულის ჩადენის შემსუბუქება ანუ დახმარება, თანადგომა, თანამონანილეობა. საინტერესოა, აღნიშნული გარეშე პირი იყო შვილებთან ერთად მკვლელობის უშუალო ამსრულებელი (თანაამსრულებლობა) თუ უბრალოდ ეხმარებოდა მას სხვადასხვა საშუალებებით, მაგ.: მკვლელობის იარაღის მიცემით (თანამონანილეობა). მიუხედავად იმისა, გარეშე პირი უშუალოდ აღასრულებდა თუ არა ქმედების ობიექტურ შემადგენლობას, სახეზე მაინც გვაქვს კლასიკური თანამონანილეობის და არა თანაამსრულებლობის შემთხვევა, რამეთუ „ე.წ. სპეციალურ დელიქტებში ამსრულებელი შეიძლება იყოს მხოლოდ სპეციალური სუბიექტი. ასეთი დანაშაულის თანაამსრულებლობა არ შეიძლება სხვა არასპეციალური სუბიექტის მიერ, არამედ არასპეციალური სუბიექტი შეიძლება იყოს მხოლოდ თანამონანილე“.³⁰² ხოლო დედამის მკვლელობა სწორედ სპეციალურ დელიქტს წარმოადგენს და მისი ამსრულებელი შეიძლება იყოს მხოლოდ შვილი, ხოლო ყველა

²⁹⁷ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 143.

²⁹⁸ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII, თბილისი, 1960, 487.

²⁹⁹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986, 157. დაამებას – დააცხრობს, გააყუჩებს. იხ. იქვე, 154.

³⁰⁰ онравал - შემსუბუქა. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 63.

³⁰¹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 143.

³⁰² ტურავა მ., სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა, მეცხრე გამოცემა, თბილისი, 2013, 325.

სხვა სუბიექტი, ვინც ეხმარებოდა შვილს დანაშაულის ჩადენაში, იქნება თანამონაწილე.

6. თანამონაწილეთა დასჯადობის საკითხი.

ძეგლის დადების განსახილველი მუხლის შესაბამის ნაწილს მეცნიერები სხვადასხვაგვარად განმარტავენ. თანამონაწილეთა პასუხისმგებლობის საკითხზე არსებობს 2 მოსაზრება: 1. დედ-მამის მკვლელობაში თანამონაწილე ისევე უნდა დაისაჯოს, როგორც მკვლელი შვილები. 2. თანამონაწილენი ისჯებიან ჩვეულებრივი მკვლელობისათვის და არა კვალიფიციურისათვის, რამეთუ მოკლული არ წარმოადგენს მათთვის მშობელს. ამ უკანასკნელ მოსაზრებას ეთანხმება მეცნიერი ივ. სურგულაძე და აღნიშნავს, რომ „თანამონაწილენი ძეგლის მიხედვით ერთნაირად ისჯებიან, მაგრამ ამ საერთო წესიდან კანონმდებელს საჭიროდ მიაჩნია გამონაკლისის გაკეთება სწორედ მამის მკვლელობის შემთხვევაში. ეს დანაშაული, როგორც ვთქვით, კვალიფიციურია, ე.ი. მძიმეა, და მძიმეა იმიტომ, რომ შვილი კლავს მამას, მაშასადამე ამ შემთხვევაში თანამონაწილეობის ასპექტი სხვაგვარად ისმის: შვილისთვის მამის სიკვდილი მძიმეა, მაგრამ გარეშე პირისთვის, რომელიც შვილის თანამონაწილეა, ეს ჩვეულებრივი მკვლელობაა და არ შეიძლება გარეშე პირი დაისაჯოს ისე, როგორც შვილი, რომელსაც განსაკუთრებული მოვალეობა აქვს მამისადმი“.³²³ ჩვენი აზრით, მე-15 მუხლის ზემოთ მოყვანილი ინტერპრეტაცია არასწორია. მეცნიერის შეხედულებით მუხლის სიტყვები „იგიცა ამავე პატივითა იკითხოს“ გულისხმობს თანამონაწილეთა ერთნაირი პასუხისმგებლობის საკითხს, ხოლო „არცა ეს წესია“ იმას, რომ თითქოს თანამონაწილენი შვილების მსგავსად არ უნდა დაისაჯონ. თუმცა, ჩვენი აზრით, მუხლის სიტყვები „არცა ეს წესია“ და მუხლის შემდგომი ფრაზა გულისხმობს შემდეგს: არც ის არის დაკანონებული, რომ შვილებს ვინმე დაეხმაროს მშობლების მკვლელობაში, ხოლო თუ მაინც დაეხმარა, ისინიც იმავე სასჯელით დაისაჯონ, როგორითაც მკვლელი შვილები. ასევე მცდარად არის გაგებული მე-15 მუხლის ზემოთ მოყვანილი ნაწილი ძეგლის დადების რუსულ თარ-

³²³ სურგულაძე ივ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბილისი, 1952, 69.

გმანში ა. ს. ფრენკელის რედაქციით³⁰⁴ და ინგლისურ თარგმანში.³⁰⁵ თარგმანის ავტორებიც, აღნიშნულ საკითხზე ივ. სურგულაძის შეხედულებას იზიარებენ. დ. ფურცელაძე ივ. სურგულაძის მოსაზრებას არც ისე გარკვეულს და მკაფიოს უწოდებს,³⁰⁶ ხოლო თავად აცხადებს, რომ თანამონაწილენიც ისევე მკაცრად ისჯებიან, როგორც თავად მკვლელი შვილები.³⁰⁷ ჩვენ ვიზიარებთ დ. ფურცელაძის შეხედულებას მოცემულ საკითხზე. კანონმდებლის სურვილი, რომ თანამონაწილეს ისევე მკაცრად დაისაჯოს, როგორც შვილები პირდაპირ გამომდინარეობს მე-15 მუხლის შემდეგი სიტყვებიდან: „იგიცა ამავე პატიჟითა იკითხოს“. საკანონმდებლო კრების მიზანი რომ ყოფილიყო თანამონაწილეთა დასჯა ჩვეულებრივი მკვლელთა მსგავსად, სავარაუდოდ გამოყენებული იქნებოდა შემდეგ ფრაზა – „იკითხოს იმ პატიჟითა, ვით ზემოთ გაგვიჩენია“. (შედარებისთვის იხ. მე-12 მუხლი). ივ. სურგულაძის აზრით, რადგან სახეზე გვაქვს სპეციალური დელიქტი, გარეშე პირისთვის ეს მკვლელობა ვერ იქნება კვალიფიციური, რამეთუ მოკლული მისთვის მშობელი არ არის.³⁰⁸ ამ მსჯელობის საწინააღმდეგოდ მოვიყვანთ ერთ არგუმენტს: მართალია, თანამონაწილე არ არის მოკლულის შვილი, მაგრამ მას გათვითცნობიერებული აქვს, რომ სახეზეა მშობლის მკვლელობა და განზრახ ეხმარება ამსრულებელს. თანამონაწილის ამგვარი ქმედება სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ ისიც დაისაჯოს დამამძიმებელ გარემოებაში ჩადენილი მკვლელობისათვის, რადგან ეს კვალიფიციური ნიშანი ქმედების შემადგენლობისაა და არა ბრალის. თანამონაწილეობის ინსტიტუტის ამგვარი ფართო გა-

³⁰⁴ Равным образом не прилично и посторонних людей, участвовавших вместе с детьми в убийстве родителей, подвергать за то одинаковому с ними наказанию. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 64.

³⁰⁵ Nor is it natural to subject strangers sharing with children in the murder of parents to the same penalty with them. იხ. იქვე, 64.

³⁰⁶ იქვე.

³⁰⁷ И сколько человек ни будут сопричастны сыновьям в смертоубийстве отца и матери, да спросится с них той же карой. იქვე, 63.

³⁰⁸ სურგულაძე ივ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბილისი, 1952, 69.

გება კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ძეგლის დადება სულაც არ წარმოადგენს ჩამორჩენილ სამართლის ძეგლს და მასში მრავლადაა სუბიექტური შერაცხვისათვის დამახასიათებელი ელემენტები.

7. პირიანი გაპატიჟება – განსახილველი მუხლი ძეგლის დადებაში ერთადერთია, სადაც გვხვდება ტერმინი – პირიანი გაპატიჟება. ი. დოლიძის მოსაზრებით იგი გულისხმობს მკაცრ, სასტიკ დასჯას.³⁰⁹ უფრო მართებული იქნებოდა თუ მას გავიგებთ როგორც, დამსახურებულ, სამართლიან დასჯელს.³¹⁰ სამართლის წიგნის რუსულ, ფრენკელისეული რედაქციის თარგმანში პირიანი გაპატიჟება გადმოცემულია სიტყვით – казнь – ე.ი. სიკვდილით დასჯა, რაც მცდარია, რადგან ბუნებრივია, პირის სიკვდილით დასჯა და ამავდროულად მისი გაძევება შეუძლებელია.³¹¹

ანალოგიურად, არასწორად არის იგი თარგმნილი ინგლისურად *ო. უორდროპის მიერ*.³¹²

8. აღმოფხვრა და აღმონყვება – „აღმოფხვრა“ რისამე ძირიანად ამოღებას გულისხმობს.³¹³ ანალოგიური მნიშვნელობით არის იგი გამოყენებული ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიაში.³¹⁴ ამიტომაც კანონმდებელი აღნიშნულ ტერმინში უნდა გულისხმობ-

³⁰⁹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 142.

³¹⁰ პირიანი – ძვ. ქართულში – სამართლიანი, შესაფერისი. იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, თბილისი, 1960, 210. აგრეთვე, იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 63.

³¹¹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 69. ანალოგიური მოსაზრება აქვს დაფიქსირებული დ. ფურცელაძეს „აღმონყვებასთან“ დაკავშირებით იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 131-132.

³¹² Capital punishment – სიკვდილით დასჯა. იქვე, 64.

³¹³ ორბელიანი ს., ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, 1991, 78.

³¹⁴ სამართალი ბერძნული – მუხ. 261: „უკეთუ თავის შუა ეზოში ხე ედგას ვისმე და იმისმა ფესვებმა მეზობლის სახლის საძირკველს ავნოს რამე, ბრძანებითა მთავრისათა ძირითურთ აღმოიფხვრას“ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ი. დოლიძის რედაქციით, თბილისი, 1963, 189.

დეს მკვლელის გაძევებას ოჯახითურთ, ძირიანად. „აღმონყუეტა“ არ უნდა იქნეს გაგებული პირდაპირი მნიშვნელობით როგორც, სიკვდილით დასჯა. დ. ფურცელაძის თანახმად, „აღმონყუეტა“ არ გულისხმობს დამნაშავეს ფიზიკურ განადგურებას, მისი ოჯახის წევრების დახოცვას, წინააღმდეგ შემთხვევაში რა საჭირო იქნებოდა სასჯელის ამ სახისათვის კანონმდებელს დაერთო გაძევებაც.³¹⁵ მისი განმარტებით, წყაროებში „აღმონყუეტა“ მხოლოდ პირდაპირი მნიშვნელობით არ გამოიყენება. სხვადასხვა კონტექსტში იგი შეიძლება გულისხმობდეს არა მარტო სიკვდილით დასჯას, არამედ სხვადასხვა სახის სასჯელს, ზღვევინებას, მაგალითად, გაძევებას. იგი ზოგადად აღნიშნავდა ზიანის, ზარალის მიყენებას, აოხრებას, გაპარტახებას.³¹⁶ ამდენად, აღმოფხვრა და აღმონყვეტა გულისხმობს მშობლის მკვლელის არა სიკვდილით დასჯას, არამედ თავისი ფუძიდან, საცხოვრისიდან საკუთარი ოჯახითურთ სამისდღემშოი განდევნას, ქონების გარეშე დატოვებას, გაპარტახებას. სამუდამო გაძევება ხომ ძირითადი ქონების (მამულის, სახლ-კარის და სხვა) დაკარგვას ნიშნავს. მართებულად მიგვაჩნია დ. ფურცელაძის მოსაზრება, რომ „აღმოფხვრა და აღმონყუეტა“ წარმოადგენს „შეუნდობლად გაძევების“ შინაარსის განვითარებას, მის ახსნა-განმარტებას.³¹⁷

³¹⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 131-132.

³¹⁶ იქვე, 132.

³¹⁷ იქვე, 64.

მუხლი 16:

თუ მამა დაუბერდეს და შვილი მოსწიფოდეს, და მამას სამსახური არ შეეძლოს, უპრიანია ერთგან ყოფნა.

და თუ რადმე ვერ იქნებოდენ და ნასყიდი ეყოფოდეს, მამამ ნასყიდი დაიჭიროს და შვილმან მამულით გუმსახუროს.

და თუ მამას ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანც დაიზიაროს. და შვილთან ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდიც შვილს დაუგდოს.

და თუ არ ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდში არა ჯელი აქუს შვილსა. თუ უნდა, მამა გაყიდის, და თუ უნდა, მონასყიდე შეიტანს, – რასაც უზამს, მამამ იცის, შვილი ნასყიდს ვერ ეცილოს.

1. თუ მამა დაბერდება და ბატონის სამსახური აღარ შეეძლება, ხოლო შვილი უკვე მოზრდილი ეყოლება, უმჯობესია მათი ერთად ცხოვრება. თუ ისინი რაიმე მიზეზით ერთად ვერ იცხოვრებენ და მამის მიერ შეძენილი ქონება („ნასყიდი“) საკმარისია მისთვის საცხოვრებლად, მაშინ მამამ ეს ქონება უნდა დაიტოვოს მფლობელობაში, ხოლო მამულით ბატონს შვილი ემსახუროს. თუ მამას შეძენილი ქონება – „ნასყიდი“ არ ეყოფა, წილი მამულიდანაც აიღოს. თუ მამა შვილის მიმართ კეთილ დამოკიდებულებაში იქნება „ნასყიდიც“ შვილს დაუტოვოს (გარდაცვალების შემდეგ). თუ შვილის მიმართ არ ექნება მამას კეთილი დამოკიდებულება შვილს „ნასყიდზე“ არანაირი უფლება არ აქვს. მამას შეუძლია ისე მოიხმაროს „ნასყიდი“, როგორც სურს – გაყიდოს, როგორც მყიდველმა („მონასყიდემ“) საზიაროდ შეიტანოს (სხვა ნებისმიერ პირთან ერთად ჩამოყალიბებულ საერთო მეურნეობაში). შვილი მამას „ნასყიდს“ ვერ შეეცილება.

2. მუხლი აწესრიგებს მოხუცი მამისა და ზრდასრული, სრულწლოვანი შვილის პირად და ქონებრივ ურთიერთობებს. ასევე ადგენს მამის მოხუცებულობის მიზეზით სახელმწიფოს წინაშე არსებული სამსახურის, ვალდებულებების (საჯარო, საღამქრო,

საბეგრო)³¹⁸ შესრულების შეუძლებლობის გამო, აღნიშნული ვალდებულებების შვილის მიერ შესრულებას. როგორც აღინიშნა, მთიულეთში, როგორც მეფის დომენში, მეფესა და მთიულეთის მცხოვრებლებს შორის სუზერენულ-ვასალური ურთიერთობებიდან გამომდინარე, მამული პირობით-სამემკვიდრეო მფლობელობას წარმოადგენდა, რომელიც გარკვეული ვალდებულებებით იყო დატვირთული. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი სამხედრო ბეგარა გახლდათ (იხ. მე-3 მუხლის კომენტარი). როდესაც მამას მოხუცებულობის გამო არ შეეძლო მასზე დაკისრებული სამხედრო თუ სხვა ვალდებულებების შესრულება, რომელთა შესრულების პირობითაც ფლობდა მამულს, ბუნებრივია, აღნიშნული ვალდებულებების შესრულება შვილზე გადავიდოდა.

3. კანონმდებელი მიზანშეწონილად მიიჩნევს მოხუცი მამისა და ზრდასრული შვილის ერთად ცხოვრებას. სავარაუდოდ, ძირითადად ასეც იქნებოდა. ნ. ხიზანაშვილის თანახმად, ძეგლის დადება მამასა და შვილს შორის ურთიერთობის საფუძვლად შვილის „ნებისმყოფლობას“ მიიჩნევს. ეს გამოიხატება იმაში, რომ შვილი მამის მორჩილი უნდა იყოს. მამა-შვილის თანხმობას და ერთად ცხოვრებას შვილისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.³¹⁹ ამ შემთხვევაში განსახილველი მუხლის მიხედვით მამა ვალდებულია, ზემოთაღნიშნული ვალდებულებებით დატვირთულ მამულთან ერთად „ნასყიდიც“ შვილს დაუტოვოს („ნასყიდიც შვილს დაუგდოს“). განსხვავებულად რეგულირდება ქონებრივი ურთიერთობა მოხუც მამასა და ზრდასრულ შვილს შორის, თუ ისინი რაიმე მიზეზით ერთად ვერ იცხოვრებდნენ. ამ შემთხვევაში მამული შვილს უნდა დარჩენოდა და შესაბამისი ვალდებულებებიც მას უნდა ეკისრა, ე.ი. მამულით შვილი უნდა მომსახურებოდა მეფეს. რამდენადაც მამულის ფლობა აღნიშნული ვალდებულების შესრულებასთან იყო დაკავშირებული, მამულის მფლობელი ვალდებულების შემსრულებელი, ანუ შვილი იქნებოდა. მამა კი მხოლოდ „ნასყიდით“ უნდა დაკმაყოფილებულიყო. მხოლოდ, შვილისგან ცალკე მცხოვრებ მამას თუ ნას-

³¹⁸ ამ ვალდებულებების შესახებ იხ. 28-ე მუხლის კომენტარი.

³¹⁹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 343.

ყიდი არ ეყოფოდა, მაშინ შეეძლო გარკვეული შემოსავალი მამუ-
ლიდანაც მიეღო.

4. განსახილველ მუხლში ჩანს, რომ ერთმანეთს უპირისპირ-
დება „მამული“ და „ნასყიდი“ (ძეგლის დადების მიხედვით მამულის
მნიშვნელობის შესახებ იხ. მე-3 მუხლის კომენტარი).

ნასყიდი – ძველ ქართულ სამართალში საკუთრების მნიშვნე-
ლოვანი ობიექტი იყო. აქ არ განვიხილავთ ამ ინსტიტუტის ევო-
ლუციას.³²⁰ მის მნიშვნელობას მხოლოდ ძეგლის დადების განსა-
ხილველი მუხლის მიხედვით შევხებით. თუ მამული პირობით-
მემკვიდრეობითი მფლობელობაა, ნასყიდი მისგან განსხვავებით
ნაყიდ (როგორც მოძრავ, ისე უძრავ) ქონებას წარმოადგენდა. ამ
კონკრეტულ შემთხვევაში კი უძრავი ქონების მნიშვნელობით უნ-
და იყოს გაგებული.³²¹ ამ მუხლიდან ირკვევა, რომ ძეგლის დადების
გავრცელების ტერიტორიაზე, ძეგლის მოქმედების დროს, უცხო
არ ყოფილა მიწის ყიდვა-გაყიდვა. ნასყიდი კი მოუდავებელ სა-
კუთრებას წარმოადგენდა. სამოქალაქო ბრუნვაში მიწის არსებო-
ბა მიუთითებს, რომ ბოძებული მიწათმფლობელობის გარდა, უნდა
არსებულებოდა კერძო მიწათმფლობელობაც.³²² ზოიძის თანახმად,
განსახილველი მუხლის მიხედვით ჩანს, რომ „ნასყიდი“ განსხვავე-
ბით მამულისაგან, უპირობო საკუთრებაა და არავითარ სახელმწი-
ფო სამსახურს არ უკავშირდება. მამას შეუზღუდავი უფლება აქვს
ნასყიდზე. ეს იმდენად აბსოლუტური უფლებაა, რომ მამაზეა და-
მოკიდებული, თუ რას უზამს მას და შეილი ამაში მას ვერ შეენი-
ნაღმდეგება. მამას შეუძლია მისგან დამოუკიდებლად მცხოვრებ
შვილს ნასყიდზე მემკვიდრეობის უფლებაც კი ჩამოართვას გარ-
კვეულ შემთხვევაში.³²³ ეს ჩანს მუხლის ბოლო ნაწილიდან: „და თუ

³²⁰ ამ საკითხზე იხ. *ნადარეიშვილი გ.*, სანივთო სამართლის ობიექტების
შესახებ, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, ტ. 1,
თბილისი, 1973, 78-127.

³²¹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული
იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 342.

³²² *მელიქიშვილი გ.*, ქართველ მთიელთა სოციალ-ეკონომიკური წყობილე-
ბის დახასიათებისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
„მაცნე“, ისტორიის,სერია, 1979, №1, 21.

³²³ *ზოიძე ბ.*, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბილისი,
2000, 60-61.

არ ნების მყოფელი იყოს, ნასყიდში არა ჯელი აქუს შვილსა. თუ უნდა, მამა გაყიდის და თუ უნდა, მონასყიდე შეიტანს, – რასაც უზამს, მამამ იცის, შვილი ნასყიდს ვერ ეცილოს". ამდენად, მამას შეეძლო მამულის გაყიდვა, გაზიარება და შვილი ვერაფრით აღუდგებოდა წინ მას. ნ. ხიზანაშვილის თანახმად, ამას მაშინ ექნებოდა ადგილი, როდესაც შვილი მამის მორჩილი და პატივისმცემელი არ იქნებოდა.³²⁴

³²⁴ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 343.

მუხლი 17:

ვისაც ღმერთი შერისხდეს და ძმამ ძმა მოკლას, იგი მკულელი ათს წელიწადს მამულიდამ გაიძოს და მამული სასეფოდ დაიდვას.

და მეთეს წელიწადს ერისთავსა და განმგებელს შემოეხუენოს; მათ ვეზირთ მოაწსენონ; ვეზირთ დარბაზს ჰკადრონ და ესეთი³²⁵ შემოუშვან, რასაც გუარისა იყოს, იმ წესით სისხლი დაეურვოს და მამული ებოძოს.

და თუ მის, მოკლულის კაცის, შვილი არ დარჩეს, არც მისი მოახლე გაუყოფელი, მან ძმამ ძმის სისხლისათვის ნახევარი მამული მისის სულისათვის წააგოს და ნახევარი სასეფოდ დაიდვას.

და იგი ნახევარი სისხლი, მისის სულისათვის გაჩენილი, მას მიეცეს, ვინც მისი მეყვსი დარჩეს, – სულისათვის სასაურეოდ.

და თუ არავინ დარჩეს, ერისთავმან და განმგებელმან წაუგონ მას ქუეყნის ხუცესთა და კაცთა წელითა.

1. ვისაც ღმერთი გაუწყრება და ძმა ძმას მოკლავს, მკვლეელი მამულიდან 10 წლის განმავლობაში გაძევდეს, მისი მამული კი სასეფოდ დაიდოს.

მეთათე წელს მკვლელმა ერისთავსა და გამგებელს სთხოვოს, მათ ვეზირებს მოახსენონ, ვეზირებმა – დარბაზს და შემოსვლის ნება დართონ. მოკლულის სისხლი გვარის მიხედვით დაიურვოს და მამული მკვლელს უკან ებოძოს.

თუ მოკლულს შვილი არ დარჩება, არც გაუყოფარი ნათესავი, მკვლელმა ნახევარი მამული ძმის სულის ცხოვნებას მოახმაროს, მეორე ნახევარი კი სასეფოდ დაიდოს. ნახევარი მამული, მოკლულის სულის საცხოვნებლად განზრახული, მიეცეს მას, ვინც მისი ახლობელი მოგვარე კაცი დარჩება.

თუ არავინ არ დარჩება, ერისთავმა და გამგებელმა გამოიყენონ (დახარჯონ, მოიხმარონ) ხევის ხუცესებისა და თავკაცების მეშვეობით.

³²⁵ S-3683 ხელნაწერის მიხედვით არის „ესრეთ“. „ესეთი“ გვხვდება H-3094 ხელნაწერში, რაც უფრო სწორ ფორმად მიგვაჩნია და ამიტომ ტექსტში ეს უკანასკნელი შევიტანეთ.

2. ძეგლის დების მე-17 მუხლი ძმის მიერ ძმის მკვლელობას ეხება. კანონმდებელი რომ ძმის მიერ ძმის მკვლელობას მძიმე დანაშაულად მიიჩნევს მუხლის დასაწყისი სიტყვებითაც ჩანს: „ვისაც ღმერთი შერისხდეს“. ამას ადასტურებს ასევე ამ დანაშაულისათვის განსაზღვრული სანქციის ხასიათიც: კერძოდ, დამნაშავის გაძევება 10 წლის ვადით. ვადიანი გაძევების მაქსიმალური ხანგრძლივობა ძეგლის დადების მიხედვით სწორედ 10 წელია. ვადიანი გაძევება გვხვდება ერთი, ორი, სამი და ათი წლით. შესაბამისად, დანაშაულისათვის 10 წლით გაძევება მიუთითებს მის განსაკუთრებულ სიმძიმეზე. უფრო მძიმე დანაშაულებად შეიძლება მხოლოდ ისინი განვიხილოთ, რომელთათვისაც სამუდამო გაძევებაა გათვალისწინებული. გაძევების გარდა, ასევე, ჩვეულებრივ, დადგენილია სისხლის დაურევა მოკლულის ნოდების მიხედვით.

3. ძეგლის ერთ-ერთ წყაროს რომ კანონმდებლობა წარმოადგენდა, ამ დებულების დამამტკიცებლად მიიჩნევს წინამდებარე მუხლს ი. დოლიძე. მისი შეხედულებით, ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალი, რომელიც XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზეა შედგენილი და ქართული სამართლის ერთ-ერთ უძველეს ძეგლად მოიაზრება, სამცხე-საათაბაგოს სჯულმდებლობას წარმოადგენდა, თუმცა დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ ძეგლის დადების ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენდა. ი. დოლიძეს არგუმენტად მოჰყავს ჩვენი საკვლევი მუხლის ბექას სამართლის 22-ე მუხლთან მსგავსება, რომლის ფორმულირება შემდეგია: „თუ ძმამან ძმა მოკლას, ამა სოფელს ძლივღა ინახვის კაცთაგან..., ქედთა გარეთ ყოფა და გარდახვენა“.³²⁶

4. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებები თუ როგორ ძმას შეიძლება გულისხმობდეს კანონმდებელი. დ. ფურცელაძის აზრით, მე-17 მუხლში რეგლამენტირებულია ერთადერთი და ერთსახლი, გაუყოფარი ძმის მკვლელობის შემთხვევა, ხოლო მე-18 მუხლში საუბარია არაერთი განაყოფი ძმის შესახებ.³²⁷ სანინალმდევო შეხედულებას ავითარებდა ნ. ხიზანაშ-

³²⁶ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 45-46.

³²⁷ ძეგლის დაღება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლო-

ვილი, რომლის მიხედვითაც: „მართალია, ძეგლი ასეთ წესს ადგენს, როცა ძმა მოკლავდა ძმასა, მაგრამ ამ კერძო წესს საზოგადო ძალა ჰქონდა, სავალდებულო იყო, მაშინაც, როცა ერთი ოჯახის კაცი მეორე ოჯახის წევრს მოკლავდა. ეს იმიტომ, რომ ერთი ოჯახის სისხლში მეორეს ხელი არ ჰქონდა.“³²⁸ საკუთარი მოსაზრება დააფიქსირა ი. ფუტყარაძემაც, რომელიც ვარაუდის დონეზე მიიჩნევდა, რომ აქ შეიძლება გაყრილი ძმა იგულისხმებოდეს.³²⁹ თვით მუხლის მიხედვით კონკრეტულად არ არის მითითებული თუ როგორი ძმაა ამ დანაშაულის სუბიექტი: მხოლოდ გაუყოფარი, მხოლოდ გაყოფილი, თუ ნებისმიერი. ჩვენი აზრით, განსახილველი დანაშაულის სუბიექტად უცილობლად უნდა იგულისხმებოდეს გაყოფილი ძმა. შესაბამისად, მხოლოდ გაუყოფარი ძმის მიჩნევა ამ დანაშაულის სუბიექტად არასწორი უნდა იყოს. გაუყოფარი ძმის მიჩნევა დანაშაულის სუბიექტად კი გამორიცხულად არ მიგვაჩნია (თვით მუხლის შინაარსი არ გამორიცხავს ამას), თუმცა ნაკლებად საგულვებელია. ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად მ. კეკელიას შესაბამის არგუმენტაციას მოვიყვანო. განსახილველი მუხლის მიხედვით, მკვლელი ძმა ძმას უხდის სისხლს. აღნიშნული ავტორი აქედან გამომდინარე მიიჩნევს: „ცხადია, ამ შემთხვევაში ძმები გაყოფილები არიან და დამოუკიდებელ ოჯახებს წარმოადგენენ, მათ განკერძოებულად გააჩნიათ მამულებიც. მკვლელ ძმას ორნაირი სასჯელი ეფარდება: კერძო – სისხლის საზღაურის სახით და საჯარო – დროებით მამულის ჩამორთმევა და სახელმწიფოზე მისი სასეფოდ გადაცემის სახით. ცხადია, გაუყრელი ძმების ურთიერთშორის მკვლელობის შესახებ კანონში არაფერია თქმული. საქმე იმაშია, რომ საერთო-საოჯახო მეურნეობა შეუძლებელს ხდის სისხლის ფასის გადახდას.“³³⁰ როგორც ჩანს, მ. კეკელიას მთავარი არგუმენტი განსახილველი დანაშაულის სუბიექტად მხოლოდ გაყოფილი ძმის მიჩნევის შესა-

სარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 69.

³²⁸ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 341.

³²⁹ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ტომი მესამე, თბილისი, 2015, 490.

³³⁰ *კეკელია მ.*, ადამიანის სიცოცხლის, ჯანმრთელობის, პატივისა და ღირსების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები ძველ ქართულ სამართალში, თბილისი, 2015, 101.

ხებ (როგორც დავინახეთ ი. ფუტყარაძეც მხოლოდ გაყოფილ ძმას თვლის ამ დანაშაულის სუბიექტად) არის ის, რომ გაუყოფარ ძმებს (თუ სხვა ნათესავებს შორის) სისხლის ფასის გადახდა აზრს მოკლებულია, რადგანაც მათ საერთო ქონება გააჩნიათ. ამდენად, თუ საუბარია ძმის მკვლელის მიერ სისხლის ფასის გადახდაზე მოკლულის გვარის მიხედვით, ეს შესაძლებელია განეხორციელებინა მხოლოდ გაყოფილ ძმას.

5. განსახილველ მუხლში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია დაურეგულირებელი სისხლის მემკვიდრეობით გადაცემის საკითხს. ნ. ხიზანაშვილის თანახმად: „განცალკევება და დაშორება ისეთ დიდ მანძილზე მიდიოდა, რომ გამოყოფილ ძმებს ერთმანეთის სისხლში წილი არ ედოთ, ჯარიმიდან არა ერგებოდათ რა. მაშინაც კი, როცა მოკლულ ძმას ოჯახში არც შვილი და არც გაუყოფელი ახლო ნათესავი არ ჰყავდა, სისხლი მაინც ოჯახს უნდა დარჩენოდა, იგი მისი საკუთრება იყო და ამ საკუთრებას ვერც ერთი გაყრილი ნათესავი – მეყვისი თუ მოახლე, სულ ერთია, ხელს ვერ შეახებდა. როგორ ხმარობდნენ ძმის სისხლს? სისხლი ორ ნაწილად უნდა გაეყოთ. ერთი ნაწილი სახელმწიფოს მიჰქონდა – „სასეფოდ დაიდვა-სო“, მეორე კიდეც სულს უნდა მომხარებოდა საცხოვრებლად....“³³¹ იმავე საკითხს შეეხო დ. ფურცელაძე. მისი განმარტებით, სისხლის მიმღები პირველ რიგში უნდა ყოფილიყო მოკლულის შვილი ან სხვა ერთსახლი გაუყოფარი ნათესავი. მათი არარსებობის შემთხვევაში კი, ე.ი. თუ მოკლულის ოჯახი ამოწყდება, მათ მამულზე პრეტენზია შეიძლება ჰქონოდა ახლო ნათესავს, ყველაზე უფრო თანამდგომს ჭირსა და ლხინში (იხ. ძეგლის დადების 28-ე მუხლი). ძმის მკვლეელი კი იყო უახლოესი ნათესავი, თუმცა ძმის წილი მამულის მემკვიდრეობით მიღება არ შეეძლო, რადგან რომ არაფერი ეთქვათ 10 წლით მამულიდან გაძევებაზე, ვერანაირად დააკმაყოფილებდა ერთგულების მინიმალურ სტანდარტს. ამიტომაც, მოკლულის მამულის ნახევარი განიხილება როგორც სისხლი (შემდგომ ტექსტში სწორედ ასე იწოდება), რომელიც მიიმართება მოკლულის სულის საცხოვრებლად, ნახევარი კი, როგორც ბეითალმანი ქონება³³², მე-

³³¹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 341.

³³² ბეითალმანი ქონების შესახებ იხ. 28-ე მუხლის კომენტარი.

ფის მფლობელობაში გადადის.³³¹ დ. ფურცელაძის მიდგომა მართებულიად მიგვაჩნია, რომელიც მსჯელობის საწყის ნერტილად მიიჩნევს წინამდებარე საკანონმდებლო ძეგლის 28-ე მუხლის დანაწესს, რომლის მიხედვითაც თვით ბეითალმანი ქონების მემკვიდრეობით გადაცემის წესიც კი განერილია და უფლების სუბიექტად შორეული, ჭირისა და ლხინის გამზიარებელი ნათესავიც კი შეიძლება გამოვიდეს. ამდენად, მე-17 მუხლით დადგენილ წესს გააჩნია საგამონაკლისო ხასიათი, რის შედეგადაც მოკლულის ქონება სრულადაა მოკლებული მემკვიდრეობით გადაცემაუნარიანობას, რადგან მისი დანიშნულება იმთავითვე გამიზნულია სულის ცხოვნებისათვის. ვინაიდან ძმის მიერ ძმის მოკვლა უმძიმესი ცოდვაა, კანონი არ უშვებს შესაძლებლობას ამ გზით ნაწარმოები მემკვიდრეობა ვინმეს საკუთრებაში მოექცეს. ამრიგად, განსახილველი მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე, დაურევებული სისხლის მიმღები არის მოკლულის შვილი და მასთან მცხოვრები გაუყოფელი ნათესავი. მათი არყოფნის შემთხვევაში, ცხადია, სისხლის გადახდას ადგილი არ აქვს მისი მიმღების სახეზე არ ყოფნის გამო და დღის წესრიგში დგება მოკლულის მამულის, როგორც ბეითალმანად დარჩენილი ქონების მემკვიდრეობით გადაცემის საკითხი. ცხადია, პირველ რიგში მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო განაყარი ძმა (სავარაუდოდ წინამდებარე მუხლი ასახავს შემთხვევას, როდესაც ამ ორი ძმის – მკვლელისა და მოკლულის – გარდა სხვა ძმა არ ჰყავდათ და შესაბამისად, მკვლელის გარდა სხვა ძმის მემკვიდრეობა არ განიხილება), მაგრამ იგი როგორც ძმის მკვლელობის ჩამდენი, განსახილველი მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე, მემკვიდრეთა რიგიდან ამოირიცხებოდა (ზემოთმოყვანილი მიზეზის გამო) და აღნიშნული ბეითალმანი ქონების ნაწილი (მოკლულის ოჯახის მამულის ნახევარი) გადაეცემოდა მოკლულის ახლობელ მოგვარეს, მხოლოდ მოკლულის სულის საცხოვნებლად, ხოლო მეორე ნახევარი სასეფოდ დაიდებოდა. როდესაც მოკლულს ასეთი ნათესავიც არ ეყოლებოდა, აღნიშნული მამულის ნახევარი ერისთავისა და განმგებლის მიერ იქნებოდა გამოყენებული (ზემოთაღნიშნული დანიშნულებით – მოკლულის სულის საცხოვნებლად) ხეობის მღვდლებისა და თავკაცების მეშვეობით.

³³¹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებელი დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 69.

მუხლი 18:

და თუ ოთხნი-ხუთნი ძმანი იყვნენ, და რაზომცა გაყოფით იყვნენ, მოახლემ აღიღოს და მოაწმაროს მისსა სულსა. და თუ ამ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს, მის, მოკლულის კაცის, სისხლისაგან სასაპყრო მიეცეს ძალისა მსგავსად.

და თუ დარბაზის ცნობას ღირს იყვნენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოს. და თუ არ ღირს იყვნენ, ერისთავმან და განმგებელმან გაუჩინონ და სისხლისაგანაც მიეცეს და ათისაგანაც ერთი.

1. თუ ოთხი-ხუთი, გაყოფილი ძმა იყვნენ, ყველაზე ახლობელმა მიიღოს ნახევარი მამული და მოახმაროს გარდაცვლილის სულს.

თუ ამ მოკლულს ცოლი დარჩეს, რომელიც არ გათხოვდება, მოკლულის სისხლის საზღაურიდან მას თავის სარჩენი წილი („სასაპყრო“) უნდა მიეცეს, შეძლებისდაგვარად.

თუ ღირსია მის შესახებ დარბაზს ეცნობოს, მიმართოს დარბაზს და დარბაზის მეშვეობით დაედგინოს სარჩენის ოდენობა.

თუ ღირსი არ არის, ერისთავმა და განმგებელმა გადაუწყვიტონ. ასევე მეათედიც მიეცეს მას.

2. მე-18 მუხლი წარმოადგენს მე-17 მუხლის გაგრძელებას. კაზუისტურად მასში მოწესრიგებულია შემდეგი საგამონაკლისო შემთხვევა: თუ მოკლულს ოთხი ან ხუთი ძმა დარჩებოდა და ყველა გაყოფილი იქნებოდნენ, წინა მუხლით გათვალისწინებული მოკლულის მამულის სულის მოსახსენიებელი წილი (მამულის ნახევარი) ძმებს შორის ყველაზე ახლობელს უნდა მიეღო და მოკლული ძმის სულის საცხონებლად მოეხმარა. ოთხ-ხუთ ძმას, სავარაუდოა, სანიმუშო მნიშვნელობა აქვს, მუხლის შემადგენლობაში მოექცეოდა ის შემთხვევაც, როცა სამი ძმანი იქნებოდნენ (თუმცა შესაძლოა გაყრილი ძმების მინიმალურ ოდენობად სამი იმიტომ არ არის მითითებული, რომ რადგანაც მოკლულის ქონების ბეითალმანად ქცევის შემთხვევაში, როდესაც მოკლულის ოჯახში, მასთან ერთსახლად მცხოვრები არავინ დარჩებოდა, მკვლეელი ძმა ვერ მიი-

ლებდა მის მიერ მოკლული ძმის მამულის ნახევარს მისი სულის მოსახსენებლად, როგორც ეს წინა მუხლში ჩანს, ამ მამულის მიმღები მესამე ძმა ავტომატურად უნდა გამხდარიყო, როგორც მოკლულის ყველაზე ახლობელი).

3. წინამდებარე მუხლი აწესრიგებს ცოლის მემკვიდრეობის საკითხსაც, უფრო სწორად, კანონმდებელი ბედის ამარა არ ტოვებს მოკლულის იმ ცოლს, რომელიც აღარ გათხოვდება. მას თავის რჩენისათვის მკვლელის მიერ გადახდილი სისხლისაგან შეძლებისდაგვარად მიეცემა გარკვეული სარჩენი, ე.წ. „სასაპყრო“³³⁴. ცოლისათვის სისხლის ნაწილის მიკუთვნების ორი პროცედურაა განერილი, ერთი დარბაზისმიერი, მეორე ერისთავისა და გამგებლის მიერ გადასაწყვეტი. თუ დაზარალებული თავისი საზოგადოებრივი სტატუსით დარბაზის ცნობის ღირსია, „სასაპყროს“ ოდენობას დარბაზი განსაზღვრავს, ხოლო თუ ღირსი არაა, – ერისთავმა და განმგებელმა უნდა დაადგინონ.

4. განსახილველ მუხლთან დაკავშირებით ერთი ფრაზა საჭიროებს დაკვირვებას: ქვრივს „სისხლისაგანაც მიეცეს და ათისაგანაც ერთი“. ეს ფრაზა გვხვდება ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებულში შემავალი ძეგლის დადების ხელნაწერში (ხელნაწერი – S-3683). არსებობს იმავე ფრაზის ფორმულირების მეორე ვარიანტიც, რომელიც გვხვდება გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ აღმოჩენილ ხელნაწერში (ხელნაწერი – H-3094): „სისხლისაგანაც მიეცეს ათისაგანაც ერთი“.³³⁵ ძეგლის დადების სხვადასხვა ხელნაწერში მოცემული ეს ორი ფრაზა აზრობრივად განსხვავებულია. პირველ შემთხვევაში გამოდის, რომ მოკლულის ქვრივი იღებს მოკლული ქმრის სისხლის საზღაურიდან გარკვეულ ნაწილს („სისხლისაგანაც მიეცეს“), რომლის ოდენობა-საც განსაზღვრავს ან დარბაზი ან ერისთავი განმგებელთან ერთად და ამის გარდა კიდევ უნდა გადაეცეს „ათისაგანაც ერთი“, ანუ მეა-

³³⁴ სასაპყრო – მკვლელობის საზღაურის – სისხლის – ნაწილი, რომელიც დაზარალებულის (მოკლულის კაცის) ქვრივს ეძლევა თავის სარჩენად. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 144.

³³⁵ ქართული სამართლის ძეგლები; *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. I, თბილისი, 1963, 410.

თედი, თუმცა რის მეთედზეა საუბარი ზუსტად არ ჩანს. ი. ფუტკარაძის მიხედვით, აქ უნდა იგულისხმებოდეს, რომ სასაპყრო ქვრივს უნდა მიეცეს ქმრის ქონების მეთედთან ერთად.³³⁶ მეორე ვარიანტის მიხედვით კი ქვრივს მოკლული ქმრის სისხლიდან ეკუთვნის საქვრივო წილი (სისხლის ფასის მეთედი) და მას ერთადერთი „სასაპყრო“ ეძლევა და ისიც სისხლიდან და არა ქმრის სამკვიდროდან.³³⁷ ე.ი. აქ სისხლიდან მიღებული „სასაპყროს“ გარდა, ქვრივისთვის სხვა რაიმე ქონების (ქმრის ქონების მეთედის) მიცემაზე საუბარი არ არის. ჩვენი აზრით, უფრო მისაღები უნდა იყოს პირველი ვარიანტი („და“ კავშირით), რომელიც ვახტანგ VI სამართლის ნიგნში შესულ ძეგლის დადების ხელნაწერში გვხვდება. თუ სისხლიდან ქვრივს მყარად განსაზღვრული მეთედი ნაწილი უნდა მიეღო, რაც მეორე ვარიანტში ჩანს, ეს წინააღმდეგობაში მოდის განსახილველი მუხლის დანაწესთან, რომლის მიხედვით ქვრივს „სასაპყრო“ უნდა მიეცეს შეძლებისდაგვარად („ძალისა მსგავსად“).

³³⁶ *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის ნიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, 2015, 490.

³³⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 71; *ზოიძე ბ.*, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბილისი, 2000, 249.

მუხლი 19:

რომელიც ქუეყანა და თემი აწვივნეს ბრძანებითა ერისთავ-
მან და განმგებელმან და ჟამიერად არ გამოვიდნენ – ქუეყანამან
თუ სოფელმან და ანუ ერთმან კაცმან, – და რაზომცალა კაცმან
დააკლოს ლაშქრობა, ერთს წელიწადს არ შეენდოს და მამული და-
ეჭიროს სასეფეოდ, და თვთო წარი წაეგუაროს სასეფეოდ. და მეო-
რეს წელიწადს მამული ისევ ებოძოს ერისთვისა და განმგებლისა-
გან საურავითა.

ესე შეროვნისა და სოფლიონისა იყოს.

და თუ წვევისბერმან დააკლოს და არ გაყვეს, წვევისბერობა წა-
ელოს და მამული დაეჭიროს, და ერთს წელიწადს უკან მამული
ისევ ებოძოს, და წვევისბერობაც ისევ ებოძოს, თუ წამსახური იყოს
და სხუა არა შეეცოდოს რა.

1. როდესაც ერისთავი და განმგებელი ბრძანებით გაიწვევენ
სალაშქროდ (ომში) ქვეყნის (ხევის) და თემის მცხოვრებთ და ისინი
დროულად არ გამოვლენ, ქვეყანა (ხევი), სოფელი, ან ერთი კაცი –
რამდენი კაციც არ უნდა დააკლდეს ლაშქრობას, ერთი წლის გან-
მავლობაში შეუწოდებლად იყოს და მისი მამული სამეფო მფლობე-
ლობაში გადავიდეს და თითო ხარი წაერთვას მეფის სასარგებლოდ.
მეორე წელიწადს მამული კვლავ ებოძოს ერისთავისა და განმგებ-
ლის მზრუნველობით (საურავით). აღნიშნული ეხება შეროვანსა და
სოფლიონს. ხოლო თუ ხევისბერი არ გამოცხადდება სალაშქროდ,
ხევისბერობა ჩამოერთმევა და მისი მამული გადაეცემა სამეფო
მფლობელობაში. ერთი წლის შემდეგ, მამული კვლავ ებოძება და
ხევისბერობაც, მხოლოდ თუ იგი დამსახურებული იქნება და სხვა
რაიმე შეცოდება (დანაშაული) არ ექნება ჩადენილი.

2. განსახილველი მუხლი დანაშაულად განიხილავს სავალდე-
ბულო სამხედრო ბეგარისაგან თავის არიდებას. დანაშაულის სუ-
ბიექტს წარმოადგენენ მაშინდელი მთიულეთის საზოგადოების
ყველა კატეგორიის სრულწლოვანი (სამხედროვალდებული) მამა-

კაცები – ხევისბერები, ჰეროვანები და სოფლიონნი. მე-19 მუხლით გათვალისწინებული დანაშაული ერთადერთია ძეგლის დადების მიხედვით, რომელიც დანაშაულის უმოქმედობით ჩადენას ითვალისწინებს. მაშინდელი მთიულეთის მცხოვრებთ ეკისრებოდათ სპეციალური ვალდებულება – სახელმწიფოს წინაშე სამხედრო ბეგარის შესრულების და ცენტრალური ხელსუფლების წარმომადგენელთა ბრძანების საფუძველზე, სალაშქროდ გამოსვლის. სამხედრო ბეგარის ვალდებულების შეუსრულებლობის, როგორც დანაშაულის ჩადენა, ხდებოდა უმოქმედობით. განსახილველი მუხლით გათვალისწინებული დანაშაული შეიძლება განხორციელებული ყოფილიყო ერთობლივად ქვეყნის (ხევის) თუ სოფლის სამხედროვალდებული მოსახლეობის (ან მისი ნაწილის), ან ცალკე აღებული ერთი პირის მიერ. პასუხისმგებლობა კი თითოეულ დამნაშავეს, ყველა შემთხვევაში, ინდივიდუალურად უნდა დაკისრებოდა. მუხლი პასუხისმგებლობის ერთობლივ დაკისრებას ადამიანთა ჯგუფის მიმართ, როგორც ამას ძეგლის დადების მე-2 და მე-8 მუხლებში ვხვდებით, არ ითვალისწინებს.

3. **სოფლიონი** – დანაშაულის სუბიექტებიდან (ხევისბერი, ჰეროვანი, სოფლიონი) მხოლოდ სოფლიონის რაობაა გასარკვევი (ხევისბერის და ჰეროვანის შესახებ იხ. შესაბამისად, მე-5 და მე-11 მუხლის კომენტარები). სოფლიონი მდაბიო კაცია, რიგითი მეთემე, უშუალო მწარმოებელი. იგი სამხედროვალდებულია ქუდზე კაცის განწევისას.³³⁸ შეიძლება ითქვას, რომ სოფლიონი იყო ჩვეულებრივი გლეხი, არაფრით გამორჩეული. ძეგლის დადება არაფერს ამბობს სოფლიონის სისხლის ფასის შესახებ, განსხვავებით ხევისბერისა და ჰეროვანის სისხლის ფასისგან. სავარაუდოდ, სოფლიონის სისხლის ფასი იმიტომ არ არის განსაზღვრული, რომ მასზე, როგორც გლეხზე, გავრცელდა ზოგადქართული კანონმდებლობით გლეხისთვის დადგენილი სისხლის ფასი და კანონმდებელმა არ ჩათვალა მიზანშეწონილად განსხვავებული, კერძოდ, გლეხის სისხლთან შედარებით მომატებული სისხლის ფასი დაედგინა რიგითი

³³⁸ **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 147; ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო **დავით ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 146.

მთიული მეთემის – სოფლიონისათვის, განსხვავებით ხევისბერისა და ჰეროვანისაგან.

4. ჰეროვანებსა და სოფლიონებს სავალდებულო სამხედრო ბეგარის შეუსრულებლობისათვის ერთგვაროვანი პასუხისმგებლობა ეკისრებათ – ერთი წლით მამულის ჩამორთმევა და მისი სამეფო მფლობელობაში გადაცემა. ამის გარდა, თითოეულ დამნაშავეს (ეინც სამხედრო ვალდებულებას თავი აარიდა) სახელმწიფოს სასარგებლოდ („სასეფოდ“) უნდა გადაეხადა თითო ხარი. ამ მუხლის მიხედვით, ხარის გადახდას ერთჯერადი ხასიათი უნდა ჰქონოდა, განსხვავებით ძეგლის დადების მეორე მუხლით გათვალისწინებული სასჯელისა, როდესაც განმგებლის მკვლელობაში მონაწილე თითოეულ სოფელს ცხენი სახელმწიფოს სასარგებლოდ უნდა გაეღო ყოველწლიურად და სამუდამოდ. ერთი წლის შემდეგ დამნაშავეს მამული დაუბრუნდებოდა ერისთავისა და განმგებლის ძალისხმევით. ამ შემთხვევაში ვაზირთა შუამდგომლობით დარბაზისათვის მიმართვას ადგილი არ უნდა ჰქონოდა (მუხლში ამაზე მითითება არ არის) და საკითხი ჰეროვანთა და სოფლიონთათვის მამულის დაბრუნების შესახებ ერისთავის და განმგებლის მიერ უნდა გადაწყვეტილიყო. როგორც ჩანს, ეს საკითხი მათ განსაგებელს (საურავს) მიეკუთვნებოდა. „საურავი“ ძველქართულად ნიშნავს საზრუნავს, განსაგებელს.³⁹⁹ მითითება, რომ მიწის ბოძება ამ შემთხვევაში უნდა მოხდეს „ერისთავისა და განმგებლისაგან საურავითა“ მიუთითებს, რომ ეს სწორედ მათ განსაგებელს, საზრუნავს წარმოადგენდა.

5. ხევისბერის პასუხისმგებლობა განსახილველი მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულისათვის განსხვავებულია ჰეროვანისა და სოფლიონის პასუხისმგებლობისაგან და შესაბამისად, ცალკეა განხილული. ხევისბერის მიერ სამხედრო ვალდებულებისაგან თავის არიდება, ასევე ინვევდა მამულის ჩამორთმევას და „სასეფოდ დადებას“ ერთი წლის ვადით. ერთი წლის შემდეგ კი მას მამული უკან დაუბრუნდებოდა. დამატებით სასჯელად, მას ხევისბერობაც უნდა ჩამორთმეოდა, თუმცა არა სამუდამოდ, არამედ მხოლოდ ერ-

³⁹⁹ აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973, 373; სურგულაძე ივ., ქართული სამართლის ძეგლები, თბილისი, 1970, 190.

თი წლით და ერთი წლის გასვლის შემდეგ მამულთან ერთად იგი ხევისბერობასაც დაიბრუნებდა. როგორც მუხლის შინაარსიდან ჩანს, დამნაშავეისათვის მამულის ჩამორთმევა, მის გაძევებასთან დაკავშირებული არ იყო, განსხვავებით ძეგლის დადების სხვა მუხლებით გათვალისწინებული ანალოგიური სასჯელისა. გაძევებულ ხევისბერს, ცხადია, ხევისბერობა გაძევების მომენტიდან ავტომატურად ჩამოერთმეოდა და ამიტომაც სათანადო მითითებას შესაბამის მუხლებში ვერ ვხვდებით. ასეთი მითითება მხოლოდ იმ მუხლშია, რომელიც ხევისბერობის სამუდამოდ ჩამორთმევას ეხება (იხ. მე-5 მუხლის კომენტარი). აღნიშნულ მუხლში კი რაკი ხევისბერის გაძევება არ არის გათვალისწინებული, მისთვის თანამდებობის ერთი წლით ჩამორთმევის შესახებ კანონმდებელს უხდება შესაბამისი დათქმის გაკეთება. აღსანიშნავია ის გარემოებაც რომ, მუხლის მიხედვით, ერთი წლის შემდეგ ხევისბერობის დაბრუნება უპირობო არ არის და ნორმის დანაწესი, დაკავშირებული ხევისბერის თანამდებობის დაბრუნებასთან, ითვალისწინებს დათქმას, რომ მხოლოდ იმ ხევისბერს დაუბრუნდება თანამდებობა, რომელსაც თავისი წინანდელი სამსახურით დამსახურება მიუძღვოდა სახელმწიფოს წინაშე („თუ ნამსახური იყოს“) და სხვა შეცოდება არ ჰქონდა ჩადენილი. რა შეცოდებაზეა საუბარი აქ დაკონკრეტებული არ არის. ფრაზა: „სხუა არა შეეცოდოს რა“ სავარაუდოდ უნდა გულისხმობდეს არა ცოდვის ჩადენას რელიგიური თვალსაზრისით, არამედ საერო ხასიათის დანაშაულის ჩადენას. „შეცოდება“ ხომ დანაშაულის აღმნიშვნელი ტერმინია³⁴⁰. გავიხსენოთ ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნის უძველესი (1672 წლის) ხელნაწერის დასახელება: „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“. აქ „შეცოდება“ სწორედ დანაშაულს აღნიშნავს.

6. მუხლში საუბარია სალაშქროდ ქვეყნის და თემის განწევაზე. აქ, ცხადია, იგულისხმება ქვეყნის და თემის სამხედროვალდებულ მცხოვრებთა განწევვა. სამართლის ნორმის შინაარსის უფრო

³⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი „ცოდვას“ გარდამავლობით მოქმედებად, უფრო ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ახასიათებს, „შეცოდება“ უკვე დანაშაულს აღნიშნავდა. *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებათა კრებული თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 191.

სრულყოფილად წარმოჩენის მიზნით, საჭიროდ მიგვაჩნია „ქუეყნისა“ და „თემის“ მნიშვნელობის განსაზღვრა განსახილველი მუხლის მიხედვით.

ა. „ქუეყანა“ — ძეგლის დადების მიხედვით აღნიშნავს ქვეყნის ნაწილს და უთანაბრდება ხევს, როგორც სოფლების გაერთიანებას. მისი სამხედრო მეთაური ხევისბერია („ქუეყნის“ შესახებ უფრო სრულად იხ. მე-2 მუხლის კომენტარი).

ბ. თემი — ბერძნულიდან ნასესხები ტერმინია, რომელიც ფართე მნიშვნელობით სამეფოს, მხარეს ნიშნავდა, შემდგომში კი ვინაშით მნიშვნელობითაც გამოიყენებოდა და გულისხმობდა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს, რომელიც ძირითადად გეოგრაფიულ-ეთნიკური ნიშნით ხასიათდებოდა.³⁴¹ ივ. ჯავახიშვილს მოჰყავს მაგალითები, როდესაც ქართველი მემამულიანები ტერმინ „თემს“ სამეფოს, სახელმწიფოს მნიშვნელობით ხმარობენ. გვხვდება მონაცემი, რომლის მიხედვითაც, „თემი“ საქართველოს შემადგენელი თითოეული ქვეყნის ან ნაწილის აღმნიშვნელია.³⁴² ავტორის დასკვნით, „თემი“ ხან სამეფოს და ხან ქვეყანას, ხან ხეობასაც კი აღნიშნავდა. თუ თავდაპირველად ასე იყო, შემდეგში მას უფრო გარკვეული მნიშვნელობა მიენიჭა. როდესაც ქვეყანა საზოგადო, ფართე ცნების გამომხატველად იქცა, მის მაგიერ თემი დამკვიდრდა. სრულიად საქართველოს შემადგენელ ნაწილებს და კუთხეებს, მაგალითად, კახეთს და სხვას, წინათ „ქუეყანა“ ეწოდებოდა, XII-XIII საუკუნეებში უკვე „თემსაც“ ეძახდნენ. შემდეგში კი უფრო მკაფიო ცნების აღმნიშვნელად იქცა და „თემი“ ერთი ტომით დასახლებულ, განსაზღვრულ საგეოგრაფიო-საგამგეო ერთეულს ეწოდებოდა და ახლაც ასე ეწოდება.³⁴³ საქართველოს მთიანეთში თემი აღნიშნავდა ტერიტორიულ ერთეულს, ქვეყნის ერთ კუთხეს ასევე, რამდენიმე სოფლის გაერთიანებას და ერთ სოფელსაც კი.³⁴⁴ ძეგ-

³⁴¹ *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, ნიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებათა კრებული თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 191.

³⁴² *ჯავახიშვილი ივ.*, ქართული სამართლის ისტორია, ნიგნი მეორე, ნაკვეთი პირველი, თხზულებათა კრებული თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბილისი, 1982, 186.

³⁴³ იქვე.

³⁴⁴ *გოგოლაძე დ.*, ქართული სოფელი ფეოდალიზმის ხანაში (VI-XVIII სს.), თბილისი, 1992, 18.

ლის დადებაში ტერმინი „თემი“ შესავლის გარდა, მხოლოდ განსახილველ მუხლში გვხვდება. შესავლის კომენტარში აღინიშნა, რომ თემში იგულისხმება საერისთავო, პროვინცია, ანუ სახელმწიფოს შემადგენელი ნაწილი, საგანმგებო ერთეული, რომელსაც ერისთავი განაგებს. განსახილველი მუხლის მიხედვით, კი „თემი“ გარკვეულ სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენს,³⁴⁵ საიდანაც ხდებოდა ერისთავისა და განმგებლის ბრძანებით სამხედრო-ვალდებული მოსახლეობის სალაშქროდ განწევვა. ნ. ხიზანაშვილის თანახმად, თემში შედიოდა ხევები და სოფლები. ამასთან, თემი კიდევ სადროშო კავშირი იყო და სავალდებულო ყველა ხევისა და სოფლისათვის.³⁴⁶ ამდენად, განსახილველი მუხლის მიხედვით „ქუეყანა“ და „თემი“ ერთი და იგივე მნიშვნელობის არაა.

7. „ძეგლის დადების“ გავრცელების ტერიტორიაზე სამხედრო ვალდებულების შეუსრულებლობისათვის პასუხისმგებლობის დაწესება სპეციალური მუხლით, განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ მთიულეთში ცენტრალური ხელისუფლების დამკვიდრება, სხვაგვარად ერთად, გულისხმობდა ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ სამხედრო ვალდებულების შესრულების აუცილებლობასაც. მონღოლთა ბატონობისგან გათავისუფლებული ქვეყნისთვის უალრესად მნიშვნელოვანი იყო მთიულთა ლაშქრის დახმარება, მათი სიმამაცის და მეტოქის ხასიათის გათვალისწინებით. გამომდინარე იქედან, რომ მთიულები (იქაური ხევისბერები და ჰეროვანები) ცენტრალური ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებელნი იყვნენ, რაც ძეგლის შესავალში გამოჩნდა და შესაბამისად, არ იყვნენ ჩვეულებრივი მის ბრძანებათა აღსრულებას, მათ მიერ სამხედრო ვალდებულების შესრულების უზრუნველსაყოფად გიორგი ბრწყინვალეს ესაჭიროებოდა გარკვეული სამართლებრივი ბერკეტი. ასეთ ბერკეტად კი მოგვევლინა სწორედ განსახილველი მუხლით დაწესებული სანქცია. ცხადია, სამხედრო ვალდებულების შეუსრულებლობა საქართველოს სხვა კუთხეებშიც დასჯად ქმედებად იქნებოდა

³⁴⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 136.

³⁴⁶ ხიზანაშვილი ნ., ძეგლის დადება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 320.

მიჩნეული. ძეგლის დადების განსახილველი მუხლით ამ დანაშაულისათვის გათვალისწინებული სანქცია, სავარაუდოდ, ადგილობრივი სპეციფიკის გათვალისწინებითაა დადგენილი. სასჯელი ამ დანაშაულისათვის არ არის ძალიან მძიმე, რაც განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ მძიმე სანქციას შესაძლოა მთიულთა მხრიდან უკურეაქცია გამოეწვია და ცენტრალური ხელისუფლებისადმი მთიულთა დამორჩილების პროცესზე ნეგატიურად ემოქმედა. არაა გამორიცხული, რომ საკანონმდებლო კრებაზე ამ მუხლზე მსჯელობისას, მთიული ხევისბერებისა და ჰეროვანების მოსაზრებებიც გაითვალისწინეს და სამხედრო ვალდებულების შეუსრულებლობისათვის სანქცია (საფიქრებელია ადგილობრივებისადმი კომპრომისული შინაარსის) ამის მიხედვით განსაზღვრეს.

მუხლი 20:

ჯევისბერი თუ უგემურად იყოს ლაშქრობის ჟამს, მისი ძმა და მოახლე კაცი წავიდეს, და ჯევისბერს შეენდოს ლაშქარს წაუსვლელობა.

1. თუ სალაშქროდ (ომში) განვევის დროს ხევისბერი შეუძლოდ იქნება, მის ნაცვლად უნდა წავიდეს მისი ძმა, ან ახლო ნათესავი (მოახლე) და ხევისბერს შეენდობა ლაშქარში წაუსვლელობა.

2. მუხლი არ შეიცავს რაიმე დანაშაულს და მისთვის გათვალისწინებულ სანქციას, რაც ძეგლის დადების მუხლების უმრავლესობისთვისაა დამახასიათებელი. იგი წარმოადგენს წინა მუხლის გაგრძელებას. მასში მოცემულია სწორედ წინა მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულისათვის პასუხისმგებლობის გამომრიცხავი გარემოება. განსახილველი მუხლი წინა მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულის პასუხისმგებლობის გამომრიცხავ გარემოებას აწესებს მხოლოდ იმ შემთხვევისათვის, როდესაც ამ დანაშაულის სუბიექტი ხევისბერია. ლაშქარში წაუსვლელობისათვის ხევისბერი ამ დანაშაულისათვის გათვალისწინებული პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლდება მხოლოდ ავადმყოფობის და ლაშქარში მის ნაცვლად მისი ძმის, ან მოახლე კაცის წასვლის შემთხვევაში.

მუხლი 21:

კაცმან თუ ცოლი დააგდოს უბრალოდ, და მისი შეუცოდარი იყოს და გაეყაროს ესეთსა, ნახევარი სისხლი დაუურვოს მის დიაცის გუარსა ზედა.

1. თუ ქმარი უმიზეზოდ მიატოვებს ცოლს, რომელსაც მის წინაშე არანაირი ცოდვა არ მიუძღვის (მისთვის არ უღალატნია), ვალდებული იქნება გადაიხადოს ქონებრივი საზღაური მეუღლის წოდების (გვარის) მიხედვით, კერძოდ, მისი წოდებისათვის დაწესებული სისხლის ნახევარი.

2. ძეგლის წინასიტყვაობასა და სხვა მუხლებში მოხსენიებული დანაშაულების გარდა, მთიულებში გავრცელებული ყოფილა ცოლის უმიზეზოდ მიტოვება („უბრალოდ დაგდება“), სწორედ ამიტომ შეუტანია კანონმდებელს ასეთი შემთხვევის მომწესრიგებელი მუხლი ძეგლის დადებებში.

3. ცოლის „უბრალოდ დაგდება“ ამ მუხლის მიხედვით, გულისხმობს ცოლის უმიზეზოდ მიტოვებას. უმიზეზოდ მიტოვებაზე მიუთითებს ასევე მუხლში გამოყენებული სიტყვა „შეუცოდარი“. მიტოვებული ცოლის შეუცოდარობაზე მინიშნება გულისხმობს, რომ ცოლს ქმრისთვის არ უღალატნია და ამდენად, ქმარს იგი ღალატის გამო არ მიუტოვებია. კანონმდებლის ხაზგასმა, რომ სწორედ შეუცოდარი ცოლის მიტოვება ითვლება დანაშაულად გულისხმობს, რომ მოღალატე ცოლის მიტოვება დანაშაულად არ ჩაითვლებოდა. საერთოდ, საქართველოში მოქმედი როგორც კანონიკური, ისე საერო სამართლის მიხედვით, ქმრის მიერ ცოლის მიტოვების ძირითად, უმთავრეს საფუძველს ცოლის ღალატი წარმოადგენდა.³⁴⁷

³⁴⁷ იხ. *ნადარეიშვილი გ.*, ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბილისი, 1974, 50; ცოლის მრუშობის განხილვა განქორწინების ძირითად, უმთავრეს საფუძველად სახარებიდან მომდინარეობს, რომლის მიხედვითაც ქორწინების დარღვევა მრუშობის გარეშე დაუშვებელია: „ყოველმან რომელმან განუტეოს ცოლი თვნიერ სიტყვსა სიძვისა, მან ამრუშა

როგორც ჩანს, ძეგლის დადებაც ამ დებულებიდან ამოდის და დანაშაულად თვლის სწორედ „შეუცოდარი“ ცოლის მიტოვებას, ხოლო მოლაღატე ცოლისას – არა.

4. 21-ე მუხლი ცოლის უმიზეზოდ მიტოვებისათვის ითვალისწინებს მხოლოდ ქონებრივი საზღაურის გადახდას სწორედ ცოლის წოდებრივი მდგომარეობის მიხედვით – მისი წოდების სისხლის ნახევრის დაურევბას.

5. შესაძლოა, მოცემული მუხლის წყაროს წარმოადგენს ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის 29-ე მუხლი, რომელშიც ვკითხულობთ: „თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს და მისი ზითევი სრულად“.³⁴⁸ ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის 29-ე მუხლი ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალს მიეკუთვნება, რომელიც ძეგლის დადებამდეა შედგენილი. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ გიორგი ბრწყინვალე ბექა მანდატურთუხუცესის შვილიშვილი იყო და მასთან ალიზარდა. აქედან გამომდინარე, ძეგლის დადებაში ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის ცალკეული ნორმების გათვალისწინება მთიულეთის ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით, სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა. ეს მუხლი ძეგლის დადების 21-ე მუხლის მსგავსად ცოლის უმიზეზოდ მიტოვებას დანაშაულად მიიჩნევს და ამისთვის ცოლის სისხლის ნახევარს აწესებს. სწორედ ეს მსგავსება მიუთითებს, რომ ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნის 29-ე მუხლი შესაძლოა ძეგლის დადების 21-ე მუხლის წყაროს წარმოადგენდეს.

იგი“ (მათე, 5.32). იგივე დამოკიდებულებას ვხვდებით ძველ ქართულ საერო კანონმდებლობაშიც, მაგალითად, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 63-ე მუხლის თანახმად, „თუ არ ბოზობისთვის ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ გაეყრებიან.“ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 498.

³⁴⁸ იქვე, 435.

მუხლი 22:

კაცმა კაცსა თუ ცოლი წაართუას, იგი ცოლ-წაგურილი კაცი რასაც ვის ემტეროს ერთს წლამდის – დანვასა, მოტაცებასა, დარბევასა, – არა მიეფასოს, რა რიგად წაუღოს სისხლის ქნისაგან მეტი.

და ერთს წელიწადს უკან რას ემტერების, იგიც მიეფერების: ნახევარი სისხლის დაურება მართებს მათს გუარს ზედა ცოლის წაგურისათვის და სისხლსა მიეფასების. რასაც მოკლავს მტერობასა შიგან ერთსა წლამდის, სისხლი აროდეს გაუცუდების, თვნიერ დამსხმელისა. ისე რომე ქუემო გაგჩენია.

1. კაცმა თუ კაცს ცოლი მოსტაცა, ცოლწაგურილმა კაცმა ერთი წლის განმავლობაში ვის რაც მტრობის გამო დაუშავოს – დანვით, მოტაცებით, დარბევით, როგორი ზიანიც არ უნდა მიაყენოს, დანაშაულად არ შეეცალება, სისხლის ფასში არ ჩაეთვლება, გარდა მკვლელობის ჩადენისა.

ერთი წლის გასვლის შემდეგაც შესაძლოა ემტეროს დამნაშავეს და ისიც შეეფერება და ამ დროს მიყენებული ზიანი ჩაითვლება ცოლის წაგურისათვის გათვალისწინებულ ნახევარ სისხლში. ერთი წლის განმავლობაში მტრობის გამო ჩადენილი მკვლელობისათვის საზღაური არასდროს გაბათილდება, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ თავდამსხმელი იქნება, ისე როგორც ქვემოთ არის გაჩენილი.

2. მუხლი ასახავს სხვისი ცოლის წაგურისათვის ძეგლის დადებით გათვალისწინებულ სამართლებრივ შედეგებს. მუხლში გამოყენებული: „ცოლის წაგურა“, „ცოლი წაართუას“ – ცოლის მოტაცებას აღნიშნავს. სხვისი ცოლის წაგურა იმდროინდელ მთიულეთში გავრცელებულ დანაშაულს წარმოადგენდა, რაზედაც ძეგლის დადების შესავალშიც არის მითითება. საერთოდ, საქართველოში, განსაკუთრებით მთის რეგიონებში, ქალის მოტაცება ცოლად მოყვანის მიზნით, საკმაოდ ხშირი მოვლენა იყო. აღნიშნული ქმედება ჩვეულებას წარმოადგენდა, რომელიც შეიძლება მომხდარიყო როგორც ფარულად, ქალის თანხმობით, ისე ქალის ნების საწინა-

აღმდეგოდ, ძალადობის გამოყენებით.³⁴⁹ ძეგლის დადება მხოლოდ დაქორწინებული, ქმრიანი ქალის მოტაცებას განიხილავს დანაშაულად და ამისათვის საკმაოდ მძიმე პასუხისმგებლობას აწესებს. ძეგლი უშვებს ცოლნაგვრილის შურისძიების უფლებას დამნაშავეს მიმართ. კერძოდ, მას უფლება აქვს მინიჭებული ერთი წლის განმავლობაში დამნაშავეს მიაყენოს ზიანი დანვით, მოტაცებით, დარბევით. ასეთი ქმედება ცოლნაგვრილს დანაშაულად არ ჩაეთვლება („რასაც ვის ემტეროს ერთს წლამდის – დანვასა, მოტაცებასა, დარბევასა, – არა მიეფასოს“), მხოლოდ „სისხლის ქნისაგან მეტი“. ფრაზა: „სისხლის ქნისაგან მეტი“ მიუთითებს, რომ ცოლნაგვრილის პასუხისმგებლობისაგან გათავისუფლება დამნაშავეისათვის ზიანის მიყენების შემთხვევაში, არ ვრცელდება მის მიერ მხოლოდ მკვლელობის ჩადენაზე. ი. დოლიძის მიხედვით, ძეგლის 22-ე მუხლის თანახმად, „სისხლის ქნა“ ნიშნავს „მკვლელობის ჩადენას“.³⁵⁰ შესაბამისად, „სისხლის ქნისაგან მეტი“ უნდა გავიგოთ, როგორც – მკვლელობის ჩადენის გარდა. აღნიშნული მუხლის კომენტარებისას გათვალისწინებული უნდა იქნეს 26-ე მუხლის შინაარსიც, რომელიც სხვა საკითხებთან ერთად ასევე ეხება სხვისი ცოლის მოტაცების სამართლებრივ რეგულირებას და ერთგვარად ავსებს განსახილველი მუხლის შინაარსს (იხ. 26-ე მუხლის კომენტარი).

3. „ცოლნაგვრილი კაცი ერთს წელიწადს უკან რას ემტერების, იგიც მიეფერების: ნახევარი სისხლის დაურევება მართებს მათს გუარს ზედა ცოლის ნაგურისათვის და სისხლსა მიეფასების“ – განმარტებისთვის. მუხლის ეს მონაკვეთი სხვადასხვა ავტორთან არაერთგვაროვნადაა გაგებული. ჩვენ ვიზიარებთ ი. ფუტყარაძის განმარტებას. მკვლევარს ამ ადგილის შინაარსი ასე ესმის: „ცოლნაგვრილს“ უფლება აქვს ერთი წლის შემდეგაც გაუწიოს მტრობა მომტაცებელს („იგიც მიეფერების“), მაგრამ ამ შემთხვევაში, – ამბობს კანონმდებელი, – მონიშნულმდეგისადმი მიყენებული ზარალი ჩაეთვლება, გაებრება, იმ ნახევარი სისხლის ანგარიშში, რომელიც მას ცოლის მოტაცებისათვის ერგება“.³⁵¹ აქ

³⁴⁹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 334.

³⁵⁰ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 146.

³⁵¹ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში

ჩანს, რომ ძეგლის დადება უშვებს საზღაურის ჩათვლის შესაძლებლობას მხარეების მიერ ერთმანეთისათვის მიყენებული ზარალის გათვალისწინებით.³⁵² ი. ფუტყარაძე, სრულიად სამართლიანად, არასწორად მიიჩნევს 22-ე მუხლის აღნიშნული ნაწილის დ. ბაქრაძის მიერ რედაქტირებულ რუსულ თარგმანს: «он может враждовать и на другой год, но тогда похититель обязан сделать ему половинное только удовлетворение за кровь.»³⁵³ აქედან გამომდის, რომ თითქოს ნახევარი სისხლის დაურევებას კანონმდებელი ანებს იმ შემთხვევაში, თუ დაზარალებული ერთი წლის შემდეგ მტრობას გაუწევს მომტაცებელს; საერთოდ, კი ამ პირობის გარეშე დადგენილი უნდა ყოფილიყო სისხლის სხვა (ბუნებრივია ნახევარზე მეტი) ოდენობა, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამება.³⁵⁴ ი. ფუტყარაძე ასევე არასწორად მიიჩნევს ძეგლის დადების 22-ე მუხლის აღნიშნული ნაწილის ნ. ხიზანაშვილისეულ განმარტებას, რომლის მიხედვითაც: „შეურაცხყოფილს ქმარს მეორე წელიწადსაც ნება ეძლეოდა შური ეგო მტრისათვის ... მხოლოდ იმ პირობით, რომ მაშინ მარტო „ნახევარ სისხლის დაურევება მართებს“. ი. ფუტყარაძის თანახმად, ამ მსჯელობის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა ნ. ხიზანაშვილის დასკვნა, რომ ცოლის მოტაცებისათვის „დამნაშავეს სრული სისხლი უნდა დაეურვა“. აქედან გამომდინარე, ნ. ხიზანაშვილის მსჯელობიდან გამომდინარე, ცოლის მოტაცებისათვის სრული სისხლის დაურევება მას ძეგლის დადებით გათვალისწინებულ სასჯელად მიაჩნდა, თუმცა როგორც ი. ფუტყარაძე სწორად შენიშნავს, თვით ძეგლის დადებაში ამის თაობაზე არაფერი არაა ნათქვამი.³⁵⁵ ამრიგად, ძეგლის დადების მიხედვით, სხვისი ცოლის მოტაცებისათვის საზღაუ-

გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 485.

³⁵² იქვე.

³⁵³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძე, თბილისი, 1988, 77.

³⁵⁴ ფუტყარაძე ი., კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 485-486.

³⁵⁵ იქვე, 486.

რი დაზარალებულის გვარის (წოდების) მიხედვით ნახევარ სისხლს შეადგენს და არა სრულ სისხლს, როგორც ეს ნ. ხიზანაშვილთან გვხვდება. თან მნიშვნელობა არ აქვს დაზარალებული მტრობას როდის გაუწევს მისი ცოლის წამგვრელს – დანაშაულიდან ერთ წლამდე, თუ ერთი წლის შემდეგ. საზღაურის ჩათვლა მხარეების მიერ ერთმანეთისათვის მიყენებული ზარალის გათვალისწინებით ცნობილი მოვლენაა ძველ ქართულ სამართალში. მაგალითად, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით იგი „ჩარონინებად“ იხსენიება.³⁵⁶

4. მუხლის ბოლოს მითითება, რომ მოტაცებიდან ერთი წლის განმავლობაში მტრობის ნიადაგზე ჩადენილი მკვლელობისათვის, სისხლის საზღაური არასოდეს იკარგება, უნდა გულისხმობდეს, რომ ცოლის წაგვრისათვის გათვალისწინებულ საზღაურში ცოლ-წაგვრილის მიერ მომტაცებლის და მისი ოჯახის რომელიმე წევრის მკვლელობის საზღაური ჩაითვლება.

5. კანონმდებლის განმარტებით, მხოლოდ თავდამსხმელის სისხლი ბათილდება, ისე როგორც ეს ქვემოთაა გაჩენილი. აქ იგულისხმება ძეგლის დადების 26-ე და 29-ე მუხლები. ამდენად, ძეგლის დადების მიხედვით, თავდამსხმელის მკვლელობა პასუხისმგებლობის გამაქარწყლებელ გარემოებას წარმოადგენს. მხოლოდ ძეგლის დადებით გათვალისწინებული გარკვეული პირობების არსებობისას, თავდამსხმელის მკვლელობა პასუხისმგებლობის გამომწვევია, რადგანაც ამ დროს იგი „დამსხმელი არ იქნების“, „დამსხმელი არა ქვან“ (იხ. 29-ე და 45-ე მუხლები).

6. ძეგლის დადება ცალკეულ შემთხვევაში ითვალისწინებს შურისძიების უფლებას. შურისძიების ინსტიტუტი საზოგადოების განვითარების ადრეულ ეტაპზე, გვაროვნული წყობილების პირობებში, ფაქტიურად ყველა ხალხისთვის იყო დამახასიათებელი. საქართველოს მთიანეთში, განსაკუთრებით კი ხევსურეთსა და სვანეთში, შურისძიების ინსტიტუტის არსებობას XX საუკუნეშიც ვხვდებით, თუმცა მისი მოქმედების ინტენსივობა, ცხადია, შემცირ-

³⁵⁶ იხ. ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 36-ე მუხლი. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 1, *ი. დოლიძის რედაქციით*, თბილისი, 1963, 490.

რების ტენდენციას იჩენს. შესაბამისად, გასაკვირი არ უნდა იყოს ამ ინსტიტუტის შემონახულობა XIV საუკუნის მთიულეთში, ძეგლის დადების გავრცელების არეალში. ამასთან დაკავშირებით ი. ფუტყარაძე აღნიშნავს: „ძეგლის დადებაში ჩვეულებითი სამართლის ზოგიერთ სხვა ინსტიტუტთან ერთად თავისებური ფორმით შურისძიების უფლებაცაა დაკანონებული. აქ იგი აღიარებულია, როგორც დაზარალებულის ერთგვარი უფლება, მისი შელახული ინტერესების აღდგენის განსაზღვრული საშუალება. ამ შემთხვევაში, შურისძიების უფლების საკანონმდებლო წესით განმტკიცება არცაა გასაკვირი, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებას, რომ საქმე XIV საუკუნის მთიულეთს შეეხება“.³⁵⁷ კანონმდებელი თუმცა აღიარებს შურისძიების უფლებას, მაგრამ მთელ რიგ მუხლებში მას ზღუდავს გარკვეული პირობებით. შეიძლება ითქვას, რომ შურისძიება აქ შეუზღუდველი არ არის. ი. დოლიძე ჩამოთვლის იმ პირობებს, რომლებიც შურისძიების განხორციელების პირობებად გვევლინება ძეგლის დადების მიხედვით: „შურისძიების ერთ-ერთ პირობად განსაზღვრული დროა დანესებული. შემდეგ, შურისძიება დასაშვებია, თუ დამნაშავე და დაზარალებული ჯერ კიდევ არ არიან შეზავებული ან არ არიან დანდობილნი, ან დამნაშავის მიერ სისხლი, ე.ი. საზღაური არ არის გადახდილი. მაშასადამე, თავდასხმასა და შურისძიებას გარკვეული პირობები აქვს დადგენილი, თვთნებობა და თვითგასწორება ყოველ შემთხვევაში არ არის მიჩნეული კანონიერ შურისძიებად“.³⁵⁸ შურისძიების უფლების განხორციელების ეს პირობები მოცემულია ძეგლის დადების 22-ე და 26-ე მუხლებით. განსახილველი მუხლის მიხედვით, შურისძიება შეზღუდულია განსაზღვრული ვადით – ერთი წლით. ი. დოლიძე, 29-ე და 45-ე მუხლის მიხედვით გათვალისწინებული შურისძიების უფლების განხორციელების პირობებსაც განიხილავს. მისი განმარტებით: „სამჯერ სამართლის თხოვნა, ანუ სასამართლოში დაბარება და სამჯერვე მოპასუხის მხრით სამართალში გასვლაზე უარის თქმა უფლებას აძლევს მოსაქმე კაცს (მომჩივანს) თავს დაესხას

³⁵⁷ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 448.

³⁵⁸ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 31-32.

ურჩსა და კანონისადმი თავის ამრიდებელ მოპასუხეს. განსაზღვრული პირობაა დაწესებული იმ შემთხვევაშიც, როდესაც საქმე ეხება მოპარული ნივთის დაბრუნებას პატრონისათვის. ნივთის პატრონს მხოლოდ მაშინ ეძლევა დამნაშავეზე თავდასხმის უფლება, თუ „ეთხოვოს ორჯერ, სამჯერ“ მოპარული ნივთის დაბრუნება დამნაშავისაგან“.³⁵⁹ დასკვნის სახით ი. დოლიძე აღნიშნავს, რომ ძეგლის დადება დასაშვებად მიიჩნევს პიროვნულ შურისძიებას, ე.ი. მკვლელის მოკვლას, ხოლო სხვა დანაშაულისათვის ქონებრივ შურისძიებას, ე.ი. დამნაშავის ოჯახის დაწვას, დარბევასა და აწიოკებას, თუმცა შურისძიების განსახორციელებლად ძეგლის დადება გარკვეულ პირობებს აწესებს.³⁶⁰ ცნობილია, რომ საზოგადოების განვითარების ადრეულ ეტაპზე შურისძიება ხდებოდა გვარებს შორის. შესაბამისად, შურისმაძიებლად მთელი გვარი გვევლინებოდა, ასევე მთელი გვარის წინააღმდეგ. აღსანიშნავია, რომ ძეგლის დადების მიხედვით შევიწროებულია როგორც შურისმაძიებელთა წრე (დაზარალებული და მისი მემკვიდრე), ასევე შემოფარგლულია შურისძიების ობიექტები (დამნაშავე და მისი ქონება).³⁶¹ ი. ფუტყარაძე სამართლიანად მიიჩნევს, რომ სამართლის წიგნის 22-ე, 36-ე, 29-ე, 30-ე და 45-ე მუხლები, სადაც ლეგალიზებულია შურისძიების უფლება, გამონაკლისად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც ძეგლის დადება ძირითად სასჯელად აწესებს კომპოზიციების სისტემას, მამულის სასეფოდ დადებას, გაძევებას და სხვა სახის სასჯელებს.³⁶² შურისძიების უფლების დაშვება ძეგლის დადების მიხედვით, განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ ადგილობრივი რეალიების გათვალისწინებით თვით ხელისუფლება გარკვეულ სიტუაციებში ვერ ახერხებდა დაზარალებულის ხელყოფილი სიკეთის აღდგენას და იძულებული იყო ამის უფლება (გარკვეული კანონით განსაზღვრული პირობების არსებობისას) მიეცა თვით დაზარალებულისათვის, მაგალითად, მაშინ, როდესაც ხელისუფლება ვერ ახერხებდა

³⁵⁹ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 32.

³⁶⁰ იქვე.

³⁶¹ ფუტყარაძე ი., კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 450.

³⁶² იქვე.

უზრუნველყო მოპასუხის გამოცხადება სასამართლოში, ქურდის მიერ ნაქურდალის სათანადო წესით ანაზღაურება, მიუხედავად ხელისუფალთა წარმომადგენლების მოთხოვნისა. ეს, ცხადია, ხელისუფლების მხრიდან ადგილობრივი მოსახლეობის მენტალობისა და წეს-ჩვეულებებისადმი ხარკის გადახდას ნიშნავდა.

7. ზოგადად, ძეგლის დადება თვითგასწორების უფლებას დაზარალებულს, მომჩივანს ანიჭებს მხოლოდ განსაზღვრული დანაშაულების არსებობისას, როგორცაა, ცოლის წაგვრა, მკვლელობა, მეკობრეობა, ასევე, მოსარჩელისათვის სასამართლოში გაყოლის თხოვნაზე უარის თქმა. განსახილველი მუხლი შურისძიების უფლებას ითვალისწინებს პიროვნებისათვის ცოლის წაგვრის შემთხვევაში. თან აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი სხვა მუხლისაგან განსხვავებით (იგულისხმება 26-ე და 45-ე მუხლები), დაზარალებულს უფლება ჰქონდა ხელისუფლების წარმომადგენლებისადმი მიმართვის გარეშე, პირდაპირ დასხმოდა თავს დამნაშავეს. ცოლწაგვრილს თვითგასწორების უფლება გააჩნდა რაიმე წინაპირობის გარეშე. ძეგლის დადების მიხედვით, შურისძიების უფლების მინიჭება ცოლწაგვრილისათვის, ისიც ყოველგვარი წინაპირობის გარეშე, განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ ცოლის მოტაცება საქართველოში (მითუმეტეს XIV საუკუნის მთიულეთში), ცოლწაგვრილისათვის უკიდურესად შეურაცხყოფლად და დამამცირებლად ითვლებოდა. საქართველოს მთიანეთის ჩვეულებითი სამართლის თანახმად და უცხოელებად იმდროინდელი მთიულეთისაც, ცოლის წაგვრა, როგორც დანაშაული, სისხლის აღების გამომწვევი იყო შეურაცხყოფილი მეუღლის მხრიდან. როგორც ჩანს, კანონმდებელმა გაითვალისწინა, რომ ცოლის წაგვრით შეურაცხყოფილის შეჩერება და მისთვის თვითგასწორების აკრძალვა შეუძლებელი იქნებოდა და ამიტომ ჩვეულებითი სამართლით გათვალისწინებული შესაბამისი წესის სანქციონირება მოახდინა, თუმცა შურისძიების უფლების განხორციელება კონკრეტული ვადით – ერთი წლით შეზღუდა, რითაც იგი გარკვეულ ჩარჩოებში მოაქცია. ეს შეიძლება ჩაითვალოს სახელმწიფოს, ცენტრალური ხელისუფლების ძალმოსილების გამოვლინებად, (ცოლის წაგვრის შემთხვევაში მოქმედი შურისძიების ჩვეულების მოქმედების შესაზღუდავად, მაშინ როდესაც მისი სრულიად აღკვეთა ხელისუფლების მიერ შესაძლებელი არ იყო.

8. განსახილველი მუხლი აქ მოყვანილია ი. დოლიძის მიერ გამოქვეყნებული სახით.³⁶³ აღნიშნული მუხლი განსხვავებული არქიტექტონიკით და ინტერპრეტაციით აქვს წარმოდგენილი დ. ფურცელაძეს.³⁶⁴ ეს მუხლის პირველი ნაწილის შემდგომ ტექსტს ეხება. მუხლის ამ ნაწილს დ. ფურცელაძე ამ სახით გვთავაზობს:

„და ერთს წელიწადს უკან რას[აც] ემტერების, იგიც მიეფერების.“

ნახევარი|ი სისხლის დაურევა მართებს მათს გუარსა ზედა, ცოლის წაგურისათვის და სისხლსა მიეფასების, რასაც მოკლავს მტერობასა შიგან ერთსა წლამდის.

სისხლი აროდეს გაუცუდდების, თვინიერ დამსხმელისა. ისე რომე ქუემო გაგუიჩენია“.

აქ ჩანს რომ ფრაზა: „და ერთს წელიწადს უკან რას[აც] ემტერების, იგიც მიეფერების...“. დასრულებული აზრის მატარებელია და არ ებმის შემდგომს, როგორც ეს ი. დოლიძის მიერ გამოქვეყნებულ ვარიანტში გვხვდება. მუხლის აღნიშნული მონაკვეთის შინაარსი დ. ფურცელაძის მიხედვით ასეთია: დაზარალებული ერთი წლის გასვლის შემდეგ რასაც ემტერება დამნაშავეს ისიც ჩაეთვლება.

ცოლის მოტაცებისათვის ნახევარი სისხლის გადახდა მართებს დამნაშავეს ცოლწაგურილის გვარის მიხედვით და სისხლის ფასში ჩაეთვლება საზღაური ცოლწაგურილის მიერ მტრობის ნიშნად ერთი წლის განმავლობაში ჩადენილი მკვლელობისათვის.

სისხლი არასდროს გაბათილდება, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ თავდამსხმელი იქნება, ისე როგორც ქვემოთ არის გაჩენილი.

მუხლის ამ ინტერპრეტაციის მიხედვით გამოდის, რომ განსხვავებით მუხლის შინაარსის ზემოთმოყვანილი განმარტებისა, სხვისი ცოლის მოტაცებისათვის დაწესებულ საზღაურში ჩაითვლება ერთი წლის განმავლობაში ცოლის წამგვრელის მიერ ჩადენილი მკვლელობისათვის გათვალისწინებული საზღაური და არა ერთი წლის გასვლის შემდეგ დამნაშავეისათვის დარბევით, დაწვით,

³⁶³ ქართული სამართლის ძეგლები *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 411-412.

³⁶⁴ ძეგლის დაღება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 75-76.

მოტაცებით მიყენებული ზიანი. მონაცემი სისხლის ფასის არასდროს გაცუდების შესახებ, ძეგლის ზოგადი ნორმაა და მხოლოდ ცოლნაგვრილის მიერ მტრობის ნიადაგზე ერთი წლის განმავლობაში ჩადენილ მკვლელობებს პირდაპირ არ უკავშირდება. ფრაზა: „და ერთს წელიწადს უკან რასაც ემტერების, იგიც მიეფერების...“. ანუ ერთი წლის შემდგომ მტრობით მიყენებული ზიანი ასევე ჩაითვლება – ამ ინტერპრეტაციით უნდა გულისხმობდეს, რომ ერთი წლის გასვლის შემდეგ დაწვით, მოტაცებით, დარბევით მიყენებული ზიანი ჩაითვლება სხვისი ცოლის ნაგვრისათვის გათვალისწინებული სისხლის ფასში. წინააღმდეგ შემთხვევაში შურისძიების უფლების განხორციელების ერთწლიანი ვადის მითითება აზრს დაკარგავდა.

მიგვაჩნია, განსახილველი მუხლის ასეთი ინტერპრეტაცია ცუურადღებას იმსახურებს და გამორიცხული არაა, კანონმდებლის აზრს სწორად ასახავდეს.

მუხლი 23:

კაცმან თუ გვრგვინ-ნაკურთხი ცოლი წაგუაროს, თუ არ შეყროდეს, ნახევარის სისხლით დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

1. მუხლის მიხედვით, თუ კაცი ვინმეს გვირგვინ-ნაკურთხ ცოლს მოსტაცებს, იმ პერიოდში როდესაც ცოლ-ქმარი ჯერ კიდევ არ შეყრილა (ანუ ერთად არ ცხოვრობს), ვალდებული იქნება მოტაცებულის ქმარს გადაუხადოს ქონებრივი საზღაურის მისი ნოდების (გვარის) მიხედვით, კერძოდ, მისი სისხლის ნახევარი.

2. მუხლში ხაზგასმულია, რომ მასში საუბარია გვირგვინ-ნაკურთხი ცოლის მოტაცებაზე. გვირგვინ-ნაკურთხი ცოლი კანონიერი ცოლია, ე.ი. ეკლესიური წესით შეუღლებული. გვირგვინ-ნაკურთხი ცოლის წაგვრა უნდა გავიგოთ როგორც გათხოვილი ქალის მოტაცება და არა დანიშნულის. მოტაცებულის გვირგვინ-ნაკურთხოებაზე ხაზგასმა აღნიშნულ მუხლს უპირისპირებს შემდგომ 24-ე მუხლს, რომელიც ითვალისწინებს სანქციას სწორედ დანიშნული საცოლის მოტაცებისათვის.

3. ყურადღებას იპყრობს მოტაცებულ ცოლთან მიმართებაში გამოყენებული ფრაზა – „თუ არ შეყროდეს“. აქ იგულისხმება ისეთი გვირგვინ-ნაკურთხი ცოლის მოტაცება, რომელსაც ქმარი ჯერ „არ შეყრია“, ანუ საუბარია ცოლის მოტაცებაზე იმ პერიოდში, როდესაც ცოლ-ქმარი შეუღლებულნი, გვირგვინ-ნაკურთხნი არიან, მაგრამ ჯერ ერთად არ ცხოვრობენ. საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში არსებობდა ჩვეულება, რომლის თანახმადაც, ცოლის ქმრის სახლში გადასვლა ქორწინების რიტუალიდან გარკვეული დროის შემდეგ ხდებოდა. მაგალითად, ხევსურეთში ფიქსირდება ჩვეულება, რომლის თანახმადაც, ქორწილის შემდეგ ქალი ერთი წელი მაინც რჩებოდა მამის ოჯახში, ზოგჯერ მეტ ხანსაც – 2-3 წელი. ამ ხნის განმავლობაში ცოლ-ქმარი ერთმანეთთან არ დადიოდა, გარდა ახალი წლისა. ახალ წელს ცოლი მოჰყავდათ ქმრის ოჯახში ე.წ. „ბედისკვერის“ საჭმელად, სამი დღის შემდეგ კი უკან მიჰყავდათ. ამის შემდეგ ქალს თავისუფლად შეეძლო ქმრის ოჯახში მის-

ვლა. იგი თიბვისა და მკის დროს ეხმარებოდა მათ. ქმარი კი მათთან არ დადიოდა, ცოლის ოჯახში მხოლოდ იმ შემთხვევაში წავიდოდა, თუ მათ მუშახელი სჭირდებოდათ, განსაკუთრებით თიბვის დროს. ამ ხნის მანძილზე ქალი თავის სახლში ტანსაცმელს იმზადებდა, რაც კი შეეძლო ყველაფერს იკერავდა (ოჯახის წევრებისათვის არაფერს აკეთებდა). ტანსაცმელს შეძლებისდაგვარად ბევრს იმზადებდა, რომ ქმრის ოჯახში ამაყად ყოფილიყო. ტანსაცმლის გარდა, ქალს ქმრის სახლში ატანდნენ ასევე სათავენოს: ერთ ძროხას, 5-6 სულ ცხვარს. სათაენო არ იყო განსაზღვრული და რომელ ოჯახსაც რამდენი შეეძლო იმდენს ატანდა. ამდენად, ქორწინების შემდეგ მამის სახლში გარკვეული ხნით ქალის დარჩენის შინაარს, ძირითადად მის მატერიალურ მდგომარეობაზე ზრუნვა წარმოადგენდა. ქორწინებიდან 1, 2 ან 3 წლის შემდეგ, გაზაფხულზე ქმრეულები რძალს წამოიყვანდნენ. ქალი შემოდგომით იმ შემთხვევაში მიჰყავდათ, თუ ქმრეულებს მუშა-ხელი დააკლდებოდა (ან დედამთილი გარდაიცვლებოდა, ან სხვა რაიმე მიზეზი იქნებოდა).³⁶⁵ როგორც ჩანს, ძველად მსგავსი ჩვეულება, როდესაც ქორწინების შემდეგ გარკვეული ხანი ცოლი მამის სახლში რჩებოდა, ხევსურეთის მეზობელ მთიულეთშიც არსებობდა და შესაბამისად, „ძეგლის დადებამაც“ ცალკე გამოყო გვირგვინ-ნაკურთხი ცოლის წაგვრა, მაშინ როდესაც იგი ქმართან საცხოვრებლად ჯერ არ გადასულა.

4. „ძეგლის დადების“ ძირითადი ნორმა, რომელიც არეგულირებს ცოლის წაგვრას, წინა, 22-ე მუხლია. ცხადია, აქაც იგულისხმება გვირგვინნაკურთხი ცოლის წაგვრა. მხოლოდ, 23-ე მუხლი ცალკე გამოყოფს გვირგვინნაკურთხი ცოლის წაგვრას, მაშინ როდესაც შეუღლებულ ცოლ-ქმარს თანაცხოვრება ჯერ არ დაუწყია, ანუ ცოლის მოტაცება ქალის მამის და არა – ქმრის სახლიდან ხდება. აღსანიშნავია, რომ მოტაცებული ცოლის ქმართან „არ შეყრის“, თანაცხოვრების არ დაწყების ფაქტორს ამ დანაშაულისათვის სასჯელად გათვალისწინებული ქონებრივი საზღაურის ოდენობაზე გავლენა არ მოუხდენია. ეს ოდენობა იგივეა, რაც წინა მუხლით გათვალისწინებული – ნახევარი სისხლი. ამდენად, კანონმდებელი

³⁶⁵ *მელიქიშვილი ლ.*, ხევსურული საქორწინო წეს-ჩვეულებების სტრუქტურა, კრებული „ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული მტუდიები“ (1987), თბილისი, 1990, 92-93.

გვეუბნება, რომ სხვისი ცოლის მოტაცება, მიუხედავად იმისა, იგი მოტაცების მომენტში ქმართან თანაცხოვრობდა თუ არა, მომტაცებლისთვის ერთგვაროვან სახდელს ითვალისწინებს. გამოდის, რომ 23-ე მუხლი მიაწინებს ცოლის წაგვრისათვის გათვალისწინებული სისხლის ფასის გავრცელებას იმ შემთხვევაზეც, როდესაც ქმარი სხვის მიერ მოტაცებულ გვირგვინ-ნაკურთხ ცოლთან თანაცხოვრებაში ჯერ არ იმყოფება.

5. წინა 22-ე მუხლი, რომელიც ზოგადად ეხება სხვისი ცოლის მოტაცებას, მისი შინაარსიდან გამომდინარე სავარაუდოდ უნდა მოიცავდეს, როგორც ქმართან თანაცხოვრებაში მყოფი, ისე არ მყოფი გვირგვინნაკურთხი ცოლის წაგვრას. მაშინ რატომ დაჭირდა კანონმდებელს 23-ე მუხლის ცალკე გამოყოფა, მითუმეტეს მასში წინა მუხლის ანალოგიური სანქციის მითითებით? ამის მიზეზი უნდა იყოს საჭიროება 23-ე მუხლში მოცემული კაზუსის შემდგომ – 24-ე მუხლში მოცემული კაზუსისაგან განსხვავებისა. ორივე კაზუსში საერთო ისაა, რომ ქალის მოტაცება ხდება არა ქმრის სახლიდან, არამედ ქალის მამის სახლიდან. განსხვავება კი ისაა, რომ პირველ შემთხვევაში მოტაცებული ქალი სხვაზეა დაქორწინებული, მისი გვირგვინნაკურთხი, ოფიციალური ცოლია, თუმცა ქმრის სახლში საცხოვრებლად ჯერ არ გადასული, მეორე შემთხვევაში კი ქალი მხოლოდ დანიშნულია („ჯვარგაცვლილია“)³⁶⁶ და გვირგვინის კურთხევის ცერემონიალი ჩატარებული არ არის. შესაბამისად, ამ ორ შემთხვევაში მოტაცებული ქალის სტატუსი განსხვავებულია. ცხადია, კანონმდებელი გვირგვინნაკურთხი ცოლის წაგვრას უფრო მძიმე დანაშაულად თვლის, ვიდრე დანიშნული საცოლის, რადგანაც პირველ შემთხვევაში ხდება რელიგიური რიტუალით – გვირგვინის კურთხევით – შექმნილი ოჯახის დანგრევა, მეორეში კი არა, შესაბამისად გვირგვინნაკურთხი ცოლის წაგვრისთვის კანონმდებლის მიერ დაწესებული სისხლის ფასი სამჯერ აღემატება დანიშნული საცოლის მოტაცებისთვის დაწესებულ სისხლის ფასს.

შესაძლებელია დავუშვათ, რომ წინა, 22-ე მუხლი მხოლოდ ქმართან თანაცხოვრებაში მყოფი ცოლის წაგვრას ეხება. ამ შემთხვევაში კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება განსახილველი მუხლის

³⁶⁶ იხ. 24-ე მუხლის კომენტარი.

ცალკე გამოყოფის საჭიროება. წინა მუხლის ასეთი ინტერპრეტაციისას გამოდის, რომ ერთნაირი შურისძიების უფლება დაშვებულია მხოლოდ ქმართან თანაცხოვრებაში მყოფი, მის სახლში მცხოვრები ცოლის მოტაცების შემთხვევაში, ხოლო განსახილველი 23-ე მუხლით, გვირგვინნაკურთხი, თუმცა ქმართან თანაცხოვრებაში არ მყოფი ცოლის წაგვრისათვის, შურისძიების უფლება გათვალისწინებული არ არის (განსახილველ 23-ე მუხლში შურისძიების უფლების შესახებ არაფერია მითითებული, რაც, არაა გამორიცხული, რომ თანაცხოვრებაში არ მყოფი ცოლის მოტაცებისას მის დაუშვებლობას გულისხმობდეს). ამდენად, მიუხედავად სისხლის ფასის თანაბრობისა, სახეზეა განსხვავებული სამართლებრივი შედეგი ქმართან თანაცხოვრებაში მყოფი და არმყოფი ცოლის მოტაცებისა, რაც ბუნებრივია ამ ორი შემთხვევის განსხვავებული სამართლებრივი დანაწესით რეგულირებას მოითხოვს.

6. განსხვავებული მოსაზრებით, ფრაზა „თუ არ შეყროდეს“ გულისხმობს იმას, რომ მომტაცებელს მოტაცებულთან არ დაუმყარებია სქესობრივი კავშირი. ამ მუხლის ასეთ ინტერპრეტაციას ეხედებით მაგალითად, ძეგლის დადების დ. ბაქრაძის მიერ რედაქტირებულ, დ. ფურცელაძის, კარსტის, უიარდროპის თარგმანში.³⁶⁷ ასეთი განმარტებისას ამ მუხლის შინაარსი შემდეგნაირია: „თუ კაცი ვინმეს გვირგვინნაკურთხ ცოლს მოსტაცებს და მასთან თანაცხოვრება არ ექნება, მაშინ მომტაცებელმა დაზარალებულს ნახევარი სისხლი უნდა დაუურვოს მისი გვარის მიხედვით“. შესაბამისად, უნდა იგულისხმებოდეს, რომ წინა 22-ე მუხლით გათვალისწინებულია ცოლის წაგვრა, რომელიც მომტაცებლის მოტაცებულთან სქესობრივი კავშირით სრულდება და სისხლის ფასი ამ შემთხვევაშიც ნახევარ სისხლს უტოლდება. თუ ამ მუხლის ასეთი ინტერპრეტაცია სწორია, მაშინ გამოდის, რომ ცოლის წაგვრა, მიუხედავად იმისა ეს მომტაცებლის მოტაცებულთან თანაცხოვრებით სრულდება თუ არა, მაინც ნახევარი სისხლის გადახდას იწვევს. თუ ცალკე გამოყოფილი მუხლი მოტაცებულთან სქესობრივი კავში-

³⁶⁷ 23-ე მუხლის ყველა ამ ავტორისეული თარგმანი იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 77-78.

რის არ დამყარებას ითვალისწინებს და ამით განსხვავდება წინა მუხლისაგან, უფრო ლოგიკური იქნებოდა, რომ სისხლის ფასი შედარებით ნაკლები ყოფილიყო, ვიდრე წინა მუხლით გათვალისწინებულ შემთხვევაში და მომტაცებლისთვის მოტაცებულთან „არ შეყრა“ პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად ჩათვლილიყო, თუმცა ეს ასე არ არის. თქმულის გათვალისწინებით განსახილველი მუხლის ეს ბოლო ინტერპრეტაციაც წარმოშობს კითხვას, თუ რატომ უნდა ყოფილიყო აღნიშნული მუხლი ცალკე გამოყოფილი, თუ მოტაცებულთან სქესობრივი კავშირის დამყარება (გათვალისწინებული 22-ე მუხლით) და დაუმყარებლობაც ერთგვაროვან პასუხისმგებლობას იწვევს? თან 22-ე მუხლში საერთოდ არ არის აღნიშნული, რომ იგი სხვისი ცოლის მხოლოდ ისეთ მოტაცებას ეხება, როდესაც მომტაცებელი მოტაცებულთან უცილობლად სქესობრივ კავშირს ამყარებს. ასეთი ინტერპრეტაცია ამ მუხლის საჭიროებას ვერც შემდეგი მუხლით გათვალისწინებული კაზუსის მისგან განსასხვავებლად ხსნის (სხვისი ცოლის მოტაცება ორივე შემთხვევაში ქმრის სახლიდან გამოდის) და ვერც იმის დამტკიცებით, რომ შურისძიების უფლებას მხოლოდ წინა მუხლი შეიძლება ითვალისწინებდეს, როდესაც მოტაცებულ სხვის ცოლთან მომტაცებელი ამყარებს სქესობრივ კავშირს, ხოლო განსახილველი მუხლით ეს უფლება ქმარს არ ეძლევა. დაშვება იმისა, რომ ქმარს არ აქვს შურისძიების უფლება, როდესაც მომტაცებელს მის ცოლთან სქესობრივი კავშირი არ ექნება დამყარებული, შეუძლებელია, რადგანაც ქმარს წინასწარ ვერაფრით ეცოდინება მომტაცებელმა მის ცოლთან დაამყარა თუ არა სქესობრივი კავშირი, შესაბამისად ის ვერც განსაზღვრავს, მას აქვს თუ არა შურისძიების უფლება კანონმდებლობით მინიჭებული. აქედან გამომდინარე, ჩვენ განსახილველი მუხლის ბოლო ინტერპრეტაცია ნაკლებად დამაჯერებლად მიგვაჩნია და უპირატესობას პირველად, მუხლის კომენტარის დასაწყისში გაკეთებულ ინტერპრეტაციას ვანიჭებთ.

მუხლი 24:

კაცმან თუ ჯუარ-გაცულილი ცოლი ნაგუაროს, სისხლის მე-
ექუსედი დაიურვოს მათსა გუარსა ზედა.

1. მოცემული მუხლის მიხედვით, თუ კაცი ვინმეს „ჯვარგაც-
ვლილ“ ცოლს (დანიშნულ საცოლეს) მოსტაცებს, ვალდებული იქნე-
ბა მოტაცებულის საქმროს გადაუხადოს ქონებრივი საზღაური მისი
წოდების (გვარის) მიხედვით, კერძოდ, მისი სისხლის მეექვსედი.

2. ამ მუხლის შინაარსის მთავარი ასპექტია „ჯვარგაცვლი-
ლი“ ცოლის მოტაცება. შესაბამისად, გასარკვევია თუ რას ნიშნავს
„ჯვარგაცვლილი“ ცოლი. ამისათვის დავესხებოთ ნ. ხიზანაშ-
ვილს, რომლის თანახმადაც, „ჯვარგაცვლილი“ ცოლს ჯერ კიდევ
არ ეთქმის ცოლი, რადგან იგი მხოლოდ დანიშნულია (დანიშნულია)
საქმროზე. ამდენად, ძეგლის დადება „ჯვარგაცვლილი“ ცოლის,
ანუ დანიშნული საცოლის მოტაცებასაც დანაშაულად მიიჩნევს და
მისთვის პასუხისმგებლობას აწესებს. ეს განპირობებულია იმით,
რომ ძველ ქართულ სამართალში ჯვარის გაცვლა, ნიშნობა ქორნი-
ნების სავალდებულო პირობას წარმოადგენდა და მისი დარღვევა
შესაბამისი იურიდიული სანქციის გამომწვევი უნდა ყოფილიყო.³⁶⁸
ჯვარგაცვლილი ცოლი დანიშნულ საცოლეს რომ გულისხმობს
დასტურდება ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნით. ამ
ძეგლის 39-ე მუხლში საუბარია „ჯვარგაცვლილი საცოლის“ ნაგ-
ვრაზე.³⁶⁹ ამდენად, აღნიშნული მუხლი პირდაპირ მიანიშნებს, რომ
„ჯვარგაცვლილი“ სწორედ საცოლეა. ი. დოლიძის მიხედვითაც,
„ჯვარგაცვლილი საცოლე“ დანიშნულ საცოლეს გულისხმობს.³⁷⁰
ასევე ეს მუხლი მიუთითებს, რომ ტერმინი „ჯვარგაცვლილი“ და-
ნიშნულის მნიშვნელობით გამოიყენებოდა არა მარტო მთიულეთ-
ში, არამედ სამცხეშიც (ბექას სამართალი სამცხე-საათაბაგოში

³⁶⁸ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლის დება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული
იურიდიული წანერგები, თბილისი, 1982, 335.

³⁶⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილი-
სი, 1963, 439.

³⁷⁰ *დოლიძე ი.*, ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 88, 377.

ვრცელდებოდა) და გამორიცხული არაა ასე ყოფილიყო საქართველოს სხვა კუთხეებშიც. ტერმინი აღნიშნული მნიშვნელობით იქიდან უნდა მომდინარეობდეს, რომ ძველად საქართველოში ჯვრების გაცვლა დანიშვნის ცერემონიალთან იქნებოდა დაკავშირებული.³⁷¹

3. მუხლის სანქცია (სისხლის მეექვსედი) მიუთითებს, რომ დანიშნული საცოლის მოტაცება ძეგლის დადების მიხედვით მსუბუქ დანაშაულად ითვლება. სისხლის მეექვსედი ერთ-ერთი ყველაზე მცირე ქონებრივი საზღაურია ძეგლის დადებით გათვალისწინებული დანაშაულებისათვის. შედარების თვალსაზრისით აღვნიშნავთ, რომ დანიშნული საცოლის მოტაცება მსუბუქ დანაშაულადაა მიჩნეული ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის წიგნითაც. ამ ძეგლის 39-ე მუხლში ვკითხულობთ: „თუ კაცმან კაცის ჯვარგაცვლილი საცოლე წაგვაროს სამდურავისა კიდე დასაურვებლად არას ემართლების, მაგრამ სამდურავი ერთობ იქნების. თუ უღირს, სჯობს, ორთავე მოყვარენი კაცნი შემოასხნენ შუა და ქალისა ქმარმან მისაცემელითა რათმე გული დაუმჯოს, და ზევაი მოშალოს შუაკაცმან“.³⁷² ამდენად, ამ მუხლის მიხედვით, ჯვარგაცვლილი საცოლის წაგვრის შემთხვევაში მხარეები შუაკაცების მეშვეობით უნდა შერიგდნენ და სისხლის ნაცვლად დამნაშავემ, დანიშნული ქალის საქმროს გულის მოსაგებად, მტრობის მოსასპობად მხოლოდ მცირედი რამ საზღაური უნდა გაიღოს. ვახტანგ VI სამართლის წიგნით (მუხ. 77-ე) კი დანიშნული საცოლის მოტაცებისათვის შედარებით გადიდებული პასუხისმგებლობა ფიქსირდება, კერძოდ, სისხლის მესამედი.³⁷³ ეს გარემოება ამ სამართალდარღვევას ვახტანგის სამართლის წიგნით, საკმაოდ მძიმე დანაშაულად წარმოაჩენს.

³⁷¹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 135.

³⁷² ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 439.

³⁷³ იქვე, 1963, 501.

მუხლი 25:

ვინც ცოლი უბრალოდ დააგდოს და გამოჩნდეს, რომე არა შეეცოდოს რა, ესეთს უბრალოს გაყროდეს, სისხლის ნახევარი დაიურვოს მისის სახლის წესსა ზედა.

აღნიშნული მუხლი 21-ე მუხლის განმეორებას წარმოადგენს და ამდენად მისი კომენტარი ამ მუხლის კომენტარის ანალოგიურია.

მუხლი 26:

კაცმან თუ კაცს ცოლი წაგუაროს, იგი ცოლ წაგურილი კაცი რასაც ემტეროს, ზემოთ გაჩენილია. და თუ დაესხას, ასეთი რომე არც შეზავებულ იყვნენ, არც დანდობილ იყვნენ, არც სისხლი აღებულ იყოს, დამსხმელი არ იქნების, არც მოიკულებვის სისხლი.

ორთავე მკვებველად მივიდეს და შემოებას, და ესეთი მოკლან ... და წირვისა კათალიკოზმან და ებისკოპოზთ გაუჩინონ.

და თუ დიაცი მეომრად იყოს და აბჯარი ჰქონდეს და მოკუდეს, გაცუდდეს მის დიაციისა სისხლი.

და თუ უბრალო მოკლან, ორი სისხლი დაიურვონ დიაცი-სათვს.

და გერში ყუელასი სწორე არის: მონაზონთა, ხუცესთა მწირველთა, დიაციისა. და თუ არ მწირველია, არ შემოვა ორ სისხლად და სისხლიც სწორეა.

მონაზონთა, მწირველთა ხუცესთა და დედათა ორკეცი სისხლი არის. უბრალოდ დაემართოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდნენ, მისის გუარის წესით დაიურვოს.

შუად მონაზონი ანუ მწირველი ხუცესი, ანუ დიაცი მივიდეს, ესრეთ რომე აბჯარი არა ჰქონდეს, და ასეთი მოკლან, ვინც მოკლას, ორკეცი სისხლი დაიურვოს მისსა გუარსა ზედა.

1. თუ პიროვნება ვინმეს ცოლს მოსტაცებს, დაზარალებულმა, როგორც უნდა გაუსწოროს ანგარიში დამნაშავეს, ზემოთ განვსაზღვრეთ.³⁷⁴ ხოლო თუ დაზარალებული მომტაცებელთან ჯერ არც დაზავებულა, არც ნდობა გამოცხადებულა მათ შორის, არც სისხლის ფასია გადახდილი, დაზარალებული მომტაცებელზე თავდასხმის შემთხვევაში, თავდამსხმელად არ იწოდება და არც სისხლის ფასის გადახდა დაეკისრება სასჯელის სახით.

ხოლო თუ ორივე მხარე სატრაბახოდ შეეყარა ერთმანეთს, მაგრამ ერთ-ერთი მაინც შემოება და ასეთ ვითარებაში აგრესორი მოკლეს..... (შემდეგ ტექსტი წყდება. საეარაუდოდ, ამის გამო საერო ხასიათის პასუხისმგებლობის, თუ პასუხისმგებლობიდან გათავისუფლების შესახებ ასეთი მკვლევლობისათვის მითითებული არაა, ძეგლის დადების ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებში არსე-

³⁷⁴ იხ. 22-ე მუხლის კომენტარი

ბული ხარვეზის გამო). ხოლო საეკლესიო სასჯელი, დაე, კათოლიკოსმა და ეპისკოპოსმა დაადგინონ. და თუ ქალი მებრძოლად იყოს, აბჯარასხმული და მოკლან, მაშინ მისი სისხლის ფასის გადახდევინება არ მოხდება, რადგან ამგვარი მკვლელობისთვის სასჯელი არაფერი არაა დადგენილი. და თუ „უბრალო“³⁷⁵ ანუ უდანაშაულო (უიარალო) ქალი მოკლან, მაშინ მისი მკვლელობისათვის ორმაგი სისხლის ფასის გადახდა უნდა მოხდეს. ხოლო მონაზონთათვის, მწირველ ხუცესთათვის, ქალისთვის მიყენებული ჭრილობის საფასური თანაბარი უნდა იყოს. მაგრამ თუ ხუცესი არ სწირავს (არ ღებულობს მონაწილეობას წირვის აღსრულებაში) მაშინ, მისი დაჭრისათვის ორმაგი სისხლის ფასი არ განისაზღვრება და დამნაშავეს, ჩვეულებრივ, ჭრილობისათვის დადგენილი საფასურის გადახდა დაეკისრება მისი გვარის მიხედვით. მონაზონთათვის, მწირველ მღვდელთა და ქალთათვის არამხოლოდ ჭრილობის, არამედ სისხლის ფასიც თანაბარია და ეს უკანასკნელი აუცილებლად ორმაგი უნდა იყოს. მაგრამ თუ ვინმეს შემთხვევით შემოაკედეს ან დაჭრას ზემოთ ჩამოთვლილ პირთაგან ერთ-ერთი, მაშინ ორმაგი სისხლის ფასის გადახდა არ მოხდება და დამნაშავეს მისი ოდენობა დაზარალებულის ნოდებრივი მდგომარეობის მიხედვით უნდა დაეკისროს. და თუ ვინმემ მოჩხუბართა გასაშველებლად მისული მონაზონი, მღვდელი ან ქალი მოკლას, რომელიც უიარალოდ იყოს, სასჯელის სახით დამნაშავეს, მოკლულის ნოდებრივი მდგომარეობის მიხედვით არსებული სისხლის ორმაგი ოდენობა უნდა დაეკისროს.

2. განსახილველი მუხლი მოიცავს ცოლის ნაგერის, როგორც დანაშაულის, სამართლებრივი რეგულირების გაგრძელებას, რაც 22-ე მუხლში იწყება. მუხლის მიხედვით მოცემულია გარემოებები (დაპირისპირებულ მხარეთა შეზავება, დანდობილად ყოფნა, სისხლის ფასის აღება), რომელთა არ არსებობისას ცოლნაგერილის თავდასხმა დამნაშავეზე არ იწვევს თავდასხმისათვის გათვალისწინებულ სამართლებრივ შედეგს – დამნაშავე „დამსხმელად“ არ ითვლება,³⁷⁶ ხოლო მის მიერ მიყენებული ზიანისათვის სისხლის

³⁷⁵ „უბრალო“ მნიშვნელობის შესახებ უფრო სრულად იხ. 30-ე მუხლის კომენტარი.

³⁷⁶ თავდასხმისათვის ქართული სამართლის სხვა ძეგლების მიხედვით გათვალისწინებულია საზღაური სისხლის ნახევრიდან სრულ სისხლამდე

მოთხოვნა არ ხდება. დ. ფურცელაძის ვარაუდით, შესაძლოა შეზავება, დანდობილად ყოფნა და ბოლოს სისხლის ფასის გადახდა მხარეთა შერიგების სტადიები იყოს.³⁷⁷ მუხლის დასკვნითი ნაწილი სცილდება ცოლის წაგვრის სამართლებრივი რეგულირების საკითხს და ითვალისწინებს ქალის, მონაზონის, მწირველი ხუცესის მკვლელობისათვის და სხეულის დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობას, რაც მათი წოდების მიხედვით ორმაგი ოდენობის სისხლის ფასის გადახდას გულისხმობს და აღნიშნული დანაშაულის კვალიფიციურ ხასიათზე მიუთითებს. მუხლი ეხება ასევე ზემოთჩამოთვლილ პირთა მკვლელობას, როდესაც ისინი დაპირისპირებულ მხარეთა გამზავებლად გვევლინებიან. ამისათვის ორმაგი სისხლია გათვალისწინებული, მხოლოდ იმ პირობით, რომ მათ აბჯარი არ უნდა ჰქონოდათ, რადგანაც აღნიშნული გარემოება მათი გამზავების სტატუსს გააქარწყლებდა. ძველად ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა ქალების და სასულიერო პირების მონაწილეობა მტრებს შორის დაპირისპირებაში, სისხლისმღვრელ შეტაკებებში, ასეთ შემთხვევებში მათი აბჯრით აღჭურვა.³⁷⁸ შესაბამისად, აბჯრიანი ქალი, თუ სასულიერო პირი ძეგლის დადებით გამზავებლად არ ითვლება და ასეთ ვითარებაში მათი მკვლელობისას ორმაგი სისხლის გადახდევინება გათვალისწინებული არ არის. განსახილველი მუხლის მიხედვით, აბჯრიანი, მეომარი ქალის მკვლელობა მისი სისხლის გაქარწყლებას იწვევს, რადგანაც იგი ასეთ შემთხვევაში შეტაკებაში, თავდასხმაში მონაწილედ განიხილება. თავდამსხმელის მკვლელობისას კი მისი სისხლი ძეგლის დადებით ჩვეულებრივ ქარწყლდება. ქალის მკვლელობა, თუ ის მეომარი და აბჯრით აღჭურვილი არ იქნება, ორკაცი სისხლის გადახდით ისჯება. მუხლის მიხედვით, ქალი და სასულიერო პირი კანონმდებელს მოქცეული ჰყავს განსაკუთრებული სამართლებრივი დაცვის ქვეშ, რაც იმით არის განპირობებული, რომ განსახილველ ეპოქაში მამა-

(იხ. ბექა-აბულას სამართლის წიგნის მე-13, 25-ე, 33-ე, 47-ე მუხლები, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 50-ე, 51-ე მუხლები). ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 81.

³⁷⁷ იქვე.

³⁷⁸ იქვე, 82.

კაცთა აბსოლუტური უმრავლესობა იარაღს ატარებს, ხოლო სასულიერო პირები და ქალები შეუიარაღებელი არიან. უიარაღობა მათი მონყელადობის ხარისხს ზრდის, რის გამოც მათ წინააღმდეგ მიმართული ქმედება დღევანდელი სისხლის სამართლის კოდექსის დანაწესს – „წინასწარი შეცნობით უმწეო მდგომარეობაში მყოფი პირისადმი“ ჩადენილ დანაშაულს უთანაბრდება.

3. დანაშაულის სუბიექტური მხარის საკითხი 26-ე მუხლის მიხედვით. საინტერესოა რა იგულისხმა კანონმდებელმა შემდეგ სიტყვებში – „უბრალოდ დაემართოს და მოკვდეს, ანუ დაიკოდოს, მისის გვარის წესით დაიურვოს“. ვინმეს უბრალო, უმიზეზო მოკვლა, რაც კიდევ უფრო დამამძიმებელ გარემოებას წარმოადგენს თუ პასუხისმგებლობა ბრალის გარეშე დამდგარი შედეგისათვის, როცა დამნაშავეს არ ჰქონდა მკვლელობის განზრახვა და იგი უბრალო იყო? ძეგლის დადების ინგლისურად მთარგმნელი ო. უორდროპის თანახმად, მოცემულ ნაწილში იგულისხმება უმიზეზო მკვლელობა.³⁷⁹ დ. ფურცელაძე კი განსახილველი ადგილის შემდეგნაირ თარგმანს გვთავაზობს: „незвинно приключится.“³⁸⁰ ჩვენი აზრით, მოცემულ ნაწილში უბრალოდ დამართება არ გულისხმობს უმიზეზოდ ქალის თუ მონაზონის მოკვლას. როგორც ძეგლის დადება განმარტავს, მონაზონთა, ხუცესთა, მწირველთა, უაზრო დედაკაცის მკვლელობა კვალიფიციურია და დამნაშავეს ორკეცი სისხლის ფასი გადახდება, ხოლო თუ ვინმეს „უბრალოდ დაემართოს“ ზემოთ ჩამოთვლილ პირთაგან რომელიმეს მოკვლა, ან დაჭრა, ანუ თუ სახეზე გვაქვს არაგანზრახი მკვლელობა, მაშინ სისხლის ფასის დენა ხდება „გვარსა ზედა“, მიუხედავად იმისა, რომ დამნაშავე განსაკუთრებულ პიროვნებას კლავს, რომელთათვისაც განზრახი მკვლელობის დროს ორკეცი სისხლის ფასის გადახდა გათვალისწინებული. განსახილველი მუხლის აღნიშნული ნაწილი კიდევ ერთხელ მიგვითითებს იმ გარემოებაზე, რომ ძეგლის და-

³⁷⁹ And if any such be without cause slain or wounded, compensation shall be paid according to their rank. – თუ ვინმე ამათაგანი უმიზეზოდ მოკლული ან დაჭრილი იქნება, სისხლის ფასი წოდების მიხედვით იზომება. იხ. იქვე, 83.

³⁸⁰ იქვე, 81. თუ დავაკვირდებით, მეცნიერი ტერმინ ეფათერაკოს განმარტების დროსაც იყენებს სიტყვას „приключится“. იხ. იქვე, 46 და 59.

დება ერთმანეთისგან ანსხვავებს განზრახ მკვლელობას და გაუფრთხილებლობას, რამეთუ „უბრალოდ“ მკვლელობის დროს უფრო მსუბუქი სახის სასჯელს ითვალისწინებს, განსხვავებით განზრახი მკვლელობისაგან. შეგვიძლია პარალელი გავავლოთ ჩვენ მიერ განხილულ მე-3 და მე-12 მუხლებთან, სადაც კანონმდებელი განზრახი, მარტივი მკვლელობის გამოსახატავად იყენებს ტერმინს ეფათერაკოს. მეცნიერთა ნაწილი თვლის, რომ სამართლის ძეგლის მოცემულ მუხლებში ეფათერაკოს გაუფრთხილებლობას ან კაზუსს უკავშირდება. 26-ე მუხლის აღნიშნული ნაწილი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ძეგლის დადება სიტყვას – „ეფათერაკოს“, გაუფრთხილებლობის მნიშვნელობით არ იყენებს. ეს რომ ასე ყოფილიყო კანონმდებელი 26-ე მუხლშიც გაუფრთხილებლობის გამოსახატავად ამ ტერმინს გამოიყენებდა და არა სიტყვებს „უბრალოდ დაემართოს“. შეიძლება გამოითქვას მოსაზრება, რომ 26-ე მუხლის განსახილველ ნაწილში სიტყვები „უბრალოდ დაემართოს“ გულისხმობდეს უაბჯრო ანუ უდანაშაულო ქალის მკვლელობას, რადგანაც თითქმის ანალოგიური ტერმინით არის გამოხატული მსგავსი დედაკაცის მკვლელობა ამავე მუხლში – „და თუ უბრალოდ მოკლან, ორი სისხლი დაიურვონ დიაცისათვის“. უაბჯრო ქალის მკვლელობას შეგვიძლია ვუწოდოთ უმიზეზო მკვლელობაც.³⁸¹ მაგრამ ჩვენი აზრით, 26-ე მუხლი დამნაშავეს სუბიექტური მხარის აღწერას გულისხმობს და არა უმიზეზო მკვლელობისას, რადგან ამ უკანასკნელის დროს ორმაგი სისხლის ფასია დადგენილი, მაშინ როდესაც უბრალოდ „მკვლელობისა“ თუ დაკოდვისათვის საზღაურის განსაზღვრა ხდება „გვარსა ზედა“. განსახილველ ნაწილში, კანონმდებლის სურვილი რომ ყოფილიყო უმიზეზო მკვლელობის დადგენა, ამას სავარაუდოდ განსაზღვრავდა ტერმინით „უბრალოდ მოკლას“³⁸² და არა „უბრალოდ დაემართოს“³⁸³ და მოკვდეს“.

³⁸¹ ბრალი დანაშაულსაც ნიშნავს და მიზეზსაც იხ. *სურგულაძე ივ.*, სულხ-ან-საბა ორბელიანის პოლიტიკური და იურიდიული შეხედულებანი, თბილისი, 1959, 190.

³⁸² შდრ. იხ. სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა – მუხლი 95: და თუ უბრალოდ მოკლა, გინა ფათერეკად მოსვლოდეს, საფათერაკო უნდა მისცეს და წყალობა რამე უყოს.“ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, თბილისი, 1963, 505.

³⁸³ დამართება – შეცოდება. დაემართოს – დანაშაული შეემთხვეს, ბოროტ-მოქმედება ჩაიდინოს. იხ. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 129.

4. „მკვებველის“ განმარტებისათვის. ი. დოლიძის განმარტების თანახმად, სიტყვები „ორთავე მკვებველად მივიდეს“ გულისხმობს, ორივენი პირისპირ შემოხედნენ ერთმანეთს.³⁸⁴ ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამს ნ. ხიზანაშვილი.³⁸⁵ თუმცა ეტიმოლოგიურად „მკვებველს“ არაფერი აქვს საერთო სიტყვასთან – პირდაპირ. დ. ფურცელაძე თვლის, რომ ძეგლის დადების აღნიშნული ტერმინი უნდა გულისხმობდეს მუქარას და ტრაბახს, თავის ქებას.³⁸⁶ ჩვენ ვიზიარებთ დ. ფურცელაძის მოსაზრებას, რადგანაც სიტყვა მკვებველის ფუძეს სწორედ კვებნა³⁸⁷ წარმოადგენს.

5. ფრაზის – „ორთავე მკვებველად მივიდეს და შემოებას, და ესეთი მოკლან“ – განმარტებისათვის. ძეგლის დადების მოცემულ ნაწილში ცოტა არ იყოს ბუნდოვანია ვინ იგულისხმება სიტყვაში „ორთავე“ ან ვის კლავენ. ორთავეში უნდა მოიაზრებოდეს მომტაცებელი და ცოლ-ნაგვრილი მამაკაცი, რომლებიც ერთმანეთს შეხედნენ, ერთ-ერთი კი შემოება მეორეს. ზმნა „შემოებას“ ორპირიანია – ის, მას (მათ).³⁸⁸ აღნიშნული გრამატიკული განმარტების საფუძველზე „შემოებას“ გულისხმობს აგრესიას მხოლოდ ერთი პირის მხრიდან, ხოლო ძეგლის დადების შემდეგი სიტყვები „და ესეთი მოკლან“ ნიშნავს, სწორედ ასეთი აგრესორის ანუ შემომბმელის მკვლელობას. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ სამართლის ძეგლის კანონმდებელი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, თუ ვინ იყო თავდაპირველად დავის წამომწყები. ამ აზრის დასრულებ-

³⁸⁴ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 138.

³⁸⁵ „როცა მესისხლენი ერთმანეთს შეხედებოდნენ და იარაღზე მივირდებოდა საქმე.“ იხ. ხიზანაშვილი ნ., ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 337.

³⁸⁶ ძეგლის დადება მეფე გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 80.

³⁸⁷ კვებნა – თავის ქება, ტრაბახი, ბაქიაობა. იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV, თბილისი, 1955, 1177. მკვებხარა – ვინც იკვებხის, ბაქია, ტრაბახა. იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. V, თბილისი, 1958, 533.

³⁸⁸ ვრცლად, ქართული ენის გრამატიკულ ფაქტორზე ბრალთან დაკავშირებით იხ. ონიანი ს., ქრისტიანული მოძღვრების როლი ბრალის საკითხის დამუშავებაში, დისერტაცია, თბილისი, 2013, 207-208.

ბის შემდეგ ტექსტი წყდება, დაუსრულებელია, რაც ხელნაწერის ხარვეზიანობას მიუთითებს. ამ მიზეზით ასეთი ადამიანის მკვლევარობისათვის საერო-სამართლებრივი პასუხისმგებლობის შესახებ მონაცემი ჩვენამდე მოღწეული არაა. საგარაუდოდ, რადგანაც საუბარია აგრესორის, თავდამსხმელის მკვლევლობაზე, პასუხისმგებლობის დაკისრებას ადგილი არ უნდა ჰქონოდა და მოკლული თავდამსხმელის სისხლი, ისე როგორც ძეგლის დადების სხვა მუხლებით გათვალისწინებულ ანალოგიურ შემთხვევაში, „გაცუდდებოდა“, გაბათილდებოდა.

6. გერში – ძეგლის დადების მიხედვით „გერში“ ნიშნავს ჭრილობას, ან ჭრილობის საზღაურს.³⁸⁹ განსახილველი მუხლის მიხედვით, „გერში“ ჭრილობის საზღაურია. ჩვენთვის ცნობილია, რომ მკვლევლობის შემთხვევაში სისხლის ფასის განსაზღვრა ხდებოდა „გვარსა ზედა“, საინტერესოა რა პრინციპებს იყენებს კანონმდებელი გერშის საფასურის დადგენის დროს. „გერში გამოიანგარიშება სისხლის ოდენობის მიხედვით. რამდენადაც მეტია სისხლის ოდენობა, იმდენად მეტია გერშის საზღაური“.³⁹⁰ რადგან „გერში სისხლის ოდენობაზეა დამოკიდებული, კანონმდებელი აღარ თვლის საჭიროდ ცალკეულ შემთხვევებში გერშის ოდენობის განსაზღვრისას მიუთითოს დაზარალებული პირის წოდებრივ მდგომარეობაზე“.³⁹¹ ის, რომ გერშის დაურვება „გვარსა ზედა“ ხდებოდა 26-ე მუხლის შემდეგი ნაწილიდანაც გამომდინარეობს: „უბრალოდ დაემართოს და მოკვდეს [ანუ] დაიკოდოს, მისის გვარის წესით დაიურვოს“. მუხლის მოცემული ნაწილის თანახმად, თუ ვინმე შემთხვევით მოკლავს ან დაჭრის პიროვნებას, მკვლევლობისათვის თუ დაჭრისათვის საზღაური უნდა დაეკისროს დაზარალებულის წოდებრივი მდგომარეობის მიხედვით. „გერშის ოდენობა შეიძლება იყოს დაზარალებული პირის სრული სისხლის ნახევარი, მესამედი, მეოთხედი ან მეხუთედი ნაწილი“.³⁹²

7. 26-ე მუხლის ბოლო ნაწილის – შუამავლის, მაზავებლის მკვლევლობის – შესახებ. 26-ე მუხლის ბოლო აბზაცი ძალიან ჰგავს

³⁸⁹ გერშის შესახებ იხ. 32-ე მუხლის კომენტარი.

³⁹⁰ დოლიძე ი., ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 224.

³⁹¹ იქვე.

³⁹² იქვე.

ბექა-ალბულას სამართლის ნიგნის მე-16 მუხლს. აღნიშნულ სამართლის ძეგლში, მე-12 მუხლიდან განსაზღვრულია სანქციები თავდასხმის დროს მკვლელობისა და მიყენებული ჭრილობისათვის, ხოლო მე-16 მუხლს აქვს განსაკუთრებული სათაური: შუა-მისრულისა კაცისა ასრე იქნას.³⁹³ აღნიშნული მსგავსების თვალსაჩინოებისათვის მოვიტანოთ ბექა-ალბულას სამართლის ნიგნის მე-16 მუხლი: „მონოზნისა და დიაცისა, ხუცისა, თუ შუად მოსრული იყოს და ესეთი რომელი მოკვდეს, ორკეცი სისხლი დაუურვოს, რისაც გვარისა იყოს. გერშიცა – ამავე წესითა. და თუ მეომარი ყოფილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდაჯდეს ასრე, ვითა ძაღლის ყეფა. და თუ ერისგანი იყოს და მართლად გამოჩნდეს, რომე შუა ყოფილიყოს, მისიცა ორკეცი სისხლი იყოს“.³⁹⁴ ამ მუხლშიც მსხვერპლის სახით გვხვდებიან სასულიერო პირები და დიაცი, ისე, რომ არსადაა ნახსენები ცოლის მოტაცება. თვალსაჩინოა აშკარა მსგავსება ძეგლის დადების 26-ე მუხლის ბოლო აბზაცსა და ბექა-ალბულას სამართლის ნიგნის მე-16 მუხლს შორის. რატომ გადაწყვიტა ძეგლის დადების კანონმდებელმა შუად-მისრულობის საკითხი ცოლის ნაგერის მომწესრიგებელი ნორმის შემადგენელ ნაწილად გაეხადა? იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს ძეგლის დადების 26-ე მუხლის ბოლო აბზაცი დამოუკიდებელი მუხლია, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ცოლის მოტაცებასთან. ჩვენამდე კი ისე მოაღწია, თითქოს ცოლის ნაგერის მომწესრიგებელი ნორმის გაგრძელებას წარმოადგენდეს.³⁹⁵ 26-ე მუხლი ითვლება ცოლის მოტაცების საკითხების მუხლობრივი რეგულირების გაგრძელებად, თუმცა ასეთი დასკვნა შეიძლება გავავრცელოთ მხოლოდ აღნიშნული მუხლის პირველ ორ აბზაცზე და შესაძლებელია, ნაწილობრივ, შემდგომ ორ ნაწილზე. (შემდეგი სიტყვების ჩათვლით: „და წირვისა კათალიკოზმან და ეპისკოპოზთ გაუჩინონ“). რაც შეეხება, განსახილველი მუხ-

³⁹³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 82.

³⁹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 430.

³⁹⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 82.

ლის დანარჩენ ნაწილს, ის არ შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც მხოლოდ ცოლის მოტაცების მარეგულირებელ სამართლის ნორმად, არამედ მათში აგრეთვე მოტანილია ისეთი ძალადობრივი ქმედებები, როგორიცაა მკვლელობა და დაჭრა-დასახიჩრება.³⁹⁶ მოსაზრება იმის შესახებ, რომ 26-ე მუხლის გარკვეული ნაწილი დამოუკიდებელი დანაშაულის ნიშნებს ატარებს საფუძველს მოკლებული არ არის. ამის დასტურია ისიც, რომ განსახილველი მუხლის შემდგომ ნაწილებში აღარსად გვხვდება სიტყვა „ცოლი“, არამედ მხოლოდ „ღიაცი“.

შუად-მისრულობა გულისხმობს მოჩხუბართა გაშეელებას.³⁹⁷ როგორც ჩანს, სასულიერო პირები ხშირად გამოდიოდნენ გამშველებლის როლში, რადგანაც როგორც ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის, ისევე ძეგლის დადების კანონმდებელმა საჭიროდ მიიჩნია მათი, როგორც დაზარალებულების, ცალკე დასახელება. ეს გარემოება არც არის გასაკვირი, თვით სასულიერო პირების მსოფლმხედველობისა და ამ ქვეყნად მათი მოღვაწეობის მიზნიდან გამომდინარე. ერთი რამ ცხადია. აუცილებელია, რომ შუა-მისრული ანუ გამშველებელი, იქნება ის სასულიერო პირი, ღიაცი თუ სხვა ნებისმიერი ერისკაცი, უნდა იყოს უიარაღო. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში ჩაითვლება მათი მოკვლა კვალიფიციურ მკვლელობად და შესაბამისად, დამნაშავეს გადახდება უფრო მკაცრი სასჯელი. ალბათ, ხდებოდა ისეც, როცა ერისკაცთაგანი იტყუებოდა, გამშველებელი ვარო, სინამდვილეში კი შუა ბრძოლის დროს იარაღს ატრიალებდა თავისი მხარის სასარგებლოდ.³⁹⁸ მაშინ, რასაკვირველია, სისხლის ფასის ოდენობის გადახდაც არ მოხდებოდა. ძეგლის დადების თანახმად, თუ ქალი აბჯრით აღჭურვილია,³⁹⁹ ცხა-

³⁹⁶ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 81.

³⁹⁷ **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 152.

³⁹⁸ მაგ: ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის მე-16 მუხლი

³⁹⁹ როგორც ჩანს, მტრულ შეტაკებებში და მათ შორის სისხლისმღერელ ბრძოლაშიც კი შეიარაღებული ქალებიც მონაწილეობენ. არც ის არის გამორიცხული, რომ აბჯარ-იარაღი მათ მზითვის სახით შემოჰქონდათ მეუღლის ოჯახში. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 82.

დია, რომ იგი შერკინების ადგილას მოჩხუბართა გასაშვლებლად არ გამოცხადებულა, პირიქით, დიაცის მხრიდან, აშკარაა შულის გაღვივების ნადილი, ამიტომაც ასეთი ქალის მოკვლისათვის სისხლის ფასის ოდენობა არაა დადგენილი, არამედ მოკლულის სისხლი „ცუდდებოდა“, ბათილდებოდა.

ძეგლის დადების კანონმდებელი 26-ე მუხლში იყენებს ტერმინებს „დიაცი“ და „დედათა“. საინტერესოა ვინ იგულისხმება ტერმინში – დედათა? ქალი სასულიერო პირი თუ დიაცი? დ. ფურცელაძე აღნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში ტერმინში – დედათა საეჭვოა იგულისხმებოდეს მონაზონი ქალი და არა უბრალო დიაცი.⁴⁰⁰

7. ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნში დასხმის მომწესრიგებელ სამართლის ნორმებს (მე-12-15 მუხლები) სისტემურად მოჰყვება შუა-მისრულის მუხლი (მე-16 მუხლი). რაც შეეხება ცოლის ნაგვრას, იგი ცალკეა მოწესრიგებული 46-47 მუხლებით. ძეგლის დადებაში კი ჯერ საუბარია ცოლის ნაგვრაზე, შემდგომ დამსხმელზე. დასხმა დამოუკიდებელ დანაშაულს წარმოადგენს, ხოლო 26-ე მუხლი ეხება იმ შემთხვევას, როცა თავდასხმა ხდება ცოლის მოტაცების გამო. ამიტომაც არის აღნიშნული მუხლი გამოყოფილი 22-ე მუხლისგან, რომელშიც ასევე ცოლის მოტაცებაზეა საუბარი, თუ რისი გაკეთების უფლება აქვს ცოლნაგვირელ ქმარს. 22-ე მუხლის ბოლო ნაწილის თანახმად, „სისხლი აროდეს გაუცუდდების, თვინიერ დამსხმელისა, ისე რომე ქუემო გაგვიჩენია“.⁴⁰¹ 22-ე მუხლით განსაზღვრულია თუ რისი უფლება აქვს ცოლმოტაცებულ მეუღლეს შურისძიების სახით, კანონმდებელმა მას დასხმის უფლებაც მიანიჭა, მაგრამ არა 22-ე, არამედ 26-ე მუხლით. სავარაუდოდ, კანონმდებლის სურვილი იყო თავდასხმის ფაქტი, თუნდაც ეს ცოლის მოტაცების გამო ყოფილიყო ცალკე მოწესრიგებინა, რადგანაც

⁴⁰⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 82.

⁴⁰¹ დამსხმელში სავარაუდოდ უნდა იგულისხმებოდეს მოტაცებული ქალის მეუღლე, სადაც დადგენილია ცოლის მოტაცების შემდგომ ქმრისთვის ნებადართული თავდასხმის პირობები. აღნიშნული საკითხები მოწესრიგებულია 26-ე, 29-ე და 30-ე მუხლებით. იხ. იქვე, 76.

დასხმა მეტად მძიმე დანაშაულს წარმოადგენდა. აღნიშნულ მუხლში შურისმაძიებელი ქმარი „დამსხმელი არ იქნების“, რადგანაც იგი საპატიებელ გარემოებებში მოქმედებდა, შესაბამისად მას არ დაეკისრება ის პასუხისმგებლობა, რაც ზოგადად დასხმისათვის არის განკუთვნილი.

8. მწირველი. სულხან-საბას განმარტების თანახმად, მწირველი იგივეა რაც შემწირველი.⁴⁰² აგრეთვე, მწირველი არის სასულიერო პირი, ვინც სწირავს ეკლესიაში ანუ აღასრულებს წირვას.⁴⁰³ დ. ფურცელაძის მიხედვით, ძეგლის დადების 26-ე მუხლში ბერმონაზვნობა წარმოდგენილია: 1. მონაზვნების, იგივე ლიტონი, მესამე ხარისხის ბერების, მწირებისა და 2. მწირველების სახით. მწირველები კი ეს არანაკლებ მეორე ხარისხის ბერებია – იერომონაზვნები, იეროდიაკონები, რომელთაც ლიტურგიის (წირვის) აღსრულების უფლება აქვთ.⁴⁰⁴ დ. ფურცელაძის რედაქციით გამოქვეყნებული ძეგლის დადების ტექსტის მიხედვით, სწორედ აღნიშნული პირების მკვლელობა თუ დაჭრა-დასახიჩრება (ასევე ხუცესის და დიაცის) ითვლება კვალიფიციურ ქმედებად და განსახილველი მუხლის მიხედვით, ორმაგ სისხლადაა შეფასებული. დ. ფურცელაძე, მის მიერ გამოცემულ ტექსტში, ხუცესსა და მწირველს ცალ-ცალკე გამოყოფს, ანუ მის მიხედვით, მწირველი სხვაა და ხუცესი სხვა⁴⁰⁵ (განსხვავებით ი. დოლიძისაგან, რომელიც მის მიერ გამოცემულ ძეგლის დადების ტექსტში დიაცთან და მონაზონთან ერთად მოიხსენიებს მწირველ ხუცესს („მწირველი ხუცესი“), ანუ აქ მწირველი ხუცესის მსაზღვრელია და არა ცალკე სუბიექტი.⁴⁰⁶ მათი მკვლელობისათვის ორმაგი სისხლია გათვალისწინებული. იქვე მითითებულია, რომ „და თუ არ მწირველია, არ შემოვა ორ სისხლად“, რაც

⁴⁰² *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, 1991, 546.

⁴⁰³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ.V, თბილისი, 1958, 1223.

⁴⁰⁴ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძე*, თბილისი, 1988, 140.

⁴⁰⁵ „და სისხლიცა სწორია მონაზონთა, მწირველთა, ხუცესთა, და დედათა“ იხ. იქვე, 80.

⁴⁰⁶ „და სისხლიცა სწორია მონაზონთა, მწირველთა ხუცესთა, და დედათა“. იქვეა მოხსენიებული „მწირველი ხუცესი“. იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ.1, თბილისი, 1963, 412.

დ. ფურცელაძის მიხედვით უნდა ნიშნავდეს, რომ დაბალი ნოდების ბერების (იგულისხმება ბერები, რომლებიც მწირველები არ არიან) სხეულის დაზიანება და რაღა თქმა უნდა მკვლელობაც, ნაკლებად ფასდებოდა.⁴⁰⁷ ჩვენი აზრით დ. ფურცელაძის ზემოთმოყვანილ მსჯელობაში გარკვეული წინააღმდეგობაა. კერძოდ, მის მიხედვით გამოდის, რომ ორმაგი სისხლის ფასი გათვალისწინებულია მხოლოდ იმ ბერების წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულისათვის, რომლებიც „მწირველები“ არიან. თუკი მწირველები მხოლოდ მინიმუმ მეორე ხარისხის ბერები არიან (იერომონაზვნები და იეროდიაკონები), ხოლო მონაზვნებში უბრალო, მესამე ხარისხის ბერები იგულისხმება, როგორც ამას დ. ფურცელაძე განმარტავს, მაშინ ამ ავტორის მიხედვით მონაზვნებში უნდა მოვიპოვოთ სწორედ ის დაბალი ხარისხის ბერები, რომლებსაც წირვის ჩატარების უფლება არ აქვთ, ანუ მწირველები არ არიან, და შესაბამისად, მათი სისხლის ფასი ორმაგად არ უნდა იყოს შეფასებული. არადა, მოცემული მუხლის მიხედვით, მონაზვნების სისხლის ფასი გაორმაგებულია. განსახილველი მუხლის ტექსტის ი. დოლიძისეული ინტერპრეტაციით თუ ვიხელომდგანელებთ, ასეთი წინააღმდეგობა აქ აღარ გვხვდება. აქ, როგორც აღინიშნა, მწირველი ხუცესის მსაზღვრელია და ორმაგდება სწორედ მწირველი ხუცესის სისხლის ფასი და გამოდის, რომ ხუცესი, რომელიც არ არის მწირველი, არ აქვს წირვის ჩატარების უფლება, მისი სისხლის ფასი ორმაგი არ იქნება. ამდენად, „არ მწირველი“ აქ მხოლოდ ხუცესთან დაკავშირებითაა ნაგულისხმევი, რომელსაც შესაბამისი უფლება არ აქვს, და ეს არ ვრცელდება მონაზონზე და მითუმეტეს დიაკზე. ხუცესში მღვდელი, თეთრი სამღვდელოების წარმომადგენელი იგულისხმება. არ არის გამორიცხული, რომ ხუცესში ზოგადად თეთრი სამღვდელოების წარმომადგენელი სასულიერო პირი იგულისხმებოდეს. შესაბამისად, „არ მწირველ“ ხუცესად შეიძლება ჩაითვალოს თეთრი სამღვდელოების ის წარმომადგენელი სასულიერო პირი, რომელსაც წირვის ჩატარების უფლება არ აქვს, ან ის მღვდელი, რომელსაც წირვის ჩატარების უფლება ჩამოერთმეული აქვს. თუ განსახილველი მუხლის ი. დოლიძისეულ ინტერპრეტაციას სწორად მივიჩნევთ, გამოვა,

⁴⁰⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 82.

რომ ორმაგად ფასობდა დიაცის, მონაზვნის (იგულისხმება ყველა მონაზონი ხარისხის მიუხედავად) და მწირველი ხუცესის სისხლი. არ მწირველი ხუცესის სისხლი კი ორმაგად შეფასებული არაა.

9. „წირვისა კათალიკოზმან და ეპისკოპოზთ გაუჩინონ“. აღნიშნულ ნაწილში კათალიკოსის და ეპისკოპოსის იურისდიქციასთან დაკავშირებულია ეპიტიმის დანიშვნის კერძო შემთხვევა, სავარაუდოდ წირვისგან განყენება.⁴⁰⁸ შეიძლება ითქვას, რომ შებმის დროს აგრესორის მოკვლისათვის დამნაშავე სავარაუდოდ, საერო სასჯელით პასუხს არ აგებს, მაგრამ საეკლესიო სასჯელი მაინც მოქმედებს და ეს სავარაუდოდ, წირვაში მონაწილეობაზე უარის თქმაში, უზიარებლობით დასჯაში გამოიხატება. ნ. ხიზანაშვილი თვლის, რომ ჩვენ მიერ განსახილველ წინადადებაში იგულისხმება საალაპო ხარჯი, სულის შესანდობელის გადახდა⁴⁰⁹ და არა წირვისაგან განყენება. სამართლის ნორმაში მოტანილი სიტყვა „გაჩენა“ განსაზღვრავს გულისხმობს. ამიტომაც „წირვისა გაუჩინონ“ უნდა ნიშნავდეს წირვის ანუ საეკლესიო სამართლის საკითხები განუსაზღვრონ სწორედ კათალიკოსმა და ეპისკოპოსმა და ჩვენ, საერო კანონმდებელი, მათ კომპეტენციაში არ ჩავერევითო. ამ გარემოებაზე თავად ძეგლის დადების შესავალიც მიუთითებს: „სასჯულო საქმე და საეკლესიო, რისაც გინდა სასაქმოსა, – კაცის მკულელთა, ეკლესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა ანუ წამგურელთა სხუათაგან, – სხუა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, იგი კათალიკოზმან და მათ, განაჩენთა მათ ზედა ეპისკოპოზთა, მათ ჰკითხონ, ჩუენ მსოფლიოსა ამისი სისხლი, პატიჟი და სასაქმო

⁴⁰⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 82.

⁴⁰⁹ *ხიზანაშვილი ნ.*, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 337. ანალოგიური მოსაზრებაა გატარებული ა. ფრენკელისეული რედაქციის რუსულ („*католи코스 и епископы определяют высылание на упокой души егою*“) და ო. უორდროპის ინგლისურ თარგმანებში. („*Catolicos and the Bishops fix a fine for the requiem*“). იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 82-83.

გაგვჩენია“.⁴¹⁰ საეკლესიო სასჯელი თვით ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმეზე იყო დამოკიდებული, იქნებოდა იგი წირვისგან განყენება თუ საალაპო ხარჯი. საეკლესიო სასჯელები⁴¹¹ მრავალგვარია, ხოლო თუ რას განუსაზღვრავდა კათალიკოსი და ეპისკოპოსი დამნაშავეს სასჯელის სახით, იგი ჩვენ საკვლევ თემას აღარ წარმოადგენს, რადგან თავად ძეგლის დადების კანონმდებელი აცხადებს უარს ამ საკითხების მოგვარებაზე.

⁴¹⁰ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 104.

⁴¹¹ საეკლესიო სასჯელი შეიძლება იყოს როგორც ფინანსური ვალდებულება, ისევე უზიარებლობა ან მორწმუნეებთან ლოცვის აკრძალვა. იხ. *ჩიკვაძე დ.*, მართლმადიდებლური საეკლესიო სამართალი, თბილისი, 2015, 122-124.

მუხლი 27:

დარბაზით უბრძანებლად ვისცა ციხე დაუქციონ, ანუ ჯვეის-ბერმან კაცმან, ანუ ქუყყანამან ქუყყანასა, ანუ სწორმან სწორსა, და ვის გინდა დაექციოს, და ამათის მტერობისათჳს დაქციოდეს, – და ამათ შუა სხუა რაც სასაქმო იყოს, ვითა გაგვჩენია, აგრე გარდასწყდეს.

და ციხის დაქცევისათჳს დაიურვონ ნახევარი სისხლი, რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, – მისსა გუარსა ზედა. და ციხე აგრევე ააგოს დამქცეველმან.

და თუ ბრძანება ჰქონდეს და ბრძანებით დაექციოს, და თავით გარდაჭდეს, არას ემართლებიან.

1. დარბაზის ბრძანების გარეშე, თვითნებურად თუ ვინმეს ციხეს დაუნგრევენ, ან ხევისბერი, ან ხევი (თემი) ხევს (თემს), ან თანასწორი თანასწორს, ვინც არ უნდა დაანგრიოს და ციხის დანგრევა მოხდეს მათ (ციხის დამანგრეველსა და ციხის მეპატრონეს) შორის მტრობის გამო, მათი სხვა სადაო საქმე, როგორც დაგვიდგენია, ისე გადაწყდეს. ციხის დაქცევის გამო დამნაშავემ ნახევარი სისხლი გადაიხადოს, მისი გვარის და რა გვარისაც ციხის მეპატრონე იყოს, იმის მიხედვით. აგრეთვე, ციხე დამანგრეველმა აღადგინოს. თუ ციხის დანგრევა ბრძანებით მოხდება, თვით ციხის პატრონს უნდა დაეკისროს პასუხისმგებლობა (მისი დანაშაულის გამო). ციხის დამანგრეველს ვერაფერს ემართლებიან.

2. მუხლი ეხება თვითნებურად, ცენტრალური ხელისუფლების ბრძანების გარეშე სხვისი ციხის დანგრევისათვის პასუხისმგებლობის საკითხს. მუხლის მიხედვით, სხვისი ციხის დანგრევის უფლება არავის აქვს, მიუხედავად მისი წარმომავლობისა და სტატუსისა. ეს ქმედება დანაშაულად არ ჩაითვლება მხოლოდ ერთ შემთხვევაში, როდესაც იგი ჩადენილია დარბაზის ბრძანებით. განსახილველი მუხლი ციხის დანგრევას მტრობის მოტივით ითვალისწინებს. იგულისხმება მტრობა ციხის პატრონსა და ციხის დამქცევს შორის და

ის სადავო საქმეები, რომელთაც მათ შორის ჰქონდა ადგილი, ისე უნდა გადანაცვებულიყო, როგორც კანონმდებლის მიერაა დადგენილი. სავარაუდოდ, ამ სადავო საქმეებთან დაკავშირებით დადგენილი საზღაური, თვითნებურად ციხის დაქცევისათვის დაკისრებულ საზღაურში (ნახევარი სისხლი) იანგარიშებოდა.

3. მუხლის მე-2 ნაწილი ეხება მასში განხილული დანაშაულისათვის გათვალისწინებული პასუხისმგებლობის საკითხს. ციხის დაქცევისათვის პასუხისმგებლობა ნახევარ სისხლადაა შეფასებული, რაც ძეგლის დადების მიხედვით, ორი თვალის, ორი ფეხის თუ ორი ხელის დაშავებისათვის გათვალისწინებული საზღაურის ტოლია. აქედან გამომდინარე, ციხის დაქცევა საკმაოდ მძიმე დანაშაულადაა განხილული. სისხლის ფასის გადახდის გარდა, დამნაშავეს ეკისრება მიყენებული ზიანის ანაზღაურების ვალდებულება – მის მიერ დანგრეული ციხის აღდგენა. აღნიშნული დანაშაულისათვის პასუხისმგებლობის საკითხთან დაკავშირებით, მუხლის მიხედვით, ზუსტად გასაგები არ არის თუ ვისი გვარის (წოდების) მიხედვით უნდა მოხდეს სისხლის დაურეება. მუხლში ვკითხულობთ, რომ ამ დანაშაულისათვის ნახევარ სისხლს გადაიხდის: „რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, – მისსა გუარსა ზედა“. აქედან გამომდის, რომ ნახევარი სისხლის გადახდა უნდა მოხდეს ციხის დამქცევის გვარის მიხედვით და ციხის პატრონის გვარის მიხედვით. გასაზიარებელია დ. ფურცელაძის მოსაზრება, რომ ნაკლებად საგულისხმოა აქ იგულისხმებოდეს ორივე მხარის სისხლის ფასის ჯამის გადახდის ვალდებულება.⁴¹² სავარაუდოდ, აქ საუბარია ან დამნაშავეს, ან დაზარალებულის სისხლის გადახდაზე, თუმცა როდის ვისი სისხლის გადახდა უნდა მოხდეს მითითებული არ არის. როგორც გამოჩნდა, მუხლი ითვალისწინებს, რომ დანაშაულის სუბიექტი შეიძლება იყოს ხევისბერი, მთელი თემი, როგორც სხვა თემის ციხის დამქცევი, პიროვნება, როგორც სოციალურად თანასწორის ციხის დამქცევი. როდესაც ხევისბერი ხევისბერს დაუზღვრევს ციხეს, ან თემი თემს, ან ზოგადად სოციალურად თანას-

⁴¹² ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლობაროში და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 85.

წორი სოციალურად თანასწორს, ცხადია, ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ აქვს რომელი მხარის სისხლის ნახევრის გადახდა უნდა მოხდეს, მხარეთა სისხლის ფასის თანაბრობის გამო. ამავე დროს, მუხლის შინაარსი არ გამოორიცხავს არათანასწორ მხარეებსაც, მაგალითად, ხევისბერის მიერ მასზე დაბალი სტატუსის და შესაბამისად, ნაკლები სისხლის ფასის მქონე პირისთვის ციხის დაქცევა. განსახილველი დანაშაულის ჩამოთვლილ სუბიექტთაგან მუხლი მხოლოდ ხევისბერთან მიმართებაში არ ადგენს, რომ მისი თავდასხმის ობიექტი შეიძლება იყოს მისი თანასწორი. ეს სავარაუდოდ მიუთითებს, რომ მუხლის მიხედვით დამნაშავეს არათანასწორი სტატუსის მქონე პირისთვის ციხის დაქცევა გამოხატულია სწორედ ხევისბერის მიერ სხვისი ციხის დაქცევაში (მუხლში აღნიშნული თანასწორის მიერ თანასწორისთვის ციხის დანგრევა შესაძლოა მოიცავდეს ხევისბერის მიერ ხევისბერისთვის ციხის დაქცევასაც). ძეგლის დადების მიხედვით, მთიულეთის მცხოვრებთა შორის ხევისბერს ყველაზე მაღალი სტატუსი აქვს და მისი სისხლი ფასის სხვათა სისხლის ფასს აღემატება. შესაბამისად, გამოდის, რომ საუბარი უნდა იყოს ხევისბერის მიერ მასზე დაბალი სტატუსის მქონე პირის ციხის დაქცევაზე. სრულიად შესაძლებელია, სწორედ ასეთი შემთხვევისთვისაა მითითებული განსახილველ მუხლში სისხლის ფასის გადახდა არა დაზარალებულის, არამედ დამნაშავეს სისხლის ფასის მიხედვითაც და ამ შემთხვევაში შედარებით მაღალი სტატუსის მქონე დამნაშავეს (კერძოდ, სხვისი ციხის დამქცევი ხევისბერის) სისხლის ფასის გათვალისწინებით მოხდება სისხლის დაურევება. აღნიშნული წესი ეწინააღმდეგება ძეგლის დადების სხვა მუხლებით (ასევე ძველი ქართული სამართლის სხვა ძეგლებით) გათვალისწინებული სისხლის დაურევების ზოგად წესს, რომლის მიხედვითაც, სისხლის ფასის გადახდა ხდება დაზარალებულის გვარის, წოდების მიხედვით. აღნიშნულის გარდა, არ არის გამოორიცხული უბრალოდ გადამწერის შეცდომასთან გვეპოვნეს საქმე, როგორც ამას დ. ფურცელაძე უშვებს. კერძოდ, ფრაზაში „რასაც გუარისა არის და რასაც გუარის ციხის პატრონი იყოს, – მისსა გუარსა ზედა“ მოხდეს სისხლის დაურევება, „და“ კავშირი იყოს გადამწერის შეცდომის შედეგად ჩამატებული და მის ადგილას მძიმის არსებობა ამ ფრაზის შინაარსს შეცვლიდა ისე, რომ ამ დანაშაულის შემთხვე-

ვაშიც სისხლის ფასის გადახდა დაზარალებულის გვარის მიხედვით მოხდებოდა, რაც საერთო ტენდენციის შესატყვისი იქნებოდა.⁴¹³

4. მუხლის ბოლო ნაწილის – „თუ ბრძანება ჰქონდეს და ბრძანებით დაექციოს, და თავით გარდაჯდეს, არას ემართლებიან“ – განმარტებისათვის. მუხლის ბოლო ნაწილს მიხედვით, ციხის დანგრევა დარბაზის ბრძანებით დამაქცევრის პასუხისმგებლობას არ იწვევდა და მას ვერაფერს მოსთხოვდა ციხის დაქცევისათვის ამ მუხლით გათვალისწინებული სანქციის შესრულებას. „თავით გარდაჯდეს“ უნდა ნიშნავდეს, რომ თვით დაქცეული ციხის პატრონს დაეკისროს პასუხისმგებლობა. ძეგლის დადება „ციხის დაქცევას“ დანაშაულისათვის გათვალისწინებულ სანქციადაც ითვალისწინებს (43-ე მუხლი). შესაბამისად, დარბაზის ბრძანებით ციხის დაქცევა შესაძლოა გავიგოთ როგორც გარკვეული სასჯელი ციხის პატრონის მიერ ჩადენილი დანაშაულისთვის. ამ სასჯელის აღმასრულებელი (პირი ვინც დარბაზის ბრძანებით დააქცია ციხე), ასეთ შემთხვევაში შეუძლებელია დამნაშავედ ყოფილიყო განხილული, ხოლო პირი რომელსაც დარბაზის ბრძანებით ციხე დაუნგრეეს, პასუხს აგებდა იმ დანაშაულისათვის, რის გამოც მის მიმართ აღნიშნული სასჯელი („ციხის დაქცევა“) გამოიყენეს. სწორედ ამას უნდა აღნიშნავდეს – „თავით გარდაჯდეს“.

⁴¹³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 85.

მუხლი 28:

ბეითალმანად რაც პარტახტი და მამული დარჩეს, რომე მემამულე აღარ მიაჩნდეს, თუ მისის გუარის კაცი გამოჩნდენ ერთგუარნი, და რომელნიმე უფროსნი მეყვსნი და მოსამართლენი იყვნენ, ჭირსა და ლხინში უფრო თანამდგომნი ყოფილ იყვნენ, – მათ ებოდოს, ასრე რომე საჯარო და სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქუეყანასა.

და თუ მათის გუარისა აღარა დარჩეს რა კაცი, ამავე საჯარო ბეგარი სალაშქროდ ვინცლა შეინყალონ და ღირს იყვნენ ბოძებასა, – დარბაზით ებოდოს.

და თუ დარბაზით მისისა ბოძებისა უღირსი იყოს, ერისთავმან და განმგებელმან მისცენ და აგრევე მებეგრედ და მოსამსახურედ იყვნენ.

1. უპატრონოდ, უმკვიდროდ (ბეითალმანად) დარჩენილი ქონება, როგორც მიტოვებული, გამოუყენებელი, დაუმუშავებელი („პარტახტი“), ისე დამუშავებული (მამული) ადგილი, თუ ამ ქონების ყოფილი მფლობელის მოგვარე მამაკაცები გამოჩნდებიან, მათ შორის ვინც იქნება მისი ყველაზე უფრო ახლობელი, მოსარჩლე, ჭირსა და ლხინში თანამდგომი, მას უნდა ებოდოს, ისე რომ სახელმწიფოს არ დააკლდეს საზოგადო (საჯარო), სამხედრო (სალაშქრო) და საგადასახადო (საბეგრო) ვალდებულებების შესრულება. თუ მათ გვარში აღარავინ დარჩება, ამ ქონებას გადასცემენ მას, ვისაც იგივე საჯარო, სალაშქრო და საბეგრო ვალდებულებების დასაკისრებლად შეინყალებენ და თუ ბოძების ღირსი იქნება, დარბაზით უბოძებენ. დარბაზით ბოძების ღირსი თუ არ იქნება, მაშინ ერისთავი და განმგებელი გადასცემენ და ამ შემთხვევაშიც ქონების ახალი მფლობელი ვალდებული იქნება ბეგარისა და სამსახურის.

2. მუხლი ანესრიგებს ბეითალმანი ქონების სამართლებრივ მდგომარეობას. ეს ტერმინი ქართული სამართლის ძეგლებიდან პირველად სწორედ გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადებაში

გვხვდება. ტერმინი არაბული წარმოშობისაა. „ბაჰთ-ალ-მალი“ ნიშნავდა ხაზინას, უპატრონო ქონებას.⁴¹⁴ ძველ ქართულ სამართალში ბეითალმანი ქონება გულისხმობს უპატრონოდ, უმკვიდროდ დარჩენილ ქონებას. როგორც ჩანს, ნორმის მიხედვით ბეითალმანი შეიძლება ყოფილიყო „პარტახტი“ და „მამული“. კანონმდებელი განასხვავებს პარტახტს და მამულს.

ა. „პარტახტი“, – „პარტახი“ ნიშნავს მიტოვებულ, ცარიელ, დაუშუშავებელ მინას.

ბ. „მამული“ – ამ მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე, გულისხმობს დამუშავებაში მყოფ, ექსპლოატირებად მინას.⁴¹⁵

ამდენად, ბეითალმანი უძრავი ქონებაა. რადგანაც ფეოდალური ხანის სამართლის მიხედვით, გაყრილი ძმები და სახლისკაცები არ არიან მემკვიდრეები, როდესაც ცალკე არსებული ოჯახი ამოწყდებოდა, მის მფლობელობაში არსებული მამული ბეითალმანი ხდებოდა. ვახტანგის სამართლის ნიგნის მიხედვით: „უშვილო კაცი, ძმა იყოს ვისიმე თუ ბიძა, გინა ბიძაშვილი, გაყრა მოინდომოს, თავისი წილი და კერძი არ დაეჭირვის. და თუ სახლის კაცი გაიტანა რომელიმე და გაჰყვა ვისმე, ვისთანც მოკუდების, მისი მამული და ქონება მას დარჩების. და თუ ცალკე გავიდა და არავისთან დადგა და უშვილოდ ამოვარდა, მისი მამული ჯელმნიფისა არის...“⁴¹⁶ ამ მუხლში კარგად ჩანს, რომ კაცი, რომელსაც ჰყავს ძმა, ბიძა, ბიძაშვილები და მათგან გაყოფით ცხოვრობს, მისი უშვილოდ გარდაცვალების შემთხვევაში, მისგან ცალკე ოჯახად მცხოვრები აღნიშნული ნათესავები, მის მამულს მემკვიდრეობით ვერ მიიღებენ. მას მიიღებს მხოლოდ ის სახლისკაცი, რომელთან ერთადაც იგი ცალკე გავიდა, ხოლო თუ მასთან ერთად ცალკე ოჯახად არავინ გასულა და მან ყველასგან დამოუკიდებლად შექმნა ოჯახი, უშვილოდ გარდაცვალების შემთხვევაში, მისი მამული ბეითალმანის სტატუსს იღებს და მეფეს რჩება. ამდენად, უშვილოდ გარდაცვლილი ცალკე ოჯახად მცხოვრები პირის (ამოწყეტილი ოჯახის) ქონება ბეითალმანად

⁴¹⁴ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 130.

⁴¹⁵ იქვე, 137, 140.

⁴¹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 513.

ითვლება, მიუხედავად იმისა, მას ჰყავს თუ არა მისგან გაყოფით მცხოვრები ძმები, ბიძები, ბიძაშვილები და სხვა ნათესავები.

3. ქონების ბეითალმანად დარჩენის შემთხვევაში დგებოდა მისი მფლობელობის საკითხი. ბ. ზოიძის გამოკვლევით, ძველქართულ სამართალში, ზოგადად, ბეითალმანს ეუფლება მეფე, ფეოდალი, ეკლესია. სხვა სუბიექტები ჩვენში არ დასტურდება.⁴¹⁷ ბეითალმანის რეჟიმი სენიორალურ-ვასალური ურთიერთობის პრინციპებს ეფუძნება. გამომდინარე იქედან, რომ „ძეგლის დადების“ გავრცელების ტერიტორია, მთიულეთი, მეფის დომენს წარმოადგენდა, აქ ბეითალმანს მეფე ეუფლებოდა. შესაბამისად, მეფე განსაზღვრავდა თუ ვისთვის გადაეცა იგი. განსახილველი მუხლის მიხედვით, პირველ რიგში ბეითალმანი უნდა გადასცემოდა მისი ყოფილი მეპატრონის მოგვარეს, კერძოდ, კი იმას, რომელიც ყოფილი მფლობელის ჭირსა და ლხინში ყველაზე მეტად თანამდგომი, ქომაგი, „მოსამართლე“ იყო. განსახილველი მუხლის კონტექსტში „მოსამართლე“ ნიშნავს არა მსაჯულს, მართლმსაჯულების განმახორციელებელ პირს, არამედ პიროვნების ყველაზე უფრო მეტად თანამდგომს, სხვადასხვა საქმეში დამხმარეს.⁴¹⁸ თუ ბეითალმანის ყოფილი მფლობელის გვარში კაცი არავინ დარჩებოდა, მაშინ ბეითალმანი ქონება გარეშე პირს – სხვა გვარის კაცს გადაეცემოდა, რომელსაც ამის ღირსად მიიჩნევდნენ. ამრიგად, ბეითალმანის ფლობაზე უპირატესი უფლება ჰქონდა, მისი ყოფილი მფლობელის ნათესავს, მის მოგვარეს და მხოლოდ მისი სახეზე არ ყოფნის შემთხვევაში შეიძლება გადასცემოდა სხვა გვარის კაცს. ბ. ზოიძის გამოკვლევით, ნათესავის მიერ ბეითალმანის უპირატესი მიღების უფლება ფეოდალიზმს მთელ სიგრძეზე გასდევს და იურიდიული პრაქტიკაც ამასვე ადასტურებს.⁴¹⁹ როგორც ჩანს, ძველად, სენიორალურ-ვასალური ურთიერთობის ჩამოყალიბებამდე, მე-

⁴¹⁷ ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბილისი, 2000, 285.

⁴¹⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 138-139.

⁴¹⁹ ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბილისი, 2000, 275.

კვიდრეები სწორედ მოგვარეები იყვნენ და შემდეგ ეს ბეითალმანის უპირატესად მიღების უფლებაშიც აისახა. გვიანფეოდალური ძეგლების მიხედვით, სენიორს (მეფეს) უფლება აქვს ბეითალმანი გადასცეს მას, ვისაც მოესურვება. მაგალითად, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის ზემოთმოყვანილი 113-ე მუხლის მიხედვით, თუ კაცი „ცალკე გავიდა და არავისთან დადგა და უშვილოდ ამოვარდა, მისი მამული ჴელმწიფისა არის, ვისაც უნდა, უბოძებს“.⁴²⁰ „ძეგლის დადებისაგან“ განსხვავებით, ბეითალმანის მიღების თვალსაზრისით, ნათესავის უპირატესი უფლება აქ არ ჩანს. მართალია, გვიანი შუასაუკუნეების ძეგლების მიხედვით, მეფე (სენიორი) თავისუფალია ბეითალმანის განკარგვაში, მაგრამ ფაქტიურად ნათესავების მიერ ბეითალმანის მიღების უპირატესი უფლება პრაქტიკაში ძირითადად მაინც შენარჩუნებულ იქნა.⁴²¹

4. სენიორალურ-ვასალური ურთიერთობებიდან გამომდინარე, ბეითალმანი ქონების (მამულის) გადაცემა გარკვეული პირობით ხდებოდა (როგორც მეფის დომენში ზოგადად მამულის) და დაკავშირებული იყო კონკრეტული ვალდებულების შესრულებასთან. ბეითალმანის შემძენს ეკისრება ყველა ის ვალდებულება, რასაც გარდაცვლილი ასრულებდა.⁴²² განსახილველ მუხლში ყურადღება გამახვილებულია 3 სახის ვალდებულებაზე: „საჯარო“, „სალაშქრო“ და „საბეგრო“.

ა. საჯარო – უნდა იგულისხმებოდეს ვალდებულებები, დაკავშირებული საჯარო, სათემო ხასიათის საჭიროებების დასაკმაყოფილებლად, მათ შორის, საკულტო ხასიათის.⁴²³

ბ. სალაშქრო – სამხედრო ვალდებულება, სამხედრო ბეგარა (იხ. მე-19 მუხლის კომენტარი)

გ. საბეგრო – უნდა იგულისხმებოდეს მინის მფლობელის სამინათესარგებლო გადასახადი, ბეგარა.

⁴²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. I, თბილისი, 1963, 516.

⁴²¹ ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბილისი, 2000, 278.

⁴²² იქვე, 275.

⁴²³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 141-142.

ეს ის ვალდებულებებია, რომელთა შესრულება ზოგადად ევალებოდა მთიულეთში მეფის დომენს მიკუთვნებული მამულის პირობით მემკვიდრეობით მფლობელს. ბეითალმანის მფლობელის განსაზღვრისას ყურადღება ექცეოდა იმ გარემოებას, თუ რამდენად ჰქონდა მას უნარი შეესრულებინა აღნიშნული ვალდებულებები, რომ „ქუეყანას“ მათი შეუსრულებლობით ზიანი არ მისდგომოდა. „ქუეყანა“ აქ უნდა გულისხმობდეს არა ცალკე აღებულ ტერიტორიულ ერთეულს, არამედ მთლიანად სახელმწიფოს, რადგანაც ეს ვალდებულებები, ძირითადად, მთელი ქვეყნის და მეფის წინაშე იყო შესასრულებელი (მაგალითად, სამხედრო ვალდებულება, ბეგარა). სათანადო კანდიდატურის შერჩევის შემდეგ (მიუხედავად იმისა, ეს ყოფილი მფლობელის მოგვარე იქნებოდა თუ გარეშე პირი), მისთვის ხდებოდა ბეითალმანის გადაცემა ან დარბაზით, ან ადგილობრივი ერისთავისა და განმგებლის მიერ, რაც (როგორც „ძეგლის დადების“ სხვა მუხლებითაც, რომლებიც გაძევებული პირისათვის მამულის დაბრუნებას ეხება) დამოკიდებული იყო იმაზე თუ რამდენად ღირსად ჩაითვლებოდა ეს პირი „დარბაზით“ მამულის ბოძების. ამდენად, ამ მუხლში საუბარია დარბაზის ფუნქციაზე მამულის გადაცემისა სამსახურის პირობით, მემკვიდრეობით მფლობელობაში.

მუხლი 29:

კაცსა ვისმე სხუას კაცთანა საქმე ედვას და მივიდეს იგი მოსაქმე კაცი და მას კაცს სამართალი სთხოოს და არ გამოჰყვეს, და მერმე მოვიდეს იგი კაცი და განმგებელს ეუბნას: „ამ კაცთან სამართალი მიც, ესთხოვე და არ გამომყვა“, – ეს საქმე ერისთავსა მოაქსენონ განმგებელმან და მან კაცმან. ორჯერ-სამჯერ გამოინვიოს სამართალსა.

თუ არ გამოჰყვებოდეს არც ერისთვის სიტყვთა და არც განმგებლისათა, და მოწმობდენ მართლად, უთნევად და უქრთამოდ, – თუ სამჯერ სამართალი ითხოვა და არ გამოჰყოლოდეს, ისეთი კაცი თუ კაცს დაესხას, რაც რომლისა მოკუდეს ან დაიკოდოს, სისხლი და გერში ორთავე სწორია – ზედა-დამსხმელისა და შინა მყოფისა, ამისთვის რომე სამართალს სამჯერ აწვია და არ გამოჰყვა. ერისთავი და განმგებელი მოწმობენ: მათი კაცი მოსრულა და არ გამოჰყოლია სასამართლოდ. ამისთვის დამსხმელისა და შინა მყოფისა სისხლი გასწორდების თავის გუარსა ზედა, რასაც გუარის კაცნი იყვნენ.

ესეთი კაცი კაცს დაესხას, რომე საქმესა დარბაზისასა იმიზეზებდეს, უკანის და პირველ ერისთვისა და განმგებლის სიტყვთ და მოწმობით სამჯერ სამართალს ეწვიოს, და ესეთს უბრალსა ზედა დაესხას, – დამსხმელისა სისხლი არ არის, – რაზომიცა მოკუდეს, ყველა გაცუდდების. და მას კაცსა და ქუეყანას, რომელსაც ზედა დაესხმის, ყუელას სისხლი მართალია, – რაზომიც უბრალ დამსხმელმან კაცმან მოკლას, ყუელა დაიურვოს თავის გუარსა ზედა.

1. თუ ვინმეს სხვა ადამიანთან სადავო საქმე ჰქონდეს გადასაჭრელი, და ითხოვდეს აღნიშნული საკითხის გადწყვეტას სასამართლოს მიერ, მაგრამ მეორე მხარე – მოპასუხე, სასამართლოში გამოჰყოლაზე უარს აცხადებდეს, მაშინ მოდავე მივიდეს გამგებელთან და მოახსენოს, რომ მას მოპასუხესთან სასამართლოს მიერ გადასაწყვეტი დავა ჰქონდა, მაგრამ ეს უკანასკნელი არ გამოჰყვა.

აღნიშნული საკითხი განმგებელმა და მოსარჩელემ ერისთავს უნდა მოახსენონ. ამის შემდგომ, კიდევ, ორჯერ-სამჯერ გამოიწვია მოსარჩელემ მოპასუხე სასამართლოში. და, თუ მოპასუხე, არც ერისთავის და არც განმგებლის ბრძანებით არ გამოცხადდება სასამართლოში, მიუხედავად იმისა, რომ იგი სამჯერ გამოიწვიეს, რასაც პირნათლად, მიუკერძოებლად და უანგაროდ ადასტურებენ თვითმხილველები. თუ ასეთ ვითარებაში მყოფი მოსარჩელე მოპასუხეს თავს დაესხას, დამსხმელის და დამხვდურის სისხლისა და გერშის ფასი თანასწორია. არ აქვს მნიშვნელობა, რომელ მხარეს რამდენი მოკლული თუ დაჭრილი ადამიანი იქნება, რადგანაც, თავდამსხმელმა მოსარჩელემ სამჯერ შესთავაზა დავის მშვიდობიანი გზით – სასამართლოს განხილვით მოგვარება და გამგებელი და ერისთავიც ადასტურებენ, რომ თავიანთი კაციც გაუგზავნეს მოპასუხეს, მან კი მაინც არ შეიგონა და არ გამოჰყვა სასამართლოში. სწორედ ამიტომაც, დამსხმელის და დამხვდურების პასუხისმგებლობა გათანაბრდება და სისხლი ყველას დაეურვება თავიანთი ნოდების შესაბამისად.

ხოლო თუ მოპასუხე სასამართლოში გამოუცხადებლობის მიზეზად, თავშიც და ბოლოშიც, დარბაზის (სახელმწიფო) საქმეებს ასახელებს, ერისთავიც და გამგებელიც ადასტურებენ, რომ სამჯერ გამოიწვიეს სასამართლოში დავის მოსაგვარებლად, ის კი არ გამოცხადდა და თუ მოსარჩელე, ასეთ უდანაშაულო მოპასუხეს დაესხას თავს, მაშინ, არც დამსხმელის და არც მის მხარეს მოკლული სხვა ადამიანებისათვის სისხლის ფასის გადახდა აღარ მოხდება. ხოლო, დამხვდური ადამიანი და მთელი ხევის, სოფლის მაცხოვრებელნი, რომელთაც თავს დაესხნენ, უდანაშაულონი არიან. დამსხმელმა, ვინც ასე უბრალო მოკლას, ყველას სისხლის ფასი გადაიხადოს, მოკლულთა ნოდების შესაბამისად.

2. როგორც 22-ე მუხლის კომენტირებისას აღინიშნა, ძეგლის დადება XIV საუკუნის მთიულეთის რეალიების გათვალისწინებით და ანგარიშის განევით აკანონებს შურისძიებას, როგორც დაზარალებულის უფლებას თვითონ აღადგინოს მისი შელახული ინტერესი. თუმცა, ეს უფლება შეზღუდულია, რაც განსახილველ მუხლშიც ვლინდება. 29-ე მუხლი ეხება იმ სამართლებრივ პროცედურებსა

და შედეგებს, რაც მოჰყვება მოსარჩელე (დაზარალებული) მხარის მოთხოვნით, მოპასუხე (დანაშაუე) მხარის სასამართლოში გამონ-
ვევისას ამ უკანასკნელის გამოუცხადებლობას. ასეთ შემთხვევა-
ში, ადგილობრივი ჩვეულებითი სამართლით გათვალისწინებულ
მომჩივანი (დაზარალებული) მხარის თვითგასწორების უფლებას,
კანონმდებელი ზღუდავს ხელისუფლებით, კერძოდ, შურისძიების
უფლების განხორციელების პირობად აყენებს მოსარჩელის (დაზა-
რალებულის) მიერ ხელისუფლებისადმი მოპასუხის (დამნაშავის)
სასამართლოში გამოცხადებაზე უარის შესახებ მოხსენებას და
ამის შემდეგ, ხელისუფლების წარმომადგენლების მხრიდან, მოპა-
სუხის სასამართლოში გამოცხადების უზრუნველყოფის მიზნით,
მისთვის სავალდებულო წესით, რამდენჯერმე უშედეგო მიმარ-
თვას – თუ ერისთავის, განმგებლის წარმომადგენლის მიერ მოპა-
სუხის (დამნაშავის) სასამართლოში ორჯერ-სამჯერ გამოძახების
მიუხედავად, იგი მაინც არ გამოცხადდა, მხოლოდ მაშინ, მომჩივა-
ნის მიერ მოპასუხეზე განხორციელებული თავდასხმისას, თავდამ-
სხმელის (მისი თანმხლების) მკვლელობის თუ დაჭრის შემთხვევა-
ში, სისხლი არ ცუდდება.

3. მოცემულ მუხლში „დაშვებულ“ შურისძიების უფლებას ის
თავისებურება ახასიათებს, რომ მოსარჩელე, რომელიც თავს ეს-
ხმის ურჩ მოპასუხეს, არ თავისუფლდება პასუხისმგებლობისაგან,
დამხვედურთაგან ვინმეს მკვლელობის თუ დაჭრა-დასახიჩრებისას
და იგი ვალდებულია დამხვედურისათვის მიყენებული ასეთი ზია-
ნი ჩვეულებრივ აანაზღაუროს. თავის მხრივ, მოპასუხეც უნაზღ-
აურებს თავდამსხმელს დამდგარ ზიანს. ამ შემთხვევაში, თავდამ-
სხმელის სისხლის არ გაცუდების მიზეზი ის არის, რომ დამხვედურმა
ურჩობა გამოიჩინა, კერძოდ, უარი განაცხადა მისი დავა თავდამ-
სხმელთან მშვიდობიანად მოეგვარებინა სასამართლოს მეშვეო-
ბით, სახელმწიფოს ძალისხმევაც ამ მიმართულებით უშედეგო აღ-
მოჩნდა. საერთოდ, თავდამსხმელის და მისი თანმხლების მკვლე-
ლობა და დაჭრა, ძეგლის დადების მიხედვით, პასუხისმგებლობის
გამაქარწყლებელ გარემოებას წარმოადგენდა. ამ შემთხვევაში კი
კანონმდებელმა ჩათვალა დამხვედურის ურჩობა საფუძვლად იმისა,
რომ მომჩივნის თავდასხმისას მისი მკვლელობა და დაჭრა პასუხის-

მგებლობის გამაქარწყლებელ გარემოებად აღარ ჩათვლილიყო და სისხლის ფასის გადახდა სრული ოდენობით მომხდარიყო. ზოგადად, შურისძიების უფლების დაშვება ძეგლის დადების მიხედვით დაკავშირებულია ხელყოფილი ინტერესის აღდგენის სამართლიანად, მართლზომიერად აღთქმასთან კანონმდებლის მიერ, თუ ამის გაკეთება შეუძლებელია ხელისუფლების ძალისხმევით. ამ მუხლის მიხედვითაც საქმე გვაქვს შემთხვევასთან, როდესაც პიროვნება ვერ ახერხებს თავისი შელახული ინტერესის აღდგენას სასამართლოს გზით ხელისუფლების ჩარევის მიუხედავად. მხოლოდ, განსახილველი მუხლით განსაზღვრულ შემთხვევაში, შურისძიების მართლზომიერად აღქმა კანონმდებლის მხრიდან ფაქტიურად მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ თავდამსხმელის სისხლი არ ცუდდება და მისი და მის თანმხლებთა მკვლელობა და დაჭრა პასუხისმგებლობის გაქარწყლებას არ იწვევს. გამოდის, რომ კანონმდებელი თავისი დანაწესით აფრთხილებს მომჩივნას, რომელმაც ვერ მიაღწია მოპასუხის სასამართლოში გამოცხადებას, რომ მოპასუხეზე თავდასხმის შემთხვევაში მას ჩვეულებრივ დაეკისრება მკვლელობისა და დაჭრისთვის დადგენილი პასუხისმგებლობა, თუმცა არც მისი სისხლი გაცუდდება.

4. საინტერესოა, აგებდა თუ არა პასუხს თავდამსხმელი დამხედურისათვის მიყენებული ქონებრივი ზიანისათვის? 29-ე მუხლში ამაზე საუბარი არ არის, მხოლოდ მკვლელობისა და დაჭრის შემთხვევაში თავდამსხმელის სრულ პასუხისმგებლობაზეა მითითება. სავარაუდოდ, აქ უნდა გავრცელდეს 22-ე მუხლის დანაწესი, რომლის მიხედვითაც პიროვნებამ, რაც არ უნდა ზიანი მიაყენოს მისი ცოლის წამგვრელს დანვით, მოტაცებით, დარბევით (გარდა მკვლელობისა) ერთი წლის განმავლობაში, მას პასუხისმგებლობა არ დაეკისრება. შესაბამისად, განსახილველი მუხლით გათვალისწინებულ შემთხვევაში, მომჩივნის მიერ განხორციელებული თავდასხმის დროს მოპასუხის ქონების დაზიანებისას თუ მიტაცებისას, სავარაუდოდ, მას რაიმე პასუხისმგებლობა არ უნდა დაეკისრებოდა. ამას მიუთითებს, მაგალითად, შემდეგი გარემოება: კანონმდებელი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მხოლოდ დამხედურის მოკვლა და დაჭრა იწვევს სრულ ანაზღაურებას და არაფერს ამბობს სხვა სახის

ზიანის მიყენებისათვის რაიმე სანქციაზე. რაკი სხვა სახის (მაგალითად, ქონებრივი) ზიანისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრებაზე არაფერი წერია, სრულიად შესაძლებელია იგულისხმებოდეს, რომ ამისათვის პასუხისმგებლობა საერთოდ არ დგება. თან გასათვალისწინებელია 22-ე მუხლის ზემოთმოყვანილი დანაწესი, რომელიც შესაძლოა ანალოგიის სახით გამოყენებულიყო განსახილველი მუხლით გათვალისწინებული თავდასხმისას, ქონებრივი ზიანის მიყენების დროს, როგორც მსგავსი შემთხვევის მარეგულირებელი ნორმა. თავდასხმისას, ქონებრივი ზიანის მიყენების შემთხვევაში, კანონის საფუძველზე პასუხისმგებლობისაგან გათავისუფლების ვარაუდი თუ სიმართლეს შეესაბამება, ეს განსახილველი მუხლის მიხედვით გათვალისწინებული შურისძიების უფლების არეალს შედარებით გააფართოვებს.

5. 29-ე მუხლში უფრო მეტად არის შეზღუდული შურისძიების უფლება, ვიდრე ძეგლის დადების სხვა მუხლებში, სადაც აღნიშნული უფლება კანონმდებლის მიერ სანქციონირებულია. მაგალითად, 22-ე მუხლთან შედარებით, 29-ე მუხლით გათვალისწინებული შურისძიების უფლება შეზღუდულია თუნდაც იმით, რომ თავდამსხმელს გარკვეული პრეფერენცია ეძლევა მხოლოდ მაშინ, როდესაც თავდასხმა მოხდება მოპასუხის სასამართლოში გამოცხადებაზე უარის შესახებ ხელისუფლებისადმი მოხსენებისა და ხელისუფლების წარმომადგენელთა მიერ მოპასუხის სასამართლოში რამდენჯერმე უშედეგო გამოძახების შემდეგ, ხოლო 22-ე მუხლით შურისძიების უფლების განხორციელება ხელისუფლებისადმი მიმართვაზე დამოკიდებული არაა. კიდევ ერთი მუხლის (45-ე მუხლი) მიხედვით, ქურდზე თავდასხმისას, რომელიც ნაქურდალს არ აბრუნებს, შინამყოფის მკვლელობის ან დაჭრისთვის თავდამსხმელს პასუხისმგებლობა საერთოდ არ ეკისრება (იხ. 45-ე მუხლის კომენტარი), მაშინ როდესაც განსახილველი მუხლით ამისათვის თავდამსხმელი პასუხისმგებლობისაგან არ თავისუფლდება და იგი სრულად ეკისრება.

6. მოსაქმისა და საქმის მნიშვნელობისათვის. სულხან-საბა საქმეს პირდაპირი მნიშვნელობით განმარტავს – საქმე ანუ მოქ-

მედება სიტყვიერი.⁴²⁴ განსახილველ მუხლში კი საქმეში შეიძლება ვიგულისხმოთ, სასამართლოს განხილვის საგანი, სისხლის სამართლის საქმე.⁴²⁵ ნ. ხიზანაშვილი აღნიშნავს, რომ „მოსაქმე კაცს უნდა დაენყო საჩივარი და დავა, სულერთია შეეხებოდა იგი სისხლის სამართალს თუ სამოქალაქოს“.⁴²⁶ შესაბამისად, ტერმინი „საქმე“ უნდა ნიშნავდეს სასამართლოში დავის საგანს, როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო ხასიათის.

მოსაქმე იგივეა, რაც საქმის მოქმედი.⁴²⁷ ძველ ქართულში, მოსაქმე იყო მოხელე, მოსარჩელე, ვეკილი, სხვისი საქმის გამრიგებელი.⁴²⁸ ძეგლის დადების თანახმად, „მოსაქმე კაცი ის არის, ვისაც სხვა კაცთან საქმე აქვს (საქმე ედვას), ვისაც დავა და პრეტენზია გასჩენია სხვასთან. მამასადამე, მოსაქმე კაცი მომჩივანია, მოდავე და მოსარჩელე, რომელიც ეძებს და ცდილობს აღადგინოს თავისი პირადი ან ქონებრივი უფლება, რომელიც შელახული და დარღვეულია სხვის მიერ“.⁴²⁹ ანალოგიური მოსაზრება აქვს მოსაქმესთან მიმართებით გამოთქმული დ. ფურცელაძესაც.⁴³⁰ გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადებაში ტერმინი მოსაქმე მხოლოდ განსახილველ მუხლშია გამოყენებული.⁴³¹

⁴²⁴ *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბილისი, 1993, 61.

⁴²⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986, 398.

⁴²⁶ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლის დება მეფე გიორგი ბრწყინვალისა, რჩეული იურიდიული ნაწერები. თბილისი, 1982, 350.

⁴²⁷ *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი, 1991, 505.

⁴²⁸ ხოლო ზოგადად მოსაქმეში იგულისხმება ის ვინც საქმობს, რაიმე საქმეს აკეთებს. *საქმე და მოსაქმე ერთმანერთს გაჰყროდა და ეს მართალმა გულმა იუცხოვა, არ შეიფერა. (ილია).* იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. V, თბილისი, 1958, 890.

⁴²⁹ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 65.

⁴³⁰ მოსაქმე – მოსარჩელე. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. *ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 142. ამასთან, დ. ფურცელაძე იზიარებს ნ. ხიზანაშვილს შეხედულებას, რომ მოსაქმის დავა შეიძლება შეხებოდა როგორც სისხლის, აგრეთვე სამოქალაქო სამართლის საკითხებს. იხ. იქვე.

⁴³¹ ასეთივე მნიშვნელობა აქვს ტერმინ მოსაქმეს აღბუღას სამართალშიც. იხ. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 65.

7. შინამყოფი – განსახილველ ტერმინში უნდა ვიგულისხმოთ არა მხოლოდ მოპასუხე, რომელიც არ გამოცხადდა სასამართლოში, არამედ მთელი მისი ოჯახი, სახლობა. რამეთუ არც თავდასხმა ხდებოდა ერთი პირის მიერ და იგი ძირითადად ჯგუფურ ხასიათს ატარებდა და არც შინამყოფნი იყვნენ თითო-ოროლა. დ. ფურცელაძის თანახმად, შინამყოფში იგულისხმება ოჯახის წევრები, ჯალაბობა, სახლის მკვიდრნი და სავარაუდოდ, ტყვეები, მონები, მდგმურები, სტუმრები.⁴³² ძეგლის დადების მიხედვით, დარბაზის მიზეზთა გარეშე, სასამართლოში გამოუცხადებლობისას, დასხმისას, „დამსხმელისა და შინამყოფისა სისხლი გასწორდების“, ანუ მათი პასუხისმგებლობა გათანაბრდება და ორივე მხარეს დაეკისრებათ სისხლის ფასის გადახდა მოკლულთა წოდების შესაბამისად. როგორც აღინიშნა, აქ დამსხმელი და შინამყოფი არ უნდა გავიგოთ მხოლოდით რიცხვში, არამედ მათში იგულისხმება მოსარჩელისა და მოპასუხის თანმხლები პირებიც (ძირითადად ნათესავები).

8. 29-ე მუხლის მეორე ნაწილის განმარტებისთვის. მუხლის მეორე ნაწილის მიხედვით, თუკი მოსარჩელე ისეთ კაცს დაესხმებოდა თავს, რომელიც დარბაზის საქმეებს იმიზეზებდა, მაშინ თავდასხმელის მხარეს არსებულ ზარალს შინამყოფი აღარ აანაზღაურებდა. 29-ე მუხლის აღნიშნულ ნაწილში კანონმდებელი არა თუ ზღუდავს შურისძიების უფლებას, არამედ საერთოდ უარს აცხადებს მასზე. განსახილველი ნაწილის თანახმად, დარბაზის მიზეზთა მქონე პირი უბრალოა და მასზე თავდასხმა განიხილება, როგორც ჩვეულებრივი დანაშაული. ამიტომაც უნდა მოხდეს სისხლის ფასის გადახდა „თავის გვარსა და წესსა ზედა“. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თავდასხმელის პასუხისმგებლობის საკითხი ანალოგიურად განისაზღვრებოდა მაშინაც, როცა ზემოაღნიშნული წინაპირობები ანუ სასამართლოში სამჯერ გამოძახება და დარბაზის საქმეები სახეზე არ იყო და პირი საქმის მოსაგვარებლად პირდაპირ თავდას-

⁴³² ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 89-90.

ხმის გზას აირჩევდა, ანუ თავდასხმა განხორციელდებოდა ყოველგვარი დამამძიმებელი და შემამსუბუქებელი გარემოებების გარეშე. საკითხავია, რა იგულისხმება დარბაზის საქმეებში. მოპასუხე არ ცხადდებოდა სასამართლოში და გამამართლებელ მიზეზად თავშიც და ბოლოშიც დარბაზის საქმეებს იმონმებდა, ანუ პირველი გამონკვევიდან მოყოლებული მესამის ჩათვლით უთითებდა იმაზე, რომ არ ჰქონდა სასამართლოში გამოცხადების შესაძლებლობა. ხოლო ერისთავი და გამგებელი ადასტურებდნენ, რომ ასეთი პირი მართლაც სამჯერ იქნა გამონკვეული სასამართლოში. როგორც დ. ფურცელაძე აღნიშნავს, დარბაზის საქმეები, რითაც მოპასუხე იყო დაკავებული, მისი სასამართლოში გამოუცხადებლობისათვის საპატიო მიზეზად ითვლებოდა. შესაძლებელია, რომ იგი ასრულებდა დარბაზის რაიმე მითითებებს, დავალებას, მაგალითად, ბრძანებას. სავარაუდოდ, ისეთს, როგორზედაც საუბარია 27-ე მუხლში.⁴³³ 27-ე მუხლის თანახმად, დარბაზის ბრძანების გარეშე ციხის დაქცევა მძიმე დანაშაულად ითვლება, ხოლო თუ ვინმე სხვას ციხეს დარბაზის მითითებით დაუქცევს, მაშინ იგი დამნაშავედ არ ჩაითვლება და შესაბამისად, არც პასუხისმგებლობა არ დაეკისრება. როგორც ჩანს, ციხის დანგრევის შესახებ ბრძანება აუცილებლად დარბაზს უნდა გაეცა. შესაძლებელია, მოპასუხე სწორედ ასეთი ბრძანების შესრულებით იყო დაკავებული და ამიტომ ვერ გამოცხადდა სასამართლოში. ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ მოპასუხეს შესაძლებელია სურდა კიდევ დავის მშვიდობიანი გზით მოგვარება, მაგრამ დაუძლეველი ძალის გამო ვერ მივიდა სასამართლოში. ამიტომაც, მისი მოქმედება მართლზომიერად ჩაითვალა და შესაბამისად, თავდასხმის დროს მიყენებული ზიანისათვის პასუხს აღარ აგებს. კანონმდებელი ცდილობს კერძო პირის შურისძიება სახელმწიფო ბერკეტებით შეზღუდოს, როცა საჯარო ვალდებულებების შესრულებას (მაგალითად, დარბაზის ბრძანებების) უპირველესად და პრიორიტეტულად აცხადებს კერძო ვალდებულებებთან მიმართებით. ამდენად, შინამყოფი მოპასუხე, რომელიც დარბაზის საქმე-

⁴³³ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 90.

ებს იმიზეზებდა, თავდამსხმელის მოკვლისათვის პასუხს არ აგებდა. აღნიშნულში შეგვიძლია დავინახოთ დანაშაულის სუბიექტური მხარის ელემენტები, როდესაც, შინამყოფი, პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ გარემოებაში მოქმედების გამო თავისუფლდება სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისაგან.⁴³⁴

⁴³⁴ **დავითაშვილი გ.**, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი II, თბილისი, 2012, 289-290.

მუხლი 30:

თუ კაცსა ცოლი წაგუაროს და ანუ მოკლას რა უბრალო ასეთი, და იგი კაცი დაესხას ზედა, მის მომკულელისა და ცოლის წამგურელისა კაცისა დასხმისათჳს დამსხმელი არა ჰქვან.

1. თუ პიროვნება მეორეს ცოლს მოსტაცებს, ან ვინმე უდანაშაულოს მოუკლავს და ეს უკანასკნელი თავს დაესხმება, მკვლელისა და ცოლის მომტაცებლის თავდასხმისათვის, თავდამსხმელი არ ჰქვია.

2. ძეგლის დადების განსახილველი მუხლი იმ მუხლებს მიეკუთვნება, რომლებშიც ლეგალიზებულია თვითგასწორების, შურისძიების უფლება. კერძოდ, პირი, რომელსაც ცოლი წაგვარეს, ან ვინმე უდანაშაულო მოუკლეს, დამნაშავეზე თავდასხმის შემთხვევაში თავდამსხმელად არ ჩაითვლება, რაც ნიშნავს, რომ ძეგლის დადება დაზარალებულს თვითგასწორების უფლებას ანიჭებს. ცოლის წაგვრის შემთხვევაში შურისძიების უფლების რეგლამენტირება ძეგლის დადების ერთ-ერთ წინა მუხლშია (იხ. 22-ე მუხლის კომენტარი). შესაბამისად, აღნიშნულ მუხლში რაიმე განსხვავებულს ცოლის წაგვრის შემთხვევაში თვითგასწორების უფლების სამართლებრივი რეგულირების შესახებ ვერ ვხვდებით.

3. განსახილველი მუხლის თანახმად, შურისძიების უფლება ძეგლის დადების მიხედვით დაშვებულია მკვლელობის შემთხვევაშიც. ეს ძეგლის დადების ერთადერთი მუხლია, სადაც გამოკვეთილად საუბარი შურისძიების უფლებაზე კონკრეტულად მკვლელობისას, თუმცა მკვლელობის გამო შურისძიების უფლების ისეთივე რეგლამენტაცია, როგორც ცოლის წაგვრის შემთხვევაში, არც ამ და არც სხვა რომელიმე მუხლში არ გვხვდება. არ ჩანს შურისძიების უფლების ის შეზღუდვები, რომლებსაც ძეგლის დადების 22-ე მუხლში ვხვდებით, ცოლის წაგვრისას შურისძიების უფლების განხორციელების პროცესში. ძეგლის დადების მუხლები, რომლებიც მკვლელობას ეხება, არაფერს ამბობს შურისძიების შესახებ, არამედ სასჯელად ითვალისწინებს სისხლის დაურევას,

გაძევებას და მამულის სასეფოდ დადებას. ამ მუხლში მხოლოდ აღნიშნულია რომ მკვლელობის გამო დამნაშავეზე თავდამსხმელი თავდამსხმელად არ ითვლება. ძეგლის დადებაში შურისძიების ინსტიტუტთან დაკავშირებულ ძირითად ტენდენციებს თუ გავითვალისწინებთ, ჩვენი აზრით, მკვლელობის შემთხვევაშიც მკვლელზე შურისძიების, თავდასხმის უფლება აბსოლუტური ხასიათის არ უნდა ყოფილიყო და შეზღუდული იქნებოდა ან დროით, როგორც ამას ცოლის წაგვრის შემთხვევაში ვხვდებით (იხ. 22-ე მუხლის კომენტარი. ამ მოსაზრებას განამტკიცებს ის გარემოება, რომ განსახილველ მუხლში მკვლელობის გამო თავდასხმის, თვითგასწორების უფლება, ცოლის მოტაცების შემთხვევაში ანალოგიურ უფლებასთან ერთად არის განხილული), ან სხვა პირობებით, რომლებსაც ძეგლის დადების სხვა მუხლებში ვხვდებით (იხ. 26-ე, 29-ე და 45-ე მუხლების კომენტარი).

4. მკვლელობის გამო შურისძიება სისხლის აღებაში, მკვლელის მოკვლაში გამოიხატებოდა. საზოგადოებაში, სადაც შურისძიება არსებობდა, იგი უპირველეს ყოვლისა სწორედ მკვლელობის შემთხვევაში გამოიყენებოდა. ასე იქნებოდა მთიულეთშიც ძეგლის მოქმედების პერიოდში. განსახილველი მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე ჩანს, რომ ძეგლის მიხედვით კანონმდებელი შურისძიების მიზნით თავდასხმის უფლებას დაზარალებულს (პირს რომელსაც ახლო ნათესავი, მოგვარე მოუკლეს) ანიჭებს მხოლოდ დამნაშავესთან მიმართებაში, ისე როგორც სხვა შემთხვევაში. მკვლელობისას სისხლის აღების უფლება ზოგადად მოკლულის ნათესავს, მოგვარეს ჰქონდა. საქართველოს მთის რეგიონებში, სადაც სისხლის აღების ინსტიტუტი XIX-XX საუკუნეებშიც შემორჩა, სისხლის აღების ვალდებულება პირველ რიგში მოკლულის ძმას (ან მამას), ახლო ბიძაშვილებს ეკისრებოდა.⁴³⁵ მაშინდელ მთიულეთშიც სისხლის ასაღებად მოკლულის ახლო ნათესავები (ძმები, ბიძაშვილები) განახორციელებდნენ მკვლელზე თავდასხმას. სავარაუდოდ, ძეგლის დადების მიხედვითაც, მკვლელზე თავდასხმის უფლება მოკლულის ახლო ნათესავს, მოგვარეს უნდა ჰქონოდა,

⁴³⁵ მაგალითად, იხ. *ხარაძე რ.*, ხევსურული რჯული, „ანალები“, ტ. 1, 1947, 166.

რაც როგორც ჩანს ისედაც თავისთავად იგულისხმებოდა და ამის დაზუსტება ძეგლის დადების ტექსტში საჭიროდ აღარ ჩაუთვლია კანონმდებელს.

5. განსახილველი მუხლის მიხედვით ჩანს, რომ მკვლელობის გამო თავდასხმის, თვითგასწორების უფლება მხოლოდ მაშინ დგება, თუ მოკლული არის „უბრალე“. ივ. ჯავახიშვილი იკვლევს რა ტერმინ ბრალის მნიშვნელობას არ ეთანხმება სულხან-საბა ორბელიანს, რომელიც მის ლექსიკონში ბრალს „მცირე რამ დანაშაულს“ უწოდებს. მისი განმარტებით, სხვადასხვა ცნობების მიხედვით, „ბრალე“ მცირე დანაშაულად არ არის ნაგულისხმევი და საერთოდ „ბრალის“ ძირითადი მნიშვნელობა დანაშაულის სიდიდეს, თუ სიმცირეს არ ეხება. „ბრალე“ გარდამავლობითი მოქმედების, ანუ დანაშაულის აღმნიშვნელი ტერმინია.⁴³⁶ ივ. სურგულაძე დიდი სჯულის კანონის „კანონებრივი განწესებანის“ მიხედვით განიხილავს „ბრალის“ მნიშვნელობას და ასკვნის, რომ ეს ტერმინი ყველა კონტექსტში, რომელშიც მას ვხვდებით, დანაშაულს ნიშნავს.⁴³⁷ შესაბამისად, „უბრალე“ უდანაშაულოს გულისხმობს.⁴³⁸ ივ. ჯავახიშვილის მიხედვითაც, „უბრალეობა“ უდანაშაულობის აღმნიშვნელია. ვისაც არავითარი ბრალი არ მიუძღვის, ის იყო უბრალე.⁴³⁹ ძეგლის დადების განსახილველ მუხლშიც „უბრალე“ ნიშნავს უდანაშაულოს, ადამიანს, რომელსაც რაიმე დანაშაულის ჩადენაში ბრალი არ მიუძღვის. შესაბამისად, მკვლელობის გამო მკვლელზე თავდასხმის უფლება წარმოიქმნებოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოკლული უდანაშაულო იყო მკვლელის მიმართ და არავითარი ბრალი არ მიუძღვოდა მის წინაშე, მაგალითად, მისი ახლო ნათესავი არავინ ჰყავდა მოკლული, ცოლი არ ჰყავდა ნაგვრილი და სხვა.

6. ცოლის წამგვრელზე, „უბრალე“ ახლო ნათესავის მკვლელზე თავდასხმის უფლება გამოიხატებოდა იმაში, რომ ასეთ შემთხვევა-

⁴³⁶ *ჯავახიშვილი ივ.*, ძველი ქართული სამართალი, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 191.

⁴³⁷ *სურგულაძე ივ.*, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბილისი, 2002, 174-175.

⁴³⁸ *აბულაძე ი.*, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973, 417.

⁴³⁹ *ჯავახიშვილი ივ.*, ძველი ქართული სამართალი, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 192-193.

ში თავდამსხმელს „დამსხმელი არა ჰქვან“. რას ნიშნავს ეს უკანასკნელი ფრაზა განსახილველ მუხლში განმარტებული არ არის. მის შესახებ შესაძლოა სხვა მუხლების მიხედვით ვიმსჯელოთ. ზოგადად, კანონის მიხედვით, „დამსხმელად“ ითვლება პირი, რომელიც თავს ესხმის „უბრალოს“ და ამ შემთხვევაში თუ თავდამსხმელს მოკლავენ მისი სისხლი გაცუდდება, მისი მკვლეელი სისხლის ფასს არ გადაიხდის. თავდამსხმელის მიერ დამხედურის მკვლელობა ჩვეულებრივ სისხლის დაურევების გამომწვევია (იხ. 29-ე მუხლის კომენტარი). ფრაზა: „დამსხმელი არ იქნება“, ან „დამსხმელი არა ჰქვან“ გვხვდება 26-ე და 45-ე მუხლებში და „დამსხმელის“ სანაღმდეგო მნიშვნელობის გამომხატველია. შესაბამისად, „დამსხმელად“ არ ჩათვლა გულისხმობს, რომ მიმხდომის მოკვლის, ან სხეულის დაზიანების შემთხვევაში სისხლი არ „გაცუდდება“ და დამხედურს მაინც დაეკისრება ამ მკვლელობისათვის თუ სხეულის დაზიანებისათვის დადგენილი პასუხისმგებლობა, რადგანაც თავდამსხმელი „უბრალოს“ კი არ ესხმება თავს, არამედ მისთვის გარკვეული ზიანის მიყენებელს, ისიც კანონით გათვალისწინებული წინაპირობების არსებობისას. განსახილველი მუხლის მიხედვითაც, ფრაზას „დამსხმელი არა ჰქვან“ ანალოგიური სამართლებრივი მნიშვნელობა აქვს. თუ ცოლნაგვრილი პიროვნება (ცხადია 26-ე მუხლის დანაწესი ამ მუხლზეც ვრცელდება), ან პირი ვისაც ვინმე მოუკლეს დამნაშავეს თავს დაესხმება, თავდამსხმელად არ ჩაითვლება, ანუ მისი (ასევე მისი დამხმარეების) მკვლელობის შემთხვევაში სისხლი არ „გაცუდდება“ და დამხედურს ამისთვის სისხლის დაურევა დაეკისრება, ხოლო მიმხდომის მიერ მიყენებული გარკვეული ზიანის ანაზღაურება არ მოხდება. მაგალითად, ცოლის წაგვრის გამო თავდასხმის შემთხვევაში, თავდამსხმელის მიერ მიყენებული ზიანის გამო სამართლებრივი შედეგი 22-ე მუხლით გათვალისწინებული დანაწესის მიხედვით დგება, რაც გარკვეული ზიანის ანაზღაურებას საერთოდ გამორიცხავს (იხ. 22-ე მუხლის კომენტარი); ხოლო მკვლელობის გამო თავდასხმისას მიყენებული ზიანისას, მაგალითად, დამნაშავეს თუ მისი დამხმარის მკვლელობის შემთხვევაში, პასუხისმგებლობის დაკისრება, სავარაუდოდ, არ მოხდება, როგორც ეს ქურდზე ლეგალური თავდასხმის შემთხვევაშია გათვალისწინებული, ძეგლის დადების 45-ე მუხლის მიხედვით.

7. განსახილველი მუხლი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ძეგლის დადება სუბიექტური შერაცხვის პრინციპებზეა დაფუძნებული და პასუხიმგებლობის დაკისრებისას ითვალისწინებს დანაშაულის ჩადენის მიზეზს, კერძოდ, პიროვნება თავდამსხმელად არ ითვლება, აქედან გამომდინარე სამართლებრივი შედეგებით, თუ თავდასხმა განხორციელებულია ცოლის ნაგერის, თუ ახლობლის მკვლელობის გამო. თუ პიროვნება „უბრალო“ კაცს ესხმის თავს, ის „დამსხმელად“ ჩაითვლება და ამას განსხვავებული სამართლებრივი შედეგი მოჰყვება.

[უარზანგობისა საქმე ამ წესით გაგვჩენია]

მუხლი 31:

მამულისა ანუ სხვსა რისამე ესე არის: ვისიცი თორმეტი ათასი თეთრია სისხლის ფასი, მას ერთი უარზანგობა სამასი თეთრი არის.

აზნაურთა, ჯევისბერთა ასორმოცდაათი თეთრი არის ერთი უარზანგობა; პეროვანთა – ოცდაათი თეთრი.

და ამ წესით გაგვჩენია: ვისიცი სისხლი უფროსი იყოს ანუ უმცროსი, უარზანგობაც ამ გაჩენით იყოს.

1. ადამიანი ვისი სისხლის ფასიც 12000 თეთრია, მისი ერთი უარზანგობა (უპატიობის საზღაური) 300 თეთრია. აზნაურთა და ხევისბერთა შემთხვევაში ერთი უარზანგობა – 150 თეთრია, პეროვანთა – 30 თეთრი. ამ წესით კანონმდებელმა განსაზღვრა, რომ უარზანგობის (უპატიობის საზღაურის) ოდენობა სისხლის მეტობისა და ნაკლებობის მიხედვით იყოს განსაზღვრული.

2. მუხლი ეხება ერთი უარზანგობის (უპატიობის საზღაურის) ოდენობას სხვადასხვა წოდების, სოციალური სტატუსის, თუ თანამდებობის მქონე პირთათვის. ერთი უარზანგობა პირის სისხლის საფასურზე, მის მეტ-ნაკლებობაზეა დამოკიდებული. ერთი უარზანგობა პირის სისხლის ფასის $1/40$ ნაწილს შეადგენს.

3. უარზანგობა – ი. დოლიძის მიხედვით, „უარზანგობა“ წარმოადგენს სისხლის სამართლის დარგის გარკვეულ იურიდიულ ტერმინს, რომელიც მხოლოდ გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადებაში გვხვდება და სხვა ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებსა და საისტორიო წყაროებში არ მოიპოვება.⁴⁴⁰ ნ. ხიზანაშვილის მიხედვით, სიტყვა „უარზანგობა“ საზოგადოდ არ არსებობს და იგი სიტყვა „არზანგის“ დამახინჯებულ ფორმას წარმოადგენს. „არზანგის“ მნიშვნელობა კი, მისი თქმით, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსი-

⁴⁴⁰ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 73.

კონში არ მოიპოვება.⁴⁴¹ ნ. ხიზანაშვილის განმარტებით, „არზანგი შეადგენდა განსაკუთრებულ გადასახადს, რომელიც დამნაშავეს უნდა ეზლო დაზარალებულისათვის“.⁴⁴² ე.ი. გამოდის, რომ მკვლევარის თანახმად, არზანგი განსაკუთრებული ჯარიმა იყო, ანუ სასჯელს წარმოადგენდა, რომელიც დამნაშავეს უნდა შეფარდებოდა. ი. დოლიძე მიუთითებს ამ განმარტების სიმცდარეზე იმ მიზეზით, რომ ნ. ხიზანაშვილს გამორჩა მხედველობიდან სიტყვა „არძანგი“ და მისი მნიშვნელობის ზუსტი განმარტება, რომელიც მოცემულია სულხან-საბას ლექსიკონში.⁴⁴³ სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით: „არძანგი“ („არზანგი“) არის „სახდომელი პატივი“.⁴⁴⁴ „სახდომელი პატივი“ ნიშნავს, ვისაც რა პატივი ხვდა, რა პატივი ერგო, მისი ღირსების მიხედვით. მაშასადამე, „არძანგი“ არის პატივი, რომელიც მიეგო ამა თუ იმ პირს მისი ღირსების მიხედვით.⁴⁴⁵ ი. დოლიძის განმარტებით, „არზანგი“, ანუ „არძანგი“ სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს ფასს, პატივს, ღირსებას. ცხადია, რაკი იგი ქართულად პატივსა და ღირსებას ნიშნავს, არ შეიძლება განსაკუთრებული ჯარიმა, ან სასჯელი იყოს, როგორც ამას ნ. ხიზანაშვილი ფიქრობდა.⁴⁴⁶ ი. დოლიძის განმარტებით, უარზანგობა სწორედ არზანგიდან წარმოდგა და მისი საწინააღმდეგო შინაარსის მატარებელია, ანუ უპატიობის აღმნიშვნელია, რაც ძველქართული ისტორიული თუ საკანონმდებლო წყაროებით ნიშნავს ყოველგვარ უპატიურ მოქმედებას, რომელიც მიმართულია დაზარალებულის პატივისა და ღირსების წინააღმდეგ, ხოლო უპატიობის დაურევება კი ნიშნავს საზღაურის გადახდას უპატიური, შეურაცხმყოფელი მოქმედებისათვის. ძეგლის დადება კი ტერმინ „უპატიობას“, უპატიობის დაურევებას არ იცნობს და მის ნაცვლად ხმარობს „უარზანგობის დაურევებას“. ამდენად, ტერმინი უარზანგობა ძველ ქართულ სამართალში ნიშნავს განსაკუთრებულ გადასახადს – უპატიობის საზღაურს, რომელიც დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს დაზარალებულის პატივისა და

⁴⁴¹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლის დება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 331-332.

⁴⁴² იქვე, 331.

⁴⁴³ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 71.

⁴⁴⁴ *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, 1991, 67.

⁴⁴⁵ *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 71.

⁴⁴⁶ იქვე, 72.

ღირსების შელახვისათვის.⁴⁴⁷ დ. ფურცელაძის თანახმად, „უ“ პრეფიქსი რაიმეს არარსებობაზე, უქონლობაზე მიუთითებს და რადგანაც არძანგი სპარსულად ნიშნავს პატივს, ღირსებას, უარზანგობა უპატიობის, უპატიობისათვის საზღაურის აღმნიშვნელია. ძეგლის დადებაში იგი ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით იხმარება.⁴⁴⁸

4. თუ გავითვალისწინებთ, რომ აზნაურისა და ხევისბერის ერთი უარზანგობა ტოლი ოდენობისაა და 150 თეთრს შეადგენს, შესაბამისად, მათი სისხლიც თანასწორი უნდა იყოს. ხევისბერის სისხლი ძეგლის დადების მიხედვით 6000 თეთრია (იხ. მუხ. მე-9), ხოლო აზნაურის სისხლი მითითებული არ არის და აღნიშნულია, რომ თუ გამგებელი აზნაური იყოს და მოკლან, სისხლი გვარის მიხედვით უნდა იქნას დაურვებული (იხ. მუხ. მე-4). აქედან გამომდინარე, ი. ფუტყარაძე ვარაუდობს, რომ აზნაურის სისხლიც 6000 თეთრად ფასობდა.⁴⁴⁹ ძეგლში ნახსენებია ასევე პეროვანთა ერთი უარზანგობა, რომელიც პეროვანის სისხლის ფასიდან გამომდინარე (1200 თეთრი) 30 თეთრს შეადგენს.

5. მუხლის თანახმად, ვისი სისხლიც 12000 თეთრია, მისი ერთი უარზანგობა 300 თეთრია. ი. ფუტყარაძის აზრით, 12000 თეთრზე მეტად რომ ყოფილიყო რომელიმე გვარის, ან თანამდებობის პირის სისხლი შეფასებული, მაშინ უარზანგობის ოდენობის დადგენასთან დაკავშირებით კანონმდებელი ამას აუცილებლად აღნიშნავდა. სწორედ ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ 12000 თეთრად „ძეგლის დადებაში“ შეფასებულია ყველაზე დიდი გვარის და თანამდებობის პირის სისხლი. ასეთი კი მთიულეთში იყო ერისთავი.⁴⁵⁰ (იხ. პირველი მუხლის კომენტარი).

⁴⁴⁷ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 73-77.

⁴⁴⁸ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 147.

⁴⁴⁹ ფუტყარაძე ი., კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 458.

⁴⁵⁰ იქვე, 457.

მუხლი 32:

ვისცა პირსა ზედა გერში აჩნდეს სადალედ და ანუ ცხვრნი მო-
ეკუთნეს, სისხლის მეხუთედი დაეურვოს, რასაც გუარის კაცი
იყოს.

თუ გერში სად საჩინოდ იყოს, ასრე რომე არ დაშავდებოდეს
და დააჩნდეს, სამი უარზანგობა დაეურვოს და დასტაქართა ნამ-
ლის ფასი.

1. ვისაც სახეზე („პირსა ზედა“) გერში, იგივე ჭრილობა, იარის
სახით დარჩება, ან ცხვირი მოეკვეთება, დამნაშავემ მას სისხლის
მეხუთედი უნდა გადაუხადოს. თუ ჭრილობა გამოსაჩენ ადგილზეა
მიყენებული, თუმცა ისე რომ წარუხოცელ იარად არ რჩება, დამნა-
შავემ დაზარალებულს სამი უარზანგობა უნდა გადაუხადოს, ასევე
დაჭრილის მკურნალობის ხარჯი („ნამლის ფასი“) გაისტუმროს.

2. განსახილველი მუხლი ეხება გამოსაჩენ ადგილას მიყენებუ-
ლი ჭრილობისათვის (გერშისათვის) პასუხისმგებლობას. მუხლის
პირველ ნაწილში განსაზღვრულია გადასახადი სახეზე მიყენებუ-
ლი წარუხოცელ ჭრილობად დარჩენილი იარისათვის, ან ცხვირის
მოკვეთისათვის, რაც დაზარალებულის სისხლის ფასის მეხუთედს
შეადგენს. მაგალითად, ვისი სისხლის ფასიც 6000 თეთრია (მაგა-
ლითად, მსახური განმგებლის, ხევისბერის), მისი სისხლის მეხუ-
თედი 1200 თეთრს შეადგენს. მუხლის მე-2 ნაწილი კი შედარებით
მსუბუქ ჭრილობას ეხება, რომელიც გამოსაჩენ ადგილასაა, თუმცა
სახეზე წარუხოცელ იარად არ რჩება. კანონმდებელი ასეთ ჭრილო-
ბას განიხილავს როგორც შეურაცხყოფას, უპატიობას და ამიტო-
მაც აწესებს მისთვის სამ უარზანგობას (უარზანგობის შესახებ იხ.
31-ე მუხლის კომენტარი). მაგალითად, ვისი ერთი უარზანგობაც
150 თეთრია, სამი უარზანგობა 450 თეთრი იქნება. მუხლის თანახ-
მად გამოდის, რომ ძეგლის დადება სხეულის დაზიანებისათვის პა-
სუხისმგებლობის დანესებისას ითვალისწინებს გამოსაჩენ ადგილ-

ზე, სახეზე მიყენებული ჭრილობა ინვეეს თუ არა დაზარალებულის დამახინჯებას, მისით გამოწვეული წარუხოცელი იარის სახით. თუ ინვეეს, პასუხისმგებლობის ზომა არსებითად მეტია.

3. გერში – მუხლში ნახსენები სიტყვა „გერშის“ ეტიმოლოგიას რამდენიმე ავტორი შეეხო. პირველად მისი მნიშვნელობის შესახებ მონაცემს ვხვდებით ნ. მართან. მისი განმარტებით, „გერში“ თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობით მონადირეობის ხანას უკავშირდება და ნადირის ჭრილობასა და მისგან მომდინარე სისხლს, დაჭრილი ნადირის კვალს ნიშნავდა, რომელზედაც ხდებოდა მონადირე ცხოველებისა და ფრინველების დაგეშვა.⁴⁵¹ რ. ხარაძის გამოკვლევით, ხევსურეთში შემონახულია გერშის სწორედ თავდაპირველი მნიშვნელობა. აქ გერში კვალისა თუ ნიშნის სახითაა წარმოდგენილი. ასეთად აქ შეიძლება იყოს მიჩნეული დაჭრილისა თუ მოკლულის როგორც სისხლი, ისე ხელი, ტანსაცმელი, იარაღი და სხვა.⁴⁵² აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში „გერშად“ ასევე ითვლებოდა ნაქურდალის კვალი, მისი რაიმე ნაწილი, ვთქვათ, მოპარული პირუტყვის ჩლიქი, ან ტყავი, ასევე ქურდის ნაკვალევი.⁴⁵³ გერშის ეს თავდაპირველი მნიშვნელობა უძველეს ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებში ნაშლილია. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში, ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნში, ასევე გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადებაში „გერში“ როგორც ჭრილობას, ისე ჭრილობის საზღაურს ნიშნავს და დანაშაულის (ჭრილობის, დაკოდვის) და სასჯელის მნიშვნელობას გამოხატავს.⁴⁵⁴ დ. ფურცელაძის თანახმად, ძეგლის დადების მიხედვით, „გერში“ აღნიშნავს როგორც ჭრილობას, ე.ი. სხეულის დაზიანებას, ისე ამისათვის გადასახადს სისხლი-

⁴⁵¹ ნ. მარის მოსაზრება მოყვანილია ი. დოლიძის წიგნიდან – ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 223.

⁴⁵² ხარაძე რ., ხევსურული ანდრეზი – ხალხური სამართლის წყარო, მიმოხილველი, ტ. II, 1951, 393-394.

⁴⁵³ დავითაშვილი გ., სასამართლო მტკიცებულებანი ხევსურულ ჩვეულებით სამართალში, თბილისი, 1998, 123.

⁴⁵⁴ დოლიძე ი., ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 225-226. სულხან-საბას განმარტების თანახმად, გერში არის ნაკოდთა მცირე სისხლი, მცირე ჭრილობა, გინა ნაჭერი იხ. ორბელიანი ს., ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, 1991, 157.

სა და უარზანგობის სახით.⁴⁵⁵ მოცემულ მუხლში „გერმი“ ჭრილობის საზღაურს არ გულისხმობს და მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე, იგი ჭრილობის აღმნიშვნელია.

4. მუხლი ითვალისწინებს დამნაშავეს მიერ შესაბამისი ოდენობის სისხლის ფასისა და უარზანგობის გარდა „დასტაქართა წამლის ფასის“ გადახდას, ე.ი. დაზარალებულის მკურნალობის ხარჯის ანაზღაურებას. აღნიშნულს ძეგლის დადების 36-ე და 38-ე მუხლებიც ითვალისწინებს. მათში ჩანს, რომ სხეულის დაზიანების შედეგად დაზარალებული საკუთარი ხარჯით მკურნალობდა და დამნაშავე მას დანახარჯებს შემდეგ უნაზღაურებდა.⁴⁵⁶ დასტაქარი ადგილობრივი ექიმაა. საქართველოს მთის რეგიონებში – სვანეთში, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, XX საუკუნეშიც კი ფიქსირდება ადგილობრივი დასტაქრების საქმიანობა, რომლებიც ხალხურ მედიცინაზე დაყრდნობით მკურნალობდნენ, მათ შორის დაჭრილებს. ისინი არც თუ იშვიათად საკმაოდ რთულ ოპერაციებსაც ასრულებდნენ. რ. ხარაძე ხეცსურ დასტაქრებზე მიუთითებს, რომ მათ „ზედმინეწით კარგად იცოდნენ დასტაქრობა და, კერძოდ, თავის ქალის ტრეპანაცია. კარგად ერკვეოდნენ მის ანატომიურ აგებულებაში“.⁴⁵⁷ მკურნალობის ხარჯი გულისხმობდა ადგილობრივი ექიმის გასამრჯელოს და ასევე მის მიერ დაზარალებულის სამკურნალოდ გამოყენებულ „წამლის ფასს“, ანუ მკურნალობის სრული ღირებულების ანაზღაურებას. „დასტაქართა წამლის ფასის“ გადახდა ძეგლის დადების სხვა მუხლების მიხედვით, რომლებიც სხეულის სხვადასხვა სახის დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობას ანებს (მუხ. 33-ე, 34-ე, 35-ე, 37-ე), გათვალისწინებული არ არის. სავარაუდოდ, მკურნალობის ხარჯის ანაზღაურებას ამ მუხლებით განსაზღვრული სხეულის დაზიანების შემთხვევაშიც ექნე-

⁴⁵⁵ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-
საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ.
ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 133.

⁴⁵⁶ ფუტყარაძე ი., კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში
გიორგი ბრწყინვალის სამართლის ნიგნის მიხედვით, სამართლისა და
პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ნიგნი III, თბილისი,
2015, 473.

⁴⁵⁷ ხარაძე რ., ხეცსურული რჯული, „ანალები“, ტ. 1, 1947, 176.

ბოდა ადგილი. თუ მკურნალობის ხარჯის განევა გათვალისწინებულია ერთდროულად ან ორი ფეხის, ან ორი ხელის, ან ორი თვალის დაშავებისას (მუხ. 36-ე), ლოგიკურად იმავეს უნდა ჰქონოდა ადგილი ერთი ხელის (მუხ. 33-ე, 34-ე), ხელის თითის (მუხ. 37-ე), ფეხის, თუ თვალის (მუხ. 35-ე) დაშავების შემთხვევაშიც. მკურნალობის ხარჯის ანაზღაურება დამნაშავეს მიერ დაჭრა-დასახიჩრებისას ცნობილია მსოფლიოს ბევრი ხალხის როგორც დანერჩილ, ისე დაუნერჩელ სამართალში.⁴⁵⁸ ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა საქართველოშიც. როგორც ჩანს, კანონმდებელს არ ჩაუთვლია საჭიროდ ყველა მუხლში, რომელიც სხეულის დაზიანებას ითვალისწინებს, მიეთითებინა, რომ აუცილებელი იყო მკურნალობის ხარჯების ანაზღაურება და ეს თავისთავად იგულისხმება.

⁴⁵⁸ *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 473.

მუხლი 33:

მარჯვენა წელი ვისაც მოეკუეთოს ანუ დაუშავდეს დაკოდილობითა, სისხლის მესამედით დაიურვოს.

1. მას, ვისაც მარჯვენა ხელს მოკვეთენ ან დაუსახიჩრებენ ჭრილობის მიყენებით, დამნაშავემ უნდა გადაუხადოს სისხლის მესამედი.

2. ძეგლის დადება განსახილველი მუხლით სპეციალურ ნორმას აწესებს მხოლოდ მარჯვენა ხელის მოკვეთის თუ „დაკოდილობით“ დაშავებისათვის. მარჯვენა ხელის დაზიანებისათვის ცალკე მუხლის გამოყოფა მიუთითებს კანონმდებლის მიერ ამ ხელის უპირატესობის მინიჭებას მარცხენასთან შედარებით (იგულისხმება მემარჯვენის და არა ცაციათა მარჯვენა და მარცხენა ხელი).⁴⁵⁹ მარჯვენა ხელის უპირატესობა მარცხენა ხელთან შედარებით განპირობებული უნდა იყოს მარჯვენა ხელის მეტი ფუნქციური მნიშვნელობით. სავარაუდოდ, კანონმდებელი ამ შემთხვევაში ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ საბრძოლო იარაღის (ხმლის, ხანჯლის) გამოყენება ხდება სწორედ მარჯვენა ხელით, უფრო სწორად, გამოყენებადი ხელით – მემარჯვენესთვის მარჯვენათი, ხოლო ცაციათთვის მარცხენათი. ძეგლის მოქმედების პერიოდში მთიული მამაკაცის ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი იყო ბრძოლა, ომი, სხვადასხვა სახის შეტაკება, რაც ხშირად მის სიცოცხლესა და ჯანმრთელობას საფრთხეს უქმნიდა. შესაბამისად, გამოყენებადი ხელის მდგომარეობას მისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ამდენად, გამოყენებად ხელს მთიულეთის სინამდვილეში ფუნქციური თვალსაზრისით მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე მეორე ხელს. ძირითადად, ეს ფაქტორი უნდა გამხდარიყო კანონმდებლისთვის მარჯვენა ხელის (ცაციათთვის მარცხენა) დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობის ცალკე მუხლად გამოყოფის და ზოგადად მარჯვენა (ცაციათთვის მარცხენა) ხელისთვის უპირატესობის მინიჭების მიზეზი.

⁴⁵⁹ ცაციათ ხელის დაზიანების შესახებ იხ. 34-ე მუხლის კომენტარი.

3. „დაშავება“ ძველი ქართული სამართლის ნიგნების მიხედვით გულისხმობს დასახიჩრებას.⁴⁶⁰ განსახილველი მუხლი მარჯვენა ხელის სრული მოკვეთისა და „დაშავებისათვის“ ერთგვაროვან პასუხისმგებლობას ითვალისწინებს. აქ „დაშავებაში“ იგულისხმება ხელის დასახიჩრება მოკვეთის გარეშე, როდესაც ხდება ხელის ფუნქციის სრული მოშლა. ხელის დაშავება, სახიჩრობა (როდესაც მის მოკვეთას არა აქვს ადგილი) იმიტომაა გათანაბრებული პასუხისმგებლობის თვალსაზრისით მოკვეთასთან, რომ იგი დაკავშირებულია ხელის ფუნქციის სრულ მოშლასთან და ამდენად, ასეთი დაშავების შედეგი, ხელის გამოყენებადობის მხრივ, არ განსხვავდება მისი მოკვეთისაგან.

4. განსახილველი და ასევე შემდგომი რამდენიმე მუხლი (მუხ. 34-ე, 35-ე, 36-ე) გვიჩვენებს, რომ ძეგლის დადება სხეულის ამა თუ იმ ნაწილის მოკვეთისათვის და დასახიჩრებისათვის, რასაც მისი მოკვეთა არ მოჰყოლია, უფრო მძიმე სასჯელს ითვალისწინებს, ვიდრე უბრალო დაჭრისათვის, რასაც შედეგად არ მოჰყვება სხეულის ამა თუ იმ ნაწილის მოკვეთა, თუ დასახიჩრება მოკვეთის გარეშე. ეს სრულიად ბუნებრივია, რადგანაც სხეულის ამა თუ იმ ნაწილის მოკვეთა, თუ დასახიჩრება მოკვეთის გარეშე სხეულის უფრო მძიმე დაზიანებას წარმოადგენს, რადგანაც დაკავშირებულია სხეულის ამა თუ იმ ნაწილის ფუნქციის მოშლასთან, შრომის უნარის მუდმივ მნიშვნელოვან შეზღუდვასთან თუ დაკარგვასთან. დაჭრა კი წარმოადგენს ადამიანის კანის ქსოვილის მთლიანობის დარღვევას, დაზიანებას, იარის მიყენებას, რომელიც განკუთრებულია და არ იწვევს სხეულის ამა თუ იმ ორგანოს ფუნქციის რაიმე ხასიათის დაკარგვას და ჯანმრთელობის მხოლოდ დროებით მოშლასთანაა დაკავშირებული. ამდენად, სხეულის დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობის განსაზღვრისას, ძეგლის დადება ითვალისწინებს არა მარტო იმას, დაზიანება გამოსაჩენ თუ დაფარულ ადგილასაა მიყენებული, ხილული ჭრილობა წარუხოცელი იარის სახითაა, თუ არა, ანუ დაზიანების ესთეტიკურ მხარეს, არამედ მიყენებული ზიანის სიმძიმეს, ჯანმრთელობის დაზიანების, დაზარალებულის შრომის უნარის შემცირების ხარისხს.

⁴⁶⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 416, 428, 493, 494.

5. მუხლში ნახსენები „დაკოდილობის“ მნიშვნელობისათვის. ტერმინი „დაკოდვა“, „დაკოდილობა“ ძველ ქართულ სამართალში ნიშნავს ზოგადად დაჭრას.⁴⁶¹ განსახილველ მუხლში კი საუბარია „დაკოდილობით“ ხელის მოკვეთაზე, ან „დაშავებაზე“ (დასახიჩრებაზე). აქ იგულისხმება ჭრილობის მიყენებით („დაკოდილობით“) ხელის მოკვეთა, ან დასახიჩრება მოკვეთის გარეშე.

6. მარჯვენა ხელის მოკვეთის თუ „დაშავებისათვის“ სასჯელის სახით გათვალისწინებულია მხოლოდ სისხლის დაურეება (როგორც სხვა ორგანოების ანალოგიური დაზიანებისათვის), სრული სისხლის ერთი მესამედის ოდენობით. კერძოდ, თუ დაზარალებულის სრული სისხლი ძეგლის დადების მიხედვით, 6000 თეთრია, მარჯვენა ხელის მოკვეთისათვის, დამნაშავეს დაეკისრება მის სასარგებლოდ 2000 თეთრის გადახდა.

⁴⁶¹ *ჯავახიშვილი ივ.*, ძველი ქართული სამართალი, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 223; *დოლიძე ი.*, ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 352.

მუხლი 34:

კაცსა, თუ ლაყოჩა იყოს და მარცხენას ჯელს მარჯუენად იჭ-
მარებდეს, მარჯუენის ჯელის სისხლი დაეურვოს.

1. კაცი თუ ლაყოჩა ანუ ცაცია იქნება და მარცხენა ხელს, რო-
გორც მარჯვენას ხმარობს, მარჯვენა ხელის სისხლის ფასი გადახ-
დება.

2. მუხლი ითვალისწინებს ლაყოჩა, ანუ ცაცია⁴⁶² პიროვნები-
სათვის მარცხენა ხელის მოკვეთის, ან დასახიჩრებისათვის (დაშა-
ვებისათვის) პასუხისმგებლობას. ამ შემთხვევაში დაზარალებულს
გადახდება მარჯვენა ხელის ანალოგიური დაზიანებისათვის, წინა
მუხლით გათვალისწინებული საზღაური, კერძოდ კი, სრული სის-
ხლის მესამედი. ეს სრულიად ბუნებრივია, რადგანაც ცაციასთვის
მარცხენა ხელს იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც მემარჯვენისთვის –
მარჯვენას.

3. მოცემული მუხლი ავსებს წინა, 33-ე მუხლს, რომელიც მხო-
ლოდ მემარჯვენის მარჯვენა ხელის მოკვეთას, დასახიჩრებას ეხე-
ბა. ვინაიდან კანონმდებელი უყურადღებოდ არ ტოვებს ცაციას
მარცხენა ხელის დაზიანების შედეგად გამოწვეულ სამართლებრივ
შედეგს, უნდა ვიფიქროთ, რომ მნიშვნელობა არ ჰქონდა მარჯვე-
ნა ხელის დაზიანება მოხდებოდა, თუ მარცხენასი, მთავარი იყო თუ
რომელი ხელი გახლდათ პიროვნებისთვის გამოყენებადი. ცხადია,
ცაციასთვის მარცხენა ხელი უფრო დიდი დანაკლისია, ვიდრე მარ-
ჯვენა, მისი ფუნქციური მნიშვნელობიდან გამომდინარე.

4. საინტერესოა ნ. ხიზანაშვილის მოსაზრება განსახილველ
მუხლთან დაკავშირებით: „ძეგლი მარტო მარჯვენა ხელს იხსე-
ნებს, თითქო მარცხენა ხსენებათაც არა ღირდეს, თუ ვისმეს მარ-
ჯვენა ხელი მოკვეთეს, ან დაუშავეს, მესამედი სისხლისა უნდა მის-

⁴⁶² ლაჭვაჩი, ლაყოჩა ცაციას მნიშვნელობით ხევსურულ დიალექტშიც გვხ-
ვდება იხ. *ჭინჭარული აღ.*, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი, 2005,
506.

ცენო (მუხ. ლგ); მაგრამ ანალოგიით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მარცხენა ხელი მარჯვენას უდრიდა. აი რადა. ძეგლი ამბობს, რომ კაცი თუ ცაცია იყოს, „ლაყოჩა“, მარჯვენის ხელის სისხლი დაე-ურვოსო (მუხ. ლდ). „ლაყოჩა“, როგორც ვიცით ცაცია ხელს მარ-ჯვენად ხმარობს. მაშასადამე, ხელსწორე კაცის მარცხენა ხელ-საც მარჯვენის ხელის ფასი უნდა ჰქონოდა“.⁴⁶³ ამ მოსაზრებას არ ვეთანხმებით, რადგანაც კანონმდებლისთვის აშკარად მნიშვნე-ლოვანია, რომ მემარჯვენესთვის მარჯვენა ხელი უფრო პრიორი-ტეტულია, ვიდრე მარცხენა, ხოლო ცაციასთვის მარცხენა – მისი ფუნქციური მნიშვნელობიდან გამომდინარე და ამიტომ ცალკე გამოყოფს მემარჯვენისთვის მარჯვენა და ცაციასთვის მარცხენა ხელის დაზიანებისათვის სანქციას. თუ ორივე ხელის დაზიანე-ბისათვის თანაბარი პასუხისმგებლობაა, როგორც ამას ნ. ხიზანაშ-ვილი მიუთითებს, მაშინ 34-ე მუხლი სრულიად ზედმეტი იქნებოდა და მარჯვენა ხელის და ცაციას მარცხენა ხელის დაზიანებისათვის სპეციალური ნორმის საჭიროება არ იარსებებდა. ასეთ შემთხვე-ვაში ისეთივე ნორმა იქნებოდა ჩამოყალიბებული ხელის დაზიანე-ბასთან დაკავშირებით, როგორსაც ვხვდებით ფეხის და თვალის დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობის განმსაზღვრელი ნორმის შემთხვევაში, რომლის მიხედვითაც, ფეხისა და თვალის დაზიანე-ბისათვის სანქციის დადგენისას, ფეხი და თვალი მარჯვენა თუ მარცხენა, გათვალისწინებული არ არის (35-ე მუხლი).

5. ძეგლის დადებაში არაფერია ნათქვამი მარცხენა (შესაბამი-სად, ცაცია ადამიანისათვის მარჯვენა) ხელის სახიჩრობისათვის საზღაურის ოდენობის შესახებ, რაც იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ძეგლი ჩვენამდე გარკვეული ხარვეზებით არის მოღწეული.

⁴⁶³ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 347.

მუხლი 35:

კაცსა თუ თვალი წამოვარდეს ანუ ფერჯი დაუშავდეს, ანუ მოეკუეთოს, სისხლის მეოთხედი დაეურვოს.

1. თვალის ამოგდების (ამოთხრისათვის) და ფეხის მოკვეთისათვის ან დასახიჩრებისათვის, დამნაშავეს სისხლის მეოთხედი გადახდეს.

2. მუხლი ითვალისწინებს ადამიანის სხეულის ორი უმნიშვნელოვანესი ორგანოს – ფეხის მოკვეთის, დასახიჩრებისა და თვალის ამოგდებისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრებას. აქ საუბარია დაზიანებაზე, რომელიც ფეხის და თვალის ფუნქციის მოშლას იწვევს, რაც ამ ქმედებისათვის მნიშვნელოვანი საზღაურის, კერძოდ, სისხლის მეოთხედის დაწესებას ითვალისწინებს. მაგალითად, მსახური განმგებლის და ხევისბერისათვის თვალის, ან ფეხის ამგვარი ზიანის მიყენებისათვის საზღაურის ოდენობა იქნებოდა 1500 თეთრი. ჰეროვანისათვის მიყენებული ასეთივე ზიანისათვის 300 თეთრი. ეს სანქცია ნაკლებია მარჯვენა ხელის ანალოგიური დაზიანებისათვის დადგენილ სისხლის ფასზე, რაც მიუთითებს, რომ კანონმდებელი მარჯვენა ხელს (ცაციათვის მარცხენას) ფუნქციურად უფრო მაღლა აყენებს, ვიდრე თვალს, ან ფეხს. აქვე აღსანიშნავია, რომ კანონმდებელი მნიშვნელობას არ ანიჭებს ხელის დაზიანებისაგან განსხვავებით, ფეხი და თვალი მარჯვენაა თუ მარცხენა.

3. ფეხის მოკვეთა და დაზიანება, რომელიც იწვევს ფეხის ფუნქციის სრულ მოშლას („დაშავებას“) ფეხის მოკვეთის გარეშე, თანაბარ საზღაურს ითვალისწინებს. ამის მიზეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ის, რომ განსხვავების მიუხედავად ორივე ერთნაირ შედეგს – გადაადგილების პრობლემას იწვევს.

მუხლი 36:

ერთს ომში ერთს კაცსა ორივე ჯელი დაუშავდეს, ანუ ფერწნი, გინა თუალნი ნაუჭდეს, ექუსთა ასოთაგან ორი ასო ერთგან დაუშავდეს, სისხლის ნახევარი დაეურვოს მისსა გუარსა ზედა, და დასტაქართა წამლის ფასი რაც გასვლოდეს.

და თუ თვთოს ომსა შიგან თვთო დაუშავდეს, და არ ერთგან ორი, ისრევე იქნას, ვითა ზემოთ გაგვჩენია.

1. თუ ერთ ომში (ბრძოლაში) პიროვნებას დაუსახიჩრდება ორივე ხელი, ან ორივე ფეხი, ან ორივე თვალი დაუზიანდება, სხეულის ექვსი ნაწილიდან (ასოდან) ერთდროულად ორი დაუსახიჩრდება, სისხლის ნახევარი გადახდება მისი გვარის მიხედვით და ასევე მკურნალობის ხარჯი. თუ ერთ ომში არა ერთდროულად ორი, არამედ ერთი ნაწილი (ასო) დაუსახიჩრდება, ისევე ანაზღაურდეს, როგორც ზემოთაა გაჩენილი.

2. სხეულის დაზიანებისათვის ყველაზე მეტი გადასახადი ძეგლის დადების მიხედვით, განსახილველ მუხლში გვხვდება – ხელუბის, ფეხების მოკვეთა-დასახიჩრებისათვის, თვალების ამოგდებისათვის – სისხლის ნახევარი, ანუ უფრო მეტი, ვიდრე ცალკეული ამ ორგანოს ანალოგიური დაზიანებისათვის. ძეგლის დადებით ორივე ფეხის მოკვეთა-დასახიჩრებისა და ორი თვალის ამოთხრისათვის პასუხისმგებლობა ზუსტად ორჯერ აღემატება ერთი ფეხის, ან თვალის ანალოგიური დაზიანებისათვის გათვალისწინებულ პასუხისმგებლობას. ორივე ხელის მოკვეთა-დასახიჩრებისათვის დადგენილი სანქცია კი ერთნახევარჯერ მეტია ერთი ხელის ასეთივე დაზიანებისათვის გათვალისწინებულ საზღაურზე. ეს ბუნებრივია განპირობებული იყო იმით, რომ ასეთი დაზიანება იწვევს დაზარალებულის სრულ დაბრმავებას, თუ გადაადგილების, სამეურნეო საქმიანობის და საბრძოლო მოქმედების შესაძლებლობის სავსებით აღკვეთას, შესაბამისად შრომის უნარის სრულ მოსპობას. ამითაა განპირობებული ის გარემოება, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი იმავე დანაშაულისათვის მთელი სისხლის დაურევებას ითვა-

ლისწინებს (44-ე მუხლი).⁴⁶⁴ როგორც ჩანს, ვახტანგის სამართლის წიგნის შემმუშავებელმა საკანონმდებლო კომისიამ, განსახილველ მუხლში გათვალისწინებული დაზიანებისათვის, მისი მძიმე შედეგებიდან გამომდინარე, ნახევარი სისხლის დაურევების დაწესება საკმარისად არ ჩათვალა და ეს დაზიანება ფაქტიურად ადამიანის სიკვდილთან გაათანაბრა. ვახტანგის სამართლის წიგნით ასეთი დაზიანება „იმ კაცის სიკუდილი არის“ (იხ. მუხ. 44-ე)⁴⁶⁵ და მისთვის სრული სისხლის დაწესება მიიჩნია მიზანშეწონილად. განსახილველი მუხლის მიხედვით, მისით გათვალისწინებულ პასუხისმგებლობას ადგილი აქვს სხეულის აღნიშნული სამი ორგანოდან, ნებისმიერი ორის დასახიჩრებისას.

3. მუხლის მე-2 ნაწილში საუბარია არა სხეულის ორი ნაწილის ერთდროულ დასახიჩრებაზე, არამედ მხოლოდ ერთის. კერძოდ, ერთი თვალის, ერთი ხელის, ერთი ფეხის. ამისათვის პასუხისმგებლობა დაეკისრება დამნაშავეს, როგორც წინა მუხლებითაა გათვალისწინებული, კერძოდ, ხელის მოკვეთისა და დასახიჩრებისათვის სისხლის მესამედი (მუხ. 33-ე), თვალის ამოთხრისა და ფეხის მოკვეთისა და დასახიჩრებისათვის სისხლის მეოთხედი (მუხ. 35-ე).

4. „დასტაქართა წამლის ფასის“ გადახდის მნიშვნელობასთან დაკავშირებით იხ. 32-ე მუხლის კომენტარი.

⁴⁶⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, თბილისი, 1963, 493.

⁴⁶⁵ იქვე.

მუხლი 37:

კაცმან თუ კაცს ცერი მოჰკუეთოს, ანუ დაუშავდეს, ჯელის განაჩენით ნახევრის სისხლით დაიურვოს, ჯელის მარჯუნა იყოს თუ მარცხენა, – მისის განაჩენით.

და თუ სხუა რომელიც თითი მოეკუეთოს და ანუ დაუშავდეს, ჯელის მესამედი სისხლი დაუურვოს.

1. თუ კაცმა კაცს ცერა თითი მოჰკვეთა, ან დაუსახიჩრა, დაეკისრება ხელის დაზიანებისათვის განსაზღვრული საზღაურის ნახევარი, იმის მიხედვით, ხელი მარჯვენა იყო თუ მარცხენა – შესაბამისი დადგენილებით („განაჩენით“). თუ სხვა რომელიმე თითი მოჰკვეთა, ან დაუსახიჩრა, ხელისათვის გათვალისწინებული საფასურის მესამედი უნდა გადაუხადოს.

2. მუხლში განხილულია ხელის თითების მოკვეთის, ან დასახიჩრებისათვის გათვალისწინებული პასუხისმგებლობა. კანონმდებელი თითებს შორის უპირატესობას ცერას ანიჭებს და მისი დაშავებისათვის ხელის სისხლის ფასის ნახევარს ანესებს. ამავედროულად უთითებს, რომ საფასური იმის მიხედვით უნდა დანესდეს ხელის მარჯვენა თითი იყო, თუ მარცხენა. ძეგლის 33-ე და 34-ე მუხლით მარჯვენა ხელის და ცაცია (ლაყოჩა) კაცის მარცხენა ხელის მოკვეთისა და დასახიჩრებისათვის განსაზღვრულია სრული სისხლის 1/3. გამოდის, რომ ამ ხელის ცერის მოკვეთის, ან დასახიჩრებისათვის გათვალისწინებულია სრული სისხლის 1/6. ძეგლი არ განსაზღვრავს მარცხენა ხელის, ან ცაცია კაცის მარჯვენა ხელის დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობას, თუმცა, როგორც განსახილველი მუხლით ჩანს, ამ ხელის მოკვეთისა და დასახიჩრებისათვის რაღაც „განაჩენი“ არსებობდა – „ჯელის მარჯუნა იყოს თუ მარცხენა, – მისის განაჩენით“. მარცხენა ხელის (შესაბამისად, ცაცია კაცის მარჯვენა ხელის) მოკვეთის, ან დასახიჩრებისათვის საზღაური ნაკლები უნდა ყოფილიყო, მარჯვენა ხელის (შესაბამისად, ცაცია კაცის მარცხენა ხელის) დაზიანებისათვის განკუთვნილ სანქციაზე (იხ. 34-ე მუხლის კომენტარი). მარცხენა ხელის (ან ცაცია კაცის მარჯვენა ხელის) ცერის მოკვეთის, ან დასახიჩრებისათ-

ვის გადასახადი, ამ ხელისათვის დადგენილი საფასურის მიხედვით განისაზღვრებოდა და მის ნახევარს უდრიდა. ცერა თითისთვის უპირატესობის მინიჭება განპირობებული იყო ამ თითის მეტი ფუნქციური მნიშვნელობით სხვა თითებთან შედარებით. სხვა თითების მოკვეთის, ან დასაბიჩრებისათვის საზღაური კი შესაბამისი ხელის (მარჯვენის, თუ მარცხენის) საფასურის მესამედს უდრის, ანუ მარჯვენა ხელის (ან ცაცია კაცის მარცხენა ხელის) ცერის გარდა, სხვა თითების დაზიანებისათვის საზღაური სრული სისხლის 1/9 გამოდის. სხვადასხვა ხელის დაშავებისთვის განსხვავებული გადასახადის არსებობა, სხვადასხვა ხელის თითების დაზიანებისთვისაც განსხვავებულ სახდელს გულისხმობს. ამიტომ, ვერ დავეთანხმებით ნ. ხიზანაშვილს, რომ ცერა თითის გარდა, სხვა თითების დაზიანებისათვის გადასახადი თანაბარია, მიუხედავად იმისა, მარჯვენა ხელის თითი იქნება თუ მარცხენასი.⁴⁶⁶

3. თითების დაზიანების საკითხი ქართული სამართლის სხვა ძეგლებშიცაა განხილული. მაგალითად, ბექა-ალბუღას (მუხ. მე-5) და ვახტანგ VI სამართლის წიგნის (მუხ. 45-ე) მიხედვით, თითოეული თითის დაზიანებისათვის ხელის დაშავებისთვის გათვალისწინებული საფასურის 1/5-ია დადგენილი.⁴⁶⁷ ამდენად, აღნიშნულ ძეგლებს გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადებისაგან განსხვავებული მიდგომა აქვს ხელის თითების დაზიანებასთან დაკავშირებით, კერძოდ, მათ მიხედვით, ერთგვაროვნად ფასდება ყველა თითის დაშავება და ცერა თითს უპირატესობა არ აქვს მინიჭებული, ასევე, თითების დაზიანება, ამ ძეგლების მიხედვით, შედარებით ნაკლებადაა შეფასებული.

⁴⁶⁶ ხიზანაშვილი ნ., ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალისა, რჩეული იურიდიული ნაწარები, თბილისი, 1982, 348.

⁴⁶⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 428, 494.

მუხლი 38:

სადაც კაცი დაიკოდოს, ასრე რომე არა ჩნდეს ტანისამოსისაგან, არცა რა დაუშავდეს, თვთოს დაკოდოლობისათჳს თვთო უარზანგობით დაიურვოს თავის გუარსა ზედა. და დასტაქართა ნამლის ფასი რაც გასვლოდეს, ისიც მისცეს.

1. თუ კაცი ისეთ ადგილას დაიჭრება, რომ ჭრილობას ტანსაცმელი ფარავს და არც რაიმეს დასახიჩრებას ექნება ადგილი, თითოეული ჭრილობისათვის, დამჭრელმა დაზარალებულს თითო უარზანგობა უნდა გადაუხადოს, მისი წოდების მიხედვით. ამის გარდა, დამნაშავემ დაჭრილს მკურნალობის ხარჯიც უნდა აუნაზღაუროს.

2. მუხლში განხილულია ისეთი მსუბუქი ჭრილობისათვის პასუხისმგებლობის საკითხი, რომელიც არ იწვევს მძიმე შედეგს, კერძოდ, დაზარალებულის დასახიჩრებას და ადამიანის სხეულის ისეთ ადგილასაა მიყენებული, რომ არ არის თვალსაჩინო, ანუ იფარება ტანსაცმლით. თითოეული ასეთი ჭრილობისათვის საზღაურად მხოლოდ თითო უარზანგობაა დანესებული.⁴⁶⁸ ეს მიუთითებს, რომ კანონმდებელი ასეთი ჭრილობის მიყენებას არ თვლის მძიმე დანაშაულად და მიიჩნევს უპატიობად, რისთვისაც აწესებს პასუხისმგებლობას სწორედ უარზანგობის სახით.

3. განსახილველ მუხლში ჩანს, რომ დაჭრისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრებისას, კანონმდებელი ითვალისწინებს ჭრილობის მიყენების ადგილს. ძეგლის მიხედვით, პასუხისმგებლობა თვალსაჩინო ადგილას მიყენებული ჭრილობისათვის აღემატება ტანსაცმლით დაფარულ ადგილას დაჭრას. ამაზე ის მეტყველებს, რომ ძეგლის 32-ე მუხლი გამოსაჩენ ადგილას მიყენებული ანალოგიური მსუბუქი ჭრილობისათვის აწესებს სამ უარზანგობას, მაშინ როდესაც სხეულის ტანსაცმლით დაფარულ ადგილას დაჭრისათვის მხოლოდ თითოს. გამოსაჩენ ადგილას ჭრილობა უფრო სათაკილოდ ითვლებოდა, ვიდრე უჩინარ ადგილას, შესაბამისად, მისთვის

⁴⁶⁸ „უარზანგობის“ მნიშვნელობის და სხვადასხვა წოდების, ან თანამდებობის პირთათვის მისი ოდენობის შესახებ, იხ. 31-ე მუხლის კომენტარი.

პასუხისმგებლობაც მეტი იყო. ძველი ქართული სამართლისათვის საერთოდ დამახასიათებელი გახლდათ გამოსაჩენ ადგილას მიყენებული ქრილობის უფრო მძიმედ ჩათვლა, ვიდრე უჩინარ ადგილას. ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თვალსაჩინო ქრილობა (მაგალითად, სახეზე მიყენებული) უფრო მძიმედ ითვლება, ვიდრე უჩინარ ადგილას. ხევისურული რჯულით, სახის არეში შიშველ ადგილას მიყენებული ქრილობა უფრო მძიმედ ისჯებოდა, ვიდრე იმავე სახის არეში წვერით დაფარულ ადგილას მიყენებული.⁴⁶⁹

4. „დასტაქართა წამლის ფასის“ გადახდის მნიშვნელობასთან დაკავშირებით იხ. 32-ე მუხლის კომენტარი.

⁴⁶⁹ გაბური ბ., ხევისურული მასალები, „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდეული“, 1923-1924, 141.

მუხლი 39:

კაცმან თუ კაცს კბილი ჩააგდებინოს, ოთხთა ზემოთ წინათ, ოთხთა ქუემოთ საჩინოთა კბილთა ჩაყრევივნებისათჳს თჳთოს კბილისათჳს ორ-ოლი უარზანგობა დაიურვოს თავის წესსა და გუარსა ზედა.

1. თუ ერთი კაცი მეორეს ჩააგდებინებს წინა ოთხ ზემოთა და ოთხ ქვემოთა საჩინო კბილს, თითოეული კბილისთვის დამნაშავემ ორ-ორი უარზანგობა უნდა გადაიხადოს წესისა და დაზარალებულის წოდების მიხედვით.

2. მუხლი ეხება წინა, თვალსაჩინო კბილების (ოთხი ზედა და ოთხი ქვედა) ჩამოყრევივნებისთვის პასუხისმგებლობის საკითხს და თითო ასეთი კბილის ჩამოგდებისათვის აწესებს ორ უარზანგობას, დაზარალებულის წოდების მიხედვით.⁴⁷⁰ კერძოდ, გამოდის, რომ

⁴⁷⁰ გ. ნადარეიშვილი გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების განსახილველ მუხლთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ ამ ძეგლში ფეოდალურთან ერთად აისახა წინარეფეოდალური ვითარების გადმონაშთიც. ავტორი გამოყოფს განსახილველი მუხლის ფრაზას: „ორ-ოლი უარზანგობა დაიურვოს თავის წესსა და გუარსა ზედა.“ გ. ნადარეიშვილისათვის, აქ საყურადღებოა წესისა და გვარის ერთმანეთის გვერდით, მიჯრით მოხსენიება. მისი აზრით, ძეგლის დადების 39-ე მუხლის ზემოთ მოტანილ გამოთქმაში, იმ ვითარების გადმონაშთის ასახვასთან უნდა გვეკონდეს საქმე, როდესაც თითოეულ გვარს თავისი საკუთარი „წესი“, ე.ი. საკუთრივ მხოლოდ თავისი გვარის წევრებისათვის შემუშავებული ქცევის წესები გააჩნდა. ამასთან, სასამართლო, როგორც საერთო სახელმწიფოებრივი, საერთო საქვეყნო ნორმების სისტემა, ამ გარემოებას ითმენდა. კანონმდებელი სამართლისაგან მშვენივრად არჩევდა „წესს“, როგორც არქაულ მოვლენას. შესაბამისად, გამოთქმა: „თავის წესსა და გვარსა ზედა“ სწორედ ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. იხ. *ნადარეიშვილი გ.*, ადამიანის პატივისა და ღირსების დაცვა ქართული ფეოდალური სამართლის ძეგლებისა და სასამართლო პრაქტიკის მასალების მიხედვით, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „აღმანახი“, 2000, ოქტომბერი, №14, 61. გამორჩენილი მეცნიერის ეს დაკვირვება საყურადღებოა, თუმცა ვერ გავიზიარებთ. ჩვენი აზრით, ძეგლის განსახილველ მუხლში დაურევბა „გვარსა ზედა“ ისევე უნდა იყოს გაგებული, როგორც სხვა მუხლების მიხედვით (მაგალითად, მუხ. 1-ლი, მე-4, მე-17). ამ მუხლების თანახმად, კი „გვარსა ზედა“ სისხლის დაურევბა გულისხმობს სისხლის ფასის გადახდას იმის მიხედვით, თუ მისი გვარი რომელ წოდებას ეკუთვნის. ძეგლის დადების 31-ე მუხლით დადგე-

ვისი უარზანგობაც 300 თეთრია (მაგალითად, აზნაურების) მათი ერთი წინა კბილის ჩამოგდებისათვის დამნაშავემ 600 თეთრი უნდა გადაიხადოს. ვისი ერთი უარზანგობაც 150 თეთრია, მისი წინა კბილის ჩამოგდებისათვის სახდელი 300 თეთრია და ა.შ.

წილია ერთი უარზანგობის ოდენობა სხვადასხვა კატეგორიის პირებისათვის და 39-ე მუხლით გათვალისწინებული ორ-ორი უარზანგობის გადახდა უნდა მომხდარიყო სწორედ 31-ე მუხლით განსაზღვრული ზოგადი წესით და არა კონკრეტულად ამა თუ იმ გვარისათვის დადგენილი „წესის“ მიხედვით. გ. ნადარეიშვილისგან განსხვავებულ პოზიციას აყალიბებს ი. ფუტყარაძე, რომლის თანახმად, „ქეგლის დადება“ მტკიცედ იცავს ფეოდალურ საზოგადოებაში საყოველთაოდ აღიარებულ ფორმულას – „სისხლის დაურევბა“ ხდება დაზარალებულის „გვარსა ზედა“. დაზარალებულს საზღაურის ოდენობა განესაზღვრება „თავის წესსა და გვარსა ზედა“. ვახუშტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, დაზარალებულებს სისხლი „სდიოდათ ჩინებისა მათისა მიერ.“ იხ. *ვახუშტი*, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, 14. რაც უფრო დიდი და წარჩინებული იყო დაზარალებულის გვარი, შესაბამისად, მით უფრო მეტად ფასობდა მისი სისხლი. როდესაც რომელიმე ერის ცხოვრება საგვარეულო წყობილებას არ გასცილებია, სწორედ მაშინ არ წარმოებს სისხლის დაურევბა „გვარსა ზედა“. ამ დროს ყველა გვარი თანაბარ სოციალურ და უფლებრივ მდგომარეობაში იმყოფება და სისხლის საზღაურიც არაა განსხვავებული საგვარეულო ღირსების მიხედვით. „სისხლის დაურევბის საფუძვლად „გვარსა ზედა“ ფორმულის აღიარება იმაზე კი არ მიუთითებს, რომ რომელიმე ერი საგვარეულო წყობას არ გასცდენია, არამედ ამის სანიშნავად ვითარებას ასახავს. გვაროვნული საზოგადოების „სისხლის დაურევბის“ ჩვეულებას სახელმწიფო ხელისუფლებამ არსებითად შეუცვალა ბუნება და მას კლასობრივი ხასიათი მისცა. ამის იურიდიულ გამოხატულებას წარმოადგენდა ფორმულა „გვარსა ზედა“, რაც ადამიანის სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობის შესაბამისად, სისხლის განსხვავებული რაოდენობის საზღაურის დადგენას ნიშნავდა. იხ. *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 453. ამდენად, ი. ფუტყარაძის თანახმადაც, „გვარსა ზედა“ დაურევბა გულისხმობს სისხლის გადახდას წოდების მიხედვით. აქედან გამომდინარე, განსაზღვრული მუხლის მიხედვით სისხლის დაურევბა „თავის წესსა და გვარსა ზედა“ არაა დაკავშირებული წინარეფეოდალურ გადმონაშთთან, გვაროვნულ წყობილებასთან და კონკრეტული გვარის წევრებისათვის შემუშავებულ ქცევის წესებთან. იგი გულისხმობს სისხლის დაურევბას ფეოდალური იერარქიით განსაზღვრული წოდებების მიხედვით. რაც უფრო მაღალ იერარქიაზე დგას დაზარალებულის გვარი, რაც უფრო წარჩინებულ წოდებას მიეკუთვნება იგი, მით მეტია მისი „სისხლის ფასი“.

3. კანონმდებელი ცალკე მუხლად გამოყოფს წინა კბილების ჩამოყრისათვის პასუხისმგებლობას. ეს განპირობებულია იმით, რომ ამ კბილების ჩამოყრა არა მარტო დაზარალებულის ჯანმრთელობას აზიანებდა, არამედ მის სიმახინჯესაც იწვევდა, რაც განასხვავებს ამ კბილების მნიშვნელობას უკანა, უჩინარი კბილებისაგან, რომელთა ჩამოყრაც პიროვნების დამახინჯებასთან დაკავშირებული არ არის. გ. ნადარეიშვილი სწორად შენიშნავს, რომ „კბილების ჩაყრევენებას, როგორც ადამიანის გარეგნობისა და ჯანმრთელობისათვის მიყენებულ ზნებას, კანონმდებელი აღიქვამდა ერთიანად, როგორც სხეულის დაზიანებასა და ადამიანის პატივისა და ღირსების ხელყოფას“.⁴⁷¹ რადგანაც კანონმდებელი კბილების ჩაყრევენებას უპატიობად განიხილავს, ამიტომაც, რომ ამ დანაშაულისათვის უარზანგობას აწესებს.

⁴⁷¹ ნადარეიშვილი გ., ადამიანის პატივისა და ღირსების დაცვა ქართული ფეოდალური სამართლის ძეგლებისა და სასამართლო პრაქტიკის მასალების მიხედვით, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის „ალმანახი“, 2000, ოქტომბერი, №14, 61.

მუხლი 40:

ამ ოთხთა კბილთა იქით სხუათა უჩინართა ჩაყრევინებისათჳს თჳთოს კბილისათჳს თჳთო უარზანგობა დაიურვოს.

1. ამ ოთხ-ოთხი კბილის გარდა, სხვა უჩინარი კბილების ჩაყრევინებისათვის, დამნაშავემ დაზარალებულს თითო უარზანგობა უნდა გადაუხადოს.

2. აღნიშნული მუხლი ფაქტიურად წარმოადგენს 39-ე მუხლის გაგრძელებას და ეხება მასში განხილული წინა, თვალსაჩინო რვა კბილის (ოთხი ზედა და ოთხი ქვედა კბილის) გარდა სხვა, უჩინარი კბილების ჩამოყრევინებისათვის პასუხისმგებლობის საკითხს. ამ კბილების ჩამოგდებისთვის დადგენილი სანქცია თვალსაჩინო რვა კბილისთვის გათვალისწინებულ პასუხისმგებლობაზე ორჯერ ნაკლებია და თითოეული ამ კბილის ჩამოყრევინებისთვის ერთი უარზანგობის გადახდას გულისხმობს. (იმის შესახებ, თუ რას უდრის ერთი უარზანგობა იხ. 31-ე მუხლის კომენტარი).

3. გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების 39-ე და მე-40 მუხლის მიხედვით, წინა და უკანა კბილების ჩაგდებინებისათვის საზღაური ერთმანეთისაგან განსხვავებულია. აღნიშნული მუხლების მიხედვით, კარგად ჩანს, რომ ძეგლის დადება წინა კბილების ჩამოყრას უფრო მძიმე დანაშაულად თვლის, ვიდრე უკანა კბილებისა. ეს იმიტოა განპირობებული, რომ თვალსაჩინო კბილების ჩამოგდება ადამიანს ამახინჯებს, განსხვავებით უკანა, უჩინარი კბილებისა.

4. ქართული სამართლის სხვა ძეგლებში წინა, ხილული და უკანა, უჩინარი კბილების დაზიანებისათვის პასუხისმგებლობის დანესებისას არაერთგვაროვან მიდგომას ვხვდებით. მაგალითად, ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების ანალოგიური შინაარსია გატარებული. ძეგლში ვკითხულობთ: „თუ კაცმან კაცსა წინა კბილი ჩააგდებინოს, ნახევარი სისხლი დაუურვოს“ (მუხ. 142-ე), „თუ უკანა ჩააგდებინოს, სისხლის მეხუთედი დაუურვოს“. (მუხ. 143-ე). როგორც ვხედავთ, კა-

ნონმდებელი წინა კბილის ჩამოგდებას უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, ვიდრე უკანა კბილის. განსხვავებულ მიდგომას ვხვდებით ბექა-ალბულას სამართლის წიგნში: „თუ კაცმა კაცს წინა ანუ უკანა კბილი შთააგდებინოს, ერთის თითის ოდენი გერში დაუშუროს, ამაღ რომე წინა სახიჩარია და უკანა ჭამას დააკლდების“ (მუხ. მე-8). ამრიგად, ბექა-ალბულას სამართლის წიგნით წინა, თვალსაჩინო და უკანა, უჩინარი კბილების ღირებულება თანაბარია, შესაბამისად, კანონმდებელი ამ კბილების მნიშვნელობას ერთგვაროვნად აფასებს. ამის მიზეზი კი შესაბამის მუხლში გასაგებადაა ახსნილი: წინა კბილების ჩამოგდება ადამიანს ამახინჯებს, უკანა კბილებისა კი საკვების მიღების (ღეჭვის) პრობლემას ქმნის. ამ საკითხს ეხება ნ. ხიზანაშვილი. მისი განმარტებით, „კბილი სილამაზისათვისაც საჭიროა და ჭამისათვისაც. პირველი თვისება წინა კბილსა აქვს, ხოლო მეორე – უკანასა: ვინც წინა ანუ უკანა კბილი ჩააგდებინოს, ერთი თითის ოდენი გერში გადიხადოს, „ამად რომ წინა სახიჩარია და უკანა ჭამას დააკლდებოს“ (მუხ. თ). აქ წინა და უკანა კბილი თანასწორია, სილამაზის და ჯანმრთელობის საჭიროება ერთმანეთს არ სჭარბობს, მაგრამ მაინც ორსავე კბილს ცოტა ფასი სძევს, რადგანაც კბილს თითის გერში უწერია, თითის გერში ხელის მეხუთედი იყო და ხელს კიდევ სისხლის მესამედი ეურვებოდა“.⁴⁷² ვახტანგ VI სამართლის წიგნი განსახილველ საკითხზე სრულად იზიარებს ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის პოზიციას. ამ ძეგლის 47-ე მუხლი, რომელიც კბილების დაზიანებას ეხება, ფაქტიურად აბსოლუტურად იმეორებს ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის მე-8 მუხლის შინაარსს.⁴⁷³

⁴⁷² *ხიზანაშვილი ნ.*, ათაბაგნი ბექა და ალბულა და მათი სამართალი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 484-485.

⁴⁷³ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 494.

მეხლი 41:

ვისცა ასაბია ეახლოს და მოკუდეს ანუ დაიკოდოს, მის მომკვლელის კაცისაგან არც სისხლი დაეურვოს და არც გერში მიეცეს.

და ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქმნას.

თუ მათ შუა ამისი პირი იღვას, რომე ერთმანეთის ასაბიანი იყვნენ და დაიპოცებოდნენ, – უღირდეს სიკუდილი და გაუყრელობა; თვთ მათ იციან, შესწორებული საქმე არის.

და თუ რადმე გაიყრებოდენ და მოყუარენი აღარ იყვნენ, მის მომკუდრის კაცის სისხლისათვს, თუ მის ასაბიეთ წამყვანელის კაცის სახლის კაცი პირველ არ მომკუდარიყოს და ესრეთ ეასაბიოს, – სისხლის დაურვება მის გუარსა ზედა.

და მას რბევასა შიგან ოდეს იგი მოასაბიე მომკუდარიყოს, მისის სახლის კაცთა და მისთა ყმათა სანიეთო რა ეშოვნოს, ასეთი რომე კარგი იყოს რა, სისხლთა შიგან მიეფასოს, ამისთვს [რომე] მას სისხლსა დაუურვებს, და ვინც მორბეულა, მას უზღავს; და თუ სანიეთო არ იყოს, ნურა მიეფასების რა.

1. თუ ვინმეს თავდასხმის დროს თან ასაბია ახლდეს, და ეს უკანასკნელი მოკლან ან დაჭრან, მას (ასაბიას ოჯახის წევრებს) მკვლელისაგან (ან დამჭრელისაგან) არც სისხლის ფასი დაეურვება და არც გერში მიეცემა. და ვისაც იგი ეხმარებოდა თავდასხმის დროს, ანუ ვისი ასაბიაც იყო, მათი (თვით ასაბიასი და ვისი ასაბიაც იყო) საკითხი შემდეგი გარემოებების მიხედვით განისაზღვროს: თუ მათ პირობა ჰქონდათ დადებული, რომ თავდასხმების დროს ერთმანეთის თანამდგომნი იქნებოდნენ, თავს არ დაზოგავდნენ და განშორებას სიკვდილი უჯობდათ, მაშინ პასუხისმგებლობა თანაბრად ეკისრებათ (თანაბრალეულები არიან) და თავად უნდა განსაზღვრონ ვინ რას და რამდენს აანაზღაურებს.

მაგრამ, თუ რაიმე მიზეზთა გამო, ერთმანეთს გაშორდებიან და მათ შორის არსებული მეგობრული ურთიერთობაც დაირღვევა, მაშინ, პასუხისმგებლობის საკითხი შემდეგნაირად უნდა განი-

საზღვროს: პირის ასაბიად წამყვანის მიერ უნდა მოხდეს მოკლული ასაბიას სისხლის ფასის დაურეგება მისი ნოდების მიხედვით, იმ შემთხვევაში, თუ წამყვანის ოჯახის წევრი თავდასხმის დროს პირველი არ მომკვდარა.

ხოლო, როდესაც ასეთი დარბევის დროს ასაბიას მოკლავენ, ასაბიად წამყვანელის ოჯახის წევრებს და ყმებს, რაც თავდასხმის შედეგად ალაფი ეშოვნოთ, რომელიც ღირებულ ნივთებს შეიცავს, ასაბიასათვის გადასახდელი სისხლის ფასის ღირებულებაში ჩაეთვალოთ, რადგანაც წამყვანელმა უნდა გადაიხადოს, როგორც მოკლული ასაბიას სისხლის ფასი, აგრეთვე მორბეულსაც უნდა აუნაზღაუროს მიყენებული მატერიალური ზიანი. ხოლო, თუ ასეთი თავდასხმის შედეგად ღირებული ვერაფერი იშოვნეს, მაშინ, სისხლის ფასშიც ნურაფერი ნუ ჩაეთვლება.

2. ასაბია. სულხან-საბას განმარტების თანახმად, ასაბია არის მტერზედ მიმყოლი, შემწე.⁴⁷⁴ აგრეთვე მასში შეიძლება ვიგულისხმოთ, ზოგადად თანამდგომი, ამხანაგი⁴⁷⁵ ან გასვენებაზე შორიდან მოსული ჭირისუფალი.⁴⁷⁶ აღნიშნული ტერმინი გვხვდება კანონიკურ და ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში, ნორმატიულ აქტებში და რაც მთავარია, სამართლის ძეგლებში. მისი ფუნქცია შეიძლება იყოს ყაჩაღობაში მონაწილეობა და მოპოვებულ შემოსავალზე გარკვეული უფლების ქონაც.⁴⁷⁷ ასაბიობა განსაკუთრებულ იურიდიულ მოვლენას წარმოადგენს და მეკობრეობასთან ჰქონდა კავშირი. რადგანაც, მეკობრეობა სავაჟაკო საქმედ ითვლებოდა, ყველა მარჯვე და სახელოვან მეკობრეს რამდენიმე ასაბია გამოუჩნდებოდა და ხშირად მთელი გუნდი ვაჟკაცებისა მეკობრეობდა. ისინი პირობას დადებდნენ ერთმანეთში და ნაშოვარს – სანივთოს

⁴⁷⁴ *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი, 1991, 68.

⁴⁷⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, *არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით*, ტ. I, თბილისი, 1950, 537.

⁴⁷⁶ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, *ერთტომეული*, თბილისი, 1986, 38.

⁴⁷⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო *დ. ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 130.

გაიყოფდნენ ხოლმე.⁴⁷⁸ ძეგლის დადების განსახილველი მუხლის თანახმად, მთავარ თავდამსხმელს დანაშაულის ჩადენაში ეხმარება არა მარტო ასაბია, არამედ მისი სახლისკაცი და ყმანიც. თუ ასაბია ზოგადად დამხმარეს გულისხმობს რატომ არ შეიძლება, რომ სახლისკაციც და ყმანიც, რომლებიც, ასევე ეხმარებიან ამსრულებელს დანაშაულის ჩადენაში, ასაბიად ჩაითვალონ? სავარაუდოდ, იმიტომ, რომ ასაბია არის არა ოჯახის წევრი, არამედ გარეშე პირი, რომელიც ეხმარება ამსრულებელს ქმედების განხორციელებაში სარგებლის მიღების მიზნით. ასაბიის პერსონის განსაკუთრებულიობამ განაპირობა ის, რომ კანონმდებელმა გადაწყვიტა მისი საკითხის დამოუკიდებელი მუხლობრივი რეგულირება. განსახილველი მუხლიდან გამომდინარე, ასაბიას სიკვდილი უკვალოდ მაინც არ ჩაივლის და მისი სისხლი „არ ცუდდება“. ამასთან, 41-ე მუხლი განსაზღვრავს არა ასაბიის პასუხისმგებლობის საკითხს, არამედ მოკლული ასაბიისათვის სისხლის ფასის განსაზღვრის წესს. ამაზე მიგვითითებს მუხლის სათაურიც – ასაბიისა ასრე გავაჩინეთ.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 353.

⁴⁷⁹ მდრ. იხ. მაგ: ძეგლის დადების პირველი მუხლი – ერისთავსა ასრე გააჩინეთ, რომელიც არეგულირებს ერისთავის მკვლელობის საკითხს.

ასაბიას ფუნქციის უკეთ განსაზღვრისათვის საინტერესოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შესულ ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიაში არსებული 68-ე მუხლის ანალიზი. მოვიყვანოთ აღნიშნული მუხლის ნაწილი: „ხოლო უკეთუ დამჭრელი იგი კაცი ღარიბი იყოს და შეუძლებელი, რომ საქონლით მორჩომა არ შეეძლოს, მას თვალი მოეთხაროს ანუ ჭელი მოეჭრას. და იმასთან ვინცაჲინ მოასაბიეთ ყოფილიყონ სხვა კაცი, და იმ საბრალო კაცს რომე თვალი მოეთხარა, იმასაც მოსთხარონ. ხოლო უკეთუ მოასაბიეთა წელით არავისთვის რა ეწყინოს და სხვარიგათ მოჭმარებოდეს, იმ კაცთ სცენ ძლიერად გაკრიჭონ და მისის ყოვლის საქონლისაგან და მამულისაგან მესამედი გამოერთვას და თვალმოთხრილს კაცს მიეცეს, ვისიც ასაბია იყოს.“ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.1, ი. დოლიძის რედაქციით, თბილისი, 1963, 149-150. მოყვანილი მუხლიდან ირკვევა, რომ შესაძლოა, პირს ასაბია მიხმარებოდა, ისე, რომ ამ უკანასკნელს ბევრი არაფერი დაეშავებინა, უფრო მეტიც, არც კი მიეღო დაჭრაში მონაწილეობა და მხოლოდ სხვა ფორმით გაეადვილებინა ამსრულებლისთვის დანაშაულის ჩადენა. მაგ: იარაღის გადაცემით. ამიტომაც, სიტყვები: ასაბიობა, ეასაბიოს, მაინცდამაინც არ გულისხმობს ქმედების უშუალო აღსრულებაში მონაწილეობას და იგი შეიძლება თანამონაწილეობის მსუბუქ ფორმას, მაგ: დახმარებას, გულისხმობდეს.

3. სახლისკაცთა და ყმათა განმარტება. სახლისკაცი⁴⁸⁰ არის მამაკაცი, რომელიც იმავე ოჯახს ან გვარს ეკუთვნის. (ძმა, ძიძიშვილი, მოგვარე).⁴⁸¹ აღნიშნულ ტერმინში აგრეთვე შეგვიძლია ვიგულისხმოთ დიდი ოჯახი, ოჯახური ერთობა.⁴⁸² ყმაში კი მოიაზრება მონა, ტყვე, ტუსალი,⁴⁸³ მსახური, მოახლე.⁴⁸⁴ იგი ისტორიულად, პატრონყმობის დროს, პატრონის ქვეშევრდომი, ხელქვეითი იყო.⁴⁸⁵ ძეგლის დადების თანახმად, მთავარ მეკობრეს თავდასხმის დროს ეხმარებოდნენ სახლისკაცი ანუ ოჯახის წევრები და ყმები – მსახურები. როგორც ჩანს, თავდასხმაში მთელი ოჯახი ლეზულობდა მონაწილეობას, რაც კიდევ უფრო მეტად ზრდიდა დანაშაულის საშიშროებას. რადგანაც ქმედება ჯგუფურად არის ჩადენილი, შესაბამისად კანონმდებელიც, პასუხისმგებლობას არა მხოლოდ ცალკეულ პიროვნებას, არამედ მთელ ოჯახს აკისრებს. ამაზე მიგვითითებს განსახილველი მუხლის შემდეგი ნაწილი: „და ვისიც ასაბია ყოფილა, მათი საქმე ასრე იქნას“. სახლისკაცის როლის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ხაზს უსვამს შემდეგი გარემოებაც: როგორც ზემოთ აღინიშნა, ასაბიას სისხლის ფასის გადახდის დაკისრებისთვის აუცილებელია, რომ წამყვანის ოჯახის წევრი პირველი არ მოკვდეს, რამეთუ თუ მას პირველს „მოკლავდნენ, ეს ზარალიც

⁴⁸⁰ ხელნაწერში არსებული ხარვეზების გამო ბუნდოვანია გაირკვეს ძეგლის დადების კანონმდებელი იყენებს ტერმინს „სახლისკაცი“ თუ „სისხლისკაცი“. უფრო სავარაუდოა, რომ გამოყენებულ იქნა ტერმინი „სახლისკაცი“, ანუ ერთსახლობა. ამაზე მიუთითებს აგრეთვე, შემდგომი სიტყვა ყმა. ი. დოლიძის რედაქციით გამოქვეყნებულ ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულშიც გამოყენებულია ტერმინი „სახლისკაცი.“ იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 102.

⁴⁸¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986, 404.

⁴⁸² ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 143.

⁴⁸³ იქვე, 136.

⁴⁸⁴ *ორბელიანი ს.*, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბილისი, 1993, 268.

⁴⁸⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986, 467.

საკმარისი იყო წამყვანისათვის⁴⁸⁶ და ასაბიას ოჯახის წევრი ველარაფერს ველარ მიიღებდა.

საინტერესოა, რა მიმართება არსებობს სახლისკაცსა და 29-ე მუხლის ფარგლებში განხილულ შინამყოფის მნიშვნელობას შორის.⁴⁸⁷ განსახილველ მუხლში კანონმდებელი სახლისკაცებს და ყმებს ცალ-ცალკე ასახელებს, რადგან ისინი სხვადასხვა სოციალურ წევრები არიან, ხოლო 29-ე მუხლში სახლისკაცთა და ყმათა ერთობას გამოხატავს ერთი სიტყვით – შინამყოფნი, რადგანაც პირველ შემთხვევაში ისინი თავდამსხმელები არიან, მეორეში კი დამხედურნი.⁴⁸⁸

4. **სანივთო.** სანივთოსთან მიმართებით, მნიშვნელოვანია განვმარტოთ, უნდა ვიგულისხმოთ მასში მხოლოდ ნაძარცვი ქონება თუ ზოგადად, ღირებული, ძვირფასი ნივთები. ი. დოლიძის თანახმად, სანივთო არის ნადავლი, ნაძარცვი ქონება.⁴⁸⁹ „ძარცვა-მტაცებლობის მიზნით, ხევ-სოფლებში დაძრწოდნენ ბოროტმოქმედდთა – ასაბიათა, რაზმები, რომლებიც ასაბიობენ ქონების დატაცებისთვის, სანივთოს შოვნისთვის“.⁴⁹⁰ სანივთოს მნიშვნელობა წარმოსდგება სიტყვისაგან „ნივთი“. „რომაულ სამართალს თავისი მოძღვრება დამყარებული ჰქონდა res-ის ცნებაზე, რომლითაც ბუნებაში ყოველი არსებული საგანი იგულისხმება, როგორც მოძრავი, ისევე უძრავი. თანამედროვე ქართულ სამართალში ამ ცნების გამოსახატავად მიღებულია ტერმინი – ნივთი, მაგრამ ძველ ქართულ სამართალში ამ სიტყვას ასეთი ფართო და ზოგადი მნიშვნელობა არ ჰქონია“.⁴⁹¹ დ. ფურცელაძისეული განმარტების თანახმად, სანივთო არის ნივთი, საგანი, ყოველგვარი სახმარი, ფასეული და ვარგისი მოხვეჭისა და შეძენისათვის. ძეგლის დადების 41-ე მუხლიდან

⁴⁸⁶ **ხიზანაშვილი ნ.**, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 354.

⁴⁸⁷ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 90.

⁴⁸⁸ იხ. 29-ე მუხლის კომენტარი.

⁴⁸⁹ **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 144.

⁴⁹⁰ იქვე, 16.

⁴⁹¹ **ჯავახიშვილი ივ.**, ქართული სამართლის ისტორია, ნიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, 1929, 379.

გამომდინარე კი რადგანაც კანონმდებელი აცხადებს – „სანივთო რა ეშოვნოს, ასეთი რომე კარგი იყოს რა“, იძლევა საფუძველს დასკვნისა, რომ საუბარია შედარებით ღირებულ ნივთებზე. ისეთებზე, რომლებიც შესაძლოა სისხლის ფასის გადასახადში შედიოდნენ. მაგ.: ძვირფასი ლითონები, სპილენძისა და ბრინჯაოს ნაკეთობანი, ძვირადღირებული ქსოვილები, იარაღი, ცხენები, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, პატიმრები (ტყვეები), და რასაკვირველია, მამული.⁴⁹² საინტერესოა, რას გულისხმობს ტერმინი „სანივთო ღალატი“. „ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლის 59-ე მუხლში“⁴⁹³ აღნიშნული სანივთო ღალატი ისეთ ბოროტმოქმედებას ნიშნავს, რომელიც მიმართულია სხვისი ქონების ძალით ხელში ჩაგდებასაკენ, ე.ი. გამოხატავს იმ დანაშაულს, რომელსაც დღეს ჩვენ ძარცვას ვუწოდებთ“. ⁴⁹⁴ ჩვენ ვიზიარებთ ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებებს. ამასთან, ეთვლით, რომ სანივთო გულისხმობს ზოგადად ნაძარცვ ქონებას და არ არის აუცილებელი, რომ ამ ქონებაში ყველაფერი ღირებული იყოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში კანონმდებელს არ მოუწევდა იმის დაზუსტება, რომ სანივთოში აუცილებლად უნდა ერიოს ფასეული ნივთები. „სანივთო რა ეშოვნოს, ასეთი, რომე კარგი იყოს რა“.

5. ასაბიას სისხლის ფასის განსაზღვრა. მოხდება თუ არა მოკლული ასაბიას სისხლის ფასის ანაზღაურება, ეს მთლიანად დამოკიდებულია ასაბიასა და მის წამყვანელს შორის არსებულ შეთანხმებაზე. თუ მათ შორის მოყვრობის პირობაა დადებული, მაშინ პასუხისმგებლობა თანაბრად ეკისრებათ და არა თუ წამყვანელმა უნდა გადაუხადოს მოკვლისათვის სისხლის ფასი, არამედ ასაბია, რომ გადარჩენილიყო თავადაც იქნებოდა ვალდებული, მთავარ ამ-

⁴⁹² ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო **დ. ფურცელაძემ**, თბილისი, 1988, 143.

⁴⁹³ სამართალი ბექასი – მუხლი 59: „ნაშვილები თუ გააძოს, განაღამც გაყვა და შორს დადგა ყოვლისა მოსაქმებისაგან, თუ მიღმა ნაშვილებისაგან გამოჩნდეს სანივთო ღალატი და შეცოდება, და არღარა შეენანოს თავისა მართლობა თავცედობითა.“ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, **ი. დოლიძის რედაქციით**, თბილისი, ტ. 1, 1963, 447.

⁴⁹⁴ **დოლიძე ი.**, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 62.

სრულებელთან ერთად, მორბეულისათვის მიყენებული ზიანი აენაზღაურებინა. სისხლის დაურეგების საკითხი მთლიანად თავდამსხმელ-ასაბიას ურთიერთობაზეა დამოკიდებული. კანონი საკითხს ანესრიგებს, მას შემდეგ, რაც დადებული პირობა დაირღვევა და ასაბია და მთავარი ამსრულებელი ერთმანეთის მეგობრები აღარ იქნებიან.

განვიხილოთ 41-ე მუხლის მე-4 ნაწილი: თუ ისინი ერთმანეთს გაეყრებოდნენ, მაშინ მოკლული ადამიანის სისხლის ფასის განსაზღვრა მოხდებოდა მის „გვარსა ზედა“. ბუნდოვანია, ვინ იგულისხმება ამ მოკლულ ადამიანში – სავარაუდოდ, ასაბია და მისი მომხრეები. მუხლის გაგრძელება შემდეგნაირია – „თუ მის ასაბიეთ წამყვანელის კაცის სახლისკაცი პირველ არ მომკვდარიყოს და ესრეთ ეასაბიოს“ – ამიტომაც, მომკვდარ კაცში იგულისხმება ყველა ის პირი, ვინც ამსრულებელმა თავდასხმის დროს წაიყვანა ანუ დამხმარეები, რომლებიც, მთავარი მეკობრის ოჯახის წევრზე უფრო ადრე მოკვდნენ. ამიტომაც, იმისათვის, რომ ასაბიას მოკვლისათვის წამყვანელს იმპერატიულად დაეკისროს მოკლულის სისხლის ფასის გადახდა აუცილებელია კუმულაციურად ორი პირობის არსებობა: 1. ისინი ერთმანეთის მეგობრები აღარ არიან. 2. თავდასხმის დროს, აუცილებელია, რომ ასაბია პირველი მოკვდეს. თუ პირველი მოკვდება ასაბიად წამყვანელის ოჯახის წევრი მაშინ, სისხლის დაურეგებაც გამორიცხულია. საინტერესოა, რატომ ენიჭებოდა უპირატესობა პირველად სიკვდილს? პირველი სიკვდილი გულისხმობს, რომ შეტაკების დროს სახიფათო ადგილებისთვის ასაბია გასწირეს, მონინავე ხაზებზე გაუშვეს. აღნიშნული პირობების დაკმაყოფილების შემთხვევაში, მოხდება ასაბიასთვის სისხლის დაურეგება „გვარსა ზედა“. შესაძლოა პირობის დადება გარკვეულ სიმბოლურ დატვირთვას ატარებდა და რიტუალის სახით ტარდებოდა.⁴⁹⁵ იგივე შეიძლება ითქვას გაყრაზეც. მიუხედავად

⁴⁹⁵ „ქართველ ხალხში მეტად გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენდა დამძიმობილების ვზით ხელოვნური დანათესავება, რომელიც მეტად დიდი სიმტკიცით განსაკუთრებით საქართველოს მთაში ხასიათდებოდა.“ „დამძიმობილება, საერთოდ, სხვადასხვა საშუალებით ხორციელდებოდა: სისხლის შერევით, რძით, ფიც-ვერცხლის მიღებით, ხატში გაფიცვით და ა.შ.“ იხ. *იველაშვილი თ.*, საქორწინო წეს-ჩვეულებანი საქართველოში, თბილისი, 1999, 19.

იმისა, რომ ეს პირობა მათ შორის დაირღვა და ყველა ფორმალური წესების დაცვით ისინი ერთმანეთს გაეყარნენ, ასაბია მაინც გაჰყვა თავდასხმის დროს ამსრულებელს და მიეხმარა. ამიტომაც აცხადებს კანონმდებელი თუ „ესრეთ ეასაბიოს“ ანუ თუ ასეთი ვითარება იყოს და მაინც მიეხმაროს. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარია, რა უნდოდა გაყრილ ასაბიას თავდასხმის დროს? თუკი გაეყარა, რატომღა მონაწილეობდა, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ მთავარმა თავდამსხმელმა ძალის გამოყენებით არ წაიყვანა ასაბია.

რაც შეეხება სანივთოს შოვნის საკითხს, იგი გავლენას ახდენს მხოლოდ სისხლის ფასის გადახდის წესზე და არა ზოგადად სისხლის ფასის დაურევებაზე. თუნდაც, თავდამსხმელებს სანივთო ვერაფერი ეშოვნათ, მათ სისხლის ფასის გადახდა მაინც დაეკისრებოდათ. ა. ფრენკელისეული რედაქციის რუსული თარგმანის თანახმად, სანივთოს შოვნა არის ერთგვარი ჯილდო მოკლული ასაბიის სისხლის ფასის სანაცვლოდ, რომელიც ასაბიას ოჯახის წევრებს გადაეცემოდა, ხოლო, თუ სანივთოს ვერაფერს იშოვნიდნენ, შესაბამისად ჯილდოც არ არსებობდა, რომ ასაბიის ოჯახის წევრები რაიმეთი გვენუგებებინა.⁴⁹⁶ ჩვენი აზრით, აქ საუბარია არა ჯილდოზე, არამედ სასჯელის სახეზე. ასაბიად წამყვანი ვალდებულია გადაიხადოს სისხლის ფასი, მიუხედავად იმისა თავდასხმის შედეგად მან იშოვნა სანივთო, თუ ვერა. ხოლო, თუ თავდასხმის შედეგად, რაიმე ღირებული მოიპოვა, მაშინ შეუძლია, რომ ასაბიას ოჯახისათვის გადასახდელი სისხლის ფასი მიღებული სანივთოს ღირებულებიდან ზლოს, ანუ მოპოვებული ალაფი გადასახდელ სისხლის ფასში ჩაეთვალოს.⁴⁹⁷ გარდა ამისა, იგი ვალდებულია ცალკე, მორბეულსაც აუნაზღაუროს მიყენებული ზიანი. ო. უორდროპის ინგლისური

⁴⁹⁶ Если не получено никакой добычий то в таком случае нечем уже вознаграждать за смерть убитого товарища. – იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 102.

⁴⁹⁷ „მოკლული მეკობრის მხარეს თუ აღმოჩნდებოდა მნიშვნელოვანი ნაძარცვი ქონება, იგი სისხლისთვის მისაცემ საზღაურში ჩაითვლებოდა.“ კომპოზიციის დაურევების მსგავსი წესი ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნისათვისაც არის ცნობილი და მას ჩარონინება ეწოდება. იხ. *ფუტკარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის ნიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ნიგნი III, თბილისი, 2015, 486.

თარგმანიდან გამომდინარე, კი თუ ვერაფერი იშოვნეს, გადასახდელიც არაფერი იქნება.⁴⁹⁸ ანალოგიური მოსაზრება აქვს გამოთქმული ნ. ხიზანაშვილს. იგი აცხადებს, რომ „ასაბიეთ წამყვანელს მხოლოდ სანივთოდგან უნდა გადაეხადა სისხლი და თუ იგი სანივთო – ნაქურდი და ნაძარცვი საქონელი – არ მოეპოვებოდა, მაშინ არც სისხლი ეასაბიოს“.⁴⁹⁹ მაგრამ, ჩვენი აზრით, სიტყვები „ნურა მიეფასების რა“ გულისხმობს არა იმას, რომ ნურაფერს გადაიხდისო, არამედ იმას, რომ სისხლის ფასში ვერაფერი ვერ ჩათვლებოდა. თორემ მოკლული ასაბიას სისხლის ფასის გადახდა ჩვეულებრივ, უნდა მოხდეს „გვარსა ზედა“. ანალოგიურად, დ. ფურცელაძე რუსული თარგმანის დროს, იყენებს ტერმინს „засчитывается“,⁵⁰⁰ რაც გულისხმობს ჩათვლას და არა ზოგადად გადაუხდელობას. როგორც, ი. ფუტყარაძე აღნიშნავს, „ძეგლის დადება“ უშვებს საზღაურის ჩათვლის შესაძლებლობას მხარეების მიერ ერთმანეთისათვის მიყენებული ზარალის გათვალისწინებით და ამის ერთ-ერთ მაგალითად მეცნიერი სწორედ განსახილველ მუხლს ასახელებს.⁵⁰¹ „ძეგლის დადების თანახმად, თუ ერთ-ერთი მოასაბიეთაგანი მეკობრეობის დროს მოკვდებოდა, დანარჩენმა თანამონაწილეებმა მისი სისხლი უნდა ზღონ“.⁵⁰²

⁴⁹⁸ And if they should for any reason separate and there be none of the kinsfolk of the slain man to pay wergild, then he is bound to pay for the blood of his comrade, out of the booty received, a compensation suitable to rank, and to compensate in full him who has been robbed, and if there be no booty, he has nothing to pay. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 102-103.

⁴⁹⁹ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 354.

⁵⁰⁰ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 102.

⁵⁰¹ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 485.

⁵⁰² იქვე, 486.

დ. ფურცელაძის თარგმანის ანალიზის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სისხლის ფასის დაურეგულირებლობა ასაბიის ოჯახის წევრისთვის და მატერიალური ზიანის ანაზღაურება მორბეულისათვის, სანივთოს შოვნის შემთხვევაში, სანივთოდან უნდა მომხდარიყო.⁵⁰³ ჩვენი აზრით, რადგან კანონმდებელი აცხადებს, რომ სანივთო რაც ეშოვნოს მხოლოდ „სისხლსა შიგან მიეფასოს“, ამიტომაც, ვთვლით, რომ სანივთოს ღირებულება მხოლოდ ასაბიასათვის გადასახდელი თანხის საზღაურში ანუ სისხლის ფასში ჩაითვლებოდა.

ასაბიის სისხლის ფასის განსაზღვრის საკითხი თითქმის ანალოგიურად არის გადანყევტილი ბექა-ალბუღას სამართლის ძეგლის მიხედვითაც. კერძოდ, მე-15 მუხლის თანახმად, „ასაბია თუ მოკედეს, ასრე იქნას: რომლისაცა ასაბია ყოფილა, მან უზლოს სისხლი და გერშიცა, და თუ რადმე მოყვრობისათვის არა გაუშვას“.⁵⁰⁴ აქაც პასუხისმგებლობა, ასაბიად წამყვანელს ეკისრება.

ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის 51-ე მუხლის თანახმად, მოკლული ასაბიას სისხლის ფასის განსაზღვრა, მის წამყვანელს გადახდება.⁵⁰⁵ თუმცა, არც ბექა-ალბუღას და არც ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნით არ არის განსაზღვრული, თუ რა ოდენობით უნდა დაკისრებოდა მოკლული ასაბიის სისხლის ფასის გადახდა მის ასაბიად წამყვანელს. აგრეთვე, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ზემოთ მოყვანილ ორივე სამართლის წიგნში, ასაბიის საკითხი დარეგულირებულია თავდასხმის კარში.

⁵⁰³ Ибо обеспечит сислхли ему (потерпевшему со стороны асабии) и (тем самым) возместит (сислхли, ушерд) тому, кто подвергся погромлению. – რადგანაც სისხლის ფასს გადაუხდის მოკლული ასაბიის მხარეს და ისევე იგივე თანხით, აანაზღაურებს იმ ზარალს, რაც მიაყენა მორბეულს. იხ. ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმში და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 101.

⁵⁰⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.1, ი. დოლიძის რედაქციით, თბილისი, 1963, 430.

⁵⁰⁵ „ასაბიასი მან იცის, ვისაც მოჰყოლია; აგრეც – ასაბიის ჭრილობისა.“ იხ. იქვე, 496.

მუხლი 42:

ლომისისა ვინც გლეხი მოკლას, თუ მეფეთაგან შეწირულია, გინა სხუათა ვისგანმე, ათას ხუთასი თეთრი დაეურვოს. თავით ძუელითგან გაჩენილი არის ლომისის სამძღვარსა ზედა, – ამიერი ჯადა-ცხაოტის მიმდგომი არის, – და აგრევე გაჩენით იყოს.

1. ვინც ლომისის გლეხს მოკლავს, როგორც მეფის, ისე სხვა ნებისმიერის მიერ შეწირულს, 1500 თეთრი უნდა გადაიხადოს სისხლის ფასად. ეს ძველთაგან დადგენილია ლომისის საზღვრებში. მისი ამიერი (აქეთა) მხარე აკრავს ხადა-ცხაოტს, და ასევე განისაზღვროს მომავალში.

2. 42-ე მუხლი ეხება მხოლოდ ლომისის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიისადმი შეწირული გლეხის მკვლელობას, რომლის ჩამდენსაც 1500 თეთრის გადახდა ეკისრება. ეს შეიძლება ყოფილიყო ლომისის ეკლესიისადმი როგორც მეფის, ისე ნებისმიერი სხვა პიროვნების მიერ შეწირული გლეხი.

3. ლომისა – უძველესი სალოცავი, წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია (VIII-IX საუკუნეები), ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლია, რომელიც მდებარეობს ქსნისა და არაგვის წყალგამყოფი ქედის უღელტეხილზე (ახალგორის რაიონი). სავარაუდოა, რომ იგი წარმართული ტაძრის ადგილას აუგიათ და მთიულეთისა და ქსნის ხეობის მოსახლეობის უპირველესი სალოცავი ყოფილა. აქვე წყდებოდა ბევრი ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამხედრო და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხი. შესაბამისად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სალოცავს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა.⁵⁰⁶ დღესაც, როგორც მთიულეთში, ისე მთელ საქართველოში, ამ ეკლესიას დიდ პატივს სცემენ.

4. ძეგლის დადების შესავლიდან ვიგებთ, რომ ლომისის ეკლესიაში დარიალის ხეობიდან უკან მობრუნებულ გიორგი V ულოცია,

⁵⁰⁶ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბილისი, 1983, 286.

რაც ამ ეკლესიის დიდ მნიშვნელობაზე მიუთითებს გიორგი ბრწყინვალის პერიოდში. ტაძრის ასეთი პატივცემულობა განაპირობებდა მისთვის, ძველად მრავალი ყმის შეწირვას და ასევე, გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების თანახმად, ამ ყმების ღირსებითა და სისხლით გამორჩევას მთიულეთის მკვიდრთაგან,⁵⁰⁷ რაც ძველი კანონმდებლობითაც ყოფილა დადგენილი და გიორგი ბრწყინვალის სანქციონირებით, მომავალში ასევე უნდა ყოფილიყო გაჩენილი. ლომისის ეკლესიისადმი შეწირული გლეხის სისხლი, მთიულეთის არა მარტო უბრალო გლეხის სისხლს აღემატებოდა, არამედ საზოგადოების გამორჩეული პირის – ჰეროვანის⁵⁰⁸ სისხლის ფასსაც. კერძოდ, ძეგლის დადების მიხედვით, ლომისის გლეხის სისხლი ჰეროვანის სისხლს (1200 თეთრი) 300 თეთრით აღემატება. თუმცა ამ შედარებისას მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ის გარემოება, რომ ლომისისათვის შეწირული გლეხის მკვლელობისათვის მხოლოდ ერთი სახის სასჯელი – სისხლის ფასია დადგენილი, მაშინ როდესაც ჰეროვანის მკვლელობისათვის სისხლის ფასის გადახდის გარდა, დაწესებულია ასევე, ჰეროვანის მკვლელის გაძევება და მისი მამულის 3 წლით სასეფოდ დადება. ამ ვადის გასვლის შემდეგ მამული უბრუნდებოდა მკვლელს, რომელსაც, ასევე უნდა გადაეხადა სისხლის ფასი.⁵⁰⁹ ერთი კონკრეტული პიროვნების მიერ მკვლელობის ჩადენის შემთხვევაში სისხლის ფასის გადახდის გარდა, მკვლელის გაძევება და მისი მამულის სასეფოდ დადება ძეგლის დადების ყველა მუხლის მიხედვით ფიქსირდება, რომელიც აღნიშნულ დანაშაულს ეხება, გარდა განსახილველი მუხლისა. ამის მიზეზი ძეგლში არ ჩანს და მისი დადგენა რთულია. არაა გამორიცხული, რომ ლომისის ეკლესიისათვის შეწირული გლეხის მკვლელობის შემთხვევაშიც ძეგლის დადებით გათვალისწინებული ყოფილიყო გაძევება და მამულის განსაზღვრული ვადით ჩამორთმევა, თუმცა შესაბამისი ნაწილი განსახილველი მუხლისა ჩვენამდე მოღწეული არ არის.

⁵⁰⁷ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 332.

⁵⁰⁸ ჰეროვანის შესახებ იხილეთ მე-11 მუხლის კომენტარი.

⁵⁰⁹ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, წიგნი III, თბილისი, 2015, 154.

5. „თავით ძუელითგან გაჩენილი არის და აგრევე გაჩენით იყოს“ ნიშნავს, რომ დადგენილება ლომისის ეკლესიის უპირატესი უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ, ძველად ყოფილა კანონმდებლობით გაჩენილი, რაც დაუმტკიცებია გიორგი ბრწყინვალესაც.⁵¹⁰

6. მუხლში საუბარია ლომისის წმინდა გიორგის ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრებზე, რომლის ფარგლებშიც მოქმედებს აღნიშნული დადგენილება, ცხადია, მუხლში მითითებული პირების მკვლელობისას. მუხლის თანახმად, ლომისის ამიერ საზღვარი ხადა-ცხაოტს აკრავს. ლომისის ამიერ, აქეთა მხარეში იგულისხმება ზემოთაღნიშნული წყალგამყოფის მხარე, რომელიც მდებარეობს ცხაოტისაკენ მიმართულ კალთებზე.⁵¹¹ ხადა და ცხაოტი ლომისის სამწყსოს ტერიტორიას შემოსაზღვრავდნენ ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან.

7. სამძღვარი (სამძღვარი) – ძველ ქართულ პოეზიაში გამოყენებულია როგორც „საზღვარი“. ძეგლის დადებაშიც ანალოგიური მნიშვნელობა აქვს. „გაჩენილია ლომისის სამძღვარსა ზედა“ – იგულისხმება, რომ დადგენილია ლომისის საზღვრებს შორის. აღნიშნული ტერმინი, აგრეთვე, გამოყენებულია ნ. ბარათაშვილის ლექსში „მერანი“.

8. მიმდგომი – განსახილველ მუხლში აღნიშნულ ტერმინში იგულისხმება, რომ ერთი ტერიტორია მეორეს აკრავს, ესაზღვრება. მუხლში მითითებულია, რომ ლომისის სამწყსოს ტერიტორიის ამიერი მხარე ხადა-ცხაოტის მიმდგომია, ანუ ამიერი მხარე აკრავს, ესაზღვრება ხადა-ცხაოტს. ი. დოლიძეც ამას ადასტურებს და აღნიშნავს, რომ ხადა-ცხაოტის მიმდგომი ხადა-ცხაოტის მოსაზღვრეს ნიშნავს.⁵¹²

⁵¹⁰ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 44.

⁵¹¹ გვასალია ჯ., ქსნის ხეობის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, 1967, ტ. 3, 32.

⁵¹² დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 137.

მუხლი 43:

ამიერნი ჯევისბერნი და ჰეროვანნი იმიერთ ნუოდეს მიუდგებიან, ნუცა სალაშქროდ, ნუცა სასაუროდ ისაქმებენ ერთმანეთთანა თავის-თავისასა საერისთვისაგან კიდე.

და რომელიც მიუდგეს, თუ უნდა იმიერი ამიერსა ანუ ამიერი იმიერსა, დარბაზით მამული წაელოს და ციხე დაეცეოს.

1. ამიერ (გამოდმა მცხოვრები) ხევისბერები და ჰეროვანები ნურასდროს მიუხდებიან იმიერთ, ნურც სალაშქროდ და ნურც სისხლის ასაღებად იდავებენ ერთმანეთს შორის. რომელიც მიუხდეს, ამიერი იმიერს, თუ იმიერი ამიერს, დარბაზის მიერ მამული ჩამოერთვას და ციხე დაეცეს.

2. განსახილველი მუხლით ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობს სახელმწიფოებრივი წესრიგის დამყარებას, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულების – საერისთავოების – ერთმანეთისგან გამიჯვნას. ამის მიზეზს წარმოაჩენს ნ. ხიზანაშვილი, რომელიც მიუთითებს, რომ მის თანამედროვე ეპოქაშიც კი (XIX საუკუნის II ნახევარი) მთაში ჩვეულებრივი ამბავია ლაშქრობა და შუღლი და ამის გამო სისხლის ღვრა. ხშირად, რამდენიმე გვარი ესხმის, არბევს ერთმანეთს და ეს ლაშქრობა ნამდვილ ომს ჰგავს. ძველდროს კი ასეთ ლაშქრობას უფრო მისდევდნენ და ამიტომ ამ საზარელ მოვლენას კანონმდებელმაც მიაქცია ყურადღება და რადგანაც ამ ჩვეულების აღმოფხვრა არ შეიძლებოდა, ის მაინც დაანესა, რომ სალაშქრო მოედანი მცირე ყოფილიყო. ამისათვის საჭირო იყო პირაქეთა და პირიქითა მთიულნი განცალკევებულიყვნენ.⁵¹³ ამისათვის, კანონმდებელი კრძალავს ხევისბერთა⁵¹⁴ და ჰეროვან-

⁵¹³ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 354.

⁵¹⁴ ხევისბერის შესახებ იხ. მე-5 მუხლის კომენტარი.

თა⁵¹⁵ არასანქცირებულ მოქმედებას, მათი საერისთავოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ საზღვრებს გარეთ, სხვა საერისთავოში („თავის-თავისა საერისთავოსაგან კიდე“), კერძოდ, კრძალავს სხვა საერისთავოში მიხდომას, როგორც სალაშქროდ, ისე სისხლის აღების მიზნით. „ამიერი“ ნიშნავს აქეთურს, აქეთა მხარისას. „ამიერი“ აქ აღინიშნება ძეგლის დადების გავრცელების არეალი, კერძოდ, მდინარე არაგვის ხეობა. ხოლო „იმიერი“ აღნიშნავს ამიერის გაღმა მხარეს, ანუ ქსნის ხეობას, ცხრაზმის ხევს, შესაძლოა ხევსაც.⁵¹⁶ ამდენად, აქ საუბარია იმაზე, რომ არაგვის საერისთავოს ხევისბერები და ჰეროვანები არ უნდა მიუხდნენ ქსნის საერისთავოს და პირიქით.

3. მუხლის შინაარსი და შესაბამისი სიტყვები და ფრაზები ძირითადად წარმოვადგინეთ ი. დოლიძის მიხედვით. კერძოდ, სიტყვა „მიუდგებიან“ განემარტეთ, როგორც მიხდომა, შებმა,⁵¹⁷ ხოლო „ნუცა სალაშქროდ, ნუცა სასაუროდ“, – ნურც სალაშქროდ და ნურც სისხლის ასაღებად.⁵¹⁸ „ისაქმებენ“ როგორც იდავებენ.⁵¹⁹ „სასაუროდ“ ნიშნავს „დასაურებლად“, ანუ სისხლის უზრუნველსაყოფად.⁵²⁰ „ნუოდეს მიუდგებიან“ შესაძლოა სხვა, უფრო ფართე მნიშვნელობითაც იყოს გაგებული, მაგალითად, არა მხოლოდ როგორც მეზობელთა შორის თვითნებური მოქმედებების აკრძალვის, არამედ მათი (სხვადასხვა ხეობის, საერისთავოს ხევისბერთა) ერთობლივი თვითნებური, არასანქცირებული მოქმედებების აკრძალვის აღსანიშნავადაც.⁵²¹ მაგალითად, ნ. ხიზანაშვილის მი-

⁵¹⁵ ჰეროვანის შესახებ იხ. მე-11 მუხლის კომენტარი.

⁵¹⁶ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 105.

⁵¹⁷ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 137.

⁵¹⁸ იქვე, 143.

⁵¹⁹ იქვე, 145.

⁵²⁰ სისხლის დაურეების მნიშვნელობის შესახებ იხ. პირველი მუხლის კომენტარი.

⁵²¹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამო-საცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბილისი, 1988, 105.

ხედვით, „მიდგომა“ ნიშნავს მიშველებას, მხარდაჭერას. ავტორის თანახმად, „მიშველება კიდევ მთელ არაგვისა და ქსნის არემარეს, ლაშქრობისა და შუღლის ველად გადააქცევდა ხოლმე. მეტადრე ხევისბერნი და ჰაეროვანნი ხელს უწყობდნენ შებმასა და შეტაკებას, რომელიც, მთიულის აზრით, მაინც საფაჟკაცო საქმეა“.⁵²² ჩვენი აზრით, „მიდგომის“ ამ მნიშვნელობით გაგება არ ენიშნაღმდეგება განსახილველი მუხლის სულისკვეთებას და მიზანს, რაც გამოიხატება სახელმწიფოებრივი წესრიგის დამყარებასა და საკუთარი საერისთავოს გარეთ, ხევების წარმომადგენელთა თვითნებური მოქმედებების აღკვეთაში. შესაბამისად სიტყვა „მიდგომა“ შესაძლოა ისედაც იყოს გაგებული, როგორც ეს ნ. ხიზანაშვილს ესმის.

4. განსახილველი მუხლით, აკრძალული ქმედების განხორციელებისათვის სისხლის სამართლებრივი სანქციის დაკისრება დარბაზის პრეროგატივას წარმოადგენს და დამნაშავისათვის მამულის ჩამორთმევას და მისთვის ციხის დაქცევას ითვალისწინებს. ძეგლის დადების მიხედვით, განსახილველი მუხლით გათვალისწინებული დანაშაული ერთ-ერთია (ერისთავის მკვლელობასა და ციხის დაქცევასთან ერთად), რომელიც დარბაზის განსჯადობას მიეკუთვნება, რაც მის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მიუთითებს. ამ დანაშაულის მიკუთვნება დარბაზის განსჯადობისათვის განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ სხვადასხვა ტერიტორიულ ერთეულებს შორის წარმოქმნილი კონფლიქტის მსაჯული და ამ კონფლიქტში დამნაშავე მხარისათვის სასჯელის დაკისრების რეალურად უზრუნველმყოფი, შესაძლოა მხოლოდ ცენტრალური ხელისუფლების ორგანო ყოფილიყო. სასჯელის სახით მამულის ჩამორთმევა გარკვეული ვადით თუ უვადოდ ძეგლის დადების სხვა მუხლებშიც გვხვდება,⁵²³ ხოლო ციხის დაქცევა მხოლოდ აქ. როგორც ჩანს, დარბაზის გადაწყვეტილებით, სისხლის სამართლებრივი სანქციის სახით ციხის დაქცევა მართლზომიერ ქმედებას წარმოადგენს და მისთვის ძეგლის დადების 27-ე მუხლით გათვალისწინებული პასუხისმგებლობა არ დგება.

⁵²² **ხიზანაშვილი ნ.**, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 354.

⁵²³ მამულის ჩამორთმევის შესახებ იხ. პირველი მუხლის კომენტარი.

მუხლი 44:

ვინც რა ვინ მოიპაროს, ცხენი, ცხუარი, ძროხა ანუ სასაქონლო რამე, ანუ სახლი გატეხონ და წაიღონ რამე და უკან წაუდგნენ და მიენივნენ, და მეკობრენი შემოებნენ, და მეკობრე რაზომიცა მოკლან, სისხლი გაუცუდდეს ყუელასი.

და ნაპარევისათვის ერთი თვთ იგი თავადი დაუურვონ და ორი სხუა, – თავითურთ სამი შეიქმნას.

თუ საქონლის პატრონი თუ მოკლან ან მისი მოახლე, უკან მდევარი, რაზომიცა მოკუდენ, სისხლი სრული დაუურვონ.

თუ ნაპარევი ყუელა ამ განაჩენით იზღვეოდეს: ერთი თვთ, რაც წარჰქდომოდეს, და ორი სხუა.

1. თუ ვინმე რამეს მოიპარავს, ცხენს, ცხვარს, ძროხას, ან რაიმე ნივთს (მოდრავ უსულო ქონებას, „სასაქონლოს“), ან სახლში შეღწევით რაიმეს წაიღებს, დაზარალებულები გამოედევნებიან, დაენვებიან და ქონების მომტაცებლები (მეკობრეები) შერკინებიან მდევრებს, რამდენიც არ უნდა მომტაცებელი (მეკობრე) მოკლან, მათი სისხლი გაქარწყლდება. ქურდობისათვის დამნაშავეს გადახდება თვით ნაქურდალის ღირებულების ერთმაგი ოდენობა და ორმაგი ოდენობა კიდევ სხვა. თავნიანად უნდა მოხდეს ნაქურდალის სამმაგი ოდენობის ანაზღაურება. თუ ამ შერკინებისას მოპარული საქონლის პატრონი მოკვდება, ან მისი თანმხლები მდევარი, რამდენიც არ უნდა მოკვდეს, თითოეულისთვის სრული სისხლის ფასი დაეკისრება დამნაშავეს. ყოველგვარი ქურდობისათვის ამ განაჩენით უნდა მოხდეს ანაზღაურება: ქურდს გადახდება ერთმაგი ოდენობა დანაკარგისა და ამის გარდა ორი ამდენი.

2. ძეგლის დადების 44-ე და 45-ე მუხლები ეხება ქურდობას და ამ დანაშაულისათვის პასუხისმგებლობას. მუხლის სათაური ამ ორივე მუხლზე ვრცელდება. განსახილველი მუხლი ეხება ქურდობის შემთხვევას, როდესაც საქონლის პატრონი მისი ქონების ხელყოფის ფაქტს მყისიერად შეიტყობს, ქურდებს თანმხლებ პირებთან ერთად გამოედევნება და მოხდება შერკინება ქურდებს

(მეკობრეებს) და დაზარალებულსა და მის თანმხლებ მდეერებს შორის (განსხვავებით შემდეგ მუხლში აღნერილი შემთხვევისა). მუხლში განხილულია ის სამართლებრივი შედეგი, რაც მოჰყვება ამ შერკინების შედეგად ან ერთი, ან მეორე მხარის წარმომადგენლის მკვლელობას. მუხლი ასევე აწესებს ქონებრივ საზღაურს ქურდობისათვის, რაც ძეგლის დადების მიხედვით ქურდობისათვის გათვალისწინებული ზოგადი პასუხისმგებლობაა. განსახილველი მუხლი ითვალისწინებს ქურდობის შედეგად პირუტყვის (ჩამოთვლილია მთიულეთში გავრცელებული და ყველაზე ღირებული პირუტყვი – ძროხა, ცხვარი, ცხენი) და უსულო მოძრავი ქონების მიტაცებას. კანონმდებელი გამოყოფს ქონების ხელყოფას სახლის „გატყვის“ შედეგად, თუმცა სახლში შეღწევით ქურდობას, ამ დანაშაულისათვის პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად არ განიხილავს და ამისათვის რაიმე განსხვავებულ, მომატებულ სანქციას არ ითვალისწინებს, ვიდრე სახლის გარედან (ეზოდან, მინდვრიდან, საძოვრიდან) მოტაცებული ქონებისათვის.

3. ჩვენი აზრით, განსახილველ მუხლში უნდა იგულისხმებოდეს სხვისი ქონების ხელყოფა ზოგადად (მიტაცების ფორმის მიუხედავად).⁵²⁴ ამას ისიც ადასტურებს, რომ თვითონ მუხლში ქონების

⁵²⁴ ეს არ უნდა იყოს გასაკვირი, რადგანაც ძველად მოპარვა, ქურდობა სხვისი ქონების მოტაცების ყველა ფორმას გამოხატავდა (ფარულს თუ აშკარას), შესაბამისად, აქ „მოპარვა“ სხვისი ქონების არა მხოლოდ ფარულ მიტაცებას უნდა გულისხმობდეს, არამედ „მეკობრე“ განსახილველი მუხლის თანახმად, ზოგადად სხვისი ქონების ხელმოყოფად შეიძლება მივიჩნიოთ. საინტერესოა, რომ სვიმონ მეფის 1590 წლის სიგელშიც, რომელიც ქურდობისათვის პასუხისმგებლობის საკითხს ეხება, სხვისი ქონების ხელყოფა „მოპარვად“ მოიხსენიება, ხოლო თანამდებობის პირს, რომელსაც ქურდების გამოვლენა და პასუხისმგებლობის დაკისრება ევალება – „მეკობრეთმძებნელი“ ჰქვია (იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ.2, თბილისი, 1965, 204). ამდენად, სხვისი ქონების ხელმოყოფის მოხსენიება მეკობრედ (მისი გამოვლენისთვის „მეკობრეთმძებნელის“ ნოდება ამას გულისხმობს), ხოლო მის მიერ ჩადენილი ქმედებისა – მოპარვად (როგორც ეს ძეგლის დადებასა და სვიმონ მეფის აღნიშნულ სიგელში ფიქსირდება), ძველქართული სამართლებრივი ხასიათის წყაროების მიხედვით, ჩვეულებრივი მოვლენაა და რაიმე წინააღმდეგობად არ აღიქმება, მიუხედავად იმისა, რომ მეკობრეობა სხვისი ქონების აშკარად, ძალადობით ხელყოფის ასოციაციას იწვევს, ხოლო მოპარვა – ფარულად ხელყოფის.

ხელყოფის რომელიმე ფორმა (აშკარა თუ ფარული) გამოყოფილი არ არის.

4. ძველ ქართულ სამართალში ქურდობისათვის გათვალისწინებული იყო არა მარტო „ნაპარევის“ დაბრუნება, არამედ გავრცელებული გახლდათ ნაპარევის ორმაგი, სამმაგი, ხუთმაგი, შვიდმაგი ანაზღაურება. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, შვიდმაგი გადახდა ნაქურდალისა ქართულ სამართალში, თუ უფრო ადრე არა, XIII საუკუნის შუა წლებიდან მაინც უნდა ყოფილიყო შემოღებული, რაც ჩანს გრიგოლ ქართლის ერისთავის ანდერძის მიხედვით.⁵²⁵ უფრო მოგვიანებით, სვიმონ პირველის 1590 წლის ნიგნში კი ქურდობისათვის სამმაგი, ხუთმაგი და შვიდმაგი ანაზღაურებაა დაწესებული. რაოდენობის განსაზღვრისას, ყურადღება ექცეოდა იმას, თუ სად და როდის იყო ჩადენილი ქურდობა.⁵²⁶ ბექა-ალბულას სამართლის ნიგნი ითვალისწინებს გატაცებული ქონების ორკეცად ანაზღაურებას.⁵²⁷ ვახტანგის სამართლის ნიგნი კი ნაქურდალის შვიდმაგ ზღვევინებას.⁵²⁸ ნაქურდალის შვიდმაგ ანაზღაურებასთან გვაქვს საქმე დასტურლამალის მიხედვითაც.⁵²⁹ გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ თანახმად კი ქურდობისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრება ამ ძეგლის 44-ე მუხლით დაწესებული განაჩენით უნდა ხდებოდეს: ქურდმა ნაქურდალის პატრონს უნდა დაუბრუნოს ერთი თავად ის რაც ამ უკანასკნელმა ქურდობის შედეგად დაკარგა („ერთი თვთ იგი თავადი დაუურვონ“) და კიდევ ორი სხვა, ანუ აქ იგულისხმება ნაქურდალის სამმაგი ანაზღაურება („თავითურთ სამი შეიქმნას“). ნ. ხიზანაშვილი განსახილველი მუხლის ფრაზას: „ნაპარევისათვს ერთი თვთ იგი თავადი დაუურვონ და ორი სხუა, – თავითურთ სამი შეიქმნას“, შემდეგნაირად გან-

⁵²⁵ *ჯავახიშვილი ივ.*, ძველი ქართული სამართალი, ნიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 454.

⁵²⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 2, თბილისი, 1965, 204.

⁵²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 448.

⁵²⁸ იქვე, 519.

⁵²⁹ *სურგულაძე ივ.*, ქართული სამართლის ძეგლები, თბილისი, 1970, 611, 619, 697.

მარტავს: „ნაპარევის საზღვევრად უნდა წაეყვანა დაზარალებულს „ერთი თვით იგი თავადი და ორი სხვა“. მეკობრეები უნდა დარჩენილიყვნენ პატრონთან, ვიდრე ერთისამად ნაპარევს უზღვავენ“. ⁵³⁰ მუხლის ასეთი ინტერპრეტაცია სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის მართებულად მიჩნეული და უდავოა, რომ აქ საუბარია თვით ნაპარევის სამმაგად დაურეგბაზე და არა სამი მეკობრის გადაცემაზე თუ მათ დარჩენაზე საქონლის პატრონთან, ნაქურდალის სამმაგად გადახდამდე. ⁵³¹

5. განსახილველი მუხლით ფიქსირდება ქურდის მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობის გაქარწყლება, რაც დამახასიათებელი იყო ძველი ქართული სამართლისათვის. ⁵³² კერძოდ, ამ მუხლის მიხედვით, თუკი საქონლის მეპატრონე სხვა მდეგრებთან ერთად ქურდებს უკან გამოუდგებიან და დაეწევიან, შეებმებიან და ქურდებს მოკლავენ – „სისხლი გაცუდდეს ყუელასი“, ე.ი. ამ მკვლელობისათვის პასუხს არ აგებენ. ამასთან, ისინი მიიღებდნენ ნაპარევის სამმაგ ოდენობას. თუ პირიქით, ქურდები მოკლავენ საქონლის პატრონს ან მის თანმხლებ რომელიმე მდეგრს, მაშინ მათ ამისათვის სრული სისხლი უნდა გადაეხადათ. ქურდის მკვლელობისათვის პასუხისმგებლობის გაქარწყლებაც მიუთითებს, რომ „ძეგლის დადება“ სუბიექტური შერაცხვის პრინციპზე დაფუძნებული საკანონმდებლო ძეგლია და მხოლოდ შედეგის დადგომაზე არ არის ორიენტირებული. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ განსახილველი მუხლის მიხედვით, ქურდის მკვლელობისაგან გათავისუფლება ყოველგვარი პირობის გარეშე შესაძლოა მომხდარიყო მხოლოდ მაშინ, როდესაც დაზარალებული და მისი თანმხლებნი

⁵³⁰ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლის დება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 352.

⁵³¹ *ფუტყარაძე ი.*, კომპოზიციების სისტემა XIV საუკუნის მთიულეთში გიორგი ბრწყინვალის სამართლის ნიგნის მიხედვით, სამართლისა და პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, ტომი მესამე, თბილისი, 2015, 477-478.

⁵³² მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის 42-ე მუხლის მეათე პუნქტის მიხედვით, დაზარალებული თუ მოკლავს მის სახლში შეპარულ ქურდს, პასუხს მკვლელობისათვის არ აგებს (იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, ტ. 1, თბილისი, 1963, 493).

ქურდებს უშუალოდ ქურდობის შემდეგ დაედევნებოდნენ, დაენე-
ოდნენ და შერკინების შედეგად მოკლავდნენ. ჩვენი აზრით, იგივე
შედეგი უნდა დამდგარიყო მაშინაც, როცა ქურდებს ქურდობის ად-
გილზე წაასწრებდნენ და მოკლავდნენ. თუ ქურდობის შესახებ და-
ზარალებული მოგვიანებით შეიტყობდა და უშუალოდ ქურდობის
ჩადენის შემდეგ დადევნებას ვერ მოასწრებდა, შემდგომში ქურდზე
თავდასხმისა და მისი მოკვლის შემთხვევაში პასუხისმგებლობისა-
გან გათავისუფლება ძეგლის დადების მიხედვით შესაძლოა მომ-
ხდარიყო მხოლოდ გარკვეული პირობების სახეზე წინასწარ ყოფ-
ნისას (ამის შესახებ იხ. 45-ე მუხლის კომენტარი).

6. ტერმინ „საქონელის“, „სასაქონლოს“ მნიშვნელობის-
თვის. განსახილველ მუხლში გვხვდება ტერმინი „სასაქონლო“.
მუხლის თანახმად, ცხენის, ცხვრის, ძროხის ან რაიმე „სასაქონ-
ლოს“ ქურდობისათვის დამნაშავემ საქონლის პატრონს ნაპარე-
ვთან ერთად, კიდევ ორი იმდენი სხვა უნდა გადაუხადოს. შუა საუკუ-
ნეების ქართული სამართლის საკანონმდებლო ძეგლების შესწავ-
ლის საფუძველზე დადგენილია, რომ „საქონელი“ („სასაქონლო“)
უსულო მოძრავ ქონებას, ყოველგვარ ნივთსა და განძეულობას
აღნიშნავს.⁵³³ 44-ე მუხლში ერთმანეთისგან გამიჯნულია პირუტყვი
(ცხენი, ცხვარი) და საქონელი. პირუტყვი („სულდგმული ქონება“)
არ შედის საქონლის ცნებაში და ამიტომ ცალკე იხსენიება საისტო-
რიო წყაროებსა და საკანონმდებლო აქტებში.⁵³⁴ ასეთი გამიჯვნის
მაგალითები ქართული სამართლის სხვა ძეგლებშიც გვხვდება. ბე-
ქა-ალბუღას სამართალში ტერმინი „საქონელი“ იმავე მნიშვნელო-
ბით იხმარება შემდეგ მუხლებში: 43-ე, 62-ე, 63-ე, 67-ე, 77-ე, 82-ე,
87-ე, 88-ე, 92-ე, 94-ე და 97-ე. ყველგან ეს ტერმინი უსულო მოძრავ
ქონებასა და ნივთეულობას აღნიშნავს. იმავე ძეგლში „სასაქონლო“
ასევე ნიშნავს მხოლოდ უსულო მოძრავ ქონებას (მუხ. 33-ე, 40-ე,
46-ე, 61-ე, 81-ე, 85-ე, 89-ე, 92-ე). „სასაქონლოსა“ და პირუტყვის
გამიჯვნა თვალნათლივ ვლინდება ბექა-ალბუღას სამართლის წიგ-
ნის 46-ე მუხლის მიხედვით, რომლის თანახმადაც, გათხოვილი ქა-

⁵³³ დოლიძე ი., ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 144-147.

⁵³⁴ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 58.

ლის მოტაცების შემთხვევაში, დამნაშავემ ყოფილ ქმარს ორკეცი სისხლი უნდა დაუურვოს და მოტაცებული ქონებაც დაუბრუნოს, მაგრამ თუ ქალმა მისი მზითვიდან რაიმე ქონება – „გინა სასაქონლო, გინა პირუტყვი“ წაიღოს, იმას ქმარი ნუ სთხოვსო. აქაც ძალიან კარგად ჩანს რომ „სასაქონლო“ სხვაა და „პირუტყვი“ სხვა და „სასაქონლო“ მხოლოდ მოძრავი უსულო ქონებაა.⁵³⁵

⁵³⁵ დოლიძე ი., ძველი ქართული სამართალი, თბილისი, 1953, 145-146.

მუხლი 45:

კაცსა რომ მოეპაროს ვისგან რამე და მას უამსა ვერა შეიგნონ რა, და უკანის შეამცნიონ ნაპარევი და გამოჩნდეს მართლად, მივიდნენ და სთხოონ, – ქუეყანა იყოს მეკობრე თუ ერთი კაცი – და როდისაც მივიდეს საქონლის პატრონი და სთხოოს, იგი უმართლე არის და მისცენ იმ ზემოთის განაჩენითა, კარგად გარდაუჟადოს.

და თუ არ მისცენ, განმგებელსა და მის ქუეყნის ჯევისბერს აცნობონ და მათ უთხრან და დაუურევინონ ამავე განაჩენითა.

და თუ არც ამათის სიტყვთ გამოერთვას და ეთხოოს ორჯერ-სამჯერ, სადაც ახლოს ერისთავი იყოს, მასცა აცნობონ.

და თუ არც მან დაუურევინოს და ეს საქონლის პატრონი ზედ დაესხას მას მეკობრესა, დამსხმელი არა ჰქვან, და რაც პირად მეკობრეთ ანუ მისთა ასაბიათა და შემომბმელთა მეკობრესთან მოკუდეს, სისხლი ნუ ეზღვევის მათი; და რაზომიც საქონლის პატრონისა მოკუდეს, ყუელასი სისხლი დაიურვონ, ამისთვის რომე მეკობრეთდა უთხოვნია – განმგებელი და ჯევისბერნი მონმობენ, არ მოცემიან – ორჯერი-სამჯერ.

ამისთვის მათი სისხლი გაცუდდების.

1. თუ რომელიმე კაცი ვინმეს რამეს მოპარავს და იგი (დაზარალებული) იმ დროს (ქურდობის მომენტში) ვერაფერს გაიგებს, ხოლო შემდეგ შეამჩნევს ნაპარევს და იგი უცილობლად დადასტურდება, დაზარალებულები პირველ რიგში უნდა მივიდნენ და მოსთხოვონ ნაქურდალის ანაზღაურება მომტაცებელს – ეს იქნება რამდენიმე პირი ერთობლივად (ქვეყანა), თუ ერთი კაცი. როდესაც ნაქურდალი ქონების პატრონი, რომელიც ამ კონკრეტულ მოცემულობაში უალრესად მართალია, მივა დამნაშავესთან და სთხოვს ნაქურდალის ანაზღაურებას, დამნაშავე ვალდებულია წინა მუხლში მითითებული დანაწესით, სათანადოდ აუნაზღაუროს ნაქურდალი საქონლის პატრონს. თუ ის ასე არ მოიქცევა, დაზარალებულებმა განმგებელსა და მომტაცებლის (მეკობრის) ხეობის ჯევისბერს აცნობონ, რომ მათ მოსთხოვონ დამნაშავეს ნაქურდალის ანაზღაურება, ამავე განაჩენით. თუ არც მათი მოთხოვნის საფუძველზე გადაუხდის და ასეთ მოთხოვნას ორჯერ-სამჯერ ექნება ადგილი,

სადმე ახლოს ერისთავიც რომ იყოს, მასაც აცნობონ. თუ ეერც მან გადაახდევინოს და საქონლის პატრონი თავს დაესხმება მისი ქონების ხელმყოფს (მეკობრეს), იგი სამართლებრივი თვალსაზრისით დამსხმელად არ ითვლება და რამდენიც მომტაცებლის (მეკობრის) მხარეს დაილუპება – თვით მომტაცებლები (მეკობრეები), ან მათი დამხმარეები (ასაბიები) და მათ მხარეს შერკინებაში მონაწილენი, მათი სისხლი არ ანაზღაურდება. და რამდენიც ქონების პატრონის მხარეს მოკვდება, თითოეულის სისხლი დაურევებული უნდა იქნეს, რადგანაც დაზარალებულს მოუთხოვია მომტაცებლებისათვის (მეკობრეებისათვის) ნაქურდალის ანაზღაურება, განმგებელი და ხევისბერნი უმონმებენ, რომ არ მისცემია ქურდობისათვის საზღაური, ორჯერ-სამჯერ მოთხოვნის მიუხედავად. ამიტომ მათი სისხლი გაქარწყლდება.

2. მუხლში განხილულია ქურდობის შემთხვევა, როდესაც დაზარალებული მისი ქონების ქურდობის შესახებ მოგვიანებით შეიტყობს და ქურდის დადევნებას უშუალოდ ქურდობის შემდეგ ვერ მოასწრებს (განსხვავებით წინა მუხლში აღწერილი ქურდობის შემთხვევისა), თუმცა შემდეგ დანამდვილებით დაადგენს ქურდის ვინაობას. მუხლის მიხედვით ჩანს, რომ თავდაპირველად დაზარალებულსა და დამნაშავეს შორის ურთიერთობა კერძოსამართლებრივ სიბრტყეშია და ხელისუფლების ჩარევის გარეშე ხდება მისი მოგვარება. მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ დაზარალებულის მოთხოვნის მიუხედავად დამნაშავე უარს იტყვის ნაქურდალის სათანადო წესით ანაზღაურებაზე, დავის მოგვარებაში ხდება ხელისუფლების წარმომადგენელთა ჩართვა. მათი ძალისხმევის უშედეგობის შემთხვევაში კი კანონმდებელი დაზარალებულსა და დამნაშავეს ისევ ერთმანეთის პირისპირ აყენებს და დაზარალებულს აძლევს უფლებას საკუთარი ძალისხმევით მოახდინოს სამართლიანობის აღდგენა.

3. შურისძიების ინსტიტუტი⁵³⁶ აღნიშნულ მუხლში ერთგვარად შეზღუდულია, შეიძლება ითქვას, რომ სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ ჩარჩოშია მოქცეული. ამის გამოხატულებაა ის გარემოე-

⁵³⁶ ზოგადად, შურისძიების უფლების, მისი დაშვების პირობებისა და მიზეზების შესახებ გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების მიხედვით, იხ. 22-ე მუხლის კომენტარი.

ბა, რომ დაზარალებული ვალდებულია დამნაშავეის მიერ ნაქურდალის სათანადო ნესით ანაზღაურებაზე უარის თქმის შესახებ აცნობოს ადგილობრივ განმგებელს, ხევისბერს, ერისთავს, რომელთაც ამის შემდეგ უჩნდება ვალდებულება, მოსთხოვონ დამნაშავეს ნაქურდალის ანაზღაურება და საკუთარი ძალისხმევით აღადგინონ სამართლიანობა. შესაბამისად, ამ ეტაპზე დაზარალებული მხარის, როგორც სამართლებრივ ურთიერთობაში მონაწილე კერძო პირის როლი სამართლიანობის აღდგენისას შეზღუდულია ხელისუფლების წარმომადგენლებით. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ხელისუფლების წარმომადგენლები მინიმუმ ორჯერ-სამჯერ მიმართავენ დამნაშავეს ნაქურდალის ანაზღაურების მოთხოვნით, თუმცა მათი ძალისხმევა უშედეგო აღმოჩნდება, კანონმდებელი დაზარალებულებს უფლებას ანიჭებს განახორციელონ შურისძიების აქტი და თავს დაესხან დამნაშავეს. ამრიგად, შურისძიების უფლების განხორციელების პირობად განსახილველ მუხლში მითითებულია: მეკობრის მიერ ნაქურდალის სათანადო ანაზღაურებაზე უარის თქმა, დაზარალებულის მიმართვა ხელისუფლების წარმომადგენლებისადმი, მეკობრის მიერ ნაქურდალის ანაზღაურებაზე უარის შესახებ მოხსენება და ამის შემდეგ, ხელისუფლების წარმომადგენელთა (განმგებლის, ხევისბერის, ერისთავის) ნაქურდალის ანაზღაურების რამდენჯერმე (ორჯერ-სამჯერ) მოთხოვნის უგულებელყოფა დამნაშავეის მიერ.⁵³⁷ ამ პირობების სახეზე ყოფნისას, დამნაშავეზე თავდასხმის შემთხვევაში, თავდამსხმელები (დაზარალებულები) თავდამსხმელად არ ითვლებიან. ამ მუხლის მიხედვით, კანონმდებლის მიერ შურისძიების უფლების ლეგალიზაციაზე საუბარი შესაძლებელია სწორედ იმიტომ, რომ თავდამსხმელი დაზარალებული „დამსხმელად“ არ ითვლება, რაც ნიშნავს, რომ მასზე არ ვრცელდება ის წესები, რაც ჩვეულებრივი თავდასხმის თანმდევი სამართლებრივი შედეგი იყო, კერძოდ, ზოგადი ნესით, თავდამსხმელის სისხლი ცუდდებოდა და თავდამცველი მხარე თავდამსხმელის მკვლელობისათვის პასუხს არ აგებდა, ხოლო თავდამსხმელის მიერ თავდამცველისადმი ზიანის მიყენება ჩვეულებრივ პასუხისმგებლობას იწვევდა. განსახილველი მუხლის მიხედვით კი დაზა-

⁵³⁷ შურისძიების უფლების ხელისუფლებით ანალოგიური შეზღუდვის და შურისძიების უფლების განხორციელების მსგავსი პირობების შესახებ იხ. 29-ე მუხლის კომენტარი.

რალეებული თავდამსხმელების მკვლელობას ჩვეულებრივი პასუხისმგებლობა მოჰყვება, ხოლო დამნაშავეს (ამ შემთხვევაში თავდამცველის) მკვლელობის შემთხვევაში კი სისხლის გაქარწყლება ხდება.⁵³⁸ მუხლის ბოლოს კანონმდებელი ერთგვარ განმარტებას იძლევა იმისა, თუ რატომ არ ბათილდება სამართლებრივად საქონლის პატრონის და მისი თანმხლები პირების (თავდამსხმელთა) სისხლი. კერძოდ, ეს ხდება იმიტომ, რომ მეკობრეებისათვის ორჯერ-სამჯერ უთხოვიათ ნაქურდალის ანაზღაურება და განმგებელი და ხევისბერებიც მოწმობენ, რომ დამნაშავეს არ გადაუხდია. განსახილველი მუხლის შინაარსიდან გამომდინარეობს, რომ თუ დაზარალებული, რომელმაც მეკობრისაგან უარი მიიღო ნაქურდალის სათანადო წესით ანაზღაურებაზე, ხელისუფლების წარმომადგენლებისათვის მიმართვის და მათ მიერ დამნაშავესათვის ნაქურდალის ანაზღაურების ორჯერ-სამჯერ მოთხოვნის გარეშე დაესხმება თავს დამნაშავეს, მაშინ იგი „დამსხმელად“ ჩაითვლება შესაბამისი სამართლებრივი შედეგებით.⁵³⁹

4. გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების ხსენებული მუხლიც ნათელი გამოვლინებაა იმისა, რომ იმ პერიოდის სახელმწიფოს ცენტრალური ხელისუფლება იძულებული იქნა გარკვეულ დათმობებ-

⁵³⁸ „დამსხმელი არ იქნების,“ „დამსხმელი არა ქვან“ მნიშვნელობისათვის იხ. 22-ე და 29-ე მუხლის კომენტარი.

⁵³⁹ პირის „დამსხმელად“ არ ჩათვლის ფაქტიურად ანალოგიური მიზეზი გვხვდება 29-ე მუხლის მიხედვითაც (იხ. 29-ე მუხლის კომენტარი). მხოლოდ, 29-ე მუხლის თანახმად, შურისძიების უფლება მაინც უფრო შეზღუდულია, ვიდრე განსახილველი მუხლით. 29-ე მუხლის კომენტარებისას აღინიშნა, რომ 45-ე მუხლის თანახმად, ქურდზე თავდასხმისას, რომელიც ნაქურდალს არ აბრუნებს (შურისძიების უფლების პირობების არსებობისას), შინამყოფის მკვლელობის ან დაჭრისას, თავდამსხმელს პასუხისმგებლობა საერთოდ არ ეკისრება, მაშინ როდესაც 29-ე მუხლის მიხედვით, ამისათვის თავდამსხმელს პასუხისმგებლობა სრულად დაეკისრება (იხ. 29-ე მუხლის კომენტარი). ამ განსხვავების მიზეზი შესაძლებელია იყოს ის, რომ 29-ე მუხლით გათვალისწინებულია თავდასხმის შესაძლებლობა მოპასუხის სასამართლოში გამოუცხადებლობის გამო, როდესაც თავდასხმის ობიექტის დამნაშავეობა უტყუარად დადასტურებული არ არის, მაშინ როდესაც 45-ე მუხლით გათვალისწინებულ შემთხვევაში თავდასხმა დაშვებულია მეკობრეზე, რომლის დამნაშავეობა ეჭვს არ იწვევს.

ზე წასულიყო. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ერთგვარი კომპრომისული ნაბიჯი კანონმდებლის მხრიდან გადადგმულია შურისძიების ინსტიტუტთან მიმართებით. ი. დოლიძე აღნიშნავს: „შურისძიების დაკანონება მოწმობს განუვითარებლობასა და სახელმწიფო ძალაუფლების სუსტ გავლენას იურიდიულ ურთიერთობაზე“.⁵⁴⁰ განსახილველ მუხლთან დაკავშირებით კი ნ. ხიზანაშვილის თანახმად, „სამართლის წარმოება მოსაქმე“⁵⁴¹ კაცისა და საქონლის პატრონის თაოსნობაზე იყო დამოკიდებული და იგი თაოსნობა შეადგენდა სამართლის დასაწყისსა და დასასრულს. ერისთავი, გამგებელი და ხევისბერნი მხოლოდ სთხოვდნენ მოპასუხეს, სხვა ძალა ხელთ არ ეყრათ.....ძველად სამართალს ქმნიდა მარტო კერძო კაცის ენერგია“.⁵⁴² შესაბამისად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მუხლი ერთგვარ ინფორმაციას გვანვდის რამდენიმე მნიშვნელოვან სოციალურ თუ სამართლებრივ მოვლენასთან დაკავშირებით. კონკრეტულად, სამართლებრივი თვალსაზრისით, სამართალწარმოების განვითარების დაბალი დონე მუხლის კაზუისტური ხასიათიდან გამომდინარე იკვეთება. ხოლო სოციალური ასპექტით ცალსახად ჩანს ერთგვარი პოლიტიკური ფონი სახელმწიფოში: ცენტრალური ხელისუფლების ნაკლები გავლენა ერთი კონკრეტული ადგილობრივ-ტერიტორიული ერთეულის მიმართ.

5. განსახილველი მუხლის იმ ნაწილში, სადაც საუბარია ზარალის ანაზღაურებაზე, მითითებულია წინამდებარე მუხლით დადგენილი წესი. 44-ე მუხლიდან გამომდინარე კი შეგვიძლია დავაზუსტოთ, რომ მეკობრეობის, ქურდობის შემთხვევაში ნორმა ავალდებულებს დამნაშავეს, გამოისყიდოს დანაშაული ნაქურდალის სამმაგი ოდენობით. მეტი თვალსაჩინოებისათვის კი სამმაგი ოდენობა გულისხმობს ერთი მხრივ უშუალოდ ნაქურდალის დაბრუნებას და მეორე მხრივ მისი ღირებულების ორმაგი ოდენობის დამატებით გადახდასაც.

⁵⁴⁰ დოლიძე ი., გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 30.

⁵⁴¹ „მოსაქმის“ მნიშვნელობისათვის იხ. 29-ე მუხლის კომენტარი.

⁵⁴² ხიზანაშვილი ნ., ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 353.

მუხლი 46:

სარგებელი არც ქართველთ სჯულთა შიგან ძეს წესად, რომე აღიღონ, და არც სხუათა სჯულთა უწერია. და სარგებელი არის უწესო.

და თუ რადმე მიმცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რომე სარგებელი აღიღოს, რა გინდა რა ხანი გამოსულიყოს, ათსა თეთრს ზედა ორი თეთრი მიეცეს, – რაზომი დიდი ხანი დაეყოს, ამის მეტს ნურას მისცემს და არც სამართალია მისაცემლად.

და თუ ღია რათმე ავი კაცი არ არის, არც ამისი აღება მართებს.

სამართალი ესრეთ ყონ ყოველთა.

1. ქართველთა და სხვა ხალხთა იმდროინდელი რელიგიური შეხედულებებისა და მრწამსის თანახმად, გაცემულ სესხზე სარგებლის ანუ პროცენტის მიღება წესად არ იყო. თუ სესხის გამცემი ავი (ბოროტი) კაცი აღმოჩნდებოდა და მაინც მოითხოვდა სარგებელს, რა დროც არ უნდა გასულიყო სესხის გაცემიდან, ათ თეთრზე ორი თეთრი უნდა მისცემოდა. ამის მეტი არავის უნდა მიეცა და არც სამართლით (კანონით) იყო გათვალისწინებული მეტის მიცემა. თუ სესხის გამცემი ავი კაცი არ იყო, არც სარგებელი უნდა მოეთხოვა.

2. მუხლი სარგებლის აღებისათვის რაიმე კონკრეტულ სასჯელს არ აწესებს, არამედ ზნეობრივად გმობს და უარყოფითად აფასებს სარგებლის ამღებს, თუმცა არ კრძალავს პროცენტის აღებას. ზედსართავი „ავი“, როგორც სარგებლის ამღების მახასიათებელი, არ არის იურიდიული შეფასების კრიტერიუმი. მუხლი აწესებს საპროცენტო სარგებლის მაქსიმუმს (20%). ანალოგიური ზნეობრივი დამოკიდებულება სარგებლის ამღებლისადმი გვხვდება ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 125-ე მუხლითაც, თუმცა სარგებლის აღება ამ ნორმითაც დაშვებულია.⁵⁴³ აღნიშნული ადასტურებს

⁵⁴³ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. 1, თბილისი, 1963, 513.

სარგებლის ამღებისადმი ნეგატიურ ზნეობრივ დამოკიდებულებას ძველად საქართველოში.

3. მუხლში ნახსენები სიტყვა „სჯული“ (შჯული, რჩული, შჩული) შესაძლოა სხვადასხვაგვარად განიმარტოს: 1. როგორც კანონმდებლობა, სამართალი, 2. როგორც ხალხში გავრცელებული ჩვეულება, მრწამსი, რელიგია.⁵⁴⁴ ამ შემთხვევაში, „სჯული“ არ უნდა გულისხმობდეს კანონმდებლობას. „სჯული“ კანონმდებლობის შინაარსით რომ ყოფილიყო მუხლში მოტანილი, მაშინ გამოვიდოდა, რომ როგორც ქართული, ისე სხვა ქვეყნების კანონმდებლობით, სარგებელი არ არის დანესებული (რაც მცდარი დებულება იქნებოდა) და გიორგი ბრწყინვალის სამართალითაც აიკრძალებოდა. უნდა ჩავთვალოთ, რომ „სჯული“ აქ გამოყენებულია რელიგიისა და მრწამსის მნიშვნელობით. ამ საკითხისადმი იმავე დამოკიდებულებას აფიქსირებს დ. ფურცელაძე.⁵⁴⁵ შესაბამისად მცდარი უნდა იყოს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ ტერმინი „სჯული“ ამ მუხლის მიხედვით კანონმდებლობის მნიშვნელობით იხმარება.⁵⁴⁶

4. სარგებლის უწესობა სწორედ ქართველთა რელიგიით რომ იყო გათვალისწინებული დასტურდება ბიბლიით. კერძოდ, ძველი აღთქმის პირველი ნაწილის – „კანონების“ („თორას“) მეხუთე წიგნში – „მეორე სჯულში“ ვკითხულობთ: „ნუ მოჰხდი ძმასა

⁵⁴⁴ *აბულაძე ი.*, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, 510; ძველის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა და საძიებლები დაურთო *დავით ფურცელაძემ*, თბილისი, 1988, 144.

⁵⁴⁵ იქვე, 11.

⁵⁴⁶ *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 102. *დოლიძე ი.*, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, 44, 147. აღსანიშნავია, რომ ივ. ჯავახიშვილი მიუხედავად იმისა, რომ „სჯულს“ განიხილავს სამართლის აღმნიშვნელ ერთ-ერთ ტერმინად, მიუთითებს, რომ ძველ ქართულ მწერლობაში ამ „სჯულს“ მაინც უფრო სარწმუნოებრივი, საეკლესიო სამართლის მნიშვნელობა ჰქონდა და იგი ტერმინისაგან „სამართალი“ განსხვავდებოდა. *ჯავახიშვილი ივ.*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი VI, თბილისი, 1982, 29.

შენსა აღნადგინებსა ვეცხლისასა“ (მეორე სჯული, 23,19),⁵⁴⁷ ეს ბიბლიური დებულება აისახა კანონიკურ სამართალშიც, კერძოდ, დიდი სჯულის კანონის მიხედვით სასულიერო პირს ეკრძალება სარგებლის, ვახშის აღება და თუ იგი ასეთ საქმიანობას არ შეწყვეტს, მღვდლობიდან უნდა განიკვეთოს (მოციქულთა კანონები, 44; I მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-17 კანონი, V-VI მსოფლიო საეკლესიო (ტრულის) კრების მე-10 კანონი; ლაოდიკიის კრების მე-4 კანონი; კართაგენის კრების მე-16 კანონი).

5. მუხლში არ ჩანს, თუ მასში მოტანილ ფრაზაში, რომ სარგებელი „არც სხუათა სჯულთა უნერია“, რომელი რჯული (რელიგია) იგულისხმება. სხვათა სჯულში, რომლის მიხედვითაც, სარგებელი ისევე უნესოა, როგორც ქართველთა სჯულით, სავარაუდოდ უნდა იგულისხმებოდეს ებრაელთა სჯული და მუსლიმური სჯული. ამას მიუთითებს ის, რომ ამ რელიგიებიდან სარგებელი მიუღებელი და აკრძალულია. ბიბლია კერძოდ, მისი პირველი ნაწილი – ძველი აღთქმა, ხომ სწორედ ებრაელთა საღვთო წიგნია და ებრაელთა სჯულითაც სარგებლის მიმართ დამოკიდებულება ძველ აღთქმას (მეორე სჯულს) ეფუძნება, შესაბამისად, სარგებელი, მევახშეობა მიუღებელია. ბიბლიის მსგავსად მუსლიმური რელიგიაც კრძალავს სარგებელს, მევახშეობას. ყურანის მიხედვით: „ღმერთმა გაყიდა ინება, ვახში კი აკრძალა“ (ყურანი, II, 276). „სხუათა სჯულთა“ შორის მუსლიმურ რელიგიას ვარაუდობს ნ. ხიზანაშვილი, სწორედ იმიტომ რომ ამ რელიგიით სარგებელი მიუღებელია.⁵⁴⁸ ისლამური სამართალი, ზოგადად, შემოსავლის მიღების მიზნით დადებულ ხელშეკრულებას ნებადართულად მიიჩნევს, თუკი ასეთი შემოსავალი და მოგება „პატიოსან“ შრომას ეფუძნება, თუმცა ამგვარ შემოსავლად მევახშეობა არ ითვლება.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ ბიბლიის ეს ნორმა შეტანილია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შესულ მოსეს სამართალშიც (მუხლი 39), რომლის ძირითადი წყარო სწორედ მეორე სჯულია (იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, *ი. დოლიძის რედაქციით*, თბილისი, ტ. I, 1963, 131).

⁵⁴⁸ *ხიზანაშვილი ნ.*, ძეგლისდება მეფე გიორგი ბრწყინვალესი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, 355.

⁵⁴⁹ *სურგულაძე ნ.*, ისლამური სამართლის საკითხები, წიგნი II, 29.

6. ტერმინი „სამართალი“ ამ მუხლში კანონს, სამართალს გულისხმობს.

7. „სამართალი ასრე ყონ ყოველთა“. ეს ფრაზა ასრულებს ძეგლის დადებას და მის 46-ე მუხლს არ ეკუთვნის. ამ დასკვნითი ფრაზით კანონმდებელი ავალებს ყველას, მომავალში მართლმსაჯულება ამ ძეგლში მოცემული ნორმების მიხედვით განახორციელოს.

გამოცემაზე მუშაობდნენ:

ნათია დვალი
თინათინ ჩირინაშვილი
ლელა წიკლაური

Released with the participation of:

Natia Dvali
Tinatin Chirinashvili
Lela Tsiklauri

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14

14 Ilia Tchavtchavadze Avenue, Tbilisi 0179

Tel 995 (32) 225 14 32

www.press.tsu.edu.ge